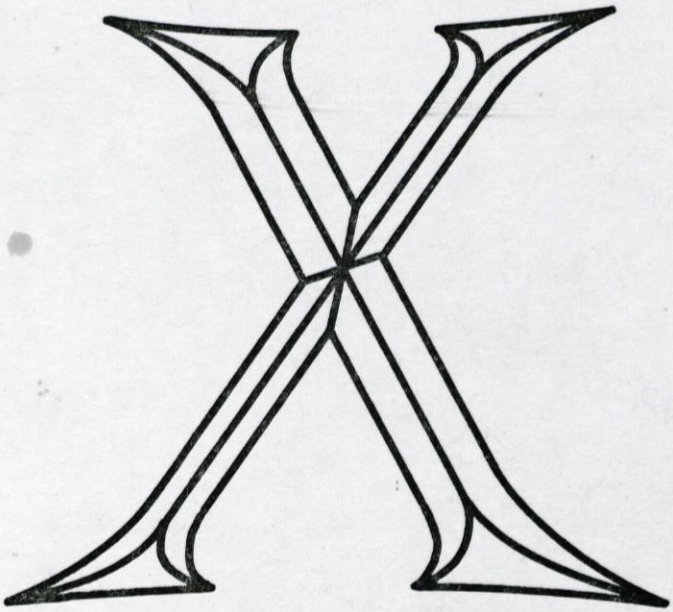

GOSPODARSKA,
KULTURNA
IN ZGODOVINSKA
KRONIKA

ZBORNIK OBČINE GROSUPLJE

GROSUPLJE 1978

ZBORNIK

OBČINE GROSUPLJE

X, 1978

Izdano v počastitev

500-letnice mesta Višnja gora

100-letnice rojstva pesnika Otona Župančiča

in

občinskega praznika občine Grosuplje,

dne 29. oktobra 1978

Po mnenju republiškega komiteja za prosveto in kulturo izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije št. 4210-226/78 z dne 21. 6.1978 sodi ta publikacija med proizvode 36. člena 7. točke 1. odstavka Zakona o obdavčevanju proizvodov in storitev v prometu, za katere se ne plačuje temeljni davek od prometa proizvodov

ZBORNIK
OBČINE GROSUPLJE

GOSPODARSKA, KULTURNA IN ZGODOVINSKA KRONIKA

X.

GROSUPLJE 1978

ZBORNIK OBČINE GROSUPLJE
Izdaja Občinska konferenca SZDL Grosuplje, ureja uredniški odbor: France Adamič, Ivan Ahlin, Cvetko Budkovič, Ive Krevs, Tine Kurent, Janez Lesjak, Jože Marolt in Stane Valentinčič

Glavni urednik
prof. dr. France Adamič
61000 Ljubljana, Janežičeva 1, tel. 27-876

Odgovorni urednik
Ivan Ahlin
61290 Grosuplje, Taborska 17, tel. 771-117

Lektor
prof. Marija Janežič

Naslov uredništva in uprave: 61290 Grosuplje, p.p. 11

Žiro račun pri SDK Grosuplje 50130-678-92911

Zbornik občine Grosuplje izhaja s prispevkom SO Grosuplje, Občinske izobraževalne skupnosti Grosuplje, Občinske kulturne skupnosti Grosuplje in prispevki temeljnih organizacij združenega dela, ki so navedene v oglasnem delu

Razmnožila
Jasna Flajs, Rožna dolina C. VII, 61000 Ljubljana

V S E B I N A

Uredniški odbor	Naš prvi jubilej	7
	DOGODKI IN PODOBE IZ NOB	
France Perovšek	Nekaj misli o revolucionarnem poslanstvu Adolfa Jakhla-Dolfeta v grosupeljskem okrožju	9
Stane Valentinčič	Spomin na tiste težke, burne in prelomne čase	15
Janez Kramar	Rajon Slivnica-Žalna	41
Metod Dular	Kako so delavke tovarne Motvoz & platno sodelovale v NOV	51
Franc Kimovec-Žiga	Srečanje partizanov in aktivistov NOB v Rački	67
Jože vidic	Črna roka v občini Grosuplje	71
	NAŠA OBČINA IN OBČANI	
Tone Bole	55 let tovarne Motvoz & platno	91
Janez Lesjak	Samoupravna organiziranost združenega dela v letu 1978	97
Marjan Miklič	Dobrepoljski vodovod, sedem desetletij stara želja uresničena	103
Hilda Lučovnik	Razvoj otroškega varstva v občini Grosuplje	109
Slavko Zupančič	Zdravstveno varstvo v občini Grosuplje v letu 1976	111
Valter Bohinec	Josip Perme in njegova jama	117
Alenka Trontelj	Delo občinskega odbora RK Grosuplje	125
	KNJIŽEVNOST, KULTURA, PROSVETA IN ZNANOST	
Stane Gabrovec	Dolga pota stiških izkopanin	127
Marijan Zadnikar	Zgornja Draga pri Stični	147
Stane Mikuž	Zanimiva pravda iz 17. stoletja	155
Jure Mikuž	Nova dognanja o slikarstvu hrvaške skupine	163
Cvetko Budkovič	Kulturno in prosvetno prizadevanje v Grosupljem od 1918 do 1941	171
France Adamič	Oton Župančič med nami	205
Henry A. Christian	Adamičevi prevodi in izbor jugoslovanskih zgodb	215
Hilda Lučovnik	Utrinki iz življenja v kulturnih društvih občine Grosuplje	231
	Mladi pesniki in pisatelji	233
Mateja Lavrič	Zima	234
Breda Dobrovoljc	Hodila je	234
Maja Zajc	Moja vojna	234

Mirjana Križman	Na pečini preloma	235
Bojana Križman	Slutila sem te v vetru	235
Snežana Schiller	Čunk, v pustinji leže srca	236
Vida Duša	Ko pride večer	237
Katka Vukelič	Tebi v zahvalo in spomin	237
Brigita Lavrič	Kaj je resnično prijateljstvo	238
Ksenija Pejovič	V borbi se je kalila naša vojska	239
Učenec 2. razreda	Referendum na Grosupljem	240
	Naša vas	240
Učenka 1. razreda	Tita imam rada	241
Mateja Lavrič	Moja najljubša žival	241
Jože Gregorič	Še ena Kančnikova pesem	243
Louis Adamič	Zapisek Louisa Adamiča o vasi Dražgoše in o dražgoški bitki v delu Moja rodna dežela. Prevedel in predgovor napisal Janez Tomšič ..	247
Janez Perovšek	Stanovanjska stiska 1951	251
	KRONIKA IN RAZGLEDI	
Božo Otorepec	Ob 500-letnici mesta Višnja gora	277
Ivan Mohorič	Boj za Dolenjske železnice	295
Jaka Müller	Grosupeljske kovačnice	305
Jože Marolt	Občinska kronika 1977-78	313
France Adamič	Naši kraji in ljudje	335
	OGLASI OZD (v posebni prilogi)	

NAŠ PRVI JUBILEJ

Ko je skupina občanov pred dobrimi desetimi leti začela pripravljati izhajanje Zbornika občine Grosuplje, niti največji optimisti niso verjeli, da bo zbornik preživel svoje otroštvo; prerokovali so največ dva ali tri letnike, rekoč: saj nimamo piscev, nimamo denarja, in končno, o čem naj bi pisali, ko pa nimamo tradicije, nimamo slavnih mož, nimamo starih mest in naselij, nimamo muzejev in galerij niti nimamo nevem kakšne obrti, industrije in drugih dejavnosti, le kmete in vasi. Da imamo občino, pa še ne vemo, kaj bo z njo, občani pa tako bolj mislijo na Ljubljano in njene ustanove. Te in podobne pomisleke so izražali občani in tudi mogoči pisci prispevkov iz raznih strokovnih področij in družbenih dejavnosti. Toda uredniški odbor se je odločil in izdal prvo skromno številko, v uvodnem članku pa je objavil program z obrisom dediščine in s problemi prostora, v katerem živi in se razvija občina Grosuplje.

Deset letnikov zbornika na 2841 straneh priča, da je naš prostor v vsakem pogledu prav tako bogat in zanimiv kot drugi predeli Slovenije, da pa je po dogodkih od najstarejše zgodovine do NOV zelo bogat; po bitkah, porazih in zmagah partizanskih odredov Slovenije pa je med najpomembnejšimi v naši republiki. Zbornik občine Grosuplje se je spojil s tem prostorom in ga v svojih začetnih razmišljanjih predstavil bralcem glede na dogodke in podobe iz NOV, glede na naravne, družbene in ekonomske razmere v občini, ki raste in se razvija v podobnem tempu kot druge primestne občine Ljubljane.

Uredniški odbor je od bralcev ves čas dobival spodbude, kako naj usmerja vsebinski program; dobil je dosti pohval in tudi nekaj upravičene kritike. Občani in bralci zunaj občine so zbornik sprejemali z zanimanjem in iz njega izvedeli marsikaj iz preteklega življenja pri nas, prav tako pa tudi dobili informacije o sodobnih problemih in dogodkih. Zapisovali smo vse najvažnejše dosežke naših delovnih ljudi v združenem delu ter prizadevanja občinske skupščine, krajevnih in interesnih skupnosti, kulturnih in prosvetnih organizacij pa tudi uspehe posameznih občanov in sodelavcev zbornika. Uredniški odbor je skupaj z avtorji izbiral najbolj zanimive in pomembne teme ter z objavo prispevkov zbral gradivo, ki bo nekoč bogat vir za krajevno in splošno narodno zgodovino. Prepričani smo, da bi se sčasoma marsikaj pozabilo, če ne bi tega zapisali v zborniku; predvsem bi šlo v pozabo mnogo dogodkov, doživetij in podob udeležencev iz najbolj revolucionarnega obdobja naše preteklosti.

Seveda ni šlo vse gladko. Prvih sedem let je zbornik izdajala skupina občanov, ki je imela samo dobro in trdno voljo ter premalo gmotnih sredstev in vpliva. Zato se je ves čas borila s stroški za tisk, honorarje in upravne izdatke. Samo razumevanje organizacij združenega dela in prizadevanje obeh predsednikov občinske skupščine je s težavo omogočilo redno

izhajanje zbornika v sicer skromni obliki in obsegu, pa z bogato vsebino. Leta 1976 je izdajateljske pravice in s tem skrb za redno izhajanje prevzela OK SZDL. Razen SO in OZD poravnavajo del stroškov temeljne skupnosti za kulturo, vzgojo in izobraževanje. V tem času so se tiskarske storitve podražile za desetkrat, avtorski honorarji pa za trikrat, zbornik pa smo prodajali za polovično in celo tretjinsko lastno ceno. Kljub zelo požrtvovalnemu in brezplačnemu delu članov uredniškega odbora in zelo nizkim avtorskim honorarjem letos nismo zbrali dovolj denarja za knjižni tisk; zato se je uredniški odbor odločil za cenejšo tiskarsko tehniko - za ofsetni tisk. Iz istega vzroka nismo objavili za prvih deset letnikov kazala po indok sistemu, računamo pa, da bo tako kazalo izšlo leta 1979, enajsta številka zbornika pa leta 1980.

Ob sklepu uvodne besede prvega našega jubileja se uredniški odbor zahvaljuje vsem sodelavcem, skupščini občine in temeljnim skupnostim, vsem organizacijam združenega dela, bralcem in prijateljem za sodelovanje in pomoč pri izdajanju naše publikacije. Posebno zahvalo smo dolžni Splošnoizobraževalni knjižnici Grosuplje, ki je prevzela arhiv in zalogo ter prodajo zbornikov.

Uredniški odbor

NEKAJ MISLI O REVOLUCIONARNEM POSLANSTVU ADOLFA JAKHLA-DOLFETA V GROSUPELJSKEM OKROŽJU

France Perovšek

Adolf Jakhel-Dolfe je prišel med nas maja leta 1941, torej takoj po ustanovitvi Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Tudi na grosupeljskem področju so bili izredno ugodni pogoji za politično-organizacijsko rast Fronte. Večina ljudi se ni sprijaznila z dejstvom, da je stara Jugoslavija tako hitro razpadla in da je naše kraje brez boja zasedel italijanski okupator; proti njemu je bilo razpoloženje še posebno uporno zaradi dvajsetletnega suženjstva Primorske v fašistični Italiji. Komunisti in vsi tisti, ki so se pod njihovim vodstvom, oziroma revolucionarnem vrenju, ustvarjenem po ustanovnem kongresu KPS, že pred vojno javno izrekli proti fašistični agresiji in za aktivno obrambo Jugoslavije, so v tistih majskih dneh to razpoloženje med ljudstvom še poglabljali in zbirali orožje za oborožen spopad. Med ljudmi so hkrati širili ohrabrujočo vest, da je ustanovljena Osvobodilna fronta, ki naj požene korenine vsepovsod - v mestih, tovarnah in v slehernem zaselku. Zato so najbolj zavedne ljudi že zbirali v skupine in te so začele preraščati v organizacijo Osvobodilne fronte. To je bilo treba storiti tudi zategadelj, ker v tistem času ni šlo več le za načelno odklanjanje okupacije, ampak že tudi za spopadanje s političnimi in oportunističnimi gesli, ki so nasprotovala bistvu programske zasnove Osvobodilne fronte. Šlo je za to, da se že v začetku pri vseh, ki se niso vdali v okupacijo, globoko vcepi prepričanje, da je takojšen odpor proti okupatorju edini izhod iz katastrofe, ki nas je zadela ter da mora po tej poti ljudstvo svojo usodo vzeti v lastne roke tudi potem ko bo okupator premagan. Šlo je za zavračanje vseh tistih gesel, ki so ponujala čakanje na konec vojne in pogojevale našo usodo izključno z razpletom na svetovnih bojiščih. Obenem je šlo tudi za obračun s predvojnim političnim sistemom stare Jugoslavije in njenimi oblastniki, ki so jo, kot znano, okupatorju prodali; to so lahko storili le zato, ker so imeli privržence tudi v "bazi".

V taki situaciji je torej prišel med nas Adolf Jakhel-Dolfe, inštruktor CK KPS. Prevzel je dolžnost sekretarja prvega okrožnega komiteja partije za grosupeljsko okrožje z nalogo, da dá celotnemu političnemu dogajanju na tem terenu tak impulz, da se bo Osvobodilna fronta in partija med ljudmi zakoreninila ter da se bo njen program začel takoj uresničevati. Reči je namreč treba, da bi ugodno politično razpoloženje na našem terenu ne trajalo dolgo, če partija z vsemi bogatimi izkušnjami politično in akcijsko ne bi vzvalovila Osvobodilne fronte. Ni šlo namreč le za opredeljevanje ljudi za OF, temveč za organiziranost in za delovanje po principih, ki zagotavljajo, da se besede prelivajo v dejanja. Samo dejanja so morala biti merilo za dejansko zavest in borbenost. Samo to je lahko utemeljilo ukrepanje ne glede na okoliščine ter za graditev takega lika borbenega člana Osvobodilne fronte, ki bo lahko prestal tudi najtežje preizkušnje. To je bil prvi obračun z meščanskim pojmovanjem politike, političnega delovanja in odločanja za vsa tista

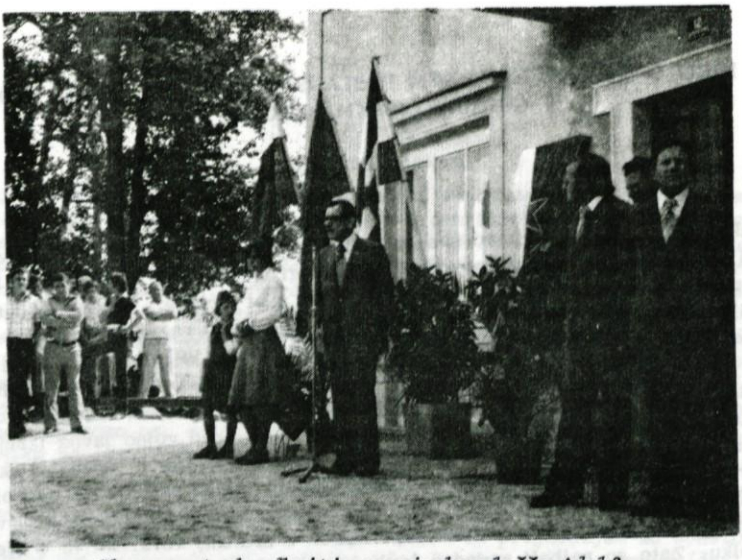

Slovesnost ob odkritju spominske plošče Adolfu Jakhlu. V sredini France Perovšek med govorom. Foto F.Adamič

vprašanja, ki imajo za posameznika in za skupnost življenjski pomen.

Te uvodne misli so bile nujne, če hočemo opredeliti revolucionarni lik Adolfa Jakhla-Dolfeta. V grosupeljskem okrožju so namreč v letih pred vojno, posebno pa takoj po kapitulaciji sicer delovali posamezni komunisti in drugi antifašisti. Toda za najširši in takojšnji vzpon naše revolucije na teh tleh je bilo potrebno še več. Potrebna je bila idejnopolitična razgledanost, akcijska zasnova in pa osebne lastnosti, kakršne je imel Adolf Jakhel-Dolfe. Zato je na Grosuplje tudi prišel.

Takorekoč v enem zamahu je obvladal celotno okrožje, ocenil politični položaj in ljudi, s katerimi je kasneje sodeloval ter zgradil celotno strategijo organizacijsko-političnega delovanja Osvobodilne fronte in partije. Dosegel je, da se je vsa dejavnost takoj začela prelivati v strugo organiziranosti in skladja med besedami in dejanji. Zlasti pri ljudeh, ki so morali nositi težo frontovskega delovanja, je z vso prizadevnostjo in skrajno odločnostjo odstranjeval še zadnje ostanke meščanskega pojmovanja političnega delovanja, saj je bilo pri njih potrebno za tako težavne oblike ilegalne aktivnosti v celoti razviti revolucionarne poglede in moralo. Na svoje sodelavce in širšo okolico je zato začel odločno prenašati vse tiste lastnosti komunistov, zaradi katerih je borih dvanajst tisoč članom partije in petdeset tisoč članom SKOJ takorekoč čez noč uspelo v razpadli Jugoslaviji vzeti na svoja ramena odgovornost za nadaljnjo usodo jugoslovanskih narodov in sprejeti neposredno revolucionarno pobudo, ki ji ni bil od prvih dni dalje kos ne okupator ne domača reakcija.

Njegova temeljna lastnost je bila, da ni bil nikoli zadovoljen z doseženim, čeprav je vse uspehe videl, jih priznal in se jih skupno s svojimi sodelavci tudi veselil. Toda to veselje je vedno izzvenelo le kot spobuda za nove obveznosti, kajti še tako velik uspeh ni pomenil nič, brž ko je bil opredeljen kot nekaj dokončnega, torej kot nekaj takega, ob čemer lahko vsaj za nekaj časa postaneš in počivaš. Znal je širiti razpoloženje, da nas bo samo obilica majhnih in velikih dosežkov pripeljala do končne zmage in da se zato ne smemo sprijazniti, tudi z namanjšimi porazi ne, zlasti pa ne z napakami.

Ni čudno, da je zato Jakhlu uspelo zelo hitro doseči uveljavitev vsega tistega, kar je bilo bistveno za politični in organizacijski prodor Osvobodilne fronte. To pa je bila v prvi vrsti njena nadstrankarska politična širina. Spomnim se prvega srečanja z njim, v maju 1941, in nato sestanka z aktivom OF iz Šmarja, na katerem je izredno izčrpno in za naše razmere ustrezno razlagal zasnovo Osvobodilne fronte, način uresničevanja njenih programskih načel na našem terenu in ni izpustil niti ene same možnosti za pridobivanje njenih članov. Dve stvari je pri tem podčrtal in poudaril, da je to obveznost vsakega izmed nas. Na eni strani je zahteval dovršeno, odločno, vztrajno pa tudi potrpežljivo pojasnjevanje programskih ciljev Osvobodilne fronte in nujnost njene učinkovitosti, na drugi strani pa razvijanje vseh tistih lastnosti aktivistov OF, ki so pogoj za uspešnost takega dela. Disciplino, uveljavljanje konspiracije, tovarištvo in revolucionarno ravnanje, če bi kdo padel v roke okupatorju, je utemljeval tako živo in prepričljivo, da si čutil, da se z njim ne boš mogel več srečati, če vsega tega ne boš resnično sprejel in se tako tudi ravnal. Iz njega je namreč vse to kar izžarevalo. Tudi v vseh kasnejših srečanjih z njim sem lahko videl, da je bil glede tega najbolj strog do samega sebe. Zato je včasih zadostoval že njegov pogled, da je razgalil površnost in neodgovornost, oportunizem ali bojazljivost, zlasti pa navidezno uspešnost.

Srečanja z Dolfetom so bila za vse nas izredno dragocena in posebna doživetja. V srečanjih z aktivisti je namreč kljub večkrat trdi in ostri obliki razpravljanja, kakor se čudno sliši, izključeval subjektivno obravnavanje. Imel si občutek, da te je pri tem trajno povezoval s partijo kot celoto, z njenimi izkušnjami, njeno strategijo, zlasti pa z njeno moralo. Dosegel je, da so ljudje hitro razlikovali med domnevami in željami na eni strani ter dejstvi na drugi. Formalistična pojmovanja in argumenti so se ob tem vedno razblinili v nič.

K temu orisu njegovega revolucionarnega lika naj dodam le še to, da kljub trdim razmeram, ki jih je prinašal vojni čas, ni nikoli pozabil uveljaviti vsega svojega humanizma. Čeprav je bil vedno vojak revolucije, ki je zahteval učinkovitost, je bil hkrati razumevajoč in čuteč do vsakogar. Bil je namreč neusmiljen do zmote in napačnih pogledov, vendar dobrohoten do človeka, ki namerno ni delal slabo, in mu je zato po vseh močeh pomagal tako kot zdravnik, ki sicer ob čiščenju rane ne more vedno preprečiti bolečine, človeku pa vendar vrne zdravje.

Gornja izvajanja ne bi bila popolna, če ne bi hkrati dodali še nekaj podrobnosti, ki tudi dopolnjujejo njegovo revolucionarno podobo.

V grosupeljskem okrožju je bil namreč glede na takratne razmere relativno dolgo in sicer v najpomembnejšem obdobju nastajanja, rasti in utrditve Osvobodilne fronte vse do formiranja grosupeljske čete konec oktobra 1941. Tudi kot komandir grosupeljske čete je ostal na tem področju do svoje smrti, ko se je napad na italijansko postojanko na Turjaku v začetku januarja 1942 zanj tragično končal. Narodnoosvobodilno gibanje v tem okrožju je v naslednjih letih črpalo moči prav iz te dobe, ki je Osvobodilno fronto ne samo zakoreninila, ampak dala kadre, ki so bodisi v vojski bodisi na terenu samostojno opravljali tudi najtežje naloge. Dolfetov prispevek je bil pri tem odločilen, saj je žrtvoval vse svoje moči, kot da bi slutil, da mu bo na Turjaku pretrgana nit življenja in da mora v tem kratkem času revoluciji dati, kar zmore. In to je v grosupeljskem okrožju tudi dejansko storil.

Ko je kot inštruktor CK KPS v maju 1941 prišel v grosupeljsko okrožje, se je namreč ob prvih obiskih tega terena z njim zlil tako pristno in zavzeto, da je izgledalo, kot bi med nami živel že leta in da zato ne more prezreti nobene možnosti v sproščanju revolucionarnih moči tega področja. Vse politične probleme in naloge je neločljivo povezoval z ljudmi, njihovo zavestjo in z napori za njeno nenehno revolucionarno rast, ki naj se potrjuje v dejanjih. Tako je deloval tudi kot prvi sekretar okrožnega Komiteja KPS, ki ga je vodil skoraj več kot pol leta.

To Dolfetovo delovanje opisujem le za čas, ko sem vodil delo Osvobodilne fronte v rajonu Šmarje in bil tako z njim v delovnem in tovariškem stiku. Zato seveda o njegovi aktivnosti za ostalo okrožje ne morem dati kronološko izčrpnih podatkov, čeprav sem to njegovo delo globalno poznal. Kot je neposredno spremljal politično dejavnost OF v našem rajonu, jo usmerjal in nam pomagal, tako je s svojim delom tudi zagotovil, da je komite v uvodu opisano politično razpoloženje ob kapitulaciji Jugoslavije tudi drugje v okrožju usmeril v čvrsto organizirano politično delovanje Osvobodilne fronte. Popolnoma nič ne pretiravam, če trdim, da je prav po njegovi zaslugi organiziranost OF začela rasti iz baze navzgor in da je je bilo grosupeljsko okrožje zelo zgodaj razdeljeno na rajone. Kmalu po Dolfetovem prihodu so bila namreč v rajonih formirana kadrovska jedra, ki so kasneje tudi formalno postala rajonska vodstva Osvobodilne fronte. Seveda je ugotavljanje časa in točnih datumov, ki so podprti z zgodovinskimi dejstvi, nujno, ker se samo po tej poti odkriva in ohranja zgodovinska resnica. Bilo pa bi formalistično govoriti o uspešnem delovanju rajonskih odborov OF šele po formalni ustanovitvi, saj se s tem obide bogato politično-akcijsko delovanje, ki je omogočilo ta "uradni" začetek. Formalno organiziranje rajonskih odborov OF in seveda okrožnega odbora je zato prva bogata žetev plodnega političnega in organizacijskega delovanja okrožnega komiteja pod Dolfetovim vodstvom.

Menim, da bi bilo treba čimprej doseči, da bi vsi, ki so delovali v rajonih, napisali spomine na ta čas. To je bilo bogato delo, polno samostojnih pobud in vztrajnosti; vse to se ne da celovito prikazati le z enega zornega kota, sodelovati morajo vsi, ki so bili sredi te aktivnosti. To moram poudariti zato, ker so bile Dolfetove

lastnosti in delovne sposobnosti goreče nasprotje malikovanja osebnih uspehov, saj je izhajal iz tiste trde šole partijskega delovanja, ki je aktivista vzpodbujala k aktivnosti množic in ki je vrednostila delo komunista izključno po tem merilu. Dolfetovo politično poslanstvo v okrožju bi se z zajetjem rajonskih spominskih virov na ta način zaokrožilo. Še pomembneje pa bi bilo, ker bi s tem dobili dragocen vir za objektivno ovrednotenje vsega, kar se je v tistem času na terenu dogajalo in se s tem izognili nepopolnim pogledom in ocenam na čas, ki so ga masovno ustavarjali člani OF, krajevni in rajonski aktivitsti, torej ljudje, ki so imeli zanesljivo zaledje pri takih organizatorjih OF in partije, kakršen je bil Adolf Jakhel-Dolfe.

To namenoma poudarjam zato, ker so bili pozni pomladanski in zgodnji poletni meseci dejansko odločilni za vse kasnejše delo Osvobodilne fronte in partije v grosupeljskem okrožju. Šlo je za izredno težko in v nekem smislu drobno delo, ki navzven sicer ni bilo vedno "spektakularno" , a ga je bilo treba opraviti.

Znani so dogodki in okoliščine , ki so sprožile dejavnost okrožnega komiteja za formiranje grosupeljske čete. Znani so tudi tisti oktobrski dnevi, ko je okrožni komite iz grosupeljskega transformatorja vodil mobilizacijske priprave, a jih zaradi aretacije njegovih članov ni mogel v celoti zaključiti. Prav tako pa tudi vemo, kako se je ta dogodek razpletel in kako je nastala grosupeljska partizanska četa.

O p o m b a :

Po govoru, ki sem ga imel ob odkritju spominske plošče Adolfu Jakhlu-Dolfetu na poslopju grosupeljske transformatorske postaje junija letos, me je France Adamič prosil, da bi tudi za Zbornik občine Grosuplje napisal prispevek o Dolfetovem revolucionarnem liku. Nisem mu dokončno obljubil in sem odločitev preložil na začetek prihodnjega leta. Glede na željo sekretarja komiteja občinske konference ZKS Grosuplje, da bi pripravil nekaj gradiva, ki bi bilo zgodovinski vir za vsebinsko pripravo za odkritje Jakhlovega doprsnega kipa na Grosupljem, sem namesto golega gradiva za to proslavo že pripravil prispevek za Zbornik. Po mojem mnenju je pričujoči tekst že ustrezen vir tudi za vsebino proslave, ki je bila 28. oktobra 1977.

Ker sodim, da je gornji prispevek ob morebitnih manjših dopolnitvah goden za objavo, sem zato en izvod že poslal redakciji Zbornika.

SPOMINI NA TISTE TEŽKE, BURNE IN PRELOMNE ČASE

Stane Valentinčič

Za kar sem živel,
bi želel
še stokrat živeti.

U v o d

V Zborniku občine Grosuplje in še kje drugje sem že nekajkrat pisal o tistih burnih, vendar lepih časih množične ljudske vstaje v okrožju OF Grosuplje, pri čemer so mi v prvi vrsti pred očmi pomladanski meseci 1942. leta, ter o mojem deležu pri tem. O partizanih in partizanovanju, kar mi je prišlo v delež v letih 1944 in 1945, je pisanega še več. Kdor želi, lahko torej o tem prebere in ve, kdor ne - njegova stvar. Malo pa je bilo pisanega, vsaj v našem Zborniku, o manj slavnem deležu in delu borcev in aktivistov NOB, pa zato nič manj krvavo resničnem deležu, polnem trpljenja, solza in smrti, ki so ga le-ti doprinesli, ko so prestajali in nekateri tudi prestali okupatorjeva sodišča, zapore in taborišča. O tem vam nameravam govoriti, to pot o svojem primeru, in sicer za čas od 11. junija 1942, ko so me Italijani aretirali, pa do 25. maja 1944, ko sem se zopet vključil v aktivni boj. Žal bralcem ne bom mogel povedati vsega, ker je doživljajev iz tistih časov dosti, a nič lepih. Kljub temu upam, da bo dosti zanimivega, morda tudi neznanega, o čemer še ni bilo pisano. Vse skupaj pa je bilo kruto resnično, kajti bilo je del življenja, mojega življenja, ko sem stokrat umiral, ko mesece nisem videl sonca, svetlobo dneva pa le skozi železne okenske rešetke, tako ozke, da glava ne gre skozi.

Negotovost

Dne 9. junija 1942 sem moral kot prvi predsednik okrožja OF Grosuplje službeno oditi v Zapotok, kjer je bil tedaj štab notranjske grupe odredov. Ko sem prišel tja, sem bil slučajno priča formiranja Tomšičevega bataljona. Opravil sem nalogo, zaradi katere sem tja prišel - poravnal sem namreč spor med šentjurško narodno zaščito in partizani imenovanega odreda - potem pa sem se na prošnjo vaščanov odločil, da jim pocepim prašiče proti rdečici. A kaj ko nisem imel s seboj ne brizgalke in ne cepiva. Naročil sem Reboljevemu Lojzu, ki me je spremljal, saj sva morala moje motorno kolo prenašati čez številne zaseke na cesti iz želimeljske doline do Zapotoka, naj gre do Bavščakove Zofke v Ponovi vasi, ta pa naj mi od doma prinese brizgalke in cepivo. Rečeno-storjeno. Čakal sem ga cel dan in še drugi, cepiva pa od nikoder. Tako sem se zvečer vrnil v Grosuplje. Drugo jutro (11.6.1942) sem izvedel, da so Zofko prestregli Italijani (milizia confinaria),

jo zaslišali ter ji vzeli cepivo in brizgalke. Vedel sem, da se to ne more dobro končati in sem se namenil oditi iz Grosuplja. Sedel sem na motorno kolo. Na krmilu sem kot živinozdravnik imel prilepljeno vidno dovoljenje za vožnjo (autorizzazione di circolazione). Kljub temu pa me je italijanski vojak ob izhodu iz Grosuplja proti Mlačevemu - približno tam, kjer je danes penzion Rubin - ustavil in zahteval dokumente. Ko sem mu pokazal legitimacijo, mi je ukazal stopiti z motorja in iti z njim. Na vprašanje, kam naj dam motorno kolo, je rekel, naj ga prislonim ob drevo. Ostalo je tam, nikoli več ga nisem videl, z njim je ostala moja svoboda. Kasneje sem izvedel, da se je z njim vozil komandir grosupeljskih karabinjerjev maršalo Tripepi.

Ko sem se tako peš napotil v vas, opazim, da gre pred menoj italijanski miličnik, za menoj pa drugi - imata me v sredi - in ta sname puško ter jo drži "na gotovs". Torej tako! Vodita me mimo bivšega Žitnika (sedaj Komunalno podjetje), Vodičarja (Pri mostu), Javornika in Rusa (sedaj Grosupeljčan) do Potočnikove hiše. Tam je bil v pritličju sedež mejne milice (milizia confinaria). Vodita me noter in komandir milice mi pokaže moje instrumente in cepivo ter me vpraša, kaj sem s tem nameraval. Seveda sem se naredil, kot da ne razumem, za kaj gre. Nato me eden od njih pelje pred vrata, naj tu počakam odločitve. Tedaj pa me je začela skrbeti druga zadeva. Pri sebi sem namreč imel partizansko prepustnico za osvobojeno ozemlje, imel sem pisano poročilo spodnjeslivniške OF s spiskom mater, ki naj dobe podporo, ker so jim sinovi v partizanih, imel pa sem tudi okroglo ščetko za čiščenje revolverske cevi (sam revolver je bil skrit pri hiši na Perovem, kjer sem zadnje čase spal). Kaj zdaj s tem?! Z roko grem počasi v žep, zatipam poročilo, ga zmečkam in počasi spustim ob nogi na tla in stopim nanj. Kmalu pride odločitev, da me odpeljejo v šolo, kjer je bil štab fašističnega polka in sedež komandanta podpolkovnika Longvasca.

V prvem nadstropju šole na stopnicah sem moral čakati, stražar ob meni. Pravkar sem se znebil krtačke za čiščenje pištole tako, da se jo potlačil med rože, ki so v lončkih stale na oknu, partizanske prepustnice pa tako, da sem jo vtaknil v usta, ko priteče po stopnicah do naju miličnik in vihti v roki listek, ki sem ga odvrgel in pohodil, mi ga moli pod nos in kriči, kaj tam piše. Hitro sem se znašel in se delal, kot da prevajam tekst v italijanščino "odobravam zakol prašičev v sili temu in temu ... ". "Vemo to, vemo, da si odobraval zakol zdravih prašičev z motivacijo, da so bolni - in sicer za partizane ...," je nasedel mojemu "prevajanju", zdelo se mu je tako verjetno, da mi je zabrusil v obraz, da "mi bodo že pokazali" - raztrgal listek na drobne koščke ter jih vrgel proč. Dostikrat kasneje sem razmišljal, kaj bi bilo, če bi tako "obremenjen" prišel v roke, denimo, Gestapu. Ali pa marsikomu drugemu! Tako pa se je vse srečno končalo. Še to: ko sem bil zatem na zaslišanju pri Longvasci in je ta za trenutek šel iz sobe, sem potegnil iz ust prepustnico - iz strahu ni in ni hotelo biti v ustih sline in je nisem mogel pogoltniti - ter jo spustil - v koš za papir komandanta Longvasce.

Longvasca mi je govoril tole: da on že dolgo ve za moje delo v OF, da me ni hotel aretirati in da je to zdaj opravila milica. Da razume, da sem se vključil v gibanje OF in ve, da sem zdaj vezan pred partijo in se bojim govoriti. Da pa naj kar mirno vse po pravici povem, kakšno funkcijo imam pri banditih, kaj sem delal in kdo so moji sodelavci, oni - Italijani - pa me bodo potem preselili v Italijo in mi tam dali ustrezno posestvo. Jaz seveda sem na njegova ponovna prigovarjanja, naj vse povem, govoril le to, da nič ne vem in da sem samo veterinar. Končno mi je zabrusil, da si ne bo z menoj "mazal rok" in da me bo predal sodišču. Zares sva se potem še enkrat srečala na sodišču - toda o tem pozneje.

Potem so me zaprli v šoli v kletni prostor, kjer je bilo zaprtih še nekaj drugih. Tu sem ostal pet dni. Ležali smo na pričnah, jesti od skrbi nisem mogel nič, čeprav je bilo hrane dosti. Trikrat na dan smo dobili vojaško hrano, poslali pa so mi tudi od doma. Pokojni moj prijatelj France Javornik mi je čez cesto poslal v zapor nekaj steklenic piva. Bilo mi je strašno! A kasneje, ko sem ta "zapor" primerjal s pravim italijanskim zaporom, se mi je zdelo, da je bil v tej šoli hotel, tako kot je bil hotel v ljubljanskih sodnijskih zaporih, kamor sem iz Grosupljega prišel in kjer je bila hrana trikrat na dan, kosilo pri tem pa gosto.

Iz Grosupljega v Ljubljano so me že gnali vklenjenega; ko smo čakali vlak, smo se ustavili - dva vojaka in jaz - pri vojakih v vojaških barakah, ki so stale tam, kjer je danes sedež občine in Adamičev hram. Vojaki so dopustili, da sem se tu zadnjič videl z ženo, s katero sta bila oba naša psa Škrat in Pika.

Odslej je šlo vedno bolj navzdol! V Ljubljani so me najprej zaprli v zloglasni "garnizon". To je bil bivši ljubljanski garnizonski vojaški zapor, znan po tem, da so od tu zdaj jemali talce in jih streljali v Gramozni jami. Kmalu sem to spoznal po napisih na stenah, ki so sporočali, da je ta in ta tega in tega dne od tu bil ustreljen kot talec. In še nekaj. Takoj isti dan po prihodu so mi v celico porinili vohuna. Začel mi je tvesti, v kateri partizanski enoti je bil, in me vprašal, kaj sem bil jaz in kaj sem delal. Bil sem že toliko izkušen, da nisem nasedel. Samo to sem govoril, da o ničemer nič ne vem in da sploh ne vem, zakaj sem zaprt. Bil sem samo terenski veterinar. Pri meni je bil samo en dan, potem so ga vzeli ven; verjetno je kot vohun in izdajalec spal na čem boljšem kot na pričnah.

Tudi v "garnizonu" sem bil le pet dni, potem so me prignali v t.i. belgijsko kasarno in me dali v veliko vojaško sobo, kjer je bilo že kakih sto ljudi; čakali smo na transport. Ležali smo na golih tleh, kdor je imel kak list časopisa, si ga je "pogrnil" in je imel občutek, da je mnogo bolje kot na golem. Hrane nismo dobivali, le vodo, saj smo samo čakali na transport. Razume se, da smo bili vsi kosmati. Pa se je znašel med nami tudi podjeten vandrovček srednjih let - eno samo oko je imel - in od nekod izvlekel žiletko, našel še lesen klin, ga racepil, vtaknil vanj žiletko in razcepljeni klin na koncu zvezal s sukancem, ki ga je izvle-

kel iz obleke. "Britev" je bila nared! Z njo je obril vse nas, kar na suho. Si predstavljate?

Enaindvajstega junija 1942 so nas zvezali po dva in dva, potem pa štiri dvojke pripeli na dolgo verigo in nas odgnali na ljubljansko železniško postajo. Zamislite si tole: roke imaš vklenjene, priklenjen si na sotrpina in potem z verigo še na šest drugih, v rokah nosiš culo, na hrbtu pa nahrbtnik (tega mi je prinesla žena). In s tem je treba hoditi do vlaka, se povzpeti po stopnicah, najhuje pa je - sedeti z vklenjenimi rokami in z nahrbtnikom na hrbtu, čisto na koncu riti - ure in ure dolgo.

Gonars

Vozili so nas do Palmanove, potem še naprej v zloglasni Gonars. Kaj naj vam povem o tem mesecu dni, ki sem ga prebil v Gonarsu? Nič dobrega seveda. Razen to, da sem bil tam prav tedaj, ko so slovenski taboriščniki skupaj s pokojnim Borisom Kraigherjem kopali in izkopali rov, po katerem so ušli v prostost.

Pa še to, da je bila lakota in smo močno oslabeli. Lotila se nas je, skoraj vseh, kužna diareja (driska). Najprej si bil zaprt in so od tebe padali le trdi bobki; tudi po deset dni nisi šel na stran, nisi imel kaj. Potem pa je prišla driska in če si še tako urno planil iz barake proti latrinam (izkopani kanali s tekočo vodo, čeznje pa deske in čepeča bitja) - se je že prej ulilo in pot od barake do latrine je bila na debelo "markirana".

Zopet v Ljubljani

Dvajsetega julija so nas nekaj peljali nazaj v Ljubljano. Bilo je jasno: gremo na sodni proces. Zaprli so me v zapore ljubljanskega sodišča, v sobo številka 25, prvo nadstropje (tega sedaj ni več). Tu sem doživel marsikaj, vendar ne utegnem povedati vsega, ampak le najpomembnejše, saj bi sicer bila pripoved predolga.

V sobi nas je bilo okrog 12, neki Oven je bil nekak kapo sobe. Ležali smo na tleh na slamnjačah, hrana je bila dobra: zjutraj kava, opoldne gosto kosilo, zvečer večerja. V kotu je bilo leseno stranišče (kibla). Vsak dan čiščenje sobe. Med nami je vladal oefovski duh. Spominjam se, kakšen revež je bil neki dezerter iz partizanov, ki se je ob roški ofenzivi predal Italijanom; ti so borce pozivali na predajo, češ ubežnikom zagotavljajo življenje. V sobi ni dobil ne ležišča - moral je ležati na golih deskah - niti ni imel miru. "Saj si sam hotel priti sem noter, zdaj pa imaš", ga je surovo spremljalo dan za dnem. In tega ni vzdržal. Neko jutro so ga našli v stranišču s prerezanim vratom in z glavo v dreku. Sam si je sodil.

V tej sobi sem tudi srečal Toneta Kozlevčarja, sedanjega člana Slovenskega okteta. Bil je v sobi že pred menoj. Ker sva bila oba Dolenjca, sva se kmalu zbližala. Povedal mi je, da je kot policaj organizirano delal za OF in so ga ujeli. Jaz pa se mu v začetku kar nisem hotel preveč zaupati, misleč, aha, že zopet provokator! Vendar sem kmalu spoznal, da je "pravi", saj je bil ves čas zaprt z nami. Tu sem srečal tudi starega Jožeta Prašnikarja iz skupine magistratnih uradnikov in delavcev, ki so organizirano delali za OF in bili izdani. Iz te skupine sem kasneje spoznal še Petra Dobrilo, ubogega Vidra, ki so ga, čeprav invalida zverinsko mučili. Tudi Dobrilo so tako mučili, da si je sam prerezal žile na roki in so ga v bolnici komaj rešili.

Tiste prve dni avgusta 1942 se je obrnilo. Mussolini je obiskal Gorico in tam imel grozeč in preteč govor, kajti uvidel je, da je v začetku mirna Provincia di Lubiana - vse prej kot mirna. Tja so se mu prišli poklonit slovenski klerikalci in druga reakcija s škofom na čelu. Posledice Mussolinijevega obiska in govora v Gorici je bil Codice speciale (posebni zakon) za ljubljansko "provinco". Bil je neprimerno strožji od normalnega italijanskega kazenskega zakonika. Za vsako malenkost je ta specialni zakon predvideval smrtno kazen: za nedovoljeno nošenje orožja, za sodelovanje z "banditi", za trošenje prevratniških letakov itd. Sicer dolg ni bil, kot so zakoni zdaj pri nas, imel je kakih 20 paragrafov na dveh straneh, vendar je iz njega vela smrt. Ko sem kar kmalu po prihodu prejel obtožnico, sem bil obtožen po starih paragrafih specialnega zakona, ki so za storilca predvidevali smrt. Posledica Mussolinijevega obiska v Gorici je bila tudi ustrelitev na smrt obsojenih iz preserskega procesa. Kot je nekaterim še znano, so spomladi 1942 borci in aktivisti OF vrgli v zrak progo pri preserskem mostu; zato so Italijani aretirali menda okrog 40 Preserčanov, Borovničanov in drugih okoličanov. Sam sem bil v Italiji kasneje zaprt z nekaterimi izmed njih, na primer z dvema bratoma Žbogarjema; enega sem srečal v Volterri, drugega - krojača Franceta - pa v Portolongonu. Nekateri med njimi pa so bili obsojeni na smrt že prej, preden sem jaz prišel v ljubljanske sodnijske zapore. Tu so čakali. Upanje je bilo, da jih pomilostijo. Mussolinijev govor - z vsem njegovim ozadjem seveda - je to upanje pokopal. Nikoli ne bom pozabil tistega jutra, menda nekje sredi avgusta 1942, ko se je po zaporih razvedelo, da jih peljejo na strelišče. Mislim, da jih je bilo pet. Ko so jih peljali iz zaporniških sob, so zapeli in ves ljubljanski zapor je pesem povzel in z njimi vred pel bojno pesem...

Jaz pa sem bral svojo obtožnico, ki je bila skupna za nas tri, za pokojnega dr. Franja Podkoritnika iz Grosupljega, za Jožeta Skubica - "Gorenjega Jakševega" s Police, ki je v vojni izginil in ki je bil v času obtožnice na begu, ter zame: da je bil Franjo capo di ribelli (poglavar upornikov), jaz sottocapo (podpoglavar), Skubic pa najin komplic. Vendar njega - Skubica - se to ni dosti tikalo, saj ga niso imeli v rokah, naju pa. Franja so namreč bolnega prišli aretirat menda 20. junija, kakih deset dni za menoj.

Seveda me je skrbelo! Obtožb za štiri smrti in to italijanske. Pa je zopet posvetil žarek svetlobe v to moro pričakovanja smrti. Nekoč dobim sporočilo, naj se javim za bolnega ta in ta dan. Tako sem storil. Pri zdravniku dr. Francetu Dergancu, ki je bil prav tako zaprt kot midva, a so ga zaposlili v ambulanti, sva se sestala z dr. Podkoritnikom in se hitro ter brez prič domenila za obrambo: nič priznati! Sestanek je organizirala Osvobodilna fronta in dr. Derganc je delal po njenih navodilih.

Tako sem potem na zaslišanju gonil eno in isto: bil sem veterinar, hodil zdravit živino, drugega nič ne vem. Res pa je, da me niso tepli, sodišče je pač spoštovalo, vsaj tedaj, normalne metode zasliševanja. Tako sem bil precej pomirjen, zlasti še, ko sem izvedel, da so moji domači našli možnost in podkupili tožilca. Tako se je zgodilo nekaj čudnega in menda v sodni praksi nenavadnega, namreč: ko sva 24. septembra 1942 z dr. Podkoritnikom stala pred Tribunale speciale (posebno sodišče), je tožilec po kratki utemeljitvi zame zahteval 15, za Franja pa 20 let zapora. In ko se je sodni zbor vrnil s posveta v dvorano, naju je oba obsodil - na dosmrtno ječo! Kaj se je vmes zgodilo? Na lastne oči sem videl komandanta Longvasca - takrat poslednjič - ki je iz dvorane odšel s sodnim zborom na posvet in kot sem kasneje izvedel - od tega za naju zahteval smrt! Vojaško sodišče pa verjetno ni moglo mimo predloga vojaškega tožilca - za oba časovna kazen; morda pa so vojaki takrat že imeli fašistov dovolj, skratka, sporazumeli so se za srednjo pot: ergastolo (dosmrtna ječa). N e g o t o v o s t je tako bila mimo, pred menoj pa upanje. Upanje, ki bi mu lahko rekli še drugače. Namreč, tedaj je veljalo samo: odnesti celo glavo. Kajti vsi, prav vsi smo verjeli, da, bili trdno prepričani, da bo vsak čas konec vojne in smo se vsi obsojenci kaznim, če so bile še tako visoke - smejali. No, čisto tako, kot smo si predstavljali, pač ni bilo. Dosti drugače pa tudi ne. Vendar je bilo treba do svobode prestati še marsikaj hudega, v prvi vrsti pa "preležati" po italijanskih zaporih naslednjih 16 mesecev.

Italijanske ječe
Castelfranco Emilia

Po obsodbi smo zopet čakali, kdaj se sprosti kaj prostora v kaki ječi v Italiji, da nas odženejo tja. Tako smo dočakali 13. oktober 1942. In na vso srečo smo to jutro že odhajali iz Ljubljane, to jutro, ko so ljubljanski vosovci likvidirali kolaboracionista Natlačena. Če bi še ostali v Ljubljani, kdo ve, kaj bi me lahko doletelo v zvezi s to likvidacijo. Saj sem bil potem še enkrat v podobnem položaju. Ko so namreč naši partizani obsodili na smrt in likvidirali klerikalskega gorečneža in aktivista Katoliške akcije duhovnika Toneta Hočevarja, so se v vrstah bele garde dvignili glasovi "glavi Podkoritnika in Valentinčiča hočemo za njegovo glavo". Vendar, mora se priznati, regularna italijanska ječa zapira, pa tudi - varuje. Niso dosegli.

Ne vem več, koliko ur ali dni smo "potovali" do malega mesteca z velikim zaporom - Castelfranco Emilia. Znan je mnogim Slovencem, velja pa za lažji ali celo prehodni zapor. Usoda pa se je poigrala tako, da prav skozi to mestece in skozi provinco Emilia sedaj največkrat potujem in s tamkajšn imi tovariši sodelujem; Regione (regija) Emilia Romagna, katere sedež je Bologna, je namreč izrazito "rdeča", ima komunistično vlado ter zelo napredno gospodarstvo in seveda politiko. Tempora mutantur.

Kaj naj vam povem iz zapora Castelfranco? Lahko bi dosti, pa se moram omejiti na dve-tri pripovedi. V naši sobi - v peti sekciji - je vladal duh in zakon OF. Dogovorili smo se, da bomo izdajali v dveh (!) izvodih Tednik, ki bo prinašal novice iz domovine, zlasti iz partizanov in tudi politične članke. Po podkupljenih stražnikih smo nabavili papir, črnilo in peresnike (o tempora, o mores!) ter vsak teden izdajali Tednik. Spominjam se, da je bil v drugi akciji, kamor smo tudi pošiljali Tednik, zaprt Miha Marinko, obsojen na krajšo časovno kazen. Kritiziral je moj članek Slovan na dan, ki sem ga napisal za Tednik in rekel, da Komunistična partija zastopa načelo internacionalizma, zato slovanstvo ni dovolj široka platforma. Prav je imel - to vem sedaj, takrat pa, saj veste, je bila naša moč v paroli "mi in Rusi". Pa še dve zgodbici. V naši sobi je bil tudi poštni uslužbenec Ivo Poženel. Od doma je dobil paket, v njem med drugim kekse in cigarete. Zaporski kontrolni stražniki pa so imeli nalogo vsako cigareto razdreti (lahko bi bilo v njej orožje, npr. šivanka ali žebelj!!), pa tudi kekse razlomiti. In so mu izročili tako razdrobljeno vsebino. Kaj je hotel, v skledo je nalil vode, vanjo pa zmešal piškotni prah in vmes prah tobaka. Joj, kako je kozlal!! Kmalu bi umrl. Vendar se je vse srečno končalo. Pa še tole. V vodeni čorbi, ki so nam jo prinesli enkrat na dan, je bilo čisto malo riža ali makaronov, več pa zeljnatih listov. Pa sem se veselil, češ saj bo prišla zima in uničila to zelje, tedaj bodo morali v čorbo vsuti več riža ali makaronov. Kje pa! Kmalu sem z žalostjo spoznal, da tistemu zelju, še zdaleč ne podobnemu našemu takratnemu (sedaj tudi pri nas raste "zimsko" zelje) - mraz in zima samo koristi. Spremljalo me je potem skoro dve leti, samo da bi ga bilo več! Ampak o hrani kasneje.

Volterra

Decembrskega jutra, 20. decembra 1942, so se odprla vrata naše celice in poklicali so moje ime pa dostavili "con tutta la roba" (gremo, z vsem, kar imaš). Kadarkoli je bil izrečen ta stavek, si vedel - zdaj gremo drugam. V drugo sekcijo, v drug zapor ali pa tudi ven. Zbrali so nas večje število, vklenili, zvezali in na vlak. Kam? Nihče ni vedel. Proti večeru smo se izkrcali v Srednji Italiji v provinci Pisa v starem etruščanskem mestecu Volterra. Na hribu dominira nad njim srednjeveška trdnjava, spremenjena v mračen zapor. Govorili so, da je bil v grajskem stolpu celo življenje zaprt plemič, ki se je uprl volterskemu knezu. Dneve in dneve, leta in desetletja je na poševnem okenskem zidu slonel oprt na komolce in gledal kvišku v edino svetlo točko - visoko nebo nas seboj. Komolci

so v zid izdolbli dve rahli jamici, vsak komolec svojo.

Semkaj so me torej privlekli in z menoj vred tudi dr. F. Podkc 'tnika. V Castelfrancu nisva bila skupaj v sobi in sem zato takoj, ko so nam nadeli zebraste arestantske cape - naše obleke pa spravili v skladišče - prosil, naj naju dajo skupaj v eno celico. O, kako grenko - sladko in zavistno so se nasmejali moji želji in odkimali. Bil sem presenečen, šele kasneje pa sem izvedel za vzrok. V italijanskih zaporih je, zlasti med ergastolami - obsojenci na dosmrtno ječo - zelo razširjen pojav toplih bratov. Pa so si ti stražniki najbrž škodoželjno mislili "ne boš kaše pihal". Tako so nama dali v celico še tretjega - sodnika Joba iz Splita. Bili smo si dobri tovariši. Postal sem številka 59-36. Celica, v kateri smo živeli trije, je bila v normalnih razmerah izdelana za enega: dolga 2,5 in široka 1,5 m; na zid pritrjena "branda" (železna postelja s slamarico), ki se čez dan dvigne ob zid, okno z rešetko, v kotu pa bujolo (lončen, pol metra visok lonec za potrebo), to je bilo vse "pohištvo". Franjo je spal na brandi, midva z Jobom pa vsak na eni slamarici na tleh. V celicah smo bili popoldne od štirih pa do zjutraj. Čez dan smo šli v "camerone", večje sobe, kjer nas je bilo po 12. Iz kameronov so nas vsako dopoldne za 20 minut spustili na sprehod - "al'aria". Pa ne mislite, da je to bil zaresni sprehod. Iz enega kamerona smo vsi šli na dvorišče v enako veliko celico, z zidovi ločeno od drugih, le da zgoraj ni bila pokrita. In potem smo se teh 20 minut sprehajali tako, kot lahko vidite bele medvede v kletkah zooloških vrtov: pet dolgih korakov v eno smer, obrat, pet korakov v nasprotno smer, obrat ... itd. - dvajset minut. Tu smo se čez zidove lahko kaj pogovarjali s sosedi, vendar pazniki tega niso pustili. Potem zopet nazaj v kameron, ob štirih popoldne pa v celico.

V Volterro so mi začeli redno prihajati paketi od doma. Ker je bila njihova teža omejena, so morali vsebovati čimbolj močno hrano: suho meso, prekajene klobase, sladkor, prežganje in podobno ter suhe slive ali hruške. Za kadilce še cigarete. Pazniki so vsak paket pazljivo pregledali, da ne bi bil v njem kak kovinski predmet ali kako skrito pismo, Pisma smo sicer prejemali in lahko odpisali, vendar vse preko cenzure. Bili pa so med nami tudi taki, ki niso mogli prejemati paketov. In ker je bila hrana tako slaba, da od nje nisi mogel živeti, umreti pa tudi ne, smo se na moj predlog odločili za t. i. kolektiv. To je pomenilo, da mora vsak, ki prejme paket, tega pred pričami razdeliti na pol, polovico obdržati zase, drugo polovico pa na enake dele razdeliti enajsterici.

Tako so vsi vsak teden - pakete je večina kar redno prejemala - dobili nekaj priboljška k vodeni zaporniški hrani. O tej pa kasneje. Razen teh priboljškov je bila še možnost za nakup, ki smo mu rekli "špeza". Od doma so zapornikom (lahko) poslali tudi denar ali pa ga je obsojenec prinesel s seboj. Ves denar je vzela uprava zapora in ga vpisala v knjižico - "libretto". Z libretom si potem lahko kupil, če so objavili, da je kaj prišlo na špezo. Paznik ti je za kupljeno robo odpisal ustrezajočo vsoto lir kar v libretu. A kaj ko je tako poredko bilo mogoče kaj kupiti. In kadar je bilo, smo največkrat dobili kaj slabega ali pokvarjenega. Predvsem na špezo nisi mogel kupiti v Italiji racionirane hrane:

sladkorja, kruha, mesa, moke, itd. Od normalne hrane so bile tu in tam pomaranče. Sicer pa kuhani repni listi (prosim, brez repe!), kuhana karfijola skupaj z listi, čebula, pokvarjene (žaltave) soljene ribice in podobno. Resnici na ljubo naj povem, da tobak ni bil pokvarjen, bil pa je najslabše vrste in v zavitkih: Principato forte. Ker pa ta "hrana" ni bila draga - lira pa je tedaj bila še zlata - so si je nekateri kupili dosti in preveč. Jaz repnih listov nisem mogel jesti, ker so kosmati in bodejo v ustih. Pač pa karfijolo. Videl pa sem umreti sotrpina - bil je Italijan - ki je na mah pojedel dve do tri kile karfijole oziroma karfijolinih listov. Na špezo se je včasih dalo dobiti tudi cigaretne papirčke. Potem so si kadilci sami zvijali cigarete; iz ene normalne cigarete iz paketa so naredili štiri (!). Cigareta je bila v zaporu valuta, prav tako tudi zavojček tobaka in pa kruh. Denar ne in obleka tudi ne. Tako nam je življanje teklo kar mirno. Seveda, če izvzamem željo po novicah z bojišč, zlasti od doma, in pa - uši.

Začelo nas je srbeti okoli pasu. V celici, ko smo bili sami trije, smo slekli spodnjice in začel se je lov na uši. Po kaki uri smo spodnjice očistili uši krog in krog. Vendar - drugi dan jih je bilo zopet polno! Le odkod? Pa se mi nekoč posveti in rečem Franju, naj malo pogleda svoj volneni pulover; tega je v celici pred spanjem vedno odložil. Da ste videli! Ko ga je položil na pod - je skoro lezel, nosile so ga uši! Toliko jih je bilo v njem. Bil je pravo gojišče zanje. Vse perilo in ta pulover smo dali prekuhati. Potem je bilo dobro.

Ko sem našteval vsebino paketov, sem posebej omenil suho sadje: hruške, češplje. Ne zastonj, saj nam je bil to glavni in najbolj avtentičen vir informacij. Kako pa to - porečete? Takole: Preden odpošlješ v paketu suhe hruške, eni med njimi izkrožiš muho in potem z ozkim in ostrim nožem izdolbeš pol notranjosti. Tako nastane vdolbinica. Vanjo potisneš listič, na katerega si z drobno pisavo napisal sporočilo. Odprtino zapreš z izrezano muho, vanjo zabodeš buciko z osmojeno glavico (da je črna kot muha suhe hruške) - in pismo je nared. In suha češplja? Na enem koncu iztisneš koščico in prazno češpljo odložiš. Koščico razpoloviš. Jedrc vzameš ven in ga vržeš proč (ali pa poješ). Mesto jedrca vložiš na tesno zvit cigaretni papirček, na katerega si prej napisal sporočilo. Kdor zna pisati z majhnimi črkami, lahko nanj napiše za celo tipkano stran! Potem obe polovici koščice z lepiš in ponovno potisneš v češpljo. Zapornik mora potem seve iztisniti vse koščice in jih drugo za drugo razbiti; v eni najde sporočilo. Prednost suhe češplje je ta, da je to najvarnejši način obveščanja. Ali si lahko zamislite, da bo paznik, ki mora morda prekontrolirati pet ali deset paketov, šel vrtat vse češpljeve koščice in jih razbijati? Pa tudi če zaporniku kaj ukrade iz paketa - to so namreč zaradi pomanjkanja delali - ne bo ukradel prav suhega sadja. Pa če ga že in da potem žena češplje kuhat za kompot - bodo koščice zmetali proč, ne pa razbijali. Vendar so te češpljeve koščice mene stale dosti skrbi in trpljenja. Prav jaz sem namreč tako pripravljena poročila dobival od doma, iz njih pa smo izvedeli marsikaj o partizanih, o politični situaciji itd. Potem sem novice sporočil vsem v Kameronu, na sprehodu pa še sosednjim tovarišem; obveščanje je teklo permanentno. A kaj, ko so bili pa med nami vedno vohuni in izdajalci. V sosednjem kameronu je to bil neki Črnogorec

Jozo. Tako so v upravi zapora izvedeli za moja obveščanja o dogodkih po svetu in za to, da sem organiziral kolektiv. Potem so k temu prišteli še dejstvo, da sem bil obsojen na dosmrtno ječo - ergastolani so bili strožje obravnavani - in je padla odločitev: premestitev v najstrožji zapor za dosmrtnike, v Portolongone.

Portolongone

13. maja 1943 zopet pokličejo moje ime in "con tutta la roba". Kaj pa je zdaj? Kam pa zdaj? Izvedeti se ni dalo ničesar. Tokrat so me peljali samega; odklenili me niso niti v vagonu, čeprav je bil to poseben vagon za prevoz zapornikov: vsa okna zamrežena.

Prva postaja je bil prehodnosodnijski zapor v Livornu. Temna, vlažna celica - treba je bilo čakati na ladjo. Od prekaljenih robijašev sem namreč izvedel, da se od tu iz Livorna gre na otoke. Potem pa kmalu zopet "con tutta la roba"! Na ladjo, uklenjen v podpalubje; to pa je še strašnejše kot na vlaku. Parni kotli, vročina, smrad, tema, uklenjen, zunaj na morju pa valovi. Proti večeru smo pristali v Porto Ferraio na otoku Elba, na otoku, kjer je bil prvič zaprt Napoleon I. Od tu so nas prepeljali čez otok v avtobusu v Portolongone (slika 1. Elba), ki se danes imenuje Porto Marino; najbrž so se meščani hoteli znebiti imena s tako strašnim prizvokom, kot ga je imel Portolongone prav zaradi tamkajšnjega zapora za dosmrtnike (slika 2. zapor Portolongone).

Takoj so me peljali k direktorju zapora, ki sem mu pozabil ime, ki pa je bil goreč fašist. Na hodniku sem moral čakati, da pokličejo moje ime in sem, nič hudega misleč, normalno stal. Pa pride mimo stražar in mi prisoli krepko okrog ušes, ker nisem bil obrnjen v zid! V tem zaporu si moral na hodniku stati tako, da si bil obrnjen v zid. Dotlej tega nisem vedel. Direktor mi je takoj jasno povedal "ti si semkaj poslan po kazni, ker si v prejšnjih zaporih ščuval zapornike k vstaji - hai messo i detenuti in su" se spominjam besed - " in naša naloga je, da te zlomimo. Za take imamo letto di forza (prisilno posteljo; nanjo te za teden ali dva privežejo, te sami hranijo, potegnejo dol hlače, da drek in scalnica teče v nastavljeno posodo), imamo pa tudi puške in mitraljeze".

Za začetek so me dali za teden dni v samico, potem pa sem prišel v stari del zapora, med tovariše. Postal sem številka 0067. Zanimivo je, da sem dobil številko za Slovencem Hacetom, ki je zaradi umorov dobil dosmrtno in bil pripeljan iz Slovenije na Elbo. Imel je številko 0066. Ko že o tem pripovedujem, naj povem še malo o drugih razbojnikih. Mi smo bili sicer zaprti z njimi vred in de iure tretirani kot kriminalci - prav tako kot oni. Vendar, v resnici se je vedelo, da smo politični zaporniki. Sami pazniki in zlasti kaznjenci so nas označevali kot "politici" in nihče nas ni silil ali primoral delati, kar morajo kriminalci. Delali so različne stvari, pletli nogavice, košare, delali v mizarski,

čevljarski delavnici, čistili hodnike in celice itd. Šefi vsake take skupine so bili kaznjenci sami. Poznal sem šefa pletilcev košaric, rekli so mu "capo cestinai", ki je bil ergastolan in bil tedaj (leta 1943) že 44 let zaprt! Torej je pričel kazen v prejšnjem stoletju, ni imel pojma, kakšen je avtomobil, še manj, kaj je to radio, brezžični prenos ipd. Si lahko predstavljate, kaj je to - biti 44 let zaprt? A, če si ga gledal in z njim govoril, ni kazal nikakega obupa, zanj je obstajalo samo življenje v zaporu; zunaj je živel samo 20 let, v zaporu več kot dvakrat toliko. Tam pa je bil še hujši marter. Bil je župnik, imel je kuharico in z njo spolne odnose. Rodila se jima je hči, ostala in odraščala je v farovžu. Ko je imela 16 let, je bila seveda lepša kot mati - kuharica in gospod si jo je vzel. Zasačila pa ga je njena mati, nastal je spor. Finale: ubil je obe in obe iznakazil, izrezal jim je spolovila. Po italijanskem zakoniku kot duhovnik ni mogel biti obsojen na smrt, ampak največ na dosmrtno ječo. Na Elbi jo je prestajal, mašniku je bil ministrant.

Bilo je tam še veliko drugih morilcev in hudodelcev. Spominjam se čistilca hodnikov in celic, ki nam je bil čisto simpatičen, saj nam je nosil novice, pa tudi razne predmete, ki smo si jih pošiljali od celice do celice. Ime mu je bilo Giuseppe, bil je iz Kalabrije, ubil je ženo.

Spoznal pa sem seveda dosti naših. V novem delu zapora je bil zaprt slovenski pisatelj Lavo Čermelj, na znanem predvojnem tržaškem procesu obsojen na 20 let ječe. Tam je bil tudi blejski zdravnik dr. Jože De Gleria, obsojen zaradi aktivnega dela v OF. V celici so bili z menoj še: študent Ljubo Vučković, Črnogorec iz Bara, komi Arpad Balaša, Slovenec iz Prekmurja, in že omenjeni krojač Franc Žbogar iz Borovnice. Prva dva sta padla v partizanih, ko smo iz zaporov odšli v partizane. Spoznal pa sem tudi številne druge. V sosednji celici je bil zaprt Grk iz Aten Joannes Hatspanajotis, inženir. Najbolj zanimivo je bilo, ko sem poizkusil z njim komunicirati s svojo starogrščino iz gimnazije. Vprašal me je, v kakšnem jeziku govorim. Bilo je smeha, odtlej sva se sporazumevala v italijanščini. Novogrščina je čisto drugačna kot stara. Čez hodnik pa so bili Arabci - iz Bengazija v Libiji, ki so jo bili okupirali Italijani. Med njimi se spominjam šejka Ben Issa Abdulmegid Bellama in njegovega podanika Abdalla Mussa Sakmak. Ti ljudje niso hoteli govoriti italijansko; če sem hotel z njimi pogovoriti, sem se moral naučiti angleško. In zares, po treh mesecih študiranja angleške slovnice sem angleški jezik obvladal, italijanščino pa že prej.

Celica je bila zaprta z dvojnimi vrati, notranja so bila rešetkasta, zunanja masivna lesena, oboja pa brez ključ. Saj si ljudje težko predstavljajo, s kakšnim hrepenenjem smo čakali, da zopet vidimo vrata s ključkami, vrata, ki se lahko odpirajo ... Naša pa so se še s ključi redko odpirala. Ob čiščenju celic so na nasprotni strani hodnika zaprli tudi zunanja lesena vrata. Iz varnosti. Ko so delili hrano, so odprli tudi notranja vrata, tu pri vratih sta stala dva paznika. Vsak dan trikrat so preskušali okenske rešetke, če niso morda nažagane. Prišli so trije pazniki, odklenili vrata, prvi je obstal pri njih, drugi je stal sredi celice, tretji pa je z debelo železno palico po ustaljenem ritmu potolkel po okenskih

Jozo. Tako so v upravi zapora izvedeli za moja obveščanja o dogodkih po svetu in za to, da sem organiziral kolektiv. Potem so k temu prišteli še dejstvo, da sem bil obsojen na dosmrtno ječo - ergastolani so bili strožje obravnavani - in je padla odločitev: premestitev v najstrožji zapor za dosmrtnike, v Portolongone.

Portolongone

13. maja 1943 zopet pokličejo moje ime in "con tutta la roba". Kaj pa je zdaj? Kam pa zdaj? Izvedeti se ni dalo ničesar. Tokrat so me peljali samega; odklenili me niso niti v vagonu, čeprav je bil to poseben vagon za prevoz zapornikov: vsa okna zamrežena.

Prva postaja je bil prehodnosodnijski zapor v Livornu. Temna, vlažna celica - treba je bilo čakati na ladjo. Od prekaljenih robijašev sem namreč izvedel, da se od tu iz Livorna gre na otoke. Potem pa kmalu zopet "con tutta la roba"! Na ladjo, uklenjen v podpalubje; to pa je še strašnejše kot na vlaku. Parni kotli, vročina, smrad, tema, uklenjen, zunaj na morju pa valovi. Proti večeru smo pristali v Porto Ferraio na otoku Elba, na otoku, kjer je bil prvič zaprt Napoleon I. Od tu so nas prepeljali čez otok v avtobusu v Portolongone (slika 1. Elba), ki se danes imenuje Porto Marino; najbrž so se meščani hoteli znebiti imena s tako strašnim prizvokom, kot ga je imel Portolongone prav zaradi tamkajšnjega zapora za dosmrtnike (slika 2. zapor Portolongone).

Takoj so me peljali k direktorju zapora, ki sem mu pozabil ime, ki pa je bil goreč fašist. Na hodniku sem moral čakati, da pokličejo moje ime in sem, nič hudega misleč, normalno stal. Pa pride mimo stražar in mi prisoli krepko okrog ušes, ker nisem bil obrnjen v zid! V tem zaporu si moral na hodniku stati tako, da si bil obrnjen v zid. Dotlej tega nisem vedel. Direktor mi je takoj jasno povedal "ti si semkaj poslan po kazni, ker si v prejšnjih zaporih ščuval zapornike k vstaji - hai messo i detenuti in su" se spominjam besed - " in naša naloga je, da te zlomimo. Za take imamo letto di forza (prisilno posteljo; nanjo te za teden ali dva privežejo, te sami hranijo, potegnejo dol hlače, da drek in scalnica teče v nastavljeno posodo), imamo pa tudi puške in mitraljeze".

Za začetek so me dali za teden dni v samico, potem pa sem prišel v stari del zapora, med tovariše. Postal sem številka 0067. Zanimivo je, da sem dobil številko za Slovencem Hacetom, ki je zaradi umorov dobil dosmrtno in bil pripeljan iz Slovenije na Elbo. Imel je številko 0066. Ko že o tem pripovedujem, naj povem še malo o drugih razbojnikih. Mi smo bili sicer zaprti z njimi vred in de iure tretirani kot kriminalci - prav tako kot oni. Vendar, v resnici se je vedelo, da smo politični zaporniki. Sami pazniki in zlasti kaznjenci so nas označevali kot "politici" in nihče nas ni silil ali primoral delati, kar morajo kriminalci. Delali so različne stvari, pletli nogavice, košare, delali v mizarski,

čevljarski delavnici, čistili hodnike in celice itd. Šefi vsake take skupine so bili kaznjenci sami. Poznal sem šefa pletilcev košaric, rekli so mu "capo cestinai", ki je bil ergastolan in bil tedaj (leta 1943) že 44 let zaprt! Torej je pričel kazen v prejšnjem stoletju, ni imel pojma, kakšen je avtomobil, še manj, kaj je to radio, brezžični prenos ipd. Si lahko predstavljate, kaj je to - biti 44 let zaprt? A, če si ga gledal in z njim govoril, ni kazal nikakega obupa, zanj je obstajalo samo življenje v zaporu; zunaj je živel samo 20 let, v zaporu več kot dvakrat toliko. Tam pa je bil še hujši marter. Bil je župnik, imel je kuharico in z njo spolne odnose. Rodila se jima je hči, ostala in odraščala je v farovžu. Ko je imela 16 let, je bila seveda lepša kot mati - kuharica in gospod si jo je vzel. Zasačila pa ga je njena mati, nastal je spor. Finale: ubil je obe in obe iznakazil, izrezal jim je spolovila. Po italijanskem zakoniku kot duhovnik ni mogel biti obsojen na smrt, ampak največ na dosmrtno ječo. Na Elbi jo je prestajal, mašniku je bil ministrant.

Bilo je tam še veliko drugih morilcev in hudodelcev. Spominjam se čistilca hodnikov in celic, ki nam je bil čisto simpatičen, saj nam je nosil novice, pa tudi razne predmete, ki smo si jih pošiljali od celice do celice. Ime mu je bilo Giuseppe, bil je iz Kalabrije, ubil je ženo.

Spoznal pa sem seveda dosti naših. V novem delu zapora je bil zaprt slovenski pisatelj Lavo Čermelj, na znanem predvojnem tržaškem procesu obsojen na 20 let ječe. Tam je bil tudi blejski zdravnik dr. Jože De Gleria, obsojen zaradi aktivnega dela v OF. V celici so bili z menoj še: študent Ljubo Vučković, Črnogorec iz Bara, komi Arpad Balaša, Slovenec iz Prekmurja, in že omenjeni krojač Franc Žbogar iz Borovnice. Prva dva sta padla v partizanih, ko smo iz zaporov odšli v partizane. Spoznal pa sem tudi številne druge. V sosednji celici je bil zaprt Grk iz Aten Joannes Hatspanajotis, inženir. Najbolj zanimivo je bilo, ko sem poizkusil z njim komunicirati s svojo starogrščino iz gimnazije. Vprašal me je, v kakšnem jeziku govorim. Bilo je smeha, odtlej sva se sporazumevala v italijanščini. Novogrščina je čisto drugačna kot stara. Čez hodnik pa so bili Arabci - iz Bengazija v Libiji, ki so jo bili okupirali Italijani. Med njimi se spominjam šejka Ben Issa Abdulmegid Bellama in njegovega podanika Abdalla Mussa Sakmak. Ti ljudje niso hoteli govoriti italijansko; če sem hotel z njimi pogovoriti, sem se moral naučiti angleško. In zares, po treh mesecih študiranja angleške slovnice sem angleški jezik obvladal, italijanščino pa že prej.

Celica je bila zaprta z dvojnimi vrati, notranja so bila rešetkasta, zunanja masivna lesena, oboja pa brez kljuk. Saj si ljudje težko predstavljajo, s kakšnim hrepenenjem smo čakali, da zopet vidimo vrata s kljukami, vrata, ki se lahko odpirajo ... Naša pa so se še s ključi redko odpirala. Ob čiščenju celic so na nasprotni strani hodnika zaprli tudi zunanja lesena vrata. Iz varnosti. Ko so delili hrano, so odprli tudi notranja vrata, tu pri vratih sta stala dva paznika. Vsak dan trikrat so preskušali okenske rešetke, če niso morda nažagane. Prišli so trije pazniki, odklenili vrata, prvi je obstal pri njih, drugi je stal sredi celice, tretji pa je z debelo železno palico po ustaljenem ritmu potolkel po okenskih

rešetkah; morale so zvoniti, če le niso bile nažagane. Takrat smo morali stati mirno, vsak pri svoji postelji; v celici smo bili trije. Skozi okno si videl lahko samo zgoraj konček neba, saj je pogled ven zapiral volčji gobec ("bocca lupo"), poševno kvišku postavljen lesen zaslon. V kotu celice lesen "buiolo". Postelje železne, napol dvignjene, čez dan se ni smelo ležati. Naša najlepša zabava je bil lov na stenice. Te so se namreč razen v razpokah zidu skrivale v železnih posteljah - brandah - v vsaki špranji jih je bilo na stotine. Pokončevali pa smo jih tako-le: pripravijo se bakle iz papirja, posteljnina se prav nalahno odstrani, brando pa primeta dva, vsak na svojem koncu, jo nalahno dvigneta od tal četrt metra, potem pa naglo ob tla - tresk - in kar pade, pade. Pri drugem udarcu se te živalce z vsemi šestimi oprimejo postelje in le tu in tam še kakšno spraviš na tla. Potem naglo zažgati pripravljen papir in hitro smoditi bežeče stenice! Tak lov smo imeli enkrat ali dvakrat tedensko. Stenic vedno dovolj, začuda jih pa čutili nismo. Kaj le so žrle, če ne nas?

Nekaj posebnega je bila hrana v italijanskih zaporih. Zjutraj so prinesli skoraj nič sladkan čaj, ob tem pa razdelili kruh. "Panjota", t.j. štručka, je tehtala 15 dkg, bila je predvsem iz ječmenove ali ovsene moke. V ustih je bodla, vendar je to bil domala ves dnevni obrok hrane, vsekakor pa najpomembnejši. Kajti za kosilo je bila voda in "pippa". Dobesedno pomeni to pipo ("fajfo"). Kosilo so nam delili takole: iz kotla je paznik najprej zajel s pipo (velikost majhnega pivskega kozarca) z dna, kjer je bila gostota, kak makaronček ali rižek in zelje. Voda je v glavnem odtekala, ker je pipa imela spodaj luknjice. To je bila gostota. Potem pa je z vrha zajel z večjo zajemalko čiste juhe - beri vode - in to je bilo kosilo. Za večerjo smo šli spat. Ne vem, koliko bi vse to dalo v kalorijah, vendar mislim, da niti 500. No, če ne bi bilo paketov od doma in pa "špeze" - bi kaj tenko s ...

Pristaviti moram, da so tedaj kaznjenci v Italiji trikrat letno imeli praznik: o božiču, o veliki noči in pa 21.aprila, ko je fašizem slavil pohod na Rim (marcia su Roma). Naš praznik pa je bil zgolj v tem, da smo te dni za kosilo dobili paštašuto (pasta asciuta). Preden sem prvič doživel tak praznik, pred katerim se je tedne govorilo o paštašuti in so se sklepale kupčije (pol ali cela paštašuta ali pa samo meso - za tobak, za cigarete, za denar, za obleko itd.), sem mislil, da bo to najmanj gala kosilo. Ko pa je prišlo, je bilo tole: večja zajemalka samih makaranov (pasta asciuta = suhi makaroni) z malo polivke in pa rezina govejega mesa, zvita v rolo, nadevana z zelenjavo in sešita s sukancem. Marsikdo med vami, dragi bralci Zbornika, makaronov sploh ne bi jedel, drugi bi rekli - no, navadno delavniško kosilo. Za nas pa je to kosilo pomenilo - ohcet! Samo te tri dni v letu smo dobili meso, makaronov pa cel mesec v juhi ne toliko kot ta dan. Tedaj je teden prej in nekaj dni zatem vladalo v zaporu - poleg trgovine - praznično razpoloženje nasploh, pozabljena je bila žalost. Da, žalost, obup. Veste, življenje v zaporu ni lepo. Najprej nehaš biti človek, postaneš številka. Tvoje ime je sicer zapisano v zaporski upravi, pa tudi pozabljeno - živ krst - (razen kolegov), te ne bo poklical drugače in tudi ne vedo zate drugače kot 0067

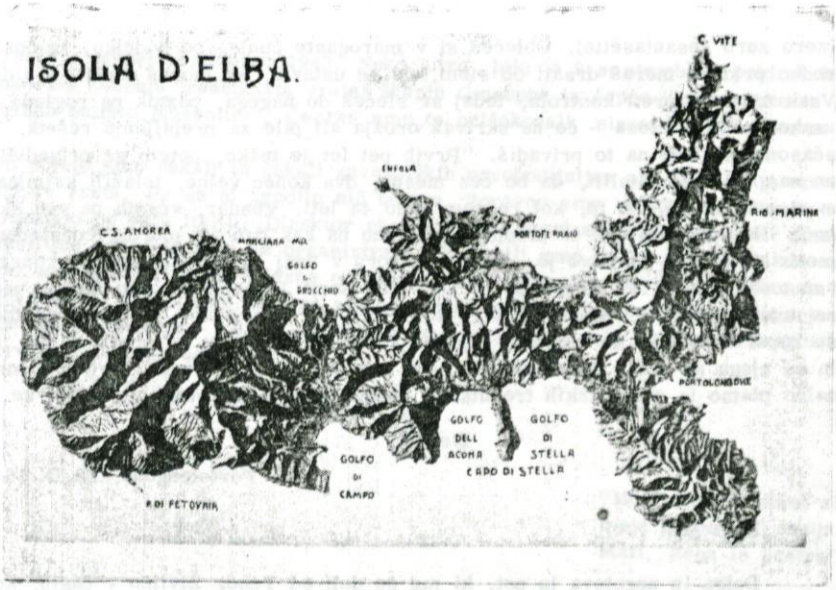

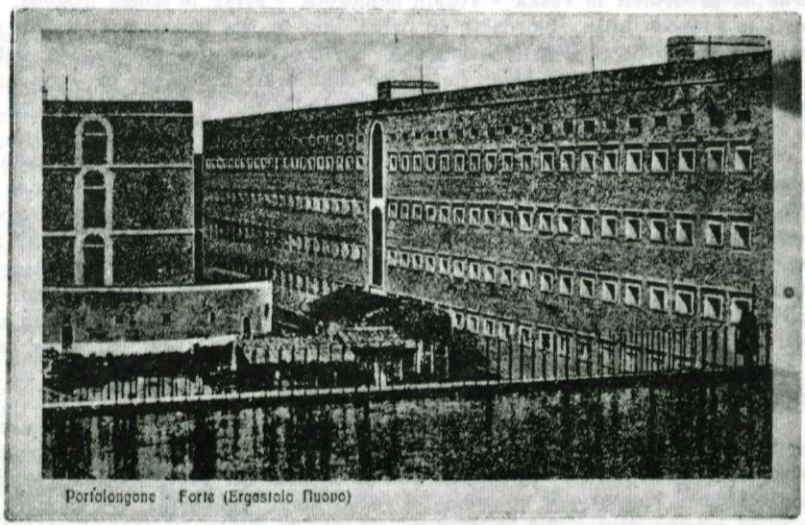

Otok Elba (zgoraj) in trdnjavska ječa Portolongone (spodaj)

(zero zero sesantasette). Oblečen si v marogaste cunje, po hodniku, kamor redko prideš, moraš drsati ob steni, če se ustaviš, se moraš obrniti k zidu. Vsak trenutek preti kontrola, tedaj se slečeš do nagega, paznik pa pogleda v vsako špranjo telesa - če ne skrivaš orožja ali pile za prepiljenje rešetk. Toda sčasoma se tudi na to privadiš. "Prvih pet let je težko, potem se privadiš", so nas, ki smo mislili, da bo čez mesec, dva konec vojne, tolažili kriminalci s prestanimi 20, 30 in, kot rečeno, celo 44 leti. Vendar, včasih pa vse skupaj poči. Ne vem, ali gre to pripisati spominu na kak dan ali morda fenastemu vremenu ali čemu - dejstvo je, da te v zaporu v "saj bo čez kak mesec konec", vse tovarištvo - to vse je bilo je bilo med nami Jugoslovani zelo živo - vse to se umakne, izgine, prekrije pa ga samo črnina. Črni obup. V takih trenutkih se zapornik obesi, se zaletava z glavo v zid, drugi zopet se stisne v kot, ždi in od njega ne dobiš besedice. No, čez dan dva - mine. Imam shranjeno originalno pismo iz enega takih trenutkov. Pismo seve ni bilo oddano. Glasi se pa:

Portolongone, 30.IX.1943

Moji ženi ..

Dolga in negotova je pot, ki me še deli od Tebe. Živimo v časih, ko se nič ne da predvideti in vsaka - včasih nemogoča - stvar je danes mogoča. Morda je svoboda blizu, morda je še daleč, morda nas bodo izpustili čim pridejo, morda nas bodo poslali še v fronto. Pripravljeni smo na vse, še najbolj na smrt, zato pišem te vrstice. Če mi bo dano brati jih doma, ob Tvoji strani, me bodo spominjale najbolj črnih dni mojega življenja.

Bil sem optimist in s trdno vero v zmago sem se udeležil gigantske borbe. Bil sem prerano izločen in zakopan živ. Vero v zmago imam danes trdnejšo, kot kdajkoli, vendar, izgubil sem - optimizem. In morda tudi vero v človeka. Morda? Često se sprašujem ali je življenje vredno, da ga živiš? Samomor bi bil najefektnejši udarec življenju, ki ga danes živimo. Najefektnejši? Morda za nas - robove. Za svobodnega človeka pa mora veljati samo eno: boriti se, na življenje in smrt, proti sistemu življenja, ki danes vlada in zagotoviti našim otrokom drugačno življenje, vredno življenja. Boli me, da v tem ne morem delovati.

Ljuba! Ne veš, kakšne načrte imam za bodočnost; za naju in za vse. In bom jih uresničil, izrabil bom čas in življenje v prid človeštvu in v izgraditev novega življenja. In še nekaj: nikdar več si ne bom dal vzeti svobode. Nikdar in od nikogar! Ljubim Te, kot sem Te vedno ljubil. Domovina, Ti in mati ste vse moje misli, zlasti v teh dneh, ko ne vem o Vas in ko se bojim, da trpite. Vendar, od vzhoda gre luč.

Stane

Tako je prišel september 1943. Neko jutro, bilo je 9. septembra, pridrsa k našemu kančelu (rešetkasta vrata) škapin Giuseppe in šepne "hanno fatto la pace, hanno buttato Mussolini". Čeprav smo to pričakovali, nismo verjeli ušesom ...

In potem smo čakali in čakali zavezniških osvoboditeljev ali pa da nam uprava odpre vrata. Pa se ni zgodilo nič takega, čeravno smo izvedeli, da se je to dogajalo po vsej Italiji. Direktor zapora je bil zagrizen fašist. Sklenili smo, da izsilimo odhod in smo se organizirali. Oborožili smo se, s čemer je kdo mogel; jaz sem odlomil nogo železne postelje. Direktor zapora pa je čakal Nemce in jih klical. V teh dneh sem na zadnje strani italijansko-slovenskega slovarja pričel pisati dnevnik - od 16. septembra do 1. novembra - in bom tu iz originala prepisal zapiske nekaj dni.

Dnevnik

"Moja zadnja misel si Ti
moja Domovina, moja
Mati, Žena in Sestra".

Portolongone, 14. IX. 1943

Portolongone, 16. IX. ob 10^h dopoldne zapade rok (ultimat) Nemcev za predajo otoka. General (komandant otoka) je odbil in izdal proglas na vse ljudstvo, da brani otok do zadnjega moža. Vlada veliko razburjenje. Izsiljevanje iz naselij, ker se pričakuje bombardiranje. V kaznilnici je skoro vse kretanje ukinjeno. "Pipo" (meneštra) smo dobili že pred 10 uro. Vreme je krasno. In kaj je doma? Kaj je s Slovenijo? Kaj z mojimi dragimi?

- Ob 12 uri priletelo 7 Nemcev. Metali so bombe in pozive na predajo do 16 ure. Če ne, da bodo vse razbili. Dva sta bila od artilerije zbita (?). Za nocoj se obeta ples, mi pa čakamo za železji. Smrti? Svobode?

- Zvečer se je tu razširila vest, da italijanske čete zapuščajo otok (?)

17. IX. "Siamo fritti", gre po kaznilnici, kot val neme groze. Sinoči so namreč vdrli na otok črni (fašisti) in Nemci - brez boja.

- Dopoldne so par ur krožila nad piomb. kanalom in otokom zavezniška letala. Tukajšnji vojaki so na njih streljali z mitraljezi - okret za 180° v enem dnevu. Poparjenost velika. - Čuje se, da so dopoldanska letala bila nemška in so metala padobrance. Ne vemo nič točnega, kje je fronta, kje je vojna, kdaj bo konec?
- Zvečer se je govorilo celo tole: "M. (Mussolini) se je osebno predal Jožetu (Stalin)" in to v Moskvi ... Istočasna vest: "M. (Mussolini) je v Rimu proglasil republiko".

18. IX. Cel dan smo brez vsake najmanjše vesti. To je nepopisno strašno, v kakšni negotovosti živimo. Kje so Angleži? Kaj doma?? Preko dne je bil dvakrat alarm. Letal ni bilo videti. - Zvečer smo čuli, da so Angleži v Rimu. Nemci so se pojavili v kaznilnici.

19. IX. Govori se, da so zavezniki že v Civitavecchia in da so rjavim (Nemci) dali ultimat 72 ur, da izginejo? Sicer se pa opaža na rjavih (Nemcih), da se jim mudi. - Ropajo vse: orožje, hrano, živali, kolesa, ure, uhane, celo ... dekleta (mornar s kolesom! - Mislim, da je vaščan na kolesu peljal svoje dekle, pa so mu vzeli kolo in dekle). Postopajo grdo s prebivalstvom. Vojake so razorožili in odpeljali v ujetništvo. Včeraj so bili tu in govorili z našimi (dr. Jože) - De Gleria. Nas žuvajo s 4 strojnicami.

20. IX. Morala se dviga. Prevladuje mnenje, da nas Nemci ne bodo kar postrelili. Pač pa so pobrali vse, prav vse. Obeta se huda lakota. Vendar se ne bojimo, ker vemo, da so zavezniki blizu in da Nemci ne bodo več dolgo na otoku. Glas, da je Ljubljana v rokah pratizanov, Angležev in Italijanov se vzdržuje stalno.

21. IX. Dnevi tečejo po polževo. Vzdržuje se vest, da je Ljubljana v rokah naših in zaveznikov? Nemci so pri kaznilniškem mizarju naročili 8 rakev. Često se čuje oddaljeno bobnenje topov. Angleži so baje že prišli Rim?

22. IX. Preteklo noč je bilo čuti v precejšnji razdalji več kot eno uro trajajoče bombandiranje ali kanoniranje. - Čez dan se je razširila govorica, da so se Angleži izkrcali v Piombinu?? Vreme je pusto, pravi jesenski dan. Trpimo glad. Občutim večno lakoto, zvoni mi po ušesih in nimam nobene moči. Sedaj mi bo pomagala mastna zaloga (bil sem v dobri kondiciji).

23. IX. Po jutranji nevihti je sledil krasen dan. Angležev še sedaj ni; razne vesti govorijo, da se bore pri Fiume, Torinu, na Korziki, na južni fronti pa da so še vedno med Napoljem in Rimom. Le kaj delajo.

24. IX. Za obletnico obsodbe so me prisilili, da sem se dal ostriči. Potrjuje se vest, da so Angleži v Livornu. Razširila se je vest, da so tudi metali nad P. F. (Porto Ferraio, glavno mesto na otoku Elbi) letake, v katerih pozivajo prebivalstvo, naj ohrani mirno kri, ko bo dan znak s tremi raketami? Jutri? Govori se za sigurno, da je na otoku par tisoč skritih vojakov.

25. IX. Preko dneva so angleška letala večkrat letela nad nami. Bilo je čuti tudi bombandiranje. Kje? Tudi so videli tri podmornice pred našim zalivom. - Strašno trpim duševno. Kaj je z mamo, Minko, Olgo? Z drugimi? Z domovino sploh? Edini odpočitek (vsaj delen) je noč. Večna noč pa bi bila trajen počitek. Zakaj torej bati se je? Čakamo ...

26.IX. Nedelja je, pusta in tužna ... Nad nami še vedno visi Damoklejev meč - Nemci ... Kaj delaš, kje si, kako Ti je, si živa ... moja žena, moja mati? Jaz se počutim kot slepec v noči. Nikdar ne ve, kaj in kje ga čaka.

27.IX. Podkapo je bil dvakrat pri nas in se z nami razgovarjal. Zdi se mi, da je radio objavil kako važno zahtevo zaveznikov ... Boji še vedno okrog Napolja. Le kaj delajo? Korzika in Sardinija v rokah zaveznikov. Tu zasilno pristali dve letali ...

28.IX. Vreme je pusto in živce ubijajoče. Čakamo odrešenja, izgubljamo živce in gladujemo. Čuje se, da so Trst, Gorica, Reka, Pulj in Istra v rokah naših?

29.IX. Glad je čimdalje hujši. Danes so nam ukinili še grozdje. Zdaj dobimo dnevno: 40 dkg kruha in 8 dkg pašte z malo zelenjave. O Angležih pa ne duha ne sluha.

30.IX. Zjutraj se je razširila vest, da je Nemčija kapitulirala brezpogojno pred Rusijo. Popoldne je bila demantirana, češ da je Rusija le zahtevala kapitulacijo. - Na otok je prispelo več splavov Nemcev, ki beže s Korzike.

1.X. Pusto, vetrovno vreme. Nahoden sem ... Visimo, kot kaplje na veji.

2.X. Odposlal sem telegram ženi. Ali ga bo prejela? Ne verjamem.

3.X. Zopet lepo vreme. Popoldne so ob 2 uri Angleži torpedirali v tej luki nahajajoči se poln nemški parnik.

4.X. Glad je tak, da je Franc (Žbogar Franc-krojač) baš za svoj god dobil od Arpija (Arpad Balaša, komi, padel v partizanih) ploščo prepečenca s tem, da mu bo zastonj napravil obleko. - Cel dan krožili avioni.

5.X. Čakamo ...

6.X. Življenje v kaznilnici je nekoliko oživelo. Na špezi (kaznilniški nakup) je vino, izvanredno (straordinario) so prinesli ribe in kuhano čebulo. Tudi kruh je mnogo boljši in 50 dkg. Angleži med Littorio in Frosinone. Izvedeli smo, da so hude borbe med Gorico in Ljubljano. V Splitu (samo) še Nemci.

7.X. Ne da se povedati, kako dolgi, pusti in strašni so dnevi čakanja, čakanja v negotovosti: ali nas Nemci ne bodo postrelili (kot so obljubili) ali pridejo Angleži kmalu ali ne ali nas bodo oni izpustili (če ne bomo sami poskrbeli zase) ... Same neznanke. Kaj je doma? Ta negotovost je najhujša. Kljub strašnosti ječe sem pripravljen sedeti še eno leto, če bi s tem mogel zagotoviti mojim dragim mirno življenje.

8.X. Zopet smo dobili ledeni tuš na glave. Sliši se namreč, da so Angleži šele 20 km severno od Napolija in sicer pri Kapui. Komu naj verjamemo?

10.X. V angleščini sem napredoval. Za silo čitam knjige.

11.X. Sigurno je to, da prihajajo na naša ušesa vesti i nemš-kega i angleškega radia; zato take kontradikcije. Vendar jaz verjamem angleškemu radiu, ker za nemškega vem, da laže. - Danes sem dobil karto od Franja (dr. Franc Podkoritnik, na prestajanju robije v Volterri) - (22.9.) in od žene (4.9.) !!!

12.X. Dobili časopise, zadnji od 2.X. Rusi na Poljski meji in Dnjepru. Angleži se izkrcali na več točkah ob Jadranu. Partizani v borbi.

13.X. Zopet dobil pismo od žene (5.9.). Odpisal ji. Čuje se, da so Angleži, prihajajoči od Riminija in Ankone, še 160 km od Livorna. Čujejo se kanonade na morju. Ne verjamem, da bi Minka prejela pismo. Danes leto sem odšel iz Ljubljane. Vreme je hladno. Kruh je zopet slabši. Makaronov dobimo na dan okrog 20 !!

14.X. Kopal sem se, pa sem dobil nahod. Se vidi, kako smo fizično neodporni. Dali so nam zimske obleke. Kdo si je mogel 9.IX. misliti, da jih bomo še oblekli.

15.X. Ponoči se je slišalo močno bombardiranje. Kje? Izve se, da sta Madžarska in Rumunija prosili za premirje Anglo-amerikance. Čakamo nadaljevanje ofenzive Angležev in zavzetje Rima vsaj za 28.t.m.

16., 17.X. Z resignacijo smo se vdali v usodo. Kdo bo prišel prej: smrt ali svoboda. Bilo bi interesantno opazovati, če ne bi bil poizkus izvajan - na nas samih. Nocoj nas je zbudila eksplozija mine. - Gledam slike domačih. Ali je mogoče, da je to moja žena, mati, sestra? Težko si človek predstavlja življenje.

18., 19., 20., 21., 22.X. Življenje teče v mučnem pričakovanju. Možnost je namreč, da nas Nemci odvlečejo s seboj. Pripravljeni smo na vse. - Na življenje misliti skoro ne upamo.

23.X. Nemci izpraznujejo Rim. Ruzvelt, Čerčil in Jože so se te dni sestali v Moskvi. - Rusi v Rumuniji - to so današnje vesti.

24.X. Pusti so dnevi in tužni, tužni ... Koliko lažje je bilo nekdaj pričakovanje. Sedaj smo vsekakor bližje - svobodi ali smrti, to je vseeno - in vendar se nam vse zdi tako daleč, tako nedosegljivo ...

25., 26., 27., 28.X. Živimo v temni negotovosti. Ene vesti govore, da so to svinje, ki jih etnografsko obeležujemo z Angleži - in ki hočejo pred svetom veljati za zaveznike nas borcev, Slovanov - da so bili vrženi nazaj do Napulja,

drugi pa pravijo, da so pred samim Rimom. Torej nič gotovega. - Tako mi tukaj umiramo, telesno in duševno, izdani od vseh "zaveznikov" in se utrjujemo v spoznanju, da človek mora računati samo na sebe ... Bolj za kratek čas, kot z zavestjo, da bo kdaj koristilo, se učim angleščino in jo že dobro obvladam. Danes sem pisal ženi pismo. Ne dobim nič. Ali bo ona kaj prejela?

29., 30., 31.X. In tako končujemo oktober, kot mesec, za katerega smo bili vsi enakih misli, da nam bo namreč prinesel tako zaželjeno svobodo, mnenje, ki se je z dogodki 25.VII. in 8.IX. še bolj potrdilo. Mesec je minil, nam pa se zdi, da še nikoli nismo bili tako daleč od svobode ...

Tako so dnevi tekli dalje v nenehnem pričakovanju. Položaj direktorja zapora je bil trdnejši, a ne za dolgo; po vojni so ga zavezniki ubili.

Bil je že januar 1944, ko lepega dne pride paznik in pokliče sotrpina iz sosednje celice Lojzeta Smrdelja "con tutta la roba". Čez kake pol ure pride Lojze nazaj v civilu in pove, da gre domov. Da Nemci izpuščajo naše. Razdelil nam je tudi beli kruh, ki mu ga je prinesla sestra; verjemite, da mi danes nobena torta ne diši in ne ostaja v spominu tako kot prvih nekaj grižljajev belega domačega kruha. - To nas je ponovno vznemirilo ...

Dogajalo se je namreč naslednje. Osvobodilna fronta je izkoristila mržnjo Nemcev do Italijanov, ki so jim že v dveh vojnah skočili v hrbet. Dosegla je, da so Nemci zahtevali od tistih italijanskih zaporov, ki še niso izpustili od Italijanov obsojenih - večina se jim je namreč že kmalu po kapitulaciji Italije odprla (in pa seveda zlasti vsa taborišča) - da jih takoj izpuste. Naši so Nemcem "dopovedali", da so Italijani naše ljudi zapirali za prazen nič.

Prišel je 28.januar 1944. Ko smo šli tega dne na zrak, me paznik pokliče na stran in reče: "Tu vai a casa" (ti greš domov) - in nič drugega. Si lahko mislite, kaj sem občutil od tistega trenutka dalje. Kmalu po povratku s sprehoda pride paznik in začne klicati: "Balaša, Žbogar, Vučković, Žargi, De Gleria - con tutta la roba". Mojega imena pa ni med njimi!? Kaj pa to pomeni? Malo kasneje pride tudi pome. Zataknilo se je pri tem, da je na odpustnici pisalo Valentinčič Ivan (namesto Stane) in se je direktor zapora branil izpustiti mene. Vendar se je letnica rojstva ujemala - in tako sem bil med srečneži tudi jaz.

Zopet svoboda

Firence

Drugi dan, to je 29.januarja 1944, smo v pristanišču našli čolnarja, ki je bil voljan nas enajst - toliko nas je bilo vseh takrat osvobojenih - prepeljati na kopno za 20.000 lir. Zaradi vojne in nemške okupacije namreč ni bilo redne

proge z Elbe na italijanski škorenj. Z denarjem, ki nam ga je zapor vrnil, smo to lahko plačali, zlasti ker se nam je pridružil tudi tov. Baran, ki je iz Ljubljane (po liniji OF) prinesel spisek za našo izpustitev. Šel je tudi v druge zapore, na Elbo pa je kasneje prišla z isto nalogo še tovarišica Adela. Pozneje sem izvedel, da so čolnarja nemške vojaške oblasti zaprle, ker nas je prepeljal v Piombino, čez 25 km širok morski preliv; prepovedane so bile vse plovbe. Vsaj na tem mestu bi se želel oddolžiti delavcem industrijskega mesta Piombina, ki so nas po izkrcanju tovariško sprejeli. Obkolili so nas in ko smo povedali, kdo smo, so nam prinesli kruha, sira in skute ter se z nami prijateljsko pogovarjali. Nikoli jim ne pozabim tega.

Baran nam je dejal, da gremo v Firence. Tam naj poiščemo dr. Iva Tomašića - povedal nam je tudi, kje ga dobimo - kjer prejmemo denarno podporo. Tu vam želim povedati o politični dejavnosti begunske jugoslovanske vlade, ki sem jo videl v Firencah in o čemer se najbrž malo ve. Dr. Ivo Tomašić je bil eksponent londonske begunske jugoslovanske vlade. Sodeloval je s švicarsko ambasado v Firencah; ta je izplačevala denar po Tomašićevem nalogu. On pa je imel nalogo - najbrž za vse sploh ne vem - skrbeti za oficirje bivše jugoslovanske vojske, ki so ostali ali se skrivali v Italiji, in to zato, da ne bi odšli k partizanom. Kasneje sem spoznal nekega generala in kapetana. Ko so Nemci začeli izpuščati zapornike, ki so bili iz Jugoslavije, je dobil nalogo poskrbeti tudi za te in sicer z istim namenom.

Tako se nas je torej prve dni februarja vseh enajst oglasilo pri njem. Hitro nas je ocenil ter je dr. De Gleriji in meni dal po 300 lir, drugim (delavcem) pa po 100 lir. Vsakega je posebej izprašal, da bi se prepričal, kaj misli ukreniti. Pri dr. Tomašiću sem se drugič srečal z Miho Marinkom, ki je s svojo skupino tudi prišel tja. Doživel pa sem tam še eno zanimivo, naravnost neverjetno srečanje. Prav v trenutku, ko sem bil pri dr. Tomašiću, srečam na hodniku žensko, ki nas nagovori slovensko. Beseda da besedo in ugotovim, da je to Adela (Darinka ...), da gre sedaj na Elbo s spiskom OF za izpustitev; na seznamu sem bil spet jaz in drugi! In še to, zame je nosila tudi nekaj denarja in obleke. Kakšen slučaj, da sva se tu srečala!! Poleg tega pa mi je tudi povedala, da sta v Firencah Kozaka - oče Juš in sin Miklavž, sedaj že oba pokojna - in mi dala njuna naslova. Moral sem namreč za nekaj časa ostati v Firencah in se podvreči operaciji, ker mi je zrasel aterom (bula) na glavi in pa zato, da mi bo Darinka, ko se vrne v Trst in Slovenijo, organizirala povratek v partizane. Dr. Ivo Tomašić je v Firencah razpolagal s praznimi stanovanji za svoje namene. Meni je dal naslov takega stanovanja. Toda kaj kmalu je izvedel, kaj nameravam - čimprej v partizane. Nekega dne torej zazvoni v stanovanju telefon, oglasi se on in mi sporoči, da "so že na poti v to stanovanje karabinjerji, ki me gredo aretirat, ker so izvedeli za mojo opredelitev in če se želim temu izogniti, naj stanovanje nemudoma zapustim". Seveda sem to tudi storil. Šele kasneje sem se zavedel, da se me je tako na lahek način iznebil. Nastalo je vprašanje - kam zdaj. Spomnil sem se, da mi je Boran povedal za sobico, v kateri sam večkrat prespi, in sicer pri nekem Slovencu, ki je tedaj živel v Firencah. Ta sobica me je rešila. Potem sta

mi bila stalna družba oba Kozaka. Kasneje, po mojem odhodu v partizane, je sin Miklavž šel za menoj v slovenske partizane, oče Juš pa je počakal Angleže. Z Miklavžem sva se nekoč sprehajala po mestu, kar se prične neko vpitje in prerivanje - demonstrirali so fašisti, ki so tedaj dvignili glave. Policaji so jih razganjali, dva sta pritekla k nama in zahtevala "dokumente". Drugega nisem imel, pa sem jim pokazal odpustnico iz zapora, na kateri je bil natisnjen tudi dvoglavi nemški orel. "Sono tedeschi", (Nemca sta) je eden dejal, salutirala sta in odšla.

V Firencah je bila visoka gestapovska komanda. Tam je služboval tudi neki Dunajčan s priimkom Ettel, ki je imel resor zaporov. Darinka ga je večkrat obiskala, mu prinesla kranjske klobase, on pa ji je dajal odpustnice za naše partizane in aktiviste OF, ki so bili po zaporih. In tako je nekoč, ko sama ni imela časa, zaprosila mene, naj grem. Grem v zapore v Forliju in Ceseni in zahtevam izpustitev vseh, za katere mi je dala odpustnice. In tako sem jaz, do pred nekaj tedni ergastolan v enem najtežjih zaporov, stal pred direktorji zaporov v Ceseni in Forliju ter zahteval izpustitev naših kaznjencev, in jo tudi dosegel. Italijani so se bali in jih ubogali. Na odpustnicah, listkih 10 x 8 cm, tiskanih v nemščini, z nemškim orlom v sredini, je bilo zgoraj napisano - spominjam se dobesedno: "priimek, ime, leto rojstva ... ist sofort aus dem Haft zu entlassen ..." (ta in ta mora takoj biti izpuščen iz zapora). Potem je sledil odstavek, v katerem se oblasti naprošajo, naj odpuščenemu gredo na roke. In podpis. Nikakršnih utemeljitev, nikakršnih obrazložitev. Še manj, seveda omemba kake obnovitve postopka; in vendar so bile vse te naše obsodbe delo italijanskih sodišč. Darinka si je med drugim prizadevala, da bi zame in za Miklavža Kozaka vzpostavila zvezo za v slovenske partizane. Imela sva že v marcu pripravljeno, jaz sem med drugim nakupil zdravil, cepiv, brizgalk in instrumentov za okrog 3000 lir (vedeti je treba, da je bila cena 10-kubične injekcijske brizgalke 38 lir) - ko nama sporoči, da je zveza propadla, ker so neki njeni člani aretirani. Potem je ni bilo dalj časa. V tem času se mi je rana na glavi po operaciji (Juš Kozak je poznal v bolnici zdravnika, ki me je operiral) pozdravila. Sredi aprila je zopet prišla. Najprej se je oglasila pri Ettlu, potem pa nas je poiskala. Bila je vsa iz sebe in povedala, da jo je Ettel nadrl, češ s kakšnimi ljudmi ima opravka, da je namreč obveščen, da je Valentinčič komunist in partizan, da je bil obsojen na dosmrtno ječo (italijanski fašisti, ki so zopet dvigali glave, so mu to nesli na nos) in da naj se zglasim pri njem. Seveda mi še na kraj pameti ni padlo kaj takega. Pozanimal sem se za prvi vlak proti Bologni in takoj odpotoval. Darinka mi je še povedala naslov v Trstu, kjer se je oglasil njen brat Peter, ko je tudi prišel iz zaporov. V Bologni smo morali vsi iz vlaka, ker ni vozil dalje. Bologno so tedaj skoraj vsak dan bomandirali zavezniki , tako tudi železniško križišče Prato pri Firencah in Verono (ta železniška progra je bila za Nemce najpomembnejša). Morali smo iti nekaj kilometrov peš z južnega na severni kolodvor.

T r s t

Do Trsta sem se vozil nekaj dni in noči, prispel pa sem tja ravno 22. aprila 1944 zjutraj. Ta dan je moj rojstni dan - malo pa je manjkalo, da ni postal tudi smrtni. Zgodilo se je namreč nekaj, česar nisem mogel vedeti, še manj pričakovati. Prejšnji večer je namreč zletela v zrak oficirska menza v Trstu in z njo večje število nemških vojakov in oficirjev. Nemci so bili besni. Zjutraj 22. aprila so brzeli po ulicah na motociklih in avtomobilih, prijemali po ulicah sumljive ljudi, vzeli iz tržaških zaporov partizane in obesili 52 ljudi na okna porušene oficirske menze. To sem seveda izvedel šele pozneje in sem tako hodil po Trstu samo z - odpustnico iz zapora v žepu. V via Milano sem se oglasil v nekem bifeju, kot mi je svetovala Darinka in izrekel naučeno geslo. Vendar - brez odziva. Nasprotno, neki tipi, morda domobranski, so me pričeli čukasto opazovati in naglo sem jo odkuril ven. Kam pa sedaj? Razmišljam in razmišljam, pa se spomnim naslova, na katerega se je obrnil Darinkin brat, ko je šel čez Trst. Poiščem tisti naslov - sedaj sem ga že pozabil - in pozvonim. Vrata na ozko odpre neka ženska in jaz povem: "Pošilja me Petrova sestra", nakar ženska zamrmra, da ne ve, kaj hočem in zapre vrata. Jaz pa, ne bodi len, porinem nogo med vrata in podboj in povem - ni mi preostalo drugega - da vem, da mi lahko pomagajo, da pridem iz Trsta in da moram iz Trsta. Omehčala se je - vsi Tržačani so bili namreč zastrašeni zaradi divjanja Nemcev - in povedala, da pri njih stanuje neka tovarišica, ki bo kmalu prišla in ki mi bo lahko pomagala. Peljala me je v njeno sobico in tam sem zaspal kot klada; nekaj dni in noči sem potoval, pešačil, se bal in skoraj nič nisem jedel.

Ne vem, koliko časa sem spal, ko se tovarišica - žal sem pozabil njeno ime - pokaže na vratih in me zbudi. Moral sem biti neposreden in rekel sem ji: "Ne vem, kdo si, vendar mi ne preostane drugo, kot da priznam - hočem v partizane". Rekla je: "Imaš srečo, dala ti bom zvezo". No in tako sem imel priložnost nekoliko spoznati organizacijo OF in nevarno delo njenih organizatorjev v fašistično-nacističnem Trstu. Vzela sva se pod roko, ona mi je šele povedala, kaj se je v Trstu ta dan zgodilo in odpeljala me je - nič več in nič manj kot do mojega sošolca iz gimnazije, tedanjega sekretarja Okrožnega odbora OF za Slovensko Istro in sedanjega predsednika zveznega Komiteja za RTV - Iva Pustiška, Imka. Stanoval je pri neki tovarišici srednjih let - tedaj se mi je zdela že stara - katere ime sem žal pozabil. "Žal" zato, ker je bila to odlična ženska, zavedna Slovenka in z vsem srecem privržena Osvobodilni fronti Slovenije. Tudi mene je sprejela pod streho za dva do tri dni, seveda po predhodnem pristanku sekretarja okrožja OF Iva Pustiška, ki me je poznal. Tej tovarišici pa je njeno pomoč našemu boju omogočilo dejstvo, da je bila v službi na - tržaški kvesturi. S tem in pa ob potrebni konspiraciji ji je bilo mogoče izpolnjevati nalogo, ki ji jo je dala OF, to je kriti pod svojo streho okrožnega sekretarja OF. Kasneje pa sem izvedel, da je bila konspiracija prebita in da so jo fašisti dobili ter ubili.

Zopet doma v Sloveniji

Gabrovica

Ivo je pripravljal vse potrebno za mojo brnitev v pratizane. V teh dneh sem pisal pismo domov; v njem odgovarjam na pismo, ki mi ga je Darinka prinesla v Firence. "Prišel sem na drago slovensko zemljo. V tvojem pismu, o mati moja, ki mi ga je prinesla gospodična in ki si mi ga pisala, ko si prišla na svobodo (mater in ženo so mi belogardisti in Nemci odpeljali v zapor januarja 1944, triinšestdesetletno mater so zaradi bolezni aprila izpustili, op. S. V.) je rečen en stavek - en sam - v katerem mi z materinsko ljubeznijo in v skrbi za svojega edinega sina svetuješ, naj ostanem, kjer sem. V vsem ostalem pismu pa je vsebovan en sam pojem: storiti vse za svobodo svojega naroda. Ko smo brali to pismo, jaz in moja tovariša K. (Kozaka, op. S. V.) so nam vsem igrale solze v očeh in v grlu nas je dušil zdržan jok. Da, to je slovenska žena! Po tolikih udarcih niti ene tožbe, nobenega vzdihovanja. V enem samem stavku, kot rečeno, je izražena nagonska skrb matere, da Tvoj sin živi ali umrje kot pravi sin svojega naroda ... In prav imaš. Saj je toliko razlogov, ki govore, da moram biti z narodom in tam, kjer je narod: prvič, moj svetovni nazor, drugič, moje dosedanje delo, tretjič, mobilizacija OFSN, četrtič, moja želja, da bom lahko po vojni pogledal v oči vsakemu in da boste vse - Ti, moja mati, pa tudi moja žena in sestra ponosne, petič, potreba, ki jo slovenski narod ima po meni in po vsakem od nas. Torej vidiš, koliko je razlogov "za" in kako so tehtni. In kaj bi zaslužil, če bi se potuhnil v kak kot in čakal, da drugi opravijo zame? Najmanj preziranje in sramoto. In kako bi gledale name ve, draga mati, žena in sestra? S ponosom prav gotovo ne."

Dne 29. aprila je bilo vse pripravljeno. Prišla je pome kurirka Zvezda, prijela sva se pod roko in jo kot zaljubljenca mahnila peš iz središča Trsta proti Dolini, čez Osp v Gabrovico, skupaj 3 in pol ure hoda. Instrumente in zdravila je imel drug kurir; kako tvegano je to bilo - o tem kasneje.

V gabrovici me je Zvezda izročila aktivistu OF in vosovcu Imru, študentu medicine, ta pa me je spravil pri kmetu Lovru Burgerju. Zvezdo in Imra sem po vojni še enkrat videl, Lovra pa še dostikrat in spremljal del njegovega življenja. Zaradi popolnega sodelovanja s partizani so Nemci Gabrovico požgali do temeljev; danes tam stoji nova Gabrovica. Lovro s svojo družino - žena in dva sinova - je zbežal in v sosednji istrski vasi dočakal konec vojne. Po vojni so mu kot borcu NOB ponudili zemljo v Vojvodini pri Vršcu in odšel je tja. Tam je ostal nekaj let, včasih me je prišel v Beograd obiskat. Govoril mi je o strahovitih težavah, ki jih ima na novem posestvu. Ničesar ni mogel kupiti, okolje mu ni ustrezalo - in vleklo ga je nazaj v Istro. Po kakih petih letih so mu dali skromno hišo in nekaj zemlje v Bertokih, razen tega pa ima še svojo prejšnjo zemljo v Gabrovici.

Ko pa sem jaz prišel v Gabrovico - ostal tam nekaj dni in dočakal prvi Prvi maj v svobodi - je bila to še stara Gabrovica, z nizkimi kamnitimi hišami in pridnimi kmeti, ki so vsi bili za boj proti fašistom. Imeli so malo zemlje, malo živine, pa dobro istrsko kapljico, ki so jo s trudom, rovnico in motiko pridelovali v znoju zgaranih in razbrzdanih obrazov. Edina zabava jim je bila skromna gostilna v sosednjem Črnem kalu in pa seveda ljubljena isrska rdeča zemlja. Lovro me je sprejel odprtih rok in za nekaj dni sem bil član družine. Zaradi varnosti sem hodil spat v bunker. V štali, prav tam, kamor je srala (blatila) edina kravica, prav tam je bil pokrov iz betona, ki je zapiral vhod v tesen in teman bunker. V njem je bilo zasilno ležišče in pa skladišče zdravil; prihajala so iz Trsta do Jura - imel je redno zvezo z Imkom - potem pa jih je razpošiljal dalje, partizanom.

V Belo Krajino

Dne 2. maja sem potem zapustil gostoljubnega Lovra Burgerja in njegovo ženo ter po kurirski zvezi odšel - seveda peš - do okrog 200 km oddaljenega Šmihela pri Žužemberku, v štab VII. korpusa NOV in POJ.

Ta pešpot, ki je bila tedaj nekaj običajnega, danes pa bi jo z velikim pompom šteli za dobršen del evropske pešpoti, je bila bogata raznih doživetij, ki jih bom bralcem Zbornika zelo na kratko opisal. Predvsem zato, da bodo videli, kako organizirano in brezhibno je delovala partizanska služba zveze, ki so jo izpolnjevali hrabri kurirji številnih kurirskih točk z oznakami P (Primorska) ali TV (točka veze).

Sistem te zveze je bil v tem, da so kurirji hodili približno vedno po isti trasi, preko omenjenih točk, predajali pošto in druga sporočila - pa tudi osebe, ki so jih vodili - drugim kurirjem, ti pa zopet dalje in tako počez in po dolgem, čez vso Slovenijo in tudi zunaj nje. Seveda je moralo vse iti varno, zato je bila dostikrat potrebna vsa previdnost, zlasti pri prehodih čez komunikacije, ceste in železnice.

V treh dneh smo prišli preko Črnič, Skandanščin, Markovščine, Čel in Nove Sušice ter Trnja v Jurešče. Hoje je bilo skupaj 20 ur, vmes počitki. Spominjam se prve noči, ko smo v temi hodili, se potem spustili strmo nizdol na dno globače in se naenkrat znašli pred majhnim šotorom, v katerem je že spalo nekaj kurirjev, vanj pa smo se stlačili še mi trije. Zjutraj potem naprej. Okrog poldne pridemo v Ostrožno brdo in sedemo v hišo za mizo, kamor so nas povabili. Pravkar pijemo ponudeno mleko in prigrizujemo kruh, ko plane v hišo mladinka. "Vi tukaj mirno jeste, v vas pa gre kolona Nemcev". Kadarkoli so bili kurirji v vasi, so bili mladinci na straži! Potegnemo jo iz vasi na drugem koncu, pa čez godzove navzdol, prekoračimo obuti na globoko Reko in že jo srečno mahamo proti Sušici. V Jurešče sem prišel prav tistega dne, ko je bila tam Gradnikova brigada, ki je pravkar "hajkala".

Potem iz Jurešč čez Mašun v Loško dolino (7 ur). Tu sem se ustavil na Vrhniki pri dobri družini v mlinu (tudi to ime sem, žal, pozabil). Bilo je tako lepo, da sem ostal tri dni. Tam sem se spoznal s tovarišem Hribarjem - po partizansko "Branetom"; z njim sva se kasneje še dostikrat srečala, zlasti po vojni, ko je bil direktor Ribe. V mlinu je bila gospodinja mama, imela je odraslo hčer, pri njih pa je tedaj bila še neka mlajša žena. Brane do hčere ni bil hladen, pa so nama potem ženske kuhale in pekle palačinke, da sem kar nerad odšel dalje. Prek Loškega potoka, kjer sem obiskal Ridi, vdovo po učitelju Ladu Čuku, in prek Drage in Trave sem prišel do Čabra; 6 ur hoda. V Čabru sem doživel veselo presenečenje; izvedel sem, da od tu dalje vozi "etapna vožnja" in se peljal do Kužlja. Partizanska prometna služba je organizirala "etapno vožnjo" predvsem za prevoz orožja, municije, hrane in ranjencev. Kmetje, ki so imeli vozno živino, so po izdelanem programu izmenoma vozili od vasi do vasi v obe smeri. V Kužju so natovorili hrano, zato sem moral "izstopiti". Potem pa peš za Kolpo čez Faro, Žago, Prelesje v Stari trg 8 ur hoje, od tu dalje zopet z "etapno" prek Stare gore do Črnomlja, ki je tedaj bil sedež partizanščine in kamor sem prišel 19. maja.

Na povratku sem se sklenil oglasiti tudi na Sinjem vrhu pri Košmrljevih. Oba, mož Vinko in žena Fanči sta bila tam učitelja po kazni; bivša klerikalna, režimska JRZ ju je tja premestila iz Zagorja ob Savi. Fanči je bila sestra moje žene Minke, oba z možem pa aktivista OF. Debelo sta pogledala oba, ko sem v breg k njihovi šoli prikrevsal ves ubog in shujšan od italijanskih dobrot. Potem so od nekod dobili janjčka in gostija je bila, da nikoli takšne. Tistikrat sem tudi pocepil Sinjevršanom prašiče ter ozdravil vola, kar še danes ne morejo pozabiti. Ko sem s Sinjega vrha šel peš prek hribov proti Dragaturšu in Črnomlju, sem se na cesti ustavil s partizanom, ki je danes sodnik. Vtistem trenutku je iz 100 m oddaljenega gozda na hribu zaropotal puškomitraljez in dve puški, midva pa sva že ležala pod cesto v zaklonu. Skrivači, ki so tedaj, spomladi 1944, bili še pogostni, niso nobenega zadeli.

V partizanih

Prespal sem v Viševniku, drugi dan pa v Sredgori. Tam sem od veterinarskega odseka Glavnega štaba Slovenije dobil razpored - v 7. korpus. Ta je bil tedaj v Šmihelu pri Žužemberku; še 45 km je bilo treba prepešačiti do tja.

Končam naj to pripoved s pismom, ki mi ga je pisal Imko iz Trsta. Pismo po eni strani potrjuje moj opis odličnega funkcionarja partizanskih zvez, po drugi strani pa priča o nevarnostih, ki so na mojem povratku v partizane name prežale.

Stane Valentinčič kot partizanski major

"Stane Valentinčič, veterinarski referent pri štabu VII. korpusa NOV in POJ, preko P 2.

21. maja 1944. Ljubi tov. Tine (to je bilo moje konspirativno ime, op. S. V.). Prejel sem zate pisma Tvojih ljubih, ki jih boš gotovo najbolj vesel, in pa veterinarski receptarij. V par dneh pošljem na isti naslov vsebino kovčeka. Na žalost Ti moram sporočiti, da je bil Tvoj paket (z zdravili) zahajkan. Pri zahrbtnem napadu Nemcev na Osp je padel, kot edina žrtev, naš kurir - dober star partizan. Z ostalo pošto vred je postal žrtev tudi Tvoj paket - vzeli so ga švabi!

Pošlji takoj podroben seznam stvari, ki jih rabiš, da bomo nadomestili izgubljeno. Prilagam 1000 lir, ker piše Imro, da jih je zate dobil - jaz mu bom pisal, da Ti jih vrne. Piši o doživetjih in vtisih!

Smrt fažizmu - svoboda narodu!

Pozdrave
Imko

RAJON SLIVNICA - ŽALNA

Janez Kramar

V Zborniku občine Grosuplje IX, leto 1977, str. 10-28, je Stane Valentinčič v zapisu Rajon OF Slivnica-Žalna prosil za dopolnila. Iz gradiva NOB v Ljubljanski pokrajini za leto 1941 in 1942 navajam dodatne podatke za zgodovino rajona Slivnica-Žalna.

Občina Slivnica-Žalna je bila ustanovljena leta 1936. Večja naselja v njej so bila: Spodnja Slivnica, Veliko in Malo Mlačevo, Zagradec, Boštanj, Žalna, Plešivica, Velika in Mala Loka ter Luče. Ob ustanovitvi je imela občina 1754 prebivalcev.

Prve temelje partijske organizacije je postavljal začasni grosupeljski okrožni komite KPS, ki je bil ustanovljen konec junija 1941. Adolf Jakhel je po petih mesecih kandidature oktobra 1941 sprejel v partijo Ivana Erjavca-Ceneta s Plešivice. Novembra 1941 je v občini Slivnica-Žalna že deloval rajonski komite KPS s sekretarjem Cenetom na čelu. Član je bil po vsej verjetnosti tudi Ludvik Starič-Strnad. Dne 4. novembra je Cene na sestanku pri Ahlinu na Mlačevem sprejel v partijo Franca Jamnika-Matijo[1].

Decembra je vodstvo slovenskega NOB reorganiziralo politične in teritorialne enote. Skrčilo je grosupeljsko okrožje in mu dodelilo 6 občin: Grosuplje, Slivnica-Žalna, Račna, Št. Jurij, Šmarje, Polica. Iz vzhodnega dela je ustanovilo samostojno okrožje Stična, območje Velikih Lašč, Roba, Turjaka pa je priključilo kočevskemu okrožju. Sekretar OK KPS Grosuplje je postal Ivan Erjavec-Cene, člana pa Zalka Rode, verjetno pa tudi Ludvik Starič. Članica rajonskega komiteja KPS Slivnica-Žalna je bila zelo verjetno Pepca Ahlin. Dne 20. februarja 1942 sta Cene in Ludvik Starič sprejela v partijo Antona Mehleta[2]. Kandidati partije v tem času so postali Alojzij Erjavec-Slavo, Lojze Erjavec-Ignac Gornik, oba s Plešivice in Janez Škrabar[3].

S kraljevim ukazom je bilo 28. januarja 1942 okrog 20 zakonov fašistične Italije razširjeno tudi na Ljubljansko pokrajino[4], med njimi tudi uredba o uvedbi osebnih izkaznic, ki so jih morale občine izdati najkasneje do 10. marca. Z racijami in množičnim interniranjem so začeli Italijani v Ljubljani konec februarja. OK KPS Grosuplje je že pred začetkom racij propagiral odhod v partizane. Po sklepu KPS je odšel v partizane Anton Mehle, odšla pa sta tudi Franc Erjavec-Doro, Anton Ljubič-Zidar. Marca jih je samo v Simonovo četo odšlo 12[5].

Nastanek svobodnega ozemlja, ki je obsegalo tudi šentjurski rajon, je zahteval okrepitev partijske organizacije. Sredi maja (15. maja) so bili sprejeti v partijo kandidati KPS in prizadevni politični delavci, med njimi Karel Štrukelj, Alojzij Erjavec-Slavo, Lojze Erjavec-Gornik Ignac, Polde Erčulj, Ivan Zajc, Lojze Hribar, Janez Škrabar[6]. Janez Škrabar je opravljal pomembno nalogo tudi v

Ljubljani, kjer je nabavljal za glavno poveljstvo vagonske pošiljke materiala. Zdenka Kidrič-Marjeta, ki je odgovarjala za Varnostno obveščevalno službo (VOS) v Sloveniji, je 15. julija 1942 obvestila glavno poveljstvo na Kočevskem Rogu, naj obvesti Janeza Škrabarja, da Verovškovi, lastniki največje trgovine z železnino v Ljubljani, vedo, da dela za partizane, naj zaradi tega ne hodi več v službo in naj bo pazljiv v Žalni[7]. V tem času sta obstajali partijski organizaciji Žalna in Spodnja Slivnica. Sekretar prve je bil Lojze Erjavec-Ignac Gornik.[8]

Okrožna tehnika v podzemnem bunkerju v šentjurskem rajonu je od 1941. leta dalje razmnoževala tisk NOB z matricami, ki jih je dobivala iz Ljubljane. Junija 1942 so ji borci 5. bataljona Notranjskega odreda odnesli ciklostil in okoli 400 kg papirja. Avgusta 1942 je okrožna ciklostilna tehnika morala prenehati z delom. Kurirka okrožne tehnike je bila Pepca Ahlin, ki je tisk NOB okrožne tehnike prinašala v rajon Slivnica-Žalna. V ta rajon je prinašala tisk NOB tudi Mimi Lužarjeva iz Žalne[9], ki je v ciklostilni tehniki v tovarni Motvoz tipkala matrice.

Okrepljene partijske organizacije so intenzivno vodile delo OF in množičnih organizacij, Narodne zaščite vse do velike italijanske ofenzive, v katero so poganjali italijanske vojake z gesli: "Ne zob za zob, temveč glavo za glavo", pa tudi z "Mors tua, vita mea" (tvoja smrt, moje življenje). Večina članov partijske organizacije Žalna je bilo aretiranih in odpeljanih v internacijo, med njimi Lojze Erjavec-Ignac Gornik, Alojzij Erjavec-Slavo, Karel Štrukelj, Janez Škrabar[10].

Osvobodilna fronta

OF je že v juliju 1941 imela v rajonu Slivnica-Žalna svoje zaupnike pa tudi zametke odborov OF. Na sestanku pri Joškovcu v Rački septembra 1941 so člani IO OF Jože Rus, Franjo Lubej in dr. Aleš Bebler-Primož seznanili prve politične delavce v okrožju z ustanavljanjem odborov OF, z mobilizacijo in z izgradnjo materialne baze. Ob tej priložnosti je bil ustanovljen grosupeljski okrožni odbor OF. V rajonskem merilu sta med drugimi tedaj delovala jurist Ivan Erjavec-Cene in Pepca Ahlin. Z reorganizacijo decembra 1941 sta postala predsednik in sekretar novega grosupeljskega okrožnega odbora OF Stane Valentinčič in Ivan Erjavec-Cene, člani pa dr. Franjo Podkoritnik in Ludvik Starič[11]. Člani rajonskega odbora OF Slivnica-Žalna so bili: Anton Ahlin, ki je opravljal tudi posle okrožnega intendanta, Pepca Ahlin, delavka v tovarni Motvoz, rajonski obveščevalec pa je bil Alojzij Erjavec-Slavo s Plešivice. V zimi 1941-42 je rajonski odbor OF priredil v Žalni gospodinjski tečaj, na katerem sta učiteljici z ustrezno pripravo poučevali tečajnice izdelovati razne konzerve.

Predsednik terenskega odbora OF Spodnja Slivnica je bil Franc Erjavec-Doro, vojni referent pa Anton Ljubič-Zidar[12]. V odboru OF Žalna je bil glavni organizator Lojze Mencin, pomagali pa so mu Janez Škrabar, Janez Žitnik, sluga na občini

in zastopnik Vzajemne zavarovalnice, Jože Perič, Jože Rus, Strah in Prijatelj. Decembra 1941 je bilo v Žalni 15 aktivnih članov OF, ki so uspešno opravljali politične, propagandne in vojaške naloge. Med terenci v odboru OF Plešivica sem zasledil Antona Potokarja in Tonija Koščaka, članica pa je bila verjetno tudi Pepca Erjavec[13].

Pred racijami, ki so se v grosupeljskem okrožju začele 1. aprila, so mnogi člani odborov OF odšli v partizane. Iz Spodnje Slivnice sta odšla Franc Erjavec-Doro in Anton Ljubič-Zidar, prvi 18., drugi 24. marca[14]. Patrulja italijanske obmejne straže (1. bataljon 23. sektorja) je ubila na Mlačevem 28-letnega Viljema Mikliča in ustrelitev utemeljevala s tem, da je bil na poti v partizane. Nanj je streljal tudi grof Lazzarini[15]. Pomladi 1942 so prazna mesta v odborih OF izpopolnili oziroma okrepili z novimi člani.

Člana rajonskega odbora OF Slivnica-Žalna sta tedaj postala tudi Karel Štrukelj in Janez Škrabar. Karel Štrukelj je bil v odboru predsednik rajonske gospodarske komisije, ki je imela administracijo z dvema pisalnima strojema v gozdu v velikem šotoru, ki ga je dobila iz tovarne. Med dohodki komisije je bil tudi davek v višini ene lire, ki so ga plačevali kmetje od kilograma mesa zaklane živine. Sredstva za preskrbo vojske in prebivalstva je dobila gospodarska komisija z zbiranjem, zaplembami in nakupi. Gospodarska komisija je gradila bunkerje in vanje skladiščila mast, fižol in drugo. Bili so tudi primeri, da so nekateri v začetku na svojo roko zbirali davek za OF[16]. Dne 14. marca so bratje Škrjančič streljali skozi okno v boštanjskem gradu na Jožeta Kovača prepričani, da je baron Lazzarini[17].

Odbori OF so prirejali mitinge, na katerih so sodelovali partizani in člani Narodne zaščite. Na mitingu na Plešivici je govoril politični komisar 1. proletarskega bataljona, nastopal pa je tudi bataljonski pevski zbor, katerega pevci so bili prej člani pevskega zbora Turjak. Še večji uspeh je dosegel miting v Žalni[18].

Odbori OF so pomagali partizanskim enotam pri napadih na okupatorja z obveščevalnimi podatki in drugim. V rajonu Slivnica-Žalna pa je prišlo tudi do oportunističnega gledanja na partizanske akcije. Iz tega rajona je odšla delegacija k štabu 1. proletarskega bataljona s prošnjo, naj bi bataljon delal akcije izven naselij[19]. Po objavi razglasa IO OF "Vsi v partizane , vse za našo partizansko fronto"[20] je Josip Sagadin v tovarni Motvoz na binkoštno nedeljo izpeljal odhod okoli 80 delavcev v partizane. Med njimi so bili tudi ljudje iz rajona Slivnica-Žalna, saj jih je iz te občine delalo v tovarni do 30. Na ukaz Franca Rozmana -Staneta je komandant bataljona Zdravko poslal tovarniške delavce domov s pojasnilom, da morajo biti na svojih mestih v tovarni in delati za partizane kot delavci edine tekstilne tovarne[21]. Dve leti kasneje so domači reakcionarji poročali, da je bila v maju razglašena mobilizacija med delavstvom, da so bili mobiliziranci vsi nared s kovčki, nahrbtniki, jedačo, opremo, da pa jih je rdeči komandant poslal nazaj z nalogo, da še naprej delajo za partizane[22].

Odbori OF kot organi oblasti so izvrševali sodno oblast nad izdajalci in sovražniki narodnoosvobodilnega gibanja in sodbe tudi objavljali. Slovenski dom je poročal, da je član odbora OF v Žalni pridno hodil po terenu in bil že leta 1942 povišan v rdečega sodnika[23]. Podatke o obsodbah je dal tudi žavski župnik: "Domnevajo, da ima prav ta človek na vesti občinskega tajnika Alojzija Šemeta iz Žalne, Janeza Zavržena, pokrajinskega cestarja iz Luč, ki je bil kaznovan na binkoštni ponedeljek in Globokar Zofijo iz Žalne, ki so jo po naročilu rdečega sodnika odpeljali na Polževo in ubili"[24]. V istem dnevniku je tudi novica, da je bila izvršena obsodba nad Ivanom Vidmarjem s Plešivice[25]. V zvezi z izjavo Antona Žnidaršiča je treba pripomniti, da ima žavski župnik tudi neke zasluge, saj je nekaj svojih faranov rešil pred puškami nemških, domobranskih in čerkeskih banditov. Mračno vlogo v Žalni je odigral Štefan Pinterič, salezijanski duhovnik, ki je pribežal s Štajerskega in Žnidaršiču vezal roke[26].

V pripravah za "normalizacijo" je okupator najprej udaril po vodilnih članih OF. Maja je bil zaradi izdajstva aretiran Anton Bole, 12. in 22. junija pa Stane Valentinčič in dr. Franjo Podkoritnik[27]. V avgustu je OF izgunila velik del svojih članov, ko so bili aretirani in odpeljani v internacijo. Okrožni sekretar Cene je avgusta 1942 poročal Borisu Kidriču, da so v zahodnem delu okrožja pobrali Italijani vse moške od 18. do 60. leta, 12. avgusta pa začeli izseljevati vse partizanske družine v srednjem delu okrožja. Aretacije so se nadaljevale ves avgust in začetek septembra. Rešila se je le četrtina članov z umikom v ilegalo.

Narodna zaščita

Prve zametke Narodne zaščite v rajonu Slivnica-Žalna zasledimo najprej v polvojaški organizaciji Vaška zaščita, ki jo je vodstvo slovenskega NOG ustanovilo jeseni 1941, preimnovalo pa z odlokom z dne 17. oktobra 1941 v Narodno zaščito.

Vzporedno z reorganizacijo grosupeljskega okrožja konec 1941 je tudi NZ dobila organizacijske temelje in naloge. Izvršni odbor OF je decembra 1942 dal terenskim odborom OF kot šesto zaporedno nalogo organizacijo Narodne zaščite[28]. Narodna zaščita pa je dobila poudarek tudi v 9. temeljni točki programa OF slovenskega naroda: "Narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz slovenskih NO partizanskih čet in Narodne zaščite, kamor se pozivajo vsi zavedni Slovenci ..." Pravilnik Narodne zaščite, ki ga je izdalo glavno poveljstvo 24. januarja 1942, je urejal nadaljnjo izgradnjo Narodne zaščite, določal prostovoljno mobilizacijo vseh zavednih Slovencev od 18. do 50. leta starosti, ustanavljanje NZ v mestih in na podeželju, delo NZ in nujnost discipline v vrstah NZ. Partija je svojim članom dala nalogo, da morajo širiti, utrjevati in aktivizirati oddelke NZ.

V grosupeljskem okrožju so odbori OF v vseh večjih naseljih vključevali kmete in delavce v NZ. Do marca 1942 se je ta razvijala vzporedno z OF. Zaščitniki

v rajonu Slivnica-Žalna so zbirali hrano, orožje, strelivo, širili tisk NOB[29]. Za potrebe terenskih ilegalcev in partizanov je Janez Škrabar prinašal iz Ljubljane naboje za revolverje. Od septembra 1941 do februarja 1942 jih je prinesel okoli tisoč. Zbranih 20 pušk in 20 zabojčkov streliva pa ni hotel izročiti, ker je sumil o enem izmed okrožnih funkcionarjev, da je belogardistični vrinjenec. Po izjavi Ludvika Stariča so Janeza Škrabarja na komiteju celo obsodili na smrt. Potem, ko je Janez Škrabar omenil svoja sumničenja političnim aktivistom v Višnji gori pa tudi v Ljubljani, je zbrano orožje in strelivo oddal Lojzetu Mencinu-Žebronu in Ludviku Stariču pozimi 1941/42[30].

Z Naredbo za novo organizacijo Narodne zaščite z dne 23. aprila 1942 je glavno poveljstvo naložilo NZ za glavno nalogo splošno mobilizacijo vseh sil za odpor proti okupatorju. Določena je bila formacija vodov, čet, bataljonov NZ pod poveljstvom glavnega štaba. Določene so bile naloge, nujnost zaprisege, disciplina, sestava poveljstev, sodelovanje s partizanskimi enotami in postopno prehajanje članov NZ v partizanske enote.

Po tej naredbi je NZ v rajonu Slivnica-Žalna dobila vojaško organizacijo. Okrog 150 članov NZ v Žalni, Velikem in Malem Mlačevem, na Plešivici, v Zagradcu, Lučah, Veliki in Mali Loki je dobilo komandanta v Antonu Ahlinu z Malega Mlačevega, politični komisar pa je postal Janez Škrabar iz Žalne. NZ s Slivnice ni bila priključena tej enoti NZ zaradi svoje lege zahodno od železniške proge Grosuplje-Velike Lašče[31]. V naseljih so obstajali vodi NZ s komandirji in komisarji. Vaškega poveljnika NZ so imenovali tudi "vaški zaupnik NZ", "vodja". V Žalni je bil vaški komandir NZ (komandir voda NZ) Franc Koščak (umrl), ki je poveljeval 27 aktivnim članom NZ[32]. Na Lobčku se je v začetku maja 1942 formirala iz simpatizerjev in članov OF skupina 40 zaščitnikov s komandirjem Jožetom Kastelicem in komisarjem Karlom Štrukljem. Oborožena je bila s puškami, pištolami, bombami in mitraljezom, ki ga je kasneje izročila partizanski enoti. Na Plešivici je poveljeval NZ Alojz Erjavec-Slavo. Zelo verjetno so tudi v drugih vaseh, ki jih navaja Ludvik Starič, delovali vodi NZ s komandirji[33].

S svobodnim ozemljem na Dolenjskem je prišlo do nadaljnjega razvoja NZ. Z Izjavo IO OF z dne 20. maja in naredbo glavnega poveljstva z dne 23. maja 1942 je postala NZ organizirana slovenska vojska z nalogo, da vključi vse prebivalstvo v oborožen boj proti okupatorju in ga za ta boj tudi usposobi. V ta čas lahko postavimo trditev Karla Štruklja, da je bila junija 1942 na odseku Lobček-Zagradec-Plešivica ustanovljena četa NZ, ki je imela 70 članov in podatek Egidija Šorlija o žavsko-radenskem bataljonu NZ[34]. Ludvik Starič, Anton Ahlin, Janez Škrabar trdijo, da je bila v rajonu Slivnica-Žalna (Slivnica izključena) le ena četa NZ z Antonom Ahlinom in Janezom Škrabarjem na čelu. Morda je pri preživelih članih NZ prišlo do zmede glede formacij NZ tudi zaradi tega, ker je Ludvik Starič držal vse niti v svojih rokah in se neposredno povezoval s poveljstvi NZ po vaseh. On je tudi odločilno vplival na akcije NZ.

Narodna zaščita je imela po vaseh politične sestanke in zbore. Vodili so jih politični funkcionarji vaških NZ, udeleževali pa so se jih tudi člani rajonskih odborov OF in člani okrožnega odbora OF. NZ je skrbela za varnostno službo, izdajala prepustnice za odhod v Ljubljano in organizirala opazovalno službo. Na železniških postajah v Žalni in na Mlačevem so npr. tudi mladinci Lojze Štrukelj, Slavko Mencin in drugi stalno opazovali in kontrolirali vse prihode in odhode. NZ je imela opazovalnici tudi na Lobčku in Plešivici ter stalno stražo nad Lučami. Bila je v stalni zvezi z opazovalnicami in z bližnjimi partizanskimi enotami. Po vaseh je kontrolirala sumljive ljudi in upravičene sume javljala na določeno mesto. Organizirana varnostna služba je omogočala delo zaščitnikov na polju, ker jim je pravočasno javljala morebitno nevarnost. Vaške NZ so imele v gozdovih barake ali šotore, kamor so člani hodili spat. Ko so se zjutraj vračali domov, so jih žene z dogovorjenimi znamenji na vidnih mestih obveščale o nevarnosti. NZ na Lobčku in Mlačevem je na zahtevo komisarja K. Štruklja in L. Stariča predlagala kazen zaščitniku Antonu Duši z Malega Mlačevega, ker se je družil z belogardisti in kupoval živino za italijanske oficirje[35]. Oboroženi zaščitniki so delali samostojne akcije, pa tudi akcije v sodelovanju s partizani. Vodili so partizanske enote od Police do Polževega, imeli stražo na Peščeniku zaradi prehoda čez glavno cesto in pri Žalni zaradi prehoda čez železniško progo. V noči na 10. julij 1942 je Edvard Kardelj s četo 1. proletarskega bataljona in s skupino 60 prostovoljcev na poti proti svobodnemu ozemlju ob tej zaščiti prekoračil pri Žalni železniško progo[36].

Skupine NZ rajona Slivnica-Žalna so večkrat napadle železniško progo. Italijanski dokumenti omenjajo strele na lokomotivo 13. marca na odseku Mlačevo-Ljubljana, porušeno železniško progo Žalna-Mlačevo 26, marca, obstreljevanje vlakov 4. junija med Višnjo goro in Mlačevim in 30. junija pri Mlačevem[37]. NZ je dvakrat razdrla progo blizu opekarne Boštanj na odseku Grosuplje-Pred ole, s I. proletarskim bataljonom je sodelovala pri poskusu miniranja železniškega viadukta pri Veliki Loki. Akcije je delala vse do začetka velike italijanske ofenzive. Na Mlačevem je bil 14. marca ubit Giovanni De Bernardi iz Istre na obisku pri ljubici [38].

Narodna zaščita je preprečila Italijanom zaplembo konj bivše jugoslovanske vojske. 29. junija so iz Luč odpeljali 13 konj, od tega jih je bilo 9 iz vojnega plena. Naslednjega dne so kmetom na poljski poti Velika Loka-Žalna vzeli 7 konj, ki so jih kmetje kot vojni plen peljali v Grosuplje[39].

Narodna zaščita je delala uspešne rekvizicije. 30. junija je bila v akciji, da bi ujela Jožeta Adamiča-Garvasa, glavnega zaupnika bele garde za Grosuplje in okolico. Opravila je le rekvizicijo in ugotovila, da je imel na skednju skrito orožje in strelivo. 30. junija 1942 je NZ prisilila Jožeta Javornika-Štajerca, da je odprl lokal in mu odnesla pisalni stroj in 4 radijske aparate, ki jih je tam vskladiščila občina Slivnica-Žalna[40]. Prav takrat je NZ Martinu Brlanu na Lobčku odnesla iz trgovine kože in usnje v vrednosti 150.000 lir[41].

Narodna zaščita je organizirala hitro gospodarsko pomoč in prehrano prebivalstvu, kolektivno delo na polju in gradnjo novih in porušenih domov. Med splošno mobili-

cijo na binkoštno nedeljo je mnogo članov NZ odšlo v partizane. Velika italijanska ofenziva je zaustavila razvoj NZ. Po smernicah člana okrožnega vodstva pa so zaščitniki ostali doma in odhod v partizane odložili na čas po ofenzivi. Tako so Italijani večino zaščitnikov dobili doma in jih internirali.

Bela garda

Posebej je treba poudariti, da je politični delavec rajona Slivnica-Žalna dal vodstvu slovenskega nardnoosvobodilnega gibanja predragocene vesti o ustanavljanju oboroženih enot bele garde oziroma Slovenske legije. Ivanu Erjavcu-Cenetu je občinski sluga Janče povedal v času prve košnje, da se v občini ustanavlja Slovenska legija. Vest o tem je Cene sporočil okrožnemu komiteju, ta pa Tonetu Tomšiču v Ljubljano. Po navodilu izvršnega odbora OF ter po izredni zahtevi Adolfa Jakhla in Radka Poliča se je Cene vrinil v Slovensko legijo[42]. Mlačevski župan Gaber je Ceneta kljub nasprotovanju barona Lazzarinija predlagal Ljubljani za vodnika Slovenske legije v občini. Rudolf Smersu, ki je odobraval predloge, ki so prihajali s podeželja, se je strinjal z Gabrovim predlogom. Cene je postal vodnik Slovenske legije in ustanavljal po vaseh desetine Slovenske legije. Poveljnik čete Slovenske legije na teritoriju večjega dela grosupeljskega okrožja pa je bil Peršič - Lukatov Tone iz Paradišča pri Šmarju. Ta je neko nedeljo v stari šoli zaprisegel desetarje SL. V dveh oziroma treh mesecih, kolikor časa je bil vodnik SL, je dal Cene vodstvu NOB predragocene podatke o beli gardi. Dobil je vpogled v organizacijo bele garde, ki je slonela na Katoliški akciji. Zvedel je, da je glavni zaupnik bele garde za Grosuplje in okolico lesni trgovec in posestnik z Blata pri Grosupljem Jože Adamič-Gavras, da je bela garda ves upravni aparat vpregla v svojo akcijo in da za primer, ko bodo vzeli akcijo v svoje roke, pripravlja štiri spiske ljudi, ki jih bo treba odstraniti iz političnega življenja oz. jih napraviti neaktivne. Cene je v tem času izročil denar, ki ga je dobil za nakup orožja, blagajni OF. Vesti o glavnih sodelavcih bele garde so koristile funcionarjem grosupeljskega okrožja, da so poostrili nadzor nad gibanjem organizatorjev bele garde. Terenci so pridobili kurirja in prebrali vso pošto, ki jo je dobil belogardist v Paradišču[43]. Nadalje so odkrili mesta, kjer so imeli belogardistični voditelji skrito orožje. Jeseni 1941 je imela bela garda že v vseh občinah majhna skladišča. Iz gasilskega doma na Spodnji Slivnici je Franc Erjavec-Doro odnesel 10 pušk[44].

Belogardistični organizatorji so pridno hodili v žalsko faro ter vabili fante bivših "fantovskih odsekov" v belo gardo[45]. Župnik Anton Žnidaršič je tedaj nastopal proti OF[46]. Mnogi belogardisti so bili kaznovani za svoje početje. Janez Završen iz Luč je bil kaznovan na binkoštni ponedeljek[47]. Že 20. maja 1942 so začeli italijanski okupatorji z "zaščitnim interniranjem" članov belogardističnih družin v Italijo. Od drugih so se ti interniranci razlikovali po tem, da so jih vodili z belimi kartotečnimi listi.

Po starem rimskem pravilu "duobus certantibus tertius gaudeat" so italijanske oborožene sile ustanovile oddelke protikomunistične prostovoljne milice (Milizia volontaria anticomunista). Vrhovna komanda italijanskih oboroženih sil v Sloveniji in Dalmaciji je 23. junija 1942 priporočila njihovo ustanavljanje kot "srečno započeto delo".

Za časa velikega svobodnega ozemlja je belogardistično vodstvo v Ljubljani pošiljalo županom in civilnim oblastem smernice, naj se ne uklonijo grožnjam partizanov, naj ostanejo doma in čakajo italijanske oddelke[48].

Prvo oboroženo belogardistično ban do (MVAC) je ustanovil Štefan Pintarič 26. avgusta 1942 v Lazzarinijevem gradu Boštanj, 600 metrov od italijanske vojaške postojanke. V njej je bilo okrog 70 večinoma prisilno mobiliziranih fantov z Velikega in Malega Mlačevega ter Zagrádca v starosti od 17 do 22 let. Zagrizenih belogardistov pa je bilo le 10 %[49]. Boštanjski belogardisti so terorizirali prebivalstvo po dolini, lovili partizane in politične delavce ter preganjali vse tiste, ki niso hoteli sprejeti orožja od Italijanov. Po terorju so celo prekašali italijanske okupatorje. Požigali so hiše partizanskih družin, mnoge zavedne Slovence so spravili v internacijo, politične delavce in partizane, ki so jih ujeli, pa so večinoma ustrelili. V gozdu blizu vasi so belogardisti z Mlačevega našli 10. oktobra skladišče razstreliva.

Belogardistični teror je zavzel tolikšen obseg, da je glavno poveljstvo z odredbo z dne 27. avgusta 1942 pooblastilo člane NZ in partizane, da lahko na mestu ustrelijo vsakega belogardista, ki ga zalotijo z orožjem v rokah.

O p o m b e :

1 Izjava I. Erjavca, anketni list F. Jamnika
2 Anketni list A. Mehleta
3 Anketna lista A. Erjavca-Slava in L. Erjavca; izjava J. Škrabarja
4 Slovenski dom z dne 4. marca 1942
5 Anketni listi A. Mehleta, F. Erjavca in A. Ljubiča
6 Anketna lista A. Erjavca-Slava in L. Erjavca; podatki K. Štruklja in J. Škrabarja
7 Informacijske vesti št. 304 italijanske divizije Alpskih lovcev
8 Anketni list L. Erjavca
9 Podatki I. Erjavca, Josipa Sagadina in J. Škrabarja
10 Glej opombo 6
11 Anketna lista Staneta Valentinčiča in I. Erjavca
12 Anketna lista F. Erjavca in A. Ljubiča
13 Anketna lista A. Mehleta in F. Erjavca ter podatki L. Stariča in J. Škrabarja
14 Glej opombo 12
15 Poročilo karabinjerske tenence Višnja gora v Institutu za zgodovino delavskega gibanja (IZDG) v Ljubljani, fond Visoki komisar 130-7; mlajši brat Karla Štruklja se spominja, da je baron Lazzarini po ustrelitvi V. Mikliča dal očistiti

svojo puško z daljnogledom
16 Eden ali dva iz Zagradca pri Boštanju, podatek K. Štruklja
17 Podatek K. Štruklja in poročilo v zgodovinskem dnevniku 2. italijanske armade
18 Podatka K. Štruklja in J. Škrabarja
19 Podatek K. Štruklja
20 Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov, dom VI, knjiga 2, dokument št. 87 (VI/2/87)
21 Podatka F. Severja in J. Sagadina
22 Slovenski dom št. 19 z dne 13. maja 1944
23 Slovenski dom št. 13 z dne 19. januarja 1943
24 Slovenski dom št. 24 z dne 17. junija 1944
25 Slovenski dom št. 249 z dne 31. oktobra 1942
26 Podatek J. Škrabarja; F. Saje, Belogardizem II. izdaja, str. 459
27 Stane Valentinčič navaja v anketnem listu, da je bil aretiran in interniran 12. junija 1942, F. dr. Podkoritnik pa da so ga iz Šlajmerjeva doma odpeljali v vojaško bolnico in nato v Treviso; anketni list A. Boleta-Toneta
28 Glej članek v Osvobodilni fronti št. 2
29 Podatek Karla Štruklja
30 Podatek J. Škrabarja
31 Izjave L. Stariča, A. Ahlina, J. Škrabarja
32 Podatek J. Škrabarja
33 Glej opombo 32
34 Egidij Šorli, Zgodovina NZ v grosupeljskem okrožju
35 Podatek K. Štruklja
36 Poročilo I. proletarskega bataljona za čas od 2. do 11. junija 1942, podpisana Daki (Stanko Semič) in Nikola (Alojzij Založnik)
37 Zgodovinski dnevnik 2. italijanske armade; bilten štaba 11. armadnega zbora z dne 4. junija 1942; depeša E. Graziolija z dne 26. marca 1942 v IZDG, fond Visoki komisar
38 Akt štaba kraljeve finančne straže št. 580 z dne 14. marca 1942 v IZDG, fond Visoki komisar, fasc. 2
39 Jutranje vesti ljubljanske kvesture z dne 1. julija 1942; poročilo karabinjerske tenence Višnja gora št. 170/19 z dne 30. junija 1942 v IZDG, karab. grupa Ljubljana 158/3
40 Jutranje vesti ljubljanske kvesture z dne 1. julija 1942
41 Glej opombo 40
42 Anketni list I. Erjavca
43 Šolska kronika Šmarje-Selo in Cikava, IZDG 865/5
44 Anketni list F. Erjavca
45 Podatek K. Štruklja
46 Dopis Ivana Erjavca Petru (Boris Kidrič) z dne 18. decembra 1942
47 Slovenski dom št. 261 z dne 14. novembra 1942
48 Spomenica dr. Marka Natlačena
49 Glej opombo 46

KAKO SO DELAVKE TOVARNE MOTVOZ IN PLATNO SODELOVALE V NOV

Metod Dular

Dolenjska je bila pred vojno skoraj brez industrije. Od Ljubljane do Novega mesta je bila edino srednje veliko industrijsko podjetje Tekstilna tovarna v Grosupljem, pozneje preimenovana v Motvoz in platno. Po letu 1935 se je ta tovarna razširila s tkalnico, barvarno in apreturnico. Zato je potrebovala več novih delavcev in tekstilnih strokovnjakov. Od leta 1925 sem bil v tej tovarni knjigovodja, od leta 1927 pa direktor. Že ob prihodu v Grosuplje 1925. leta sem spoznal Martina Zupančiča, absolventa gozdarske fakultete in neorganiziranega komunista. Ko je tovarna potrebovala nove delavce, sem ga namestil za šefa nabave surovin in istočasno za neoficialnega kadrovnika, kajti poznal je daleč okoli Grosupljega vse prebivalce in zlasti njihovo politično prepričanje. Z njim sem se posvetoval pri sprejemanju novih delavcev; dajala sva prednost levičarjem in naprednjakom. Leta 1929 sem bil zaprt zaradi suma komunistične propagande. Bil sem povezan s komunisti v Ljubljani: inž. Gustinčičem, Stanetom Krašovcem in dr. Kermaunerjem; priporočali so mi preganjane komuniste, da sem jih zaposlil; med temi so bili Franc Vidmar (glej ZOG 1974, M. Dular, Revolucionar Franc Vidmar), Emo Črnologarjevo in mojstra Jožeta Sagadina. Ob redukciji kočevske Tekstilane pa sem sprejel še mnogo poznejših borcev NOV: Malči Strahovnikovo, Milana Ličena (padlega borca leta 1941), Ivana Čampla (odšel 1941 v partizane). Iz Novega mesta sem po posvetovanju z novomeškimi komunisti sprejel Ivana Kovača (padel januarja 1942 pri Turjaku), Gustava Barleta (padel 1947 na Gorenjskem) in poznejšega partizana Rudolfa Moravca. Komunista in partizana sta bila tekstilna tehnika Tone Bole in Rupert Dobrovnik (padel 1945 na Goriškem). Tudi večina drugih vodilnih delavcev je bila levo usmerjena.

V sindikatu sta zlasti med delavkami zelo vneto delovali delavski zaupniki iz t. i. rdečega sindikata (URS) Avguština Makovec in Ema Črnologar. Zato se je med delavkami razvilo močno gibanje za socialistični sindikat. V njem je bilo organiziranih tri petine delavcev; ti so imeli tudi tri petine delavskih zaupnikov. Martina Zupančiča, ki je bil v prvi svetovni vojni solunski prostovoljec, je Zveza bojevnikov vzela v svoj odbor. Vse, kar je ta v bistvu fašistična organizacija na sejah razpravljala in sklepala, je Zupančič poročal meni, jaz pa organiziranemu komunistu Stanetu Krašovcu. Zupančič je tudi sklical zbor Zveze bojevnikov na dvorišču v Brinju; prišlo je 200 do 300 ljudi. Zupančič je govoril o današnjih težavah kmetov in delavcev in o potrebi reformiranja družbe v korist delovnega ljudstva. Jaz pa sem govoril o načrtnem gospodarstvu.

Seveda je obstajala že nekaj let pred drugo svetovno vojno v Grosupljem in okolici levo orientirana mladina, zlasti študentje komunisti, kot so bili Radko Polič in Ivan Erjavec. Ta mladina se je vključila v Sokola, kjer je deloval levičar

zdravnik dr. France Podkoritnik. (Glej ZOG 1975, M. Dular, Prispevek k vlogi tovarne Motvoz in platno v NOV, str. 80-82).

Vse to so bile priprave za usodni trenutek našega naroda, ko je izbruhnila druga svetovna vojna. Beograjska vlada je hotela podpisati pristop Jugoslavije k trojnemu paktu. Grosupeljski komunisti pa so v noči od 22. na 23. marec 1941 raztresli po Grosupljem in vsej bližnji okolici: na Perovem, Blatu, Mlačevem, Spodnji Slivnici in v Ponovi vasi letake Komunistične partije proti pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu fašističnih držav, V Grosupljem se je namreč že pred vojno organizirala"grupa komunističnih simpatizerjev z jedrom v tovarni Motvoz in platno. Ta tovarna je postala najpomembnejši kadrovski in organizacijski temelj osvobodilnega gibanja na tem terenu" (glej R. Polič, Čudežna pomlad, str. 11 in 12). V tej grupi so bile tudi delavke tovarne: Pepca Perme, Ljubica Šuligoj, sestri Zalka in Francka Rode, Vera Muhič in Malči Strahovnik.

Po podpisu pakta so tovarniške organizacije SKOJ in partijci iz tovarne organizirali demonstracije tovarniškega delavstva na postaji pred kočevskim vlakom; vzklikali so: dol s paktom, živela Sovjetska zveza itd. Ko so se vračali v tovarno, so jih že čakali orožniki in popisali organizatorje demonstracije, vendar zaradi začetka napada fašističnih držav na Jugoslavijo nekaj dni pozneje ni bilo posledic. Tovarniška partijska celica, SKOJ ter simpatizerji in Sokol so nato priredili 27. marca javno manifestacijo proti paktu in organizirali masovno udeležbo iz Grosupljega in okoliških vasi. Vsa dopoldanska izmena je šla korporativno v povorki v sokolski dom, kjer so govorili proti paktu: dr. Podkoritnik, Stane Valentinčič in Metod Dular. Čez tri dni so orožniki v tovarni aretirali Jožeta Sagadina, Rudolfa Zupančiča, Štefančiča in Ivana Bajžlja ter jih odpeljali v zapore v Ljubljano, vendar so se po razpadu jugoslovanske vojske vrnili domov. V septembru 1941 se je v Grosupljem ustanovil okrožni odbor OF in tovarniški odbor OF, ki sta vodila osvobodilno gibanje. (Glej ZOG 1975, M. Dular, Prispevek k vlogi tovarne Motvoz in platno v NOV, str. 82 in 83).

Delavci in delavke tovarne Motvoz in platno so množično odhajali v partizane in delali za OF v tovarni in doma; 45 jih je dalo življenje za našo svobodo. O tem je tudi ZOG že mnogo pisal. Ta prispevek pa posvečam življenju, delu in žrtvam nekaterih tovarniških delavk, ki so žrtvovale svoje življenje v osvobodilnem boju ali pa so zaradi posledic naporov v tem boju prekmalu umrle. Dobro se zavedam, da je poleg teh delavk sodelovalo v osvobodilnem gibanju še skoraj 500 drugih delavk in delavcev tovarne. Tudi vsi ti so zaslužili, da se njihovo delo primerno in objektivno oriše in tako pokaže današnjemu rodu, kako težek in žrtev poln je bil boj za svobodo; ta rod naj jo zato ceni in brani. Mislim pa, da je dolžnost in še neizpolnjen dolg vodstva in celotne delovne skupnosti te tovarne, da v posebni publikaciji oriše, kaj so posamezni delavci in delavke ter tudi tovarna kot celota prispevali in žrtvovali za svobodo slovenskega naroda. Pri tem naj jim pomagajo tovarniške organizacije ZK in SKOJ, ZSMS, sindikata ter Zveze borcev občine Grosuplje pa tudi drugi občani. Lepo tako publikacijo je izdala Tovarna

dekorativnih tkanin v Ljubljani v času, ko je bil njen direktor Bernard Rode, domačin iz Grosupljega.

ČRNOLOGAR Ema. Življenje in delo Eme Črnologarjeve je bilo posvečeno partiji, zato je tudi mnogo trpela in prezgodaj umrla. Rojena je bila 12.4.1916 v Trstu. Oče je bil kretničar na železnici v Trstu, mati pa je oskrbovala 11 otrok in poleg tega še prala in pospravljala za podnajemnike, ki jih je imela na stanovanju, da je laže prehranila veliko družino. Oče je bil nacionalist in večkrat preganjan. Izgubil je službo, ker se po prvi svetovni vojni leta 1919 ni hotel izreči za Italijo. Prestavljen je bil na Koroško, a tam po plebiscitu ni mogel več ostati. Zato je odšel na Škofljico in sezidal hišico.

Ema je končala šest razredov osnovne šole v Šmarju-Sap ter dva razreda meščanske šole v Ljubljani. V šoli je bila odlična, a veselja do učenja ni imela, ker so bile sošolke lepo oblečene in imele vse šolske pripomočke, sama pa ni imela niti primerne obleke. V svojem življenjepisu piše: "Vsak dinar, ki mi ga je dal oče, je bil tako grenak, kajti ob vsakem je bila opazka: kje bom vzel?". Med šolskimi počitnicami je šla delat v opekarno, pa je po nekaj dneh dela obnemogla od preutrujenosti in žuljev na roki; vendar je šla ponovno na delo, in to za 2,50 dinarjev na uro. Tako je že v otroški dobi globoko dojemala in opazovala življenje okrog sebe, zato je postala tiha in resna. Iskala je tolažbo v cerkvi in v knjigah. Starši so jo proti njeni volji dali v uk za krojaško obrt. Tam je delala, prala, ribala in stregla bolni materi mojstrice, a pri tem je bila pogosto ves dan ob sami kavi. Po treh letih samozatajevanja in ponižanja je napravila pomočniški izpit, nakar je nekaj časa delala kot pomočnica od 7.ure zjutraj do 7.ure zvečer za 16 dinarjev dnevno. Spričo izkoriščanja se je njena pobožnost začela že v vajenski dobi razblinjati, zlasti tudi zato, ker je mnogo brala in si širila obzorje. V tem času se je seznanila s tovarišem Grčarjem, komunistom. Ta ji je razlagal in pojasneval politiko stare Jugoslavije in ji prinašal ilegalni časopis Stara pravda; tega je tudi razpečavala. Tako je začela svoje politično in ilegalno delo. S tem pa je postala vedrejša in živahnejša. Bila je tudi članica Sokola na Lavrici. Tam je delovala po navodilih tovariša Bojana Kraigherja. Ko pa je bila zaprta, so jo iz Sokola izključili z motivacijo, da je komunistično usmerjena.

Leta 1936 je politično delovala v Kranju; širila je Ljudsko pravico in Slovensko zemljo, posredno pa je sodelovala pri takratni stavki tekstilcev, lepila letake ipd. Ko so aretirali njeno tovarišico Slavko Finžgar, ker je lepila protidržavne lepake, so pri njej našli Emino dopisnico, zato so tudi njo aretirali. Presedela je pet tednov v samici, a na nobeno prigovarjanje in grožnje ni nič izdala, pač pa je vztrajala, da se mora hrana v zaporu izboljšati in preiskava zaključiti ter da morajo izpustiti zaprte. To je tudi dosegla, dasi so jo obsodili pogojno na eno leto. V tem zaporu je ojeklenela, čeprav so jo doma zasramovali ter se je sramovali pred ljudmi. Zato je skrivoma odšla k stricu na Jesenice in ostala tam tri mesece. Tu se je zopet povezovala s komunisti, hodila na sestanke, dopisovala v Mladino in študirala v posebnem tečaju razvoj človeka.

Leta 1937 sem omenil tovarišici Štefki Krašovec, da je v tovarni potreba po kadrih za okrepitev naprednega gibanja. Krašovčeva je poslala v tovarno Emo. Delala je v tkalnici, kjer je bilo največ delavk, bila je delavski zaupnik in aktivno delovala v tovarniškem rdečem sindikatu. Prodajala je delavske časopise in brošure, ob državnozborskih volitvah je agitirala za tovariša Leskovška na listi dr. Mačka, s katerim so pri takratnih volitvah komunisti sodelovali. V tem času je nesla dvakrat pakete v Sremsko Mitrovico, kjer so bili zaprti komunisti, zato so ji vzeli železniško legitimacijo za prosto vožnjo. Imela je več preiskav. Takrat je mnogo študirala in sodelovala s komunisti: s Tonetom Tomšičem in Vido Tomšičevo, Andrejem Kumerjem, Slakom in Grčarjem. Z njimi je tudi sodelovala pri kmečko-delavskem gibanju. Pri njih je črpala moč in se ob njih vzgajala ter občutila vso veličino in neizmerno ljubezen do stvari, ki je lastna pravemu komunistu. Čim težje življenje je imela, tem bolj borbena in revolucionarna je postajala. Neomajano je verovala v zmago delavskega razreda, v zmago zatiranih narodov - kot je bil slovenski, v zmago dobrega nad zlim. Leta 1939 jo je Radko Polič iz Grosupljega povezal s partijo. Sodelovala je pri organiziranju grupe partijskih kandidatov v tovarni. S Škofljice, kjer je stanovala pri starših, je od vsega začetka okupacije nosila ilegalni material za okrožje Grosuplje in nekaj časa tudi za Kočevje. Emina sodelavka Vera Muhič-Perme pripoveduje: "Ema je kmalu po začetku okupacije prišla k meni in mi rekla, naj grem drugi dan v Kočevje, Vzela sem dopust z vednostjo mojstra Sagadina. Ema je povedala, da bo prinesla iz Ljubljane Slovenskega poročevalca, letake in drug material v veliki aktovki. To je tudi storila. Drugi dan sem šla na vlak - rekla mi je, da naj ne povem, kdo mi je dal aktovko, če me dobe Italijani. Ko sem prišla na vlak, sem dala aktovko na prtljažnik, usedla pa sem se tako, da sem imela aktovko pred očmi. Na vlaku ni bilo kontrole. Na postaji Stara cerkev sem izstopila; pregledali so mi le legitimacijo. Odšla sem na Mlako k strašem, od tam pa s kolesom do sestre v Konča vasi pri Stari cerkvi in ji izročila aktovko; sestra je bila predvojna komunistka. Ona je oddala najprej partijski zvezi. Ko sem drugi dan Emi povedala, da sem nalogo v redu opravila, je bila vsa srečna."

V tovarni je Ema zbirala denarna sredstva in sodelovala pri delu za odhod prvih partizanov. Bila je sekretar tovarniške partijske celice. Nekoč je prišla na sestanek eno uro prepozno, zato je bila kaznovana z odvzemom sekretarske funkcije in je postala navadni član. Pozneje se je ugotovilo, da zamuda ni bila po njeni krivdi in ponudeno ji je bilo, da gre v partijo; tega pa ni sprejela, ker je imela občutek manjvrednosti in je menila, da še ne dosega visokega lika komunista.

Oktobra 1941 je morala zbežati pred Italijani v Ljubljano, ker so pri neki tovarišici našli ilegalni material; povedala je, da ga je dobila od Eme in za koga ga je dobila. Izdana je bila pri zasliševanju tovarniških delavcev. Italijani so preiskovali vlak, s katerim je zbežala v Ljubljano, a jim je ušla. V Ljubljani se je takoj povezala s tovarišem Petračem (Škerlavajem), ki jo je dalje povezal z zdravniškim sektorjem, to je dr. Pavlom Lunačkom in dr. Božo Ravniharjevo, ki je bila primarij na onkološkem oddelku. Tu je Ema delala v skladišču, polnila laične kasete ter prinašala material in zdravila iz vseh lekarn. Spala in hranila se je zdaj tu, zdaj tam. Zopet je bila v nevarnosti zaradi ponarejene osebne legitima-

Erna Črnologar

Anica Gale

Vera Lučovnik

Avguština Makovec

cije in je zato dobila direktivo, naj gre k partizanom. Zadnji dan tik pred odhodom jo je spoznal neki italijanski oficir, ki je bil prej na Škofljici ter jo dal aretirati. Na zaslišanju ni povedala ničesar niti nič priznala. Obsojena je bila na 10 let in 8 mesecev zaradi sodelovanja v prevratniškem gibanju, prevratniške propagande in zaradi ponarejene osebne izkaznice. Zaprta je bila štiri mesece v Ljubljani in 13 mesecev v zaporu Fosobrone v Italiji skupaj z več Slovenkami. Tudi tu je bila aktivna ter je bodrila, vzgajala, organizirala in delila z drugimi vse do zadnje skorje kruha. V zaporu sta bila dva tabora: eden za linijo manjšega odpora, drugi pa je bil borben in v tem je sodelovala Ema.

Po kapitulaciji Italije se je Ema novembra 1943 vrnila v Ljubljano močno oslabela. Zveze s svojim sektorjem ni dobila in se je zato skrivala in pet mesecev dobivala pomoč OF (400 lir mesečno). Imela je bolečine v trebuhu in želodcu. Rada bi šla v partizane, a zaradi slabega zdravja bi bila partizanom le v napotje in breme. Spomladi in zgodnji jeseni 1944 je bila v bolnišnici. Po odpustu iz bolnišnice je bila zelo slaba in lačna. V jeseni 1944 jo je tovarišica Nada Suidžić vključila v partijo. Takrat je začela delati v tovarni Sekoteks; tudi tu je politično delovala, nosila letake ipd. Zato jo je šef opozoril, naj ne prireja mitingov.

Po osvoboditvi je organizirala v tovarni Sekoteks sindikat in odbor OF. Ko pa v tej tovarni ni bilo več dela, se je zaposlila na terenu Bežigrad pri socialnem skrbstvu. Vmes je bila operirana zaradi posledic bivanja v zaporih. Od novembra 1945 do oktobra 1959 je bila telefonistka pri časopisu Ljudska pravica. V letu 1953 je napravila politično partijsko šolo. Od oktobra 1959 do konca junija 1969 je bila zaposlena na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Med tem je študirala na Ekonomski srednji šoli in novembra 1960 končala z dobrim uspehom. Pozneje se je vpisala tudi na univerzo, a zaradi slabega zdravja ni mogla študirati. Od septembra 1972 do smrti je delala pogodbeno v CK ZKS, zadnje leto pa je bila na bolniškem dopustu. Umrla je 19. julija 1977 in je pokopana v Ljubljani.

Gradivo za Emo Črnologarjevo sem dobil deloma na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, kjer hranijo italijanski register izvršnih obsodb. Za Črnologarjevo so podatki v sodnem fasciklu štev. 881/1942, sodba ima številko 274/1942, predmet pa štev. 265/1942. Mnogo informacij o njej sem dobil v arhivu CK ZKS, zlasti njen lastnoročno podpisani življenjepis, ki sem ga tu precej izčrpno prikazal. Nekaj podatkov in sliko pa je dala tovarišica Pavla Anžič s Škofljice, sestra Eme Črnologarjeve.

GALE Ana. O Ani Galetovi je že pisal ZOG 1969, str. 39-45; Milan Dovgan, Pesniška osebnost Ane Galetove in isti letnik str. 125-129: Prvi izbor pesmi Ane Galetove, uredil Milan Dovgan. On je tudi izdal in založil knjigo Ane Gale - pesmi, povesti, Ljubljana 1971, 275 strani. Za uvod je Milan Dovgan napisal literarno-sociološko znanstveno razpravo ANA GALETOVA. Razprava ima dva dela: prvi del ŽIVLJENJE, 27.4.1909 - 8.1.1944, str. 3-29. Vsebina tega dela je krajše prikazana v ZOG 1969, str. 39-45. Drugi del razprave ima naslov PESNIŠKI VENEC, str. 29-43.

O tem, kako so domobranci dvakrat zaprli Ano Galetovo in jo 8. januarja 1944 ubili v gozdu pri vasi Zalog pri Škofljici, piše tudi Štefanija Ravnikar-Podbevšek v svoji knjigi Sv. Urh, Založba Borec, Ljubljana 1966, str. 466-472.

Kratek opis življenja in dela Ane Gale je tudi v publikaciji Svobodi do smrti je služil vaš glas, ki je posvečena padlim prosvetnim delavcem.

Glede na obširnejše prikaze življenja in dela Ane Galetove v omenjenih delih bom tu podal le nekaj črt iz teh del in iz spominov njenega brata prof. Jožeta Galeta.

Anina usoda in smrt je res pretresljiva. Rojena je bila 27.4.1909 v Grosupljem kot hči železniškega kretničarja, ki je preživljal šest otrok. V ljudsko in meščansko šolo je šla v Ljubljano in bivala pri sorodnikih. Nato pa se je štiri leta vozila iz Grosupljega vsak dan v Ljubljano na učiteljišče. Takoj po maturi ni dobila službe učiteljice in je zato nekaj časa poučevala zastonj. Potem pa je bila učiteljica v Št. Juriju (zdaj Podtabor) in Sevnici; tam jo je zatekla nemška okupacija. Nemci so zahtevali, naj se izjavi, da ni Slovenka, ona pa je v izjavi napisala: "Moji starši so Slovenci, zato sem tudi jaz Slovenka." Seveda je morala zapustiti službo učiteljice in priti domov v Grosuplje. Tu se je kmalu zaposlila v tovarni Motvoz in platno ter bila od začetka težak, nato čistilka tkanin, tkalka, zadnje leto (1943) pa je delala v pisarni predilnice. V tovarni se je spoprijateljila z delavko in aktivistko Minko Marinčičevo, sodelovala je s terencem in vodjem ciklostilne tehnike Janezom Zakrajškom, ki so ga belogardisti mučili in ustrelili. Sodelovala je tudi z dr. Podkoritnikom, blagajnikom okrožnega odbora OF. Agitirala in predavala je po okolici: v Št. Juriju, na Gatini, bila je sekretarka okrajnega in okrožnega odbora AFŽ, udeležila se je kot delegatka AFŽ zborovanja žena v Dobrniču, kjer se je srečala s svojim bratom partizanom. Jeseni 1943 je bila izvoljena za poslanko za Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, a se ga ni mogla udeležiti. Na Gatini je imela v "Malenčku" stalno javko in povezavo ter svoje zaupnice (izjavil brat Jože).

Že v novembru 1943 so Anico zaprli domobranci, vendar so jo ljubljanski prijatelji rešili. Vrnila se je domov. Domobranci so jo pogosto zasliševali, ji grozili in jo vabili v svoj tabor. Dne 4. januarja 1944 so jo aretirali, zasliševali v gradu Lisičje pri Škofljici in jo 8. januarja 1944 ubili v gozdu pri Zalogu blizu Škofljice ter jo pustili nepokopano. Svojci so 15. junija 1944 njeno truplo odkopali in pokopali v Grosupljem.

LUČOVNIK Vera. Rojena je bila 3.12.1903 v Ljubljani. Med vojno se je zaposlila kot nameščenka v tovarni Motvoz in platno. Sodelovala je z OF kot vsi Lučovnikovi. Novembra 1943 so jo grosupeljski domobranci aretirali skupaj s petimi aktivisti OF in jih odpeljali v Ljubljano. Na Dolenjskem kolodvoru so jih spodili z vlaka in jim zapovedali, da se morajo takoj zglasiti na domobranski komandi. Vrnitev v Grosuplje so jim prepovedali zaradi sodelovanja s partizani. Lučovnikova se je nato oglasila pri Ljubljanski kreditni banki, ki je bila glavni delničar tovarne Motvoz in platno ter tam povedala, da so jo vrgli iz tovarne, ker ni dovoljevala domobrancem, da bi svojevoljno razpolagali z izdelki tovarne. Nato se je zaposlila v banki, stanovala je pa pri sorodnici svoje svakinje Mariji Brodar na Resljevi cesti 27.

Dne 10. januarja 1944 se je Vera vrnila domov s koncerta in začela brati. Komaj je odprla knjigo, je zaslišala težke korake in za tem močno trkanje na vrata. Ko je odprla, sta vstopila dva oborožena domobranca ter jo aretirala. Mislila je, da jo bodo odpeljali v Nemčijo v taborišče. Zato se je dobro oblekla ter vzela s seboj kožuh in dežni plašč ter celo mesečno plačo. Na stopnišču sta stala še dva domobranca, dva pa pred hišo. Odgnali so jo po Resljevi cesti proti Zmajskemu mostu. Brodarjeva je gledala za njo skozi okno, dokler ji ni izginila izpred oči.

Brodarjeva je nato obšla vse policijske zapore, da bi jo izsledila. Neki policist ji je nasvetoval, naj gre še na Rimsko cesto k nemškemu kapetanu Schumacherju in mu reče, da je bila Lučovnikova s Koroškega. Schumacher jo je sprejel in ker je bil v sobi neki domobranski oficir, ga je pogledal in vprašal Brodarjevo, če so nosili tisti, ki so aretirali Lučovnikovo, tudi takšno uniformo. Brodarjeva je potrdila. Čez dva dni je Schumacher povedal Brodarjevi, da Lučovnikove ni mogel izslediti in da se Slovenci pobijajo med seboj in da je med pobitimi gotovo tudi Lučovnikova. Brodarjeva mu je začela govoriti o domobranskih zločinih, nakar je Schumacher rekel: "Ta farška drekasta banda." Po tej izjavi je Brodarjeva nehala poizvedovati za Lučovnikovo. Gotovo pa so jo urhovci ubili pri Urhu, saj so se v Jakoševi gostilni pod Urhom hvalili, koliko plena so dobili. Pijani so vpili, da so dobili dragocene plašče, eden da je bil celo kožuhovinast. Ta plašč je bil torej last Lučovnikove.

Gornji podatki so vzeti iz knjige Štefanije Ravnikar-Podbevšek, Sv. Urh, str. 496, 497, 500 in 502, dopolnjeni z izjavo Hilde Lučovnik in Mimice Lužar.

MAKOVEC Avguština je bila rojena 29.3.1888 v Coljavi, občina Komen v revni kmečki družini. V tovarni Motvoz in platno se je zaposlila leta 1921, torej takoj ko je ta tovarna začela obratovati še pod imenom Anton Šinkovec. Leta 1937 se je vključila v napredno, t.j. socialistično delavsko organizacijo ter postala ena od najbolj aktivnih članic tega sindikata. Bila je ves čas delavski zaupnik ter je zelo predano in energično zastopala interese delavk in delavcev. Ni trpela krivice in bila je zelo stroga in pravična pri odločanju mezd za posameznike ali za po-

samezna delovna mesta ali akordnih postavk za posamezna opravila. Nobenega mezdnega gibanja ni bilo, ne da bi imela Makovčeva zelo tehtno besedo. Kot direktor sem njenim argumentom vedno verjel in ji dal prav.

Že leta 1941 je bila članica tovarniškega odbora OF in je imela naslednje naloge: organizirati čim večje število članov OF, zbirati denarne prispevke za OF; imela je evidenco nad materialom svojega oddelka, ki se je odvažal iz podjetja za partizane; iz tovarne je odnašala ilegalno literaturo in časopise na teren, prav tako pa tudi orožje, ki se je popravljalo v tovarni. Na teren je tudi spravljala poročila in obvestila, ki jih je dajal sekretar tovarniškega odbora OF tovariš Tone Bole.

Tako je delala do avgusta 1942. Tedaj so jo Italijani aretirali z drugimi delavci tovarne vred in jo takoj odpeljali v internacijo na otok Rab. Tam je živela v obupnih razmerah, tako da je dobila močan prehlad v nogah, kar je imelo hude posledice vse do njene smrti. Z Raba so jo prepeljali v internacijo v Gonars. Tudi tam je ostala zaveden član OF. Aprila 1943 se je vrnila domov. Zaprosila je za delo v tovarni, pa so Italijani tovarni prepovedali, da bi jo zaposlila. Na ponovno prošnjo je bila sprejeta, a že po enem mesecu so Italijani zahtevali, da odide iz tovarne. Tako je ostala brez sredstev za preživljanje. Zdravnik pa jo je sprejel v stalež bolnikov; v njem je ostala do razpada Italije v septembru 1943. Tedaj je brž dobila zaposlitev v podjetju, vključila se je tudi takoj v politično delo v odboru OF in AFŽ.

Zadnje dni oktobra 1943 so Nemci zasedli Grosuplje. Ker je bila že prej preganjana zaradi svojega političnega dela in pa ker so ji grozili domači izdajalci, se je priključila partizanski enoti. Še pred pričetkom ofenzive je enota prispela v vas Golo pri Igu. Tedaj so se ji odprle rane na nogah zaradi prestanih naporov na Rabu in drugod. Torej ni mogla ostati v brigadi. Živela je pri neki partizanski družini na Golem. Rajonski komite, katerega sekretar je bil tovariš Matija Škraba, jo je zaposlil tako, da je šivala in pletla za partizane. Tu je ostala do osvoboditve maja 1945. Vrnila se je v Grosuplje in dobila takoj delo v podjetju Motvoz in platno. Bila je sprejeta z veseljem in vključila se je v politično delo. Umrla je 4.1.1970 v Ljubljani, kjer je tudi pokopana.

PERME Jožefa (Pepca) je bila rojena 19.2.1921. Njen oče je bil čevljar, mati pa gospodinja in šivilja. Leta 1940 je napravila z odličnim uspehom zrelostni izpit na tedanji Trgovski akademiji v Ljubljani. Po končanem študiju se je 1.7.1940 zaposlila v tovarni Motvoz in platno kot obratna knjigovodkinja v tkalnici. Pred vojno je bila članica Sokola, takoj po akupaciji leta 1941 pa se je povezala z OF. Tudi njen oče in mati sta se po zlomu stare Jugoslavije po naročilu zdravnika dr. Podkoritnika in njegove žene Vere povezala z OF in pozneje zelo aktivno sodelovala z OF in s partizani. Jožefa je bila obveščevalka za okraj Grosuplje in blagajničarka OF za tkalnico. V letu 1942 pa je bila okrožna blagajničarka OF. Iz tovarne je prinašala očetu platno, da je izdeloval nahrbtnike in torbice pa tudi perilo za partizane. V hiši njenega očeta so bili sestanki SKOJ, katerega član je bila

Pepca. (Glej ZOG 1945, M. Dular, Prispevki k vlogi tovarne Motvoz in platno v NOV, str. 82). Zbirala je denar, obleke, hrano in zdravila za OF. Razpečavala je tudi ilegalno literaturo in se udeleževala napisnih in trosilnih akcij. Direktive je dobivala od inž. Franceta Žitnika, vodje tkalnice, ter od drugih članov tovarniškega odbora OF.

Septembra 1942 so jo Italijani odpeljali v internacijo na Rab. Od tu se je vrnila aprila 1943. Takoj se je ponovno aktivno vključila v delo za OF. Poleti 1943 se je kot predstavnica grosupeljskega področja udeležila Skojevske konference na Muljavi skupno s Pepco Perovšek iz Šmarja, Slavico Lenardič-Stanovnik iz Ljubljane in drugimi. Novembra 1943 so jo domobranci in Nemci aretirali ter jo skupno z Ljubico Šuligoj, Anico Galetovo, Matinom Zupančičem, Janezom Štrubljem - vsi so bili iz Grosupljega - in še z drugimi aktivisti odpeljali v Šmarje; tam so jih večkrat zasliševali, zastraševali in pretepali. Domobranci so Pepci zaukazali, da mora ostati v Ljubljani in da se ne sme vrniti domov. Stanovala je pri svojem stricu Rudolfu Perovšku. Tu pa so jo 13. marca 1944 eretirali neznanci oz. črnorokci in jo odpeljali neznano kam. Njena usoda ni pojasnjena in tudi njenega trupla niso našli. Na Urhu ima obeležje kot žrtev zločinskih morilcev.

O Pepci Permetovi je objavila Ekonomska srednja šola v Ljubljani v svoji reviji Naš svet, 1976/77, štev. 3-4, str. 11-12 kratek opis trpljenja Jožefe Perme. Obširneje je pisala o njej Štefanija Ravnikar-Podbevšek v knjigi Sv. Urh, Ljubljana, 1966, str. 539.

RODE Frančiška je bila rojena 21.11.1921 kot kmečka hči. Bila je tkalka v tovarni Motvoz in platno. Takoj po kapitulaciji stare Jugoslavije so jo aktivisti povezali v organizacijo OF. Po izjavi Ančke Gazvodove, sedaj poročene Rode, je Frančiška pobirala denar oziroma članarino za OF, delila Slovenskega poročevalca v tkalnici, včasih je organizirala sestanke v gozdu pri domači vasi Malo Mlačevo. Tja je prinesla material iz tovarne, nakar so v gozdu delale povoje za partizane. Sestanke je vodila Zora, hčerka grosupeljskega nadučitelja Ferjana, ki je tudi udeležence sestanka učila, kako se delajo povoji. Na sestankih so bile Frančiška in Zalka Rode, Vera Muhičeva, Ančka Gazvodova in Zora Ferjanova, mogoče še katera druga.

Tako je delala do meseca julija 1942. Bila pa je že zelo osumljena, zato je odšla v partizane. Po nekaj mesecih je bila razporejena v Gubčevo brigado. Ob progi pri Semiču je bila hudo ranjena. Prenesli so jo v bolnišnico Spodnji Hrastnik nad Črmošnjicami, kjer je dne 28.3.1943 umrla za posledicami ran, stara 22 let. Leta 1945 jo je brat Bernard prekopal in sedaj počiva na partizanskem pokopališču v Grosupljem. (Po poročilu brata Bernarda).

RODE Zalka. Rojena je bila 26.9.1923. Bila je Frančiškina sestra. Ob kapitulaciji je delala v tkalnici tovarne Motvoz in platno. V delo OF sta jo vključila tovariša Erjavec s Plešivice in Ludvik Starič, jermenar v tovarni. Po letu 1941 je hodila s

Pepca Perme

Frančiška Rode

Malči Strahovnik

Ljubica Šuligoj

sestro Frančiško na sanitetni tečaj v Gorico pri Malem Mlačevem. Po izjavi Ančke Gazvodove, poročene Rode, je bila Zalka poverjenica OF za tkalnico. Delila je Slovenskega poročevalca, zbirala sanitetni material, denar, obleke in obutev. Nekatere delavke v tkalnici so vedele, katero blago se dela za partizane, vse pa ne. Zalka je prinesla pošto in jo oddala drugim delavkam, da jo odnesejo na teren za povezavo s partizani. Vključili so jo v delo na terenu, a kmalu je postala preveč vidna. Zato je zapustila delo v tovarni in se umaknila kot terenka v ilegalo. Delovala je v okoliških vaseh Grosupljega. Sodelovala je s Staričem, Erjavcem, Kovačem in drugimi.

Dne 25.3.1943 se je njena enota utaborila v gozdiču pri Pečah. Nekdo jih je izdal. Prišli so belogardisti, jih obkolili in v boju, v katerem je bila premoč na strani belogardistov, je bila ubita z rafalom strojnice. Njo in druge ubite aktiviste so belogardisti vozili in kazali po okoliških vaseh. To borbo je preživel le hudo ranjeni Tone Štrubelj (Cestarjev). Nazadnje so jih odpeljali v Grosuplje, kjer so ustrelili še Štrublja in nato vse skupaj pokopali na mestu, kjer je sedaj partizansko pokopališče.

V Rodetovi družini je pet članov žrtvovalo življenje za svobodo. Tri od teh: očeta Jerneja, sina Franca in hčer Zalko so ubili belogardisti, sin Janko in hči Frančiška pa sta padla v boju. Vsa Rodetova družina - razen sina Bernarda, ki je bil v nemškem ujetništvu - je od začetka okupacije zelo aktivno sodelovala z OF; očeta, mater in 12-letno hčer Ivanko so odpeljali v internacijo v Padovo in pozneje na zloglasni otok Rab. Oče je bil poslanec slovenskega naroda na Kočevskem zboru, zato so ga novembra 1943 belogardisti ubili.

Rodetova mama je pozneje po vojni pravila sinu Bernardu, da so v njihovo hišo eni nekaj prinašali, drugi pa odnašali: smodnik v steklenicah, pletenkah, municijo; vse to so takoj po prejemu zakopali v zemljo in ko so drugi prišli iskat, so odkopali in oddali najprej v gozd. Zaradi varnosti so imeli Rodetovi na steni, ki je obrnjena proti Gatini, reklamni lepak. Če je bil lepak pritrjen, je bil dohod v hišo varen, če ni bilo lepaka, se ni smelo priti. Leta 1941 je brat Janez ušel z Radkom Poličem iz zapora. Zvečer ob 9.uri istega dne je prišel Ludvik Starič, jermenar iz tovarne, povedat, da so Janeza, Poliča in še enega zaprli. Zato so Rodetovi ponoči kar brez luči v peči sežgali obremenjujoči material, Slovenskega poročevalca in neke brošure in knjige, ki so bile pripravljene za oddajo naprej. Municijo in smodnik so pa zakopali. Ta smodnik in municijo ter dve puški in eno pištolo je sin Bernard po vojni izkopal, ko je popravljal garažo, očeta in mater so namreč Italijani takoj po pobegu sina Janeza odpeljali v internacijo na Rab.

Ta družina in njena borba ter žrtve so svetal vzor bodočim rodovom. O Rodetovi družini je pisal ZOG 1973, str. 27-33; tam so objavljene tudi slike vseh petih članov te družine, ki so žrtvovali življenje za svobodo.

STRAHOVNIK Malči, poročena Ilija, se je rodila 7.8.1921 v Kočevju kot prva od treh hčera. Oče je bil rudar, mati trgovska pomočnica in gospodinja. Končala je nižjo srednjo šolo in se nato leta 1937 zaposlila v tovarni Motvoz in platno kot mlajša pisarniška moč v skladišču - ekspeditu tkalnice. Ko se je v Grosupljem in v tovarni organizirala OF, se ji je takoj priključila. Bila je organizirano povezana z Radkom Poličem, Ivanom Rodetom, Nandetom, Ljubico Šuligojevo, Emo Črnologarjevo in drugimi aktivisti. V maju in juniju 1941 je pomagala pri Rodetovi izdelovati prve letake OF, ki so pozivali ljudi k uporu. V hiši, kjer je stanovala, se je zbiral sanitetni material, civilne obleke, cigarete ter suha hrana za prve partizane na Lobčku in Spodnji Slivnici. Dvakrat je nesla tak material skupaj z Rodetovima sestrama v gozdove pri Gornji Slivnici. V začetku oktobra 1941 je iz Ljubljane prejela cel zaboj Slovenskega poročevalca in šifriran seznam, kako ga je treba razdeliti po okoliških vaseh. Zalka Rodetova je razpečavala 500 izvodov, Šuligojeva eno tretjino, nekaj jih je sama razdelila v tovarni, ostalih 500 izvodov pa bi moral odnesti tovariš Cotman Perovškovim v Šmarju. Cotman pa je bil ta dan zadržan v službi in je za ta posel priporočil Pepco Kovačevo s Perovega. To pa so Italijani na poti ustavili in pri njej našli vseh 500 Slovenskih poročevalcev, Kovačeva je povedala, kdo jih je dal in za koga. Tovarišica Jelka Gogala pa je slišala, kaj je Kovačeva rekla in zato se je obrnila s kolesom in šla povedat Strahovnikovi, kaj se je pripetilo. Strahovnikova je doma takoj sežgala ves obremnjujoči material. Na poti domov je srečala Emo Črnologar in ji vse povedala. Hitro so šle na vlak proti Ljubljani. Tu se je skrila pri sestri Eme Črnologar ter spala v kleti. V tovarni sta Franc Erjavec in Jože Sagadin, mojster v tkalnici, zbrala zanjo denarno pomoč in ji jo prinesla v Ljubljano. Proti njej je bila razpisana tiralica in zato ji je tovariš Petrač-Škrlavaj našel skrivališče na Rimski cesti, nato pa na Vodnikovi ter ji preskrbel ponarejeno delavsko knjižnico na drugo ime in živilske bone. Prebarvala si je tudi lase - imela je namreč izrazito rdečkaste - in spremenila obleko. Na cesti pa jo je spoznal neki fašist iz Grosupljega in jo aretiral. V rokavici je imela važno sporočilo za ilegalko Špelo, pa ga je spotoma pojedla.

V belgijski vojašnici so jo mučili in pretepali, a ni ničesar priznala. Vlačili so jo tudi v Grosuplje na zaslišanje in sploh je romala iz enega zapora v drugega. Avgusta 1942 je bila obsojena na zaporno kazen in odpeljana v žensko kaznilnico v Benetke. Pridružila se je onim Slovenkam v kaznilnici, ki niso hotele delati niti hoditi v cerkev in so bile zato izolirane in zaprte v posebnih celicah brez oken, brez vode in stranišča. Nato so jo prepeljali v neko drugo kaznilnico; tam je bila v kletkah, ki so bile stalno mokre. Našla se je s Pepco Kardeljevo, Vido Tomšičevo in drugimi Slovenkami. Dobivala je samo vsak drugi dan enodnevni obrok, to je čorbo iz črvivega zelja. Zbolela je na pljučih in ko so jo iz teh zaporov vrnili v žensko kaznilnico, je tehtala samo 34 kg. Življenje ji je rešila tovarišica Mimi Jarc-Martinčič, ki je z njo delila svoj obrok hrane. Dne 5. januarja 1944 so njo in vse druge jugoslovanske politične zapornike izpustili.

V Ljubljani je ostala pri starših svojega bodočega moža Ilija v Medvedovi ulici 36. Domov ni mogla, ker so fašisti požgali dom njenih staršev v Kočevju in so očeta

tudi zaprli. Zaradi vnetja jajčnikov je morala v bolnišnico, kjer se je zdravila dva meseca. Neke noči ji je prišla povedat sestra njenega bodočega moža, da so jo belogardisti iskali v Medvedovi ulici. Ker je imela poleg vnetih jajčnikov še kaverno na pljučih, ni mogla iti v partizane. Povezala se je z Mimi Jarc-Martinčič in se preselila v Moste k peku Seničarju, ki ji je dajal hrano in stanovanje. Tu je z Jarčevo opravljala ilegalno, obveščevalno in propagandno delo. Organizirali sta, da so od Seničarja dvakrat odpeljali po eno vrečo soli in moke v dolenjske kraje k partizanom. Dobila je obvestilo, da jo belogardisti zopet iščejo in se je zato zatekla na Hribček h Gradišnikovim, ker je bila z njihovo hčerko Sonjo skupaj zaprta v Benetkah. Čez 14 dni pa ji je njen poznejši mož preskrbel stanovanje v Aljaževi ulici v hiši pri Dvoržaku. Tu se je povezala z aktivisti, ko pa je nekoč kosila v Medvedovi ulici pri Ilijevih, so jo belogardisti aretirali. Po mesecu in pol zapora je morala v bolnišnico, ker je bila dvakrat nezavestna. Zdravil jo je dr. Vito Lavrič. Iz bolnice so jo odpustili, ko je neki civilist prišel povedat, da gre lahko domov, češ da je vsa gnila in čaka samo še na smrt. Šla je k tovarišici Seričevi, tu nadaljevala propagandno delo. Material za to sta prinašala Tone Pišek in Jerica Pretnar. Pri tem delu je dočakala osvoboditev. Začela je delati v kvartni pisarni v Pivovarni Union. Bila je izvoljena v prvi kvartni odbor Zg. Šiške. Junija 1945 je nastopila službo na Upravi ljudske milice. Šele čez štiri leta se je dokončno pozdravila na pljučih. Leta 1952 je dobila odlikovanje orden zasluge za narod III. reda. Postala je tudi članica KPS.

Gornji podatki so vzeti iz njenega življenjepisa. Njena sodelavka Vera Muhič-Perme pa je izjavila o Malči Strahovnik naslednje: "V začetku leta 1941, še pred napadom Nemčije na Jugoslavijo, je Radko Polič sklical sestanek v Stehanu. Na sestanku so bili: Janko Rode, ki je bil straža in nas je peljal na kraj sestanka. Iz tovarne smo bili Malči Strahovnikova, Ančka Gazvoda, Kovač in Zalka Rode, Vera Muhič in študent Franc Marinčič (Finjkov) iz Grosupljega. Na sestanku smo razpravljali o zbiranju denarja in materiala, o trenutni vojni situaciji ipd. Malči Strahovnik je bila roka Eme Črnologarjeve pri delu v sindikatu v tkalnici. Aktivno je sodelovala pri demonstraciji proti podpisu trojnega pakta na postaji."

Malči Strahovnikova je umrla dne 15.11.1973 v Ljubljani, kjer je tudi pokopana.

ŠULIGOJ Ljubica je bila rojena 18.3.1921 v Podgradu, občina Polje. Oče Peter je bil komandir orožniške postaje v Grosupljem, mati Rozalija pa gospodinja. Ljubica je leta 1940 maturirala na Trgovski akademiji v Ljubljani in se zaposlila kot nameščenka v tovarni Motvoz in platno. Pred vojno je bila članica Sokola. Ob izbruhu vojne se je povezala z organizacijo OF v Grosupljem in v njej ves čas aktivno in organizirano delala. Že leta 1941 je bila blagajničarka RK. Vsa Šuligojeva družina je bila zelo zavedna in aktivna. Oče je bil po zlomu Jugoslavije še nekaj mesecev v začasni službi na karabinjerski postaji v Grosupljem. Kar je slišal iz razgovorov Italijanov - znal je dobro italijansko - je najprej sporočal sinu Stojanu, ki je dragocene podatke o namerah okupatorja in domačih izdajalcev posre-

doval Radku Poliču, ta pa naprej OF. Sin Stojan je bil mladinski aktivist in se je že maja 1942 pridružil partizanom. Dne 13. februarja 1943 je padel junaške smrti, ko si je - obkoljen od domobrancev in Italijanov - sam z zadnjo kroglo končal mlado življenje. Padel je v zasedo, ko je nosil važno pošto. Organizacija ZSMS izdaja glasilo z njegovim imenom; tudi pionirski odred grosupeljske šole se imenuje po njem.

Ljubica Šuligoj je v OF sodelovala z znanimi grosupeljskimi aktivisti: Radko Poličem, Stanetom Valentinčičem, dr. Francem Podkoritnikom, Francem Perovškom in Tonetom Boletom. Iz tovarne je skrivaj odnašala blago, da so izdelovali nahrbtnike, pelerine in druge potrebščine za partizane. V shrambi Šuligojevih je bilo skrivališče orožja, materiala, ilegalne literature in drugih stvari. Ljubica Šuligoj je sodelovala pri trosilnih in napisnih akcijah, nosila važna obvestila, razpečavala ilegalno literaturo, obveščala o namerah domobrancev in okupatorja. Zbirala je tudi material za partizane in ga po nalogu organizacije odnašala na določena mesta. Ljubičina mama je povedala: "Ko so konec 1943 po odhodu Italijanov prišli v Grosuplje Nemci in Mongoli, preiskovali stanovanje in spraševali, kje je oče - ki je bil takrat v partizanih - je Ljubica zavpila mami: "Denar skrij, preiskavo delajo," in šla naprej obveščat druge sodelavce OF". Mama je denar vtaknila v dno lončka za rože in povrh stavila rože. Mongoli so preiskali vsak kotiček, prevračali postelje in zmetali iz omar vse stvari, skritega denarja pa le niso našli. Pozneje ga je mama nesla Permetovi Pepci, ta pa ga je oddala partizanom.

Ančka Gazvodova, sedaj Rodetova, je povedala: "Z Ljubico Šuligojevo in Pepco Permetovo sva s Police prinesli akumulator najprej v grosupeljsko transformatorsko postajo, da se je napolnil, nato pa sva ga dali v kcše pod plevel, kot da greva s polja, in ga nesli nazaj na Polico. Tam sta ga sprejela Stane Rozman in Tomaž Kveder."

Zaradi dela za OF in ker je bil Stojan partizan, je bila vsa Šuligojeva družina ves čas preganjana. Dne 11. avgusta 1942 je Ljubico skupaj z mamo in očetom odpeljal italijanski okupator v koncentracijsko taborišče Treviso v Italijo. Marca 1943, po osmih mesecih, se je z mamo vrnila; nato je bila povezana z Erjavcem z Lobčka in Staričem, sedlarjem iz tovarne.

Konec novembra 1943 so domobranci izgnali iz Grosupljega Ljubico Šuligoj obenem z grosupeljskimi aktivisti: Jožefo Perme, Martinom Zupančičem, Anico Gale, Janezom Štrubljem in drugimi. Odgnali so jo - kot Pepco Permetovo in druge - v Šmarje in ji zaukazali, da se ne sme vrniti v Grosuplje, pač pa da mora iti v Ljubljano. Tam je stanovala pri očetovem prijatelju Mihaelu Ravniku, upokojenem orožniku. Živela je v neprestanem strahu, da bo morala vnovič v internacijo. Nekaj dni pred 10. januarjem 1944 je zbolela in legla. Pozno zvečer so domobranci prišli ponjo, čeprav je bila hudo bolna v postelji. Ker ni mogla takoj z njimi, so rekli, da pridejo v eni uri ponovno ponjo in da jo bodo odpeljali v bolnišnico, po poti pa jo bodo v neki važni stvari zaslišali. Ravnikovi so jo naslednje dni iskali

v bolnišnici in po zaporih, a nikjer niso nič vedeli o njej. Nekaj dni po njeni aretaciji se je zglasila pri njih okoli 17 let stara "študentka" in jim začela tvesti, da je zaprta z Ljubico Šuligoj, ki jo pošilja po 500 lir, da si bo z njimi pomagala iz zapora. Ravnikova ji je dala zaprošeni denar. Ta "študentka" je bila Marija Jakoš, sestra znanega urhovskega morilca Antona Jakoša, o katerem so govorili, da je pobil tudi Ljubico Šuligoj. Svoji sestri Mariji je nosil obleko, obutev, zlatnino in druge predmete pobitih žrtev, da jih je prodajala in zamenjevala za živež. Okrožno sodišče v Ljubljani je leta 1946 obsodilo pobeglo Marijo Jakoš v odsotnosti na smrtno kazen. Leta 1945, ko sta se Ljubičin oče in mati vrnila iz nemških koncentracijskih taborišč domov, so odkopali žrtve na Urhu. Zadnji dan odkopa sta v velikem grobu zagledala truplo umorjene hčerke.

Življenje, borba in smrt Ljubice Šuligojeve je opisana tudi v reviji Naš svet, dijaškem glasilu ESŠ v Ljubljani, letnik 1976-77, štev. 3-4, str. 12-14. Avtorica je Marija Javornik, poročena Simčič, njena sošolka. Tam je tudi objavljena fotokopija pisma, ki ga je Ljubica pisala staršem. Iz vsebine se vidi, da Ljubica ni niti najmanj slutila, da gre v smrt. Zadnje njene besede v pismu se glase: "Pa kmalu na svidenje." O Ljubici Šuligojevi je obširno pisala Štefanija Ravnikar-Podbevšek v knjigi Sv. Urh, Ljubljana 1976, str. 497-502, 602, 606.

Pripis:

Vera Lučovnik je končala Trgovsko šolo v Ljubljani. Nato je bila zaposlena kot tajnica direktorja Jugočeške v Kranju. Leta 1942 jo je aretiral Gestapo v Kranju in zaprl v Škofove zavode v Šentvidu. Na intervencijo znancev so jo izpustili in izgnali v italijanski del okupirane Slovenije. Nekaj časa je bila brez dela, nakar se je zaposlila kot nameščenka v tovarni Motvoz in platno.

Bralcem Zbornika občine Grosuplje priporočamo, da preberejo in primerjajo nekatere podatke iz prispevka Jožeta Vidica Črna roka v občini Grosuplje v tem zborniku na str. 71-90. Obenem prosimo za dopolnila in nove podatke, ki bi osvetlili dogodke in podobe tistega časa.

SREČANJE PARTIZANOV IN AKTIVISTOV NOB V RAČNI

Govor Franca Kimovca-Žige na slavnosti odpiranja kulturnega doma v Rački dne 22. oktobra 1977

Vsako srečanje partizanov in aktivistov narodnoosvobodilnega boja z mladino in z vaščani tam, kjer se je v drugi svetovni vojni bil boj za našo svobodo, je dogodek, ki po svojem pomenu daleč presega krajevno razseženost.

Danes smo se zbrali v Rački zato, da izročimo svojemu namenu obnovljeni kulturni dom, da odkrijemo na njegovem pročelju spominsko ploščo, s katero želimo za trajno označiti, da je bil v tej vasi konec septembra 1941. leta ustanovljen prvi okrožni odbor OF slovenskega naroda za grosupeljsko okrožje. Že pred tem, še v maju, juniju, juliju in avgustu 1941, so simpatizerji KP, ki sta jih vodila Radko Polič in Dolfi Jakhel, ustanavljali po vaseh skupine OF. Tako je zrasla zaupniška mreža in tudi članstvo KP, zato je bil že konec junija 1941 ustanovljen okrožni komite KPS za grosupeljsko področje. Prvi sekretar tega komiteja je bil Dolfi Jakhel, študent slavistike, izkušen predvojni komunist.

Sestav prvega okrožnega odbora OF je bil skrbno izbran. V njem so bili prvi predsednik dr. Stane Valentinčič z Grosupljega in člani: zdravnik dr. France Podkoritnik z Grosupljega, sedlar Ludvik Starič z Velikega Mlačevega, pravnik Ivan Erjavec s Plešivice in mizar Janez Zakrajšek iz Šentjurja, vsi ugledni, značajni, narodno zavedni in razgledani ljudje, med njimi komunisti, ki so od vsega začetka narodnoosvobodilnega boja s svojim zglednim delom spodbijali laži, ki jih je o našem pravičnem boju širila propaganda narodnih izdajalcev in okupatorjev.

Ta odbor je opravil od začetka oktobra 1941 do junija 1942 izredno pomembno delo pri organizaciji OF na celotnem področju grosupeljskega okrožja. Organiziral je terenske in rajonske odbore, seznanjal prebivalce s cilji narodnoosvobodilnega boja z govorjeno in pisano besedo, organiziral je zbiranje številne lire, narodnega davka, blaga raznih vrst od prehrane do obleke in obutve za partizanske enote, opravljal nabor mladine v partizane, organiziral zveze med odbori, narodno zaščito, obveščevalno službo, skrbel za socialno prizadete in sproti obveščal teren o vseh pomembnih odločitvah vodstva osvobodilnega gibanja slovenskega naroda, ki je skoro leto dni vodilo boj iz Ljubljane.

Grosupeljsko okrožje je kot neposredno zaledje imelo izredno odgovorne dolžnosti, saj je bilo vse do italijanske ofenzive poleti in jeseni 1942 neposredni branik prvega osvobojenega ozemlja, to je predvsem zasluga partizanov II. grupe odredov, pozneje pa tudi brigad in divizij narodnoosvobodilne vojske.

Pred šestimi leti je občinska organizacija Zveze borcev Grosuplje odkrila spominsko ploščo na hiši v Brinju, kjer je bil skoro 9 mesecev sedež tega prvega

okrožnega odbora OF. "Rdeči gradič" je to ponosno hišo imenoval Slovenski dom, belogardistični časopis, ki ga je urejal Mirko Javornik, narodni izdajalec, ki je, kot smo brali, "po pomoti" prištet med tako pomembne slovenske ljudi, kot je npr. revolucionar Ivan Regent. Ta in podobne "pomote" opozarjajo, da ne smemo nobenega za našo osvoboditev pomembnega dogodka prepustiti slučaju, se pravi, ne sme ostati brez trajne sledi v pisani besedi. Z akcijami, ki jih organizira mladina s pohodnimi brigadami po poteh narodnoosvobodilnega boja, moramo tradicije tega enkratnega podviga našega naroda ohranjati žive v zavesti novih rodov, da bodo, če bo treba, branili svojo domovino, čast svojega naroda in pridobitve revolucije, ki nam je odprla pot v svet, nam dala osebno svobodo in z njo blagostanje, plod našega znanja in sposobnosti v družini narodov in narodnosti nove Titove Jugoslavije.

Ko se danes pogovarjamo in organiziramo samozaščito, so nam izkušnje iz narodnoosvobodilnega boja zelo dragocene. Člani OF in še posebej mladina je v tistem času opazila, da nekateri znani posamezniki, ki jim je bil boj slovenskih partizanov komunistična pustolovščina, odhajajo v Ljubljano pa v Novo mesto v bolnišnice, na misijone in druge verske vaje, od koder se dolgo ne vrnejo. Ob italijanski ofenzivi so se pojavljali sumljivi sorodniki, nakupovalci živil in živine z neverjetno velikimi vsotami denarja itd. Še med ofenzivo je okupator novačil in oboroževal izdajalce slovenskega naroda, pri čemer je imel kar prevečkrat dobre svetovalce v cerkveni gosposki.

Pojav bele garde je - čeprav je okupator požigal, ropal, streljal in vse sumljive ljudi, ne samo moške, temveč cele družine, odgnal v koncentracijska taborišča, v Rački so 14. avgusta 1942 pobrali 70 moških - doživel zlom skupaj z okupatorji. Prav to kaže, da je bilo delo za osvoboditev že od začetka dobro zastavljeno in kljub vsem težavam žilavo obnavljano.

Ob kapitulaciji fašistične Italije je po vsem terenu grosupeljskega okrožja nastala mreža NOO, kar je zasluga odborov OF in organizacij mladine, žena in celo otrok. Volitve v NOO in Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju je pokazal privrženost ljudi osvobodilnemu boju. Iz grosupeljsko-stiškega področja se je udeležilo Kočevskega zbora od 1. - 3. oktobra 1943 kar 73 odposlancev, med njimi tudi Anton Mehle starejši, odposlanec vasi Rački in Anton Mehle mlajši, odposlanec grosupeljskega okrožja. Ta zbor je potrdil enotnost, čvrsto in nezlomljivo voljo slovenskega naroda, da na osnovi izkušenj dveh in pol let osvobodilnega boja v bratski povezanosti z drugimi narodi Jugoslavije kot pomemben člen v fronti zaveznikov proti fašizmu nadaljuje boj do končne zmage. To dejstvo pa izdajalcev očitno ni izučilo. Kljub sodbi v Kočevskem procesu in amnestiji za tiste, ki niso imeli krvavih rok, je narodno izdajalstvo ponovno ponudilo svoje usluge nemškemu fašizmu. Jesenska ofenziva nemškega vojaškega stroja, ki je v bojih na Ilovi gori 4. novembra 1943 doživela svojevrstno epopejo, saj je v simfoniji skladatelja Marjana Kozine obšla svet, je ohrabrila izdajalce, da so ponovno zbrali razbite ostanke bele garde in kot domobranci sprejeli orožje iz rok okupatorjev ter prisegli zvestobo Hitlerju. Partizani so 17. decembra in naslednji dan požgali

šolo in župnišče na Kopanju ter grad Čušperk in železniški postaji Predole in Čušperk, ker so s tem preprečili, da bi ta poslopja postala zatočišče bele garde. No, kljub temu se je v delno obnovljeni kopanjski šoli v začetku leta 1945 utrdila domobranska četa, se pravi v času, ko je bil izid druge svetovne vojne samo še stvar kratkega časa. Morda bo koga motilo, da ob priliki, kot je današnja, oživljamo zgodovinska dejstva, ki jih je čas izročil pozabi. Naš namen je, da ob ponovnem dviganju glav preostalih fašistov v Evropi in v svetu opozarjamo na te pojave. S tem, ko o stvareh govorimo brez dlake na jeziku, dajemo samo zasluženo priznanje tistim našim tovarišem partizanom in aktivistom iz vrst vernih ljudi, ki so bili med NOB nosilci globoke etike in narodnega ponosa, ker so znali ločiti svojo globoko vernost od cerkvene organizacije vselej takrat, kadar in kjer je le-ta postala pribežališče in celo organizator narodnega izdajalstva, pokrivajoč ga s simboli vere. S teh pozicij se tudi danes s političnimi sredstvi borimo proti klerikalizmu, držeč se načela, da je prvenstveno stvar vernikov, ob nesebični pomoči naše skupnosti, preprečevati, da bi cerkev postala pribežališče protiljudskih sil bodisi doma ali v svetu.

Globoko bistvo naše revolucije, ki gre po samosvoji samoupravni poti, na kateri je interes samoupravno organiziranih delavcev, kmetov in izobražencev en sam med seboj dopolnjujoči se interes vseh nas, nam nalaga dolžnosti in daje pravice, ki izvirajo iz dobro opravljenega dela. Ob današnjem razvoju tehnike in znanosti ni mogoče stati ob strani. Solidarnost je neizbežna nujnost, ki se pokaže v delovni organizaciji, v krajevni skupnosti, v društvih najrazličnejših zvrsti, v samoupravnih skupnostih itd., vse z namenom, da smo sami za vse odgovorni.

Krajevna skupnost in vse, kar služi dobremu počutju ljudi v njej, je naravnost vzorna, praktična vsakodnevna šola samoupravljanja, Vse, kar imate v Račni - in tega ni malo, če primerjate s tanjem pred vojno, med njo in takoj po vojni - ste ob pomoči širše skupnosti pa s samoprispevkom in prostovoljnim delom ustvarili sami. To je vaše združeno, minulo delo, s katerim kaže skrbno gospodariti, kajti gotovo imate še vrsto neizpolnjenih, a potrebnih načrtov.

Kar je bila v času našega boja za osvoboditev OF slovenskega naroda, ker je povezovala vse, ne glede na svetovni nazor, izobrazbo ali imetje, vse, kar ni bilo pripravljeno poklekniti pred nasiljem, to je danes SZDL. To je organizacija, v kateri se komunisti in vsi občani enakopravno pogovarjamo in dogovarjamo o stališčih, akcijah in naših medsebojnih odnosih, ki so sestavni del našega socialističnega humanizma. Kadar smo složni na načelih, za katera smo se svobodno odločili, je tudi v manjši hiši dovolj prostora za vse, kar dela življenje lepo in človeka vredno. Ne bilo bi prav, če bi se predali uživanju konzervne kulture, kajti človeku postane kultura potrebna takrat, ko se sam aktivno z njo ubada, pa čeprav za začetek s še tako skromnimi možnostmi, da npr. bere dobre knjige. Intenzivno kulturno življenje nas vsestransko telesno in duhovno zbližuje z naravo, s katero često hudo neodgovorno ravnamo. Letos je med drugim v ospredju tudi varstvo človekovega okolja. Kar je v našem okolju narobe, je delo človeške nespameti, kratkovidnosti, egoizma in neodgovornosti do soljudi.

Titova Jugoslavija, naša domovina, si je pridobila ugled s tem, ko je odprla človeštvu stvarno možnost urejanja svetovnih, tudi zelo hudih protislovij po poti sporazumevanja in iskanja ustreznih rešitev. Neuvrščenost ni beg pred težavami, ampak je pogumno upiranje vsemu, kar poskušajo obdržati ali pridobiti bogati na račun revščine majhnih. Nikoli ne smemo pozabiti, da smo vsi vsak na svoj način soodgovorni za stanje pri nas doma pa tudi onstran meja, še posebej za tiste Slovence, ki živijo v Italiji, Avstriji ali so začasno na delu v tujini.

Ne sme nam biti vseeno, ali so orodje v rokah oživljajočih se fašističnih sil ali pa so v ponos svojemu narodu in domovini ter naprednim silam v deželah, v katerih živijo. Očitno je, da je naš napredek trideset let po vojni v socialistični Jugoslaviji utrdil narodno zavest naših rojakov po svetu. Strokovnjaki, ki so končali naše šole, se s svojim znanjem uspešno kosajo s tujim znanjem, zato moramo tudi v bodoče posvetiti veliko pozornosti temu, da bo mladina našla v revolucionarnih tradicijah spodbudo za svojo uveljavitev, kajti vsak izmed nas želi biti svoj človek, vendar smo vsi skupaj samo ljudje, ki smo se odločili zgraditi tako človeško družbo, v kateri smo vsi odgovorni za vse dobro in slabo, t. j. ljudski samoupravni socializem.

Če tako gledamo na težko, a slavno preteklost, bomo v njej vselej našli novo, času in razmeram primerno spodbudo za delo. Temu naj služi tudi kulturni dom z obeležjem, ki začrtuje življenje v njem in ob njem.

ČRNA ROKA V OBČINI GROSUPLJE

Jože Vidic

Črna roka je bila najbolj divja tajna morilska organizacija; v okupirani Evropi je delovala samo v Sloveniji. Skrivnostna grozilna pisma, odtisi črne roke na zidovih hiš, letaki z narisano črno roko, vse to so bila znamenja bližajoče se groze. Ugrabitve, moritve, plavajoča trupla po rekah in grobovi po samotnih gozdovih so bile sledi pošastne črne roke. Bil je to čas, ko so brez krčmarja točili solze in kri.

Kaj je bila pravzaprav črna roka? Obširen odgovor na to vprašanje sem dal v knjigi Po sledovih črne roke, zato v tem kratkem zapisu le v skopih besedah tole:

Razlikovati je treba tri vrste črne roke:

a) plavogardistično, ki je bila v rokah DOS (Državne obveščevalne službe) in preko katere so niti vodile do Mihajlovićevega štaba v Srbiji in emigrantske vlade v London;

b) domobransko (belogardistično), ki je bila morilsko orodje tajne domobranske obveščevalne službe, katere organizatorji so bili voditelji Slovenske legije;

c) četniški odredi kot črna roka.

Morilci so ime prevzeli po tajni organizaciji Ujedinjenje ili smrt, ki so jo v javnosti poznali pod imenom črna roka, delovala pa je v okviru obveščevalnega oddelka generalštaba srbske vojske pred prvo svetovno vojno. Vendar je bil vrtoglav prepad med programskimi izhodišči srbske črne roke in slovenskimi črnorokci.

Tako četniki kot domobranci so imeli tajne likvidatorske skupine, ki so morilski obraz zakrivale pod krinko črne roke. Med črnorokci najdemo pridne in do začetka vojne poštene mlade kmečke fante, v mestih dijake in študente, katerim je um zmešala fanatična belogardistična duhovščina, da so v "boju za vero in kulturo" odšli na pot največjih klavcev, kar jih pomni slovenska zgodovina (čeprav so bili med njimi tudi znani vaški pretepači, pustolovci in lenuhi). Pri plavogardistični (četniški) črni roki so največkrat pobudniki morij bivši jugoslovanski oficirji in nekateri propadli študentje, ki sta jim bila nož in pištola ljubša od knjig, pri domobranski pa taki duhovniki, kot so bili na gradu Lisičje, Peter Križaj na Urhu, kaplan Milan Kapušar, dekan Milavec na Igu, Janez Benko in njim podobni.

Največ tajnih zločinov v grosupeljski občini gre pripisati domobranski črni roki.

Grobovi govorijo ...

Franc Škulj, kmet iz Podgorice pri Podtaboru, je šepal na eno nogo in to ga je jezilo, ker ga je kljub močni in visoki postavi invalidnost ovirala pri delu na kmetiji; ni ga pa ovirala pri delu za OF. V obdobju 1942/43 je bil predsednik narodnoosvobodilnega odbora Podgorica.

Nekega lepega junijskega dne 1943. leta se je pri Škulju oglasil uniformiran belogardist, rekoč: "Ukazali so mi, naj te pripeljem v postojanko. Nekaj te hočejo vprašati."

Kmet je skomignil z rameni, češ kaj le hočejo od mene.

"Še enkrat obrni seno, ker bo popoldne že suho," je naročil ženi, "pospravil ga bom, brž ko se vrnem."

Marija je zrla za njim, zmajevala z glavo in se čudila: saj ga ne pelje v postojanko, ampak v gozd, v drugo smer.

Čakala ga je do polnoči, potem pa je zaspala. Minili so dnevi in tedni, dela je bilo na pretek, moža pa od nikoder. Nekega dne pa so kmetje iz Zaloga pri Škofljici odkrili grob, v katerem je bilo več trupel, med njimi tudi truplo Franca Škulja. Umorili so ga, ko je bil star 44 let. Razen žene je zapustil še štiriletnega sina Franca in enomesečno hčerko Marijo.

Udje, vas nad Podtaborom, ni bilo preveč naklonjeno OF in v takšnih okoliščinah je bilo zelo težko in nevarno delati za OF. Le zakonca Anton in Helena Križman sta organizirano in prizadevno delala za NOV, sicer pa je bil iz vasi samo še Škerjanc v partizanih.

Anton Križman je bil referent OF za grosupeljsko okrožje. Mobilizacijsko delo, posebno v takšnem okolju, kot je bilo Udje, ni moglo ostati skrito sovražniku. Patrulja, ki jo je vodil zloglasni belogardistični poveljnik Danilo Capuder, ga je aretirala podnevi 22. novembra 1943. leta. Odpeljali so ga proti Podtaboru in čez noč zaprli v neke svisli. Ni znano, če so ga zasliševali in mučili. Zjutraj so ga prignali na Štrlekarjevo njivo pri Podtaboru. Sam si je moral izkopati grob. Ustrelil ga je prostovoljec, domobranec s Sel .

Ko so ga aretirali, so domobranci njegovi ženi rekli, da ga peljejo v Velike Lašče. Naslednjega dne se je žena odpravila za njim, da bi mu dala hrano in perilo. Oglasila se je pri Štrlekarjevih, pri katerih je Capuder aretiral sina. Tu je zvedela, da je njen mož nekje v bližini. Niso ji povedali, da je že ubit, a je po njihovem vedenju le slutila. Ves dan je hodila naokrog in zvečer odkrila grob, iz katerega je štrlela moževa roka. Potrta, na meji obupa, je objokana šla v Podtabor in župnika Antona Šviglja prosila za primeren pogreb in pokop.

Franc Škulj

Žrtve Rodetove družine. V sredini oče Jernej, zgoraj France in Francka, spodaj Janez in Zalka

Anton Polič

Pepca Erjavec

"Bil je komunist in zato ne sodi v sveto zemljo", ji je odgovoril, kot da je to samo po sebi razumljivo. Te besede je slišal 70-letni vaščan Matevž Križman in razburjeno zakričal na duhovnika: "Še žival pokopljemo, pa ne bomo človeka."

Vaščani so naredili preprosto krsto. Za pogrebom je šlo le osem oseb, drugi si niso upali.

40-letni Anton Križman je zapustil ženo Heleno, petletno hčerko Minko in dveletno Anico.

Franc Košmrl je bil računovodja v Motvozu. V tovarni je zbiral denar in material za partizane. Z ženo in sinovoma Petrom in Pavlom je stanoval poleg tovarne v Grosupljem. Po kapitulaciji Italije, ko je bila vas osvobojena, je bila v njegovem stanovanju kurirska postaja. Pred začetkom nemške ofenzive je dobil navodilo, naj ostane v vasi in nadaljuje ilegalno delo.

V času najhujšega terorja med ofenzivo se je umaknil iz vasi, a so ga domobranci ujeli in v noči od 11. na 12. november 1943. leta ubili na barju poleg Iga, z njim pa še tri jetnike in jih skupaj pokopali. Po vojni so jih prekopali na domača pokopališča.

Dne 24. novembra 1943. leta so črnorokci na pokopališče v Šmarje pripeljali dva moža in ju postavili pred jamo, rekoč: "Hitro pomolita in se pokesajta za grehe. Zdaj vama bomo mi sodili, potem bosta pa deležna še stroge božje sodbe."

Pred odprtim grobom sta molče stala 42-letni Alojz Mencin, Žebranov iz Žalne, in Ivan Bajželj, doma nekje z Gorenjskega. Mencin je bil zidar in kajžar, oče štirih otrok, Bajželj pa vrvarski mojster v Motvozu. Oba so ubili in vrgli v isto jamo.

Mehletova hiša v Plešivici je na samoti v gozdu. V družini je bilo 12 otrok. V partizanih sta padla Tone in Jože. Jože je bil ilegalni terenski delavec OF na področju Žalne. Na Vrheh pri Višnji gori so ga ujeli domobranci in mu prerezali vrat kot mesar živini.

Pri Mehletovih so bili skoraj vsak dan partizani. Angela jim je prala, šivala in kuhala. Po njihovih navodilih je hodila na javke, nabavljala potrebne stvari po trgovinah in jih obveščala o gibanju sovražnika. Z vsem bitjem je bila za partizane, globoko prepričana, da se borijo za boljši jutrišnji svet vseh nas.

Prve dni oktobra 1943. leta so plavogardistični črnorokci zgrabili 30-letno Angelo Mehle in jo odpeljali v postojanko. Mlad vojni kurat jo je ponoči dvakrat obiskal v zaporu.

"Spovej se, dekle, zjutraj boš ustreljena."

"Ne bom se spovedala. Rešite me, saj me lahko. Vas bodo ubogali tako domobranci kot četniki."

"Dušo ti lahko rešim, telesa ne."

Zjutraj jo je še enkrat, že tretjič, skušal pregovoriti, da bi se spovedala. Zaman. Odveze - čeprav je bila verna - ni hotela sprejeti iz posvečenih rok in ust duhovnika, ki se je udinjal zasužnjevalcu domovine in z istimi rokami blagoslavljal domače izdajalce in zločince.

Zjutraj 8. oktobra 1943. leta jo je neki četnik peljal na pokopališče na Polici, kjer je bila že skopana jama. Potisnil jo je pred jamo in jo ustrelil v hrbet, da je padla v jamo.

Alojz Škrjanc je bil delavec v tovarni Motvoz. Poleti 1942. leta so ga Italijani internirali na Rab in nato v Gonars. Po kapitulaciji Italije je prišel peš domov. Po vrnitvi je nadaljeval delo za osvoboditev domovine. Skoraj vsak večer je hodil na sestanke ali po drugih opravkih v zvezi z navodili nove ljudske oblasti. Ker v Motvozu ni bilo več dela, se je zaposlil pri železnici. Popravljali so železniško progo med Šmarjem in Škofljico. Nekega novembrskega dne 1943. leta se ni vrnil z dela. Njegova žena Frančiška ga je s sedemletnim sinom Milanom povsod iskala in povpraševala civiliste, domobrance in policiste, če kaj vedo o njegovi usodi. Namesto odgovora so ji domobranci zagrozili, da bo za vedno utihnila, če ne bo nehala spraševati za možem in laziti okrog.

Po vojni so organi Ozne (Oddelka za zaščito naroda, danes UDV) ujeli domobranskega oficirja Ivana Mehleta, ki je na sojenju v Ljubljani izjavil, da je Alojza Škrjanca ubil kaplan Šink v bližini Škofljice.

Ivan Janežič je bil tesar. Z ženo Marijo sta v Brvacah sezidala hišo in tam živela. Italijani so imeli Ivana 13 mesecev interniranega na Rabu. Po vrnitvi z Raba in ko so domobranci začeli tajno pobijati aktiviste OF, se je umaknil v Šiško. Tam ga je aretiral domobranski oficir Ivan Mehle in odpeljal k Urhu, kjer so ga ubili zadnje dni decembra 1943. leta. Ženi, ki ga je iskala, je Mehle z zlobnim nasmeškom dejal, naj si da na glavo črno ruto.

Rodetovi z Velikega Mlačevega

Jernej Rode z Velikega Mlačevega je imel z ženo Frančiško osem otrok. Pet članov te družine je darovalo življenje za svobodo. Zalka je bila stara 17 let, ko je šla v partizane. Padla je 11. marca 1943. leta kot prva žrtev v družini. Francka je bila borka Gubčeve brigade. Padla je 18. marca 1943. leta, stara 18 let. France je stanoval na Stari Vrhniki, kjer je bil sekretar celice OF. Živel je legalno.

Domobranski ovaduhi so zvedeli za njegovo delo. Črnorokci so ga 26. oktobra 1943. leta ubili v gozdu pri Verdu.

Za hčerkama in sinom je prišel na vrsto oče Jernej, za njim pa še 24-letni Janez, ki je padel 30. julija 1944 kot poveljnik 3. bataljona Cankarjeve brigade.

Okrožni odbor OF za Grosuplje je Jerneja Rodeta imenoval za člana okrožne gospodarske komisije, nato pa so ga izvolili še za odposlanca zbora slovenskega naroda, ki je zasedal v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943. leta v sokolskem domu (zdaj Šeškov dom).

Po vrnitvi iz Kočevja se je Jernej še bolj oprijel dela za osvoboditev. Tudi doma na kmetiji je bilo dovolj dela, saj sta z ženo z odhodom sinov in hčerk v partizane ostala brez mladih, krepkih moči.

Med nemško ofenzivo, ko so Nemci in domobranci v vseh krajih brez milosti pobijali aktiviste OF, mu je žena večkrat rekla:

"Jernej, varuj se, vsi vedo za tvoje delo za NOB. Morda bi bilo najbolje, če bi še ti šel v partizane. Ali vsaj v ilegalo. Skril bi se tu nekje v bližini, jaz pa bi ti nosila hrano."

O tem sta se pogovarjala dan za dnem, dokler ju ni prehitela smrt. Orumenelo listje je že odpadlo z dreves, ko je Jernej pulil repo na njivi. Tam ga je aretirala domobranska patrulja in zaprla na žagi v Boštanju. Tja so že pred njim prignali veliko ljudi iz raznih krajev, ki so jih Nemci in domobranci polovili med ofenzivo. Med njimi so bili ujeti partizani, terenci, civilisti - ženske in moški.

Že naslednjega jutra (7. novembra 1943. leta) so izločili samo dva: Jerneja Rodeta in Staneta Vehovca. Danilo Capuder ju je postavil za pokopališčni zid v Boštanju in ustrelil. Jernej Rode je bil ustreljen komaj 1 km od svoje domačije. Stane Vehovec je bil iz Žužemberka, star 39 let.

Morilec Danilo Capuder ju je preživel samo za slab mesec. Padel je prve dni decembra 1943. leta, ko so enote 14. divizije napadle nemško in domobransko postojanko v Velikih Laščah. Krogla ga je zadela, ko je stal med vrati cerkve.

Sam se bom pomenil z Bogom ...

48-letni železniški prometnik v pokoju Anton Polič je bil domobrancem hudo v napoto. Od poletja 1942. leta do kapitulacije Italije je bil z ženo v internaciji v Italiji. Po vrnitvi ženi niso dovolili bivanja v Grosupljem, zato je ostala pri sorodnikih v Ljubljani.

Po Poliča, ki je sam živel v stanovanju, so prišli črnorokci 25. januarja 1944 okrog desetih zvečer. Odpeljali so ga na Košakov hrib pri Grosupljem. Ljudje so slišali, kako je po poti kričal, da ga bodo ubili.

Iz gozda so v tiho, mrzlo januarsko noč odjeknili streli. Žena Ruža je postala vdova, sinovi Radko, Svetozar in Miloš brez očeta.

Zanesljivo vemo, da ga je ustrelil domobranec Kužnik. Le-ta je bil iz Ribnice. V Grosupljem se je poročil in bil v tamkajšnji postojanki. Ob koncu vojne je zbežal čez mejo na Koroško. Usmrtitvi je prisostvoval urhovski kaplan Peter Križaj. Med domobranci se je govorilo, da ga je hotel spovedati, a ga je Polič zavrnil, rekoč, da se bo že sam pomenil z Bogom.

Poleti leta 1944, ko je po barju vsepovsod zaudarjalo po razpadajočih in slabo pokopanih truplih in so zato pristojni organi dovolili svojcem prekop umorjenih, so iz nekega skupnega groba na barju pri Škofljici odkopali pet trupel. Na vrhu je bilo truplo mlade Pepce Erjavec, pod njo pa štiri moška trupla: Martina Zupančiča, Alojza Puciharja, Matije Erčula in Mihe Dovžana. Vsi so bili iz Grosupljega ali iz bližnje okolice. Ubili so jih ponoči 1. decembra 1943.

Kdo so bile žrtve in zakaj so jih umorili?

Pepca Erjavec, Boštkova, je bila rojena 11. novembra 1917. leta na Plešivici. Njen oče, ki je umrl že 1922. leta, je ženi zapustil dve hčerki in štiri sinove v starosti od 2 do 13 let. Za ženo je bila zapuščina hudo breme; skrb za mladoletne otroke, garanje doma in na kmetiji. Breme so čutili tudi otroci, ki so že v rani mladosti morali opravljati številna kmečka dela in pomagati mami v vodenju gospodinjstva. Otroci so zrasli, prišla je vojna in razpršila družino. Brata Slavka in Martina so Italijani leta 1942 internirali.

Od domačih je bila Pepca najbolj aktivna delavka Osvobodilne fronte. Ko so bili zaradi številnih aretacij in odgona v internacijo poleti 1942. leta odbori OF razredčeni in je bilo potrebno v delo teh odborov vključiti nove ljudi, so Pepco imenovali v rajonski odbor OF Žalna-Račna.

23. novembra 1943 je šla Pepca z domačim vozom in konjem na obisk k sestri Mariji in bratu Jožetu. Bila sta poročena in sta živela na Škofljici. Z njo je šla Manca Koprivec iz Žalne. Pri železniški postaji v Šmarju so ju ustavili domobranci in odvlekli v posto janko. Zasliševal ju je osiveli menih stiškega samostana Kozinčev striček (tako so ga klicali) z Velikega Mlačevega. Po pripovedovanju Mance Koprivec ju je zelo grobo zasliševal, pljuval in suval. Kakšna je bila morala tega meniha, ki je tako ravnal z dekleti iz bližine svojega rodnega kraja?

Šmarski domobranci so Pepci zaplenili voz in konja. Naslednjega dne so ju odpeljali v Ljubljano in zaprli v srednjo tehnično šolo, nato v zapor v šentpetrski

vojašnici, od tam pa sta prispeli v policijske zapore. Zjutraj so ju izpustili in obe sta odšli k Pepčinemu bratu Janezu, ki je stanoval v Ljubljani in pri njem ostali nekaj dni. Ko sta se vračali domov, so ju na bloku v Šmarju spet ustavili in zaprli. Manco so kmalu izpustili, Pepco pa so zadržali v zaporu, v katerem se je kar gnetlo jetnikov. Mnoge je poznala, najbolj Miha Dovžana in Matija Erčula, s katerim je skupaj sodelovala v OF. Iz Šmarja so jih premestili v zapor na Škofljico.

Marija je na Škofljici dvakrat govorila s sestro Pepco.

"Zaslišuje me poveljnik domobranske postojanke in semeniščnik Janez Benko," je potožila sestri Mariji in ji zaupno povedala, da so največji krvoloki in mučitelji bratje Ahlin, po domače Liparjevi iz Dednega dola (Ivan Ahlin, Liparjev, je bil domobranski župan v Grosupljem, njegov brat Lojze je bil domobranski oficir in po vojni obsojen na smrt, prav tako Polde. Nace živi v Avstraliji, Franc, ki ni nosil uniforme, pa je v Kanadi), Tucovi bratje Tone, Martin in Jože z Malega Mlačevega (Tone in Martin sta bila po vojni obsojena na smrt), brata Tone in Martin Boštjančič, Bubnjeva z Malega Mlačevega (Tone živi v Argentini), Kastelčevi bratje, po domače Ozemčevi iz Zagradca, Piškur, po domače Lesar z Malega Mlačevega, Franc Javornik, Sivčev z Mlačevega in še mnogi, katerih pa ni poznala.

Seznanimo se še z drugimi žrtvami, ki so bile na barju ubite in pokopane skupaj s Pepco Erjavec.

Alojz Pucihar je bil ubit star 24 let. Rojen je bil na Velikih vrheh pri Šmarju. Opravil je trgovsko šolo in se po šolanju zaposlil kot nameščenec v tovarni Motvoz in platno v Grosupljem. Zapustil je ženo Julko in štirimesečnega sina Andreja.

"Pri odkopu trupel sem videla, da mu manjka pol glave," mi je o svojem možu Puciharju povedala Julka Dobovišek." Vsi so bili grozno stolčeni. Pobiti so bili s krampi in lopatami, le Pepca Erjavec je bila ubita s strelnim orožjem. Smrtnemu obredu je verjetno prisostvoval mlad kurat s Škofljice. Večkrat sem ga videla; nosil je rokavice mojega pokojnega moža."

Miha Dovžan je bil v stari Jugoslaviji orožnik in potem do italijanske kapitulacije pri karabinjerjih, a je v tej službi delal za partizansko obveščevalno. Miha Dovžan je bil ubit star 51 let. Zapustil je ženo Marijo, 8-letnega sina Miha, 12-letnega Petra in 16-letno Nado.

Matija Erčul je bil iz Dobrepolj. Kot progovni delavec je bil zaposlen pri železnici v Grosupljem. Stanoval je v Veliki Račni.

Janez Kahne

Alojz Boršnar

Stojan Šuligoj-Jope

France Groznik

Martin Zupančič z Grosupljega, solunski prostovoljec, je bil nameščenec v tovarni Motvoz in platno. Za OF je delal v isti skupini kot njegov tovarniški in politični sodelavec Alojz Pucihar.

Nekdanji semeniščnik in sodnik Janez Benko z Barja, ki je teh pet oseb obsodil na smrt, je v Ameriki duhovnik.

Domobranska obveščevalna služba v okolici Višnje gore je bila v rokah kaplana Milana Kapušarja iz Šiške. Ljudje so ga videli, kako je hodil z domobranskimi patruljami, v rokah pa je imel za strel pripravljen mitraljez. V Dednem dolu je imel več zaupnikov, med njimi sta bili na prvem mestu sestri Marija in Ana Koščak, po domače Shrebrnikovi. V tej družini je bilo pet bratov pri domobrancih. Sestri sta vsak večer nosili pošto iz Dednega dola v Višnjo goro kaplanu Kapušarju. Iz tega lahko sklepamo, da je bil pri Shrebrnikovih neke vrste obveščevalni center ali javka. Marija in Ana sta pobegnili v Argentino.

V Dednem dolu je bilo med vojno 20 hiš in samo štiri družine so bile na strani Osvobodilne fronte. Šest bratov Kastelic, po domače Mačkovih, je bilo pri domobrancih. Maja 1943. leta so Angloameričani vseh šest bratov vrnili v Slovenijo. Jože, Stane, Tone in Janez so bili obsojeni na smrt in usmrčeni.

Zloglasni so bili štirje bratje Ahlin, po domače Šklopovi: France, Jože, Rudi in Tone. Vsi so bili po vojni obsojeni na smrt. Na slabem glasu so bili tudi bratje Ahlin, po domače Liparjevi. Od Mežnarjevih (pišejo se Zadel) je bil Lojze pri domobrancih, Stane pa v partizanih. Če ne štejem Mežnarjevega, je bil iz Dednega dola v partizanih samo 22-letni Alojz Borštnar, ki je padel v NOB. Črna roka je umorila njegovega očeta Alojza, Janeza Kahneta in Jožeta Kocmurja, Janez Lohkar pa je umrl v internaciji.

Zdaj, ko to vemo, nam je razumljivo, v kako težavnih okoliščinah je deloval Janez Kahne. Stiški okrožni odbor OF je znal ceniti njegovo delo. Izvolili so ga za odposlanca slovenskega naroda.

V Kahnetovi kmečko-delavski družini je bilo šest otrok. Oče in sin Janez sta bila železničarja, Janez je legalno živel doma, hodil v službo, pomagal pri kmečkih opravilih, v strogi tajnosti pa je vsestransko delal za partizane.

V začetku nemške ofenzive na osvobojeno ozemlje po kapitulaciji Italije je Janez organiziral rušenje železniške proge. Domobranci in Nemci so več delavcev, ki so razdirali progo, ujeli, med njimi tudi Kahn eta. Odpeljali so ga v grad Lisičje, kjer so ga "masirali" salezijanci. Ubili so ga v gozdu pod gradom Lisičje, ko je bil star 35 let.

Alojzija Borštnar iz Dednega dola je šla nekoč na domobransko postojanko v Višnjo goro in vprašala domobranskega oficirja, Malnarjevega iz Traščin pri Polici, zakaj na njenem domu večkrat opravljajo preiskave.

"Zato, ker ste sinu dovolili, da je šel k partizanom," je vzvišeno odgovoril in Borštnarjevi se je zdelo, da se mu je od same oholosti še nos zavihal.

Po kapitulaciji jugoslovanske vojske aprila 1941 sta Alojz Borštnar in njegov sin Alojz zbirala orožje in ga kasneje oddala prvim partizanom. Tudi vojaški kotel sta priskrbela za partizane. Leta 1942 so Italijani očeta Alojzija obsodili na osem mesecev zapora.

Na Borštnarjevo hišo so gledali kot na kužno bolezen. Pri prvem sosedu je bilo šest bratov pri domobrancih, pri drugem štirje. Vse te črnoglede poglede vaščanov bi starša še prebolela in prestala, saj sta bila prepričana, da bodo partizani zmagali, toda družinsko srečo je za vedno skalila vest, da je pri Temenici kot borec Cankarjeve brigade padel njun sin Alojz. Žena se je odela v črno, vaščani pa so se ji posmehovali. Sledil je drugi udarec. Alojzija Borštnar mi je o tem takole pripovedovala:

"Bila je temna, deževna noč. Nekdo je potrkal na okno, drugi na vrata. Odprite, partizani smo. Lojze, pokazal nam boš pot skozi gozd, so potihoma govorili, kot bi bili zares partizani. Mož je verjel, da so res partizani. Brž ko je odprl, so zelo surovo nastopili: Ne smete prižgati luči, niti govoriti. Hitro se napravi, da nam pokažeš pot.

Vstala sem in se usedla na klop pri peči. Osvetljevali so nas z baterijami. Mož je v temi pod klopjo pri peči, kamor ni nihče svetil z baterijami, iskal čevlje. Tedaj sem mu zašepetala: Beli so. Ubili te bodo. Glej, da pobegneš, ko prideš skozi vrata. Niti čevljev mu niso dovolili zavezati, tako se jim je mudilo.

Otroci so se zbudili. Pred odhodom je hčerki Ivanki rekel: Zbogom, ne bomo se več videli. Ubili me bodo.

Zrla sem skozi okno, a nisem ničesar videla. Le slišala sem, kako mu pred durmi vežejo roke. Po hoji sem slišala, da so šli okrog hiše proti hribu in gozdu. Kmalu sem iz tiste smeri slišala strela. Slutila sem, da je v tistem trenutku ugasnilo moževo življenje. Iz strahu ga drugi dan nismo upali iskati.

Pri župniku Vidmarju v Višnji gori je bila služkinja Francka. Ne vem, kako je zvedela, da leži nekdo mrtev v gozdu. Šla je gledat, kdo je. Drugim je povedala (nam ni hotela), da leži z obrazom obrnjen v zemljo. Tam je mož ležal ves dan in še naslednjo noč, potem pa je truplo izginilo. Po vojni smo po skupinah iskali grob. V gozdu smo dobili moževe ovojnice za v čevlje (kar pomeni, da so mu morilci vzeli čevlje, ki jih je med vojno primanjkovalo), razbito cigaretno dozo (kar kaže, da so po njem udarjali s kopiti pušk) in tesarski meter."

Alojz Borštnar je bil tesar. Ubili so ga ponoči 22. junija 1944. Zapustil je ženo in tri hčerke: triletno Marijo, 12-letno Ivanko in 16-letno Ano.

Težko je verjeti, a je le res. Jože Kocmur - Cesarjev se je peš vrnil iz internacije v Nemčiji v Dedni dol. Oglasil se je pri Borštnarjevi ženi, ki ga je opozorila: "Prezgodaj si prišel. Bolj varen bi bil v Nemčiji. Tu razsaja črna roka. Mučijo in pobijajo brez sodbe." Kocmur je zamahnil z roko in dejal: "Poglej, imam vse dokumente, da so me izpustili iz interancije in da nisem ubežnik. Peš sem prišel zato, ker zavezniki vsak dan bombardirajo železniške proge in vlake. Iz zraka ne vidijo, kdo je v vagonih: nemški vojaki ali interniranci." Jože Kocmur je bil prostovoljec v španski državljanski vojni in kot tak že pred vojno zaznamovan z rdečim svinčnikom. Samo dve noči je prespal doma, tretji večer pa so prišli črnorokci. Čez glavo so imeli potegnjene bluze in zakrinkane obraze, kar kaže, da so bili domačini. Proti Mikoličevi Francki, pri kateri je živel Kocmur, so streljali, ker jim je ugovarjala. Sledovi strelov se še danes poznajo na hiši. Kocmurja so odpeljali 4. februarja 1945 leta in za njim je izginila sled. Nikdar niso odkrili groba. Razlog za tako hitro usmrtitev po vrnitvi iz internacije pa je naslednji: Jože Kocmur je bil v internaciji v vzhodni Nemčiji, nekje blizu meje s Poljsko. Videl je, kako nemška vojska beži pred Rdečo armado, in splošno razsulo ter zmedo. O tem je pripovedoval vaščanom, ki jih je srečal. Domobranske družine so se zgrozile: Kaj bo po zlomu Nemčije? Bodo zmagali partizani? Gorje, če pride Rdeča armada tudi v Slovenijo!

Neka (zdaj že pokojna) ženska je s temi vprašanji pohitela na domobransko postojanko v Višnjo goro. Le kdo si drzne dvomiti o domobranski zmagi in širiti komunistično propagando, so rekli domobranci in sklenili, da je treba Kocmurja za vedno utišati.

Sekretar SKOJ Jope in njegova sestra Ljubica

Kurirka okrožnega komiteja SKOJ je okoli 10. februarja 1943 tekala od vasi do vasi in tajno obveščala skojevce, da bo 13. februarja sestanek v hribu nad Bičjem. V Šmarju jo je zagledal partizanski dezerter Pepe Cvetkovič z Grosupljega, ki je že nosil belogardistično uniformo in je bil znan ovaduh. Tudi tokrat je izdajalski kazalec uperil proti dekletu in rekel Italijanom:

"To je Jopetova kurirka."

Fašisti so skočili k njej in jo zasuli s točo vprašanj. Po natančni preiskavi so pri njej našli listek z obvestilom, kdaj in kam morajo priti skojevci in skojevke na sestanek. Kljub mrazu je Pepe žarel od zadovoljstva, ker se je nadejal nagrade. Njegova je zasluga, da bodo zdaj lahko zgrabili sekretarja okorožnega komiteja SKOJ za Grosuplje Jopeta. Doslej se jim je vedno izmuznil, toda tokrat se jim ne bo. Dne 13. februarja so Italijani in belogardisti obkolili gozd, kjer je bil določen sestanek. Jope je prišel s še dvema partizanoma, skojevci pa ne, ker so pravočasno opazili vojaštvo.

"Živega moram dobiti," je svetoval Pepe Italijanom in zečel klicati: "Jope, vdaj se, sicer te ubijemo."

Partizani so uvideli, da so zašli v zanko, zato so se skušali hitro rešiti iz nevarnosti. Zapokale so puške in zaregljale strojnice. Mimo bežečih so švigale krogle in ena od teh je Jopeta ranila v nogo. Spremljevalca mu nista mogla pomagati, zato sta nadaljevala umik in se prebila iz obroča.

Ranjeni sekretar je imel ozeble, vnete in močno zatečene noge. Naenkrat je orožje utihnilo in za seboj je zaslišal glas izdajalca:

"Jope, stoj, vdaj se!"

Ves zadihan je obstal in se obrnil proti šakalom. Tudi zasledovalci so se ustavili, misleč, uspelo nam je.

Trenutek zadovoljstva jim je ugasnil v tistem trenutku, ko so videli, kako si je Jope nameril cev pištole v sence in vzkliknil: "Smrt fašizmu - svobodo narodu! Smrt izdajalcem! Živela Zveza komunistične mladine Jugoslavije!" Iz pištole je odjeknil strel, Jope je padel in kri je pordečila belo snežno odejo. Stojan Šuligoj - Jope je bil sin komandirja orožniške postaje v Grosupljem. Tik pred začetkom vojne je šel oče v pokoj, sin pa je tistega leta končal osem razredov gimnazije. Stojan je bil med organizatorji vstaje in je 1941. leta postal član SKOJ. Poleti leta 1942 so Italijani internirali Šuligojevo družino. Očeta Petra so poslali na Rab, mamo Rozalijo in Stojanovo sestro Ljubico pa v Treviso-Monigo. Vrnili so se spomladi 1943. leta, ko je bil Stojan-Jope že mrtev.

Ljubica je bila uradnica v tovarni Motvoz in platno v Grosupljem. Pri rajonskem odboru OF je bila blagajničarka. Domobranci so slutili, da je aktivna delavka OF. Decembra leta 1943 so jo nagnali v Ljubljano in ji zabičali, da se do konca vojne ne sme vrniti v Grosuplje. Ljubica se je nastanila pri očetovem prijatelju Mihaelu Ravniku v Wolfovi ulici v Ljubljani. Po novem letu je zbolela. Mnogo je mislila na padlega brata. Samo njega je imela. Črne misli so se ji nenehoma rojevale v glavi. In ne brez vzroka. Po mestu so krožile vesti o skrivnostnih umorih in množičnih pokolih pri Sv. Urhu, na Škofljici in v Kozlarjevi gošči.

Dne 10. januarja 1944. leta ob pol desetih zvečer sta dva mlada domobranca potrkala na vrata njene sobe. Ravnikovi so ju prepričevali, da tako bolna ne more oditi z njima. Mihael Ravnik pa je kot upokojeni orožnik zahteval, naj mu pokažeta nalog za aretacijo. Neznanca sta izjavila, da morata izvršiti ukaz. Ker je bolna, gresta po rešilni avtomobil in se bosta vrnila čez eno uro. S seboj bosta prinesla pismen ukaz za aretacijo. Ko sta fanta odšla, je Ljubica prijela za pero in s tresočo se roko materi zapisala kratko obvestilo o svoji usodi. Za starše je bil to zadnji pozdrav od hčerke. Ob enajstih so se domobranci vrnili z majhnim tovornjakom. Ljubico so odpeljali neznano kam. Ravnikovi so jo zaman iskali in za njo spraševali.

Maja 1944. leta so domobranci aretirali starše Ljubice Šuligoj. Mamo Rozalijo so poslali v Rawensbrück, očeta Petra pa v Dachau. Maš[illegible]vali so se tudi nad družino Mihaela Ravnika, pri katerih je Ljubica dobila zat[illegible]išče. Dne 6. maja 1944 so neznanci v Mali čolnarski v Ljubljani v svojem st[illegible]novanju in v navzočnosti žene umorili bivšega jugoslovanskega oficirja Rudolfa [illegible]avnika, Mihaelovega sina.

Truplo Ljubice Šuligoj so dobili po vojni v skupinskem grobu v gozdu pri Sv. Urhu, v katerem je bilo 11 žrtev. Ljubica je bila prva na vrhu. Teme lobanje je imela razbito. Ena roka je bila z električno žico zvezana za drugo žrtev. Za starše, ki so stali ob grobu in se še niso opomogli od posledic taborišča, je bil to strahoten prizor, najtežji v življenju. Izgubili so sina in hčer, ostali so sami. Ljubico so ubili, ko je bila stara 23, Stojan pa je padel star komaj 20 let.

V istem grobu z Ljubico je bilo tudi truplo 39-letne nameščenke tovarne Motvoz in platno Vere Lučovnik. Skupaj sta bili v službi, složno sta delali za OF, istega dne aretirani, od istih rabljev mučeni in nekega januarskega dne 1944. leta od istih morilcev zverinsko ubiti in vrženi v isto jamo.

Anica Gale je bila priljubljena učiteljica. Po okupaciji ni več učiteljevala, ker ni želela niti mogla učiti šolarje tako, kot so to zahtevale okupatorske oblasti. Rajši je šla za delavko v tovarno Motvoz.

Galetova je že pred vojno pisala pesmice in črtice. Nacionalni ponos in socialna zavest sta jo uvrstila med najaktivnejše delavke OF. Bila je sekretarka protifašistične ženske zveze za grosupeljsko okrožje in delegatka za prvi kongres te zveze v Dobrniču oktobra 1943. Udeležila se je tudi prvega zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju oktobra 1943. leta.

Klerofašistični hlapci so jo prvič zaprli novembra 1943. leta. Zasliševali in mučili so jo na gradu Lisičje, kjer so bili nastanjeni salezijanci in domobranci. Drugič so jo aretirali 4. januarja 1944 in nato vlačili po zaporih na Lisičjem, na Škofljici in v Zalogu pri Škofljici. Dne 7. januarja 1944 zvečer ob enajstih so jo odpeljali do gozda pri Zalogu in ubili. Več dni ni nihče pokopal trupla in ko ga je po mučnem povpraševanju odkrila Aničina sestra Frančiška Perme, je bilo že objedeno od lisic. Ubili so jo, ko je bila stara 34 let.

Sin mlinarja iz Stranske vasi Franc Marinčič je želel postati veterinar. Uspešno je opravil gimnazijo, a mu je nadaljnji študij preprečila vojna. Knjige je spravil v omaro in se začasno lotil dela v mlinu. Prežela ga je ideja Osvobodilne fronte in kmalu je postal njen aktivist. Marsikatera vreča moke je iz mlina našla pot do partizanskega taborišča. Pa še kaj drugega tudi.

Poleti leta 1942 so ga Italijani obsodili na več let ječe. Po kapitulaciji Italije se je iz zaporov v Padovi vrnil v Ljubljano, nato v Grosuplje in tukaj delal pri gospodarski komisiji OF. V jesenski nemški ofenzivi se je umikal s partizani, a je

pri tem močno ozebel in si zastrupil ožuljene noge. Skrivaj se je vrnil domov, ker pa se je bal domačih izdajalcev, si je zatočišče poiskal pri sorodnikih v Ljubljani, kjer je stanoval že kot dijak. Menil je, da bo tu najbolj varen, dokler se ne pozdravi in vrne v partizane. No, tajna domobranska obveščevalna služba je imela dovolj izdajalcev in tako so zvedeli tudi za Marinčiča. Dne 8. januarja 1944 je k Pintaričevim v Rožno dolino prišel črnorokec in ga odpeljal. Nikdar več niso slišali zanj in nikoli niso odkrili njegovega groba.

Nameščenka v tovarni Motvoz Pepca Perme je bila obveščevalka OF za okraj Grosuplje. Od septembra 1942 do aprila 1943 je okušala "dobrote" italijanske internacije na Rabu. Vrnila se je na delo v Motvoz. Novembra leta 1943 so jo domobranci izgnali v Ljubljano, ker je bila za grosupeljsko okolico preveč nevarna, kot so menili. V Ljubljani je stanovala pri stricu Rudolfu Perovšku. Medtem je Pepčin oče odšel v partizane, mamo pa so domobranci aretirali in prepeljali v ljubljanske zapore. Dne 13. marca 1944 sta k Perovškovim prišla dva črnorokca v domobranskih uniformah in jo odpeljala na Urha, kar pa tedaj nihče od sorodnikov ni vedel. Ubili so jo čez dva ali tri dni, staro 25 let, njeno mamo pa so odpeljali v taborišče Rawensbrück.

Smrekica naj bi skrila grob

Jožeta Koščaka, lesnega trgovca iz vasi Malo Hudo pri Ivančni gorici, je italijansko vojaško sodišče obsodilo na štiri leta zapora, ker je kot član gospodarske komisije OF zbiral material za partizane. Zaprt je bil v Bologni. Po kapitulaciji Italije je prišel iz ječe tako bolan, da je moral najprej v bolnišnico v Ljubljano. Medtem je njegova žena dobila sporočilo, da ga bodo domobranci ubili, ko bodo zvedeli, kje je. S pomočjo trgovca Kunca ga je ilegalno pripeljala domov na Malo Hudo, kjer je bilo po kapitulaciji Italije osvobojeno ozemlje. Na dom ga je prihajal zdravit zdravnik Fedran. Koščakovo zdravje se je iz dneva v dan slabšalo. Nemci in domobranci so zasedli Ivančno gorico. Bes so hladili v maščevalnih akcijah nad aktivisti OF. Tudi Koščaku niso prizanesli. O tem pripoveduje njegova žena Jožica:

"Mož je bil lesni trgovec, jaz gostilničarka. Ko so 3. julija 1944. leta črnorokci prišli po moža, sem bila zaprta v Stični. Kakor sem pozneje zvedela, so ga odpeljali v bližnji gozd in ubili (približno dva kilometra od domače hiše). Na truplo so položili travnato rušo in zasadili smrekico, ki naj bi skrila grob. Naša kuharica je šla z mojo dveletno hčerko Nuško in še z nekaterimi znanci za njimi. Ko so jih zločinci zagledali, so vanje namerili orožje, da so se vsi prestrašeni razbežali po gozdu. Ko sem se čez nekaj dni vrnila iz zapora, smo ga skrivaj odkopali, položili v krsto in pripeljali domov. Prosila sem duhovnike, naj ga primerno pokopljejo kot kristjana. Zaradi higienskih razlogov ga ne smemo pokopati na pokopališču, so se izgovarjali. Za sodelavce partizanov ni bilo prostora na pokopa-

lišču. Brez spremstva duhovnika smo ga pokopali na pokopališče v Ivančni gorici. Domobranci, ki so bili o tem obveščeni, so se pred vhodom in ob straneh pokopališča postavili v špalir in nas tako "slovesno" pričakovali. Le malo ljudi je šlo za pogrebom. Niso upali. Ko smo s krsto šli skozi špalir, so domobranci skandirali: rdečo svinjo bodo pokopali, vmes pa so se slišali vzkliki: partizanske kurbe, svinje, medvedi ... Ne da se povedati. Brez dvoma so bili v ozadju te "prireditve" duhovniki in domobranski oficirji."

Jože Koščak je bil rojen 1906. leta v Znojilah pri Krki. Umorili so ga črnorokci Bojan Berlot z Galjevice pri Ljubljani (brat zloglasnega črnorokca Viktorja Berlota), Fajdiga iz Subrač (po vojni obsojen na smrt) in Grabnar iz Biča.

Dolgorajžnikova smrt

Gostilničar in kmet Anton Pangerc-Dolgorajžnik iz Radohove vasi je večkrat s konji in vozom prevažal ranjene partizane, hrano in drugi material.

Zgodilo se je ponoči 15. septembra 1944. leta. V eni sobi so spali 36-letni oče Anton, 10-letna hčerka Draga in 12-letna Vera, v drugi sobi pa žena z dvomesečno hčerko Mileno. Pri hiši so imeli še dva hlapca in dve dekli, zato niso dosti pazili na zapiranje vhodnih hišnih vrat. Dolgorajžnikova hiša je velika, gospodarsko poslopje pa še večje. Redili so veliko glav živine.

Ponoči so neznanci vstopili v sobo in rekli, da so partizani. Zahtevali so, naj jim gospodar pokaže pot k Sv. Križu pri Čatežu. Hčerki sta se zbudili in opazili, da se oče sploh ne razburja, ker so ga dvignili iz postelje. Sicer pa je bil tega navajen. Kolikokrat je moral s partizani na pot ali k živini v hlev!

"Ostanita mirni, kmalu bom nazaj," je rekel hčerkama in odšel z neznanci. Čez dobre pol ure so se neznanci brez Dolgorajžnika vrnili v njegovo sobo in opravili temeljito preiskavo. Iskali so denar in zlatnino, a so bore malo našli, ker je Dolgorajžnik nekaj dni prej kupil konja in porabil denar.

Žena vse do jutra ni vedela, da je moral mož ponoči "s partizani" na pot. Ni bila zaskrbljena, ker je večkrat za več dni odhajal od doma. Okrog osmih zjutraj je prišla v hišo soseda in rekla: "Joj, kako sem se ga ustrašila. Pasem krave, kar naenkrat pa ob kolovozni poti zagledam vašega moža, kako mrtev leži na trebuhu z zavezanimi očmi."

Skrivnostna smrt Žnidaršiča, Defarja, Groznika in Kodriča

Kmet Leopold Žnidaršič iz Peščenika pri Višnji gori je bil priučen veterinar, oče treh sinov in štirih hčerk. Žena mu je umrla že pred vojno. Sinova Polde in Slavko sta bila v partizanih, Ivan pa je kot pismonoša delal v Ljubljani za OF. Junija leta 1942 so Italijani požgali hišo in gospodarsko poslopje. Leta 1943 so ga konfinirali (mu omejili gibanje) v Višnjo goro. Bil je prost, a ni smel domov.

Bližala se je svoboda, konec vojne. Domobranci, četniki in Nemci so se pripravljali na beg. Pa tudi ovaduške domobranske družine. Niso se mogli pomiriti, da so poraženi. Ne, ne bodo se jim smejali. Zagrenili jim bodo svobodo, so modrovali.

Dne 4. maja 1945 je šel Žnidaršič z 9-letnim vnukom Poldetom h kovaču v Višnjo goro podkovat konja. Kovač Perušek je Žnidaršiča opozoril: "Varuj se, vsak čas bo konec vojne, zver pa zna v smrtnih krčih še vražje dobro ugrizniti."

Žnidaršič, ki se je po kapitulaciji Italije lahko spet vrnil domov, se je vračal domov po bližnjici mimo šole in domobranske postojanke, vnuk pa je vodil konja naokrog po cesti. Na bloku v Višnji gori ga je ustavila domobranska straža in odpeljala v postojanko, od koder za njim ni bilo več sledu. Naslednjo noč so domobranci zapustili kraj.

Defarjevi so prišli v Višnjo goro iz Tinjana v Istri. To je bilo po prvi svetovni vojni, ko so Italijani zasedli Istro. Milan Defar je bil upokojen železničar, oče treh sinov in petih hčera. V partizanih sta bila sina Boris in Branko. Hčerke Marica, Vera in Klara so bile v italijanski in nemški internaciji. Maričin mož Franc Zavodnik in Klarin mož Franc Štemberger sta padla v partizanih. Družina je bila zaznamovana kot "rdeča".

V noči od 4. na 5. maj 1945 so prišli po Defarja štirje črnorokci, ki jih je vodil Bobnov Tone iz Malega Mlačevega. Rekli so mu, da mu ni treba ničesar vzeti s seboj. Zjutraj so domobranci zapustili Višnjo goro. Za vedno.

Iste noči so odpeljali študenta pravne fakultete Franca Groznika iz Starega trga pri Višnji gori. Njegov oče je bil sodni uslužbenec v Višnji gori. Francova sestra Marta Grom je bila v internaciji.

Franc Groznik je bil bolan, zato kljub vroči želji ni mogel v partizane. Skrival se je pri znancih. Tistega jutra je neka ženska videla, kako domobranci vlečejo za vrv privezanega mladega fanta iz Višnje gore v gozd. Zdelo se ji je, da je fant bolan ali pa pretepen, ker se je opotekal.

Te noči so neznano kam odpeljali tudi Jožeta Kodriča iz Krške vasi pri Brežicah. Le-ta je oktobra 1941 pobegnil z družino čez takratno okupacijsko nemško-italijansko mejo in se zatekel v Višnjo goro, od koder je bila doma njegova žena Angela. Pobegnil je zaradi napovedanega izgnanstva vseh prebivalcev Brežic in okoliških vasi.

Kodričev sin je šel avgusta 1943 v partizane, zato so se črnorokci znesli nad očetom. Odpeljali so ga okrog desetih zvečer z izgovorom, da mora nujno nekaj prevesti iz nemščine v slovenščino (bil je večkrat za tolmača).

64-letnega Leopolda Žnidaršiča, 66-letnega Milana Defarja, 57-letnega Kodriča in 23-letnega Franca Groznika so umorili tik pred umikom domobrancev iz Višnje gore 5. maja 1945. leta. Sorodniki so povsod iskali grobove, a jih niso nikoli našli.

Po odhodu domobrancev so ljudje najprej pohiteli v postojanko in zapore gledat, če so morda njihovi svojci še za zapahi. Kleti in sobe so bile prazne, toda vse krvave. Julija 1945 so kopali po dvorišču sodnih zaporov, v kateri je bila domobranska postojanka v Višnji gori, in odkrili 10 trupel, zvezanih z žico. Na zidovih stavbe na dvorišču so bili pritrjeni železni kavlji, za katere so privezovali žrtve in mučili.

Najhujši v črni bratovščini

Naj omenim samo nekatere zloglasne domobrance, njihove pobudnike in organizatorje. Dekan Anton Ravnikar iz Šmarja-Sap (prej je bil župnik v Grosupljem) je s prižnice govoril vernikom: "Naj bodo preklete matere, ki so rodile partizane." Brata Anton in France Boštjančič iz Malega Mlačevega. Anton živi v tujini, Franc pa je padel med vojno. Trije bratje Bajžlji z Grosupljega. Anton Godec iz Male Račne je bil domobranski župan v Račni. Študent Jože Hočevar s Perovega živi v Avstriji. Anton Adamič iz Praproč je nekoč rekel: "Prej bo Grosupeljščica tekla nazaj, kot bi partizani zmagali."

Lojze Žitnik, po domače Bobnjev z Grosupljega, kmet, je bil vnet navijač za domobranstvo, čeprav sam ni nosil uniforme. Po vojni se je hotel vrniti iz tujine domov. Prišel je že na Jesenice, kjer se je premislil in skušal ilegalno nazaj čez mejo, a so ga ubili graničarji.

Vida Bedenčič, po domače Debelakova z Grosupljega, je bila tajna domobranska obveščevalka in ovaduhinja. Njen brat Slavko je bil kot član tajne belogardistične policije zajet na Turjaku in obsojen na smrt. Drugi brat je bil pri policiji v Ljubljani. Doma so imeli kmetijo, ki je bila po vojni zaplenjena. Vida živi v Argentini.

Domobranski oficir Ivan Mehle, po domače Krofelj iz Stare vasi, je bil študent. Bil je v domobranskih postojankah na Polici in potem v Grosupljem. Po vojni se je dlje skrival v okolici domačega kraja, dokler ga niso ujeli organi OZNA. Obsojen je bil na smrt in usmrčen.

Bratje Ivan, Jože in Ciril Mehle, po domače Možinovi iz Ponove vasi, so bili mladi kmečki fantje. Vsi trije so bili domobranski oficirji in pri črni roki. Ivan Mehle, Možinov, je v vasi Velike vrhe nad Krko aretiral sodelavko OF, mlado kmečko dekle Jožico Šuštaršič in jo v bližini vasi Sušica pri Muljavi zverinsko umoril. O tem zločinu in zločincu je bila že med vojno obveščena komisija za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih hlapcev pri predsedstvu SNOS. Vsi trije bratje Mehle so ob koncu vojne pobegnili na Koroško, a so nam jih Angloamerikanci kot vojne zločince kmalu vrnili. Obsojeni so bili na smrt in usmrčeni.

Kaplan Milan Kapušar je strašil okrog Višnje gore. Zloglasen je bil bivši jugoslovanski orožnik Šerek z Vrhov pri Krki. Na takem glasu je tudi kaplan Šink, za katerega ljudje vedo povedati, da je rad obletaval mlada dekleta.

Bolečina vseh bolečin

Kot vidimo, je bilo veliko žrtev črne roke z grosupeljske občine umorjenih na barju pri Škofljici, v gozdovih pri Zalogu, na Lisičjem in na Urhu. Zakaj so jih vodili tako daleč? Zato ker leta 1943 v Grosupljem ni bilo domobranske postojanke - ustanovili so jo leta 1944 - in so vse morilske akcije načrtovali na Lisičjem. Kot je znano, so Nemci z zasedene Štajerske in Gorenjske pregnali večino duhovščine, ki se je zatekla v Ljubljano. Škof Rožman je imel precej dela, da jim je našel ustrezne prostore in službo. Štajerskim salezijancem je dodelil prostor v gradu Lisičje (salezijanci so konkregacija, ki so je nadela ime po duhovniku Franu Saleškem iz francoskega mesta Annecy). Le-ta je 1610. leta ustanovil kongregacijo salezijank, salezijance pa 1855. leta Giovanni Bosco iz Torina. Salezijanci se ukvarjajo predvsem z vzgojo mladine in pri tem uporabljajo vsa sodobna sredstva).

Že takoj po prihodu so obiskali vse hiše, se "prijazno" pogovarjali, spraševali, s čim se ljudje ukvarjajo, kje so v službi, kateri stranki so pripadali, če so v vasi in okolici komunisti, kaj mislijo o Osvobodilni fronti itd. Odgovore so si vestno zapisovali in tako so si že v začetku ustvarili kartoteko prebivalstva na širšem območju: od Škofljice do Turjaka, Grosupljega, Stične in barjanskih vasi. Kartoteko so iz dneva v dan dopolnjevali, vaški vohuni so jim redno dostavljali poročila. Na podlagi teh poročil so romali ljudje v internacijo, pred okupatorska ali belogardistična sodišča, v ječe in smrt. Poveljniki domobranskih postojank so bili izvajalci njihove volje.

Še vedno se sprašujemo, kako je bilo mogoče vzgojiti toliko krvi željnih morilcev? Težko je dati zadovoljiv odgovor na to srhljivo vprašanje, zato za zaključek navedem besede pisatelja in duhovnika Frana Saleškega Finžgarja, ki se med vojni ni uklonil ne Italijanom ne Nemcem in ne domačim rancem. V knjigi Leta mojega popotovanja je med drugim o tem zapisal:

"Pametni in pošteni so se trudili, da bi se strnil ves narod v boj za osvoboditev. Dobro hoteči možje niso uspeli. Stara zagrizenost je poznala samo prvo in zadnjo besedo - oblast (Ivan Cankar). Rajši so sprejeli orožje, obleko in denar od okupatorjev za boj zoper brate Slovence. To je v slovenski zgodovini najbridkejši črni madež, ki ga noben izgovor ne more izbrisati. Razumljivo je trdno krščansko prepričanje, razumljiva kapitalistična usmerjenost, nerazumljiva in po vesoljnem svetu obsojena pa je drznost, da sežeš po orožju smrtnega narodnega sovražnika za boj zoper svoje brate. To je bolečina vseh bolečin."

Te besede ne potrebujejo razlage. So tako možate in jasne, da si jih velja zapomniti kot opomin za preteklost in prihodnost.

55 LET TOVARNE MOTVOZ IN PLATNO

Govor Toneta Boleta na proslavi leta 1977

Danes smo se zbrali člani kolektiva, nekdanji sodelavci, svojci, krajani, da primerno proslavimo spomin na tista leta, ko se je tudi na tem mestu in v tej tovarni pisal pomemben list zgodovine slovenskega naroda. Zbrali smo se tudi zato, da svečano odpremo vrata novega, sodobnega obrata, ki je sad dobrega in učinkovitega gospodarjenja kolektiva, zbranega na današnji slovesnosti.

Pred 40 leti, avgusta 1937, je tovariš Tito prevzel vodstvo KPJ. To ni bil prelomni dogodek samo v osebnem življenju tovariša Tita, ampak tudi v razvoju KPJ in vsega revolucionarnega delavskega gibanja narodov in narodnosti Jugoslavije.

Ko se oziramo na vzpon delavskega razreda in ljudstva Jugoslavije, na uspehe, ki jih je doseglo, in pravice, ki si jih je priborilo, se zavedamo, da bi lahko resničnost bila drugačna, če ne bi imeli idejno, politično in organizacijsko trdno Zvezo komunistov Jugoslavije in če ne bi bili na njenem čelu ljudje, kot je tovariš Tito. Bežen pregled na nekatere mejnike v našem razvoju kaže, koliko je Titovo delo in misel ustvarjalna. Vse, kar je bistveno novega v marksistični misli, vse, kar je bistvo novega v socialistični graditvi, je tesno povezano z delom tovariša Tita.

Pred 40 leti, ali točneje aprila leta 1937, je delovno ljudstvo Slovenije pod vodstvom svojega delavskega razreda in KPS vzelo svojo usodo v roke. Tega meseca je bil namreč ustanovni kongres KPS.

V manifestu, ki so ga v zgodovinski noči med 17. in 18. aprilom 1937 sprejeli udeleženci ustanovnega kongresa, je med drugim napisano, da drži do rešitve slovenskega naroda samo ena pot, to je združevanje vseh demokratičnih sil, ki jim je pri srcu usoda slovenskega naroda, da je slovenski delavski razred kot najbolj napreden in organiziran del slovenskega naroda zgodovinsko odgovoren za njegovo prihodnost, da si slovenski narod lahko zagotovi obstoj in razvoj le v skupni borbi enakopravnih narodov Jugoslavije. S takšnimi ugotovitvami in bojnimi gesli je delavski razred pod vodstvom KPS zavestno prevzel odgovornost za usodo in prihodnost svojega naroda. Delček te odgovornosti, kolikor se nanaša na delavski razvoj, so prevzeli nase tudi tovariši, zaposleni v tej tovarni, od njenega začetka pa do danes. Današnja proslava ni priložnost za zgodovinsko obravnavo prehojene poti, to delo naj opravijo zgodovinarji; naša dolžnost na današnjem zborovanju je, da v spominu oživimo vsa tista pomembna dejanja, ki so vtkana v boj in družbeni razvoj naše domovine in vašega kolektiva.

Zgodovina vaše tovarne ni zgodovina strojev, pač pa je predvsem zgodovina

delavcev, delavskega razreda, oblikovanje naprednih gibanj v Grosupljem in njegovi bližnji in daljni okolici. S ponosom se lahko člani delovne skupnosti spominjajo številnih borbenih akcij tovarišev nekdanjih generacij. Mezdno gibanje, kolektivne pogodbe, pravice delavskih zaupnikov, akcije proti fašističnemu nasilju in vojni - vse to je kovalo borbenost in enotnost delavcev tedanjega časa. Borbeno jedro tega gibanja so bili komunisti, člani partije, skojevci, organizirani v kraju in tovarni. Hkrati s prizadevanji za enotnost delavstva je partija s komunisti zbrala okoli sebe in svojega programa vsa tedanja napredna društva in skupine v tem kraju - vse, ki so se zavzemali za mir, za socialno pravičnost, za boj proti političnemu nasilju. Uresničevala se je politična pobuda ustanovnega kongresa KP, začel se je proces frontnega gibanja, združevanja delavcev, kmetov in izobražencev.

Namenoma sem nekaj besed posvetil pomenu in vlogi delavcev tovarne Motvoz in platno in vlogi komunistov Grosupljega in tovarne zato, da nam bo bližja stvarnost politične in organizacijske pripravljenosti vseljudskega odpora leta 1941, ko je zajela vojna vihra tudi našo domovino. Delavstvo tovarne Motvoz in platno je v vseljudski vstaji že leta 1941 in v celotni NOB igralo in odigralo posebno in pomembno vlogo - lahko trdimo - bilo je žarišče odporniškega gibanja. V tovarni je obstajal zavesten in organiziran delavski razred, ki je tudi dal večino prvoborcev za grosupeljsko četo, organizirano v novembru leta 1941.

Razen nekaj bednih izdajalcev je ves kolektiv ne samo podpiral NOB, temveč aktivno sodeloval z njim. Vsaka delavka, delavec, uslužbenci, vodilni delavci, vsi so bili aktivisti, ne samo v tovarni, temveč tudi po domovih in zaselkih; tudi tam, kamor so se po končanem delu vračali, se je zaslišal klic upora.

V tovarni se je razmnoževala in raznašala literatura OF, zbirala so se denarna sredstva, v velikih količinah se je odvažalo raznovrstno blago za partizanske borce. Ni pa besedi, ki bi lahko, čeprav skromno, podale pomen žrtev in zahvalo tistim, katerih imena so vklesana v ploščo na dvorišču vaše tovarne. Ni besedi, ki bi lahko opisale, kako veličasten je spomin vseh tistih, ki se niso vrnili iz junaških bojev in zmag in vseh tistih, ki se niso vrnili s poti gorja in poniževanj, ampak so umrli v zaporih in taboriščih.

Zato predlagam, da se tudi na današnji svečanosti poklonimo njihovemu spominu in počastimo naše tovariše, padle in umrle borke in borce z enominutnim molkom.

Danes kolektiv lahko s ponosom zre na svojo revolucionarno pot, lahko ponosno proslavi svoje zasluge za to, da je slovensko ljudstvo v maju 1945 doživelo največji trenutek svoje zgodovine: zmago, svobodo in rojstvo Slovenije v bratski povezanosti z drugimi jugoslovanskimi narodi. Zgodovinski datumi, katere letos praznujemo širom po domovini, živijo v zgodovini slovenskega naroda kot simbol njegovega trpljenja, zmag, svobode, živijo kot simbol bratstva in enotnosti z drugimi narodi naše države, s katerimi gradimo enakopravno skupnost in pra-

večnejšo družbo, v kateri smo sami gospodarji svoje usode. Današnja jubilejna svečanost in vse druge, ki smo jih slovesno proslavljali v letošnjem letu, niso le zgodovinski pregled in dragoceno pričevanje o naši preteklosti, ampak naj bodo tudi pogled na našo sedanjost in prihodnost, spodbuda za učinkovito akcijo, da bi naredili korak naprej, razvili samoupravljanje, okrepili vpliv združenega dela, stabilizirali gospodarstvo in obogatili materialno in duhovno blaginjo naše družbe.

Ko seštevamo sadove svojega dela, vidimo, da jih je veliko več, kot smo lahko kdaj upali. Ne bom našteval velikih in pomembnih družbeno-gospodarskih dosežkov ožje in širše domovine, kajti najbolj prepričljivo to potrjuje razvoj vaše tovarne ter razvoj bližnje in daljne okolice. Samo za trenutek ustavimo čas in se vrnimo v leto 1920, ko je začela današnja tovarna motvoza in platna obratovati kot malo večji obrtni obrat. Tovarna je prestala vrsto kritičnih obdobij - od likvidacije do poizkusnega obratovanja - menjavala je lastnike itd. Po letu 1936 pa se je konsolidirala, doživela gospodarski vzpon, tako da je bilo spomladi leta 1941 zaposlenih že okoli 450 delavcev. Na taki razvojni stopnji se je podjetje znašlo v vihri druge svetovne vojne. Ko so bili med vojno ti kraji nekaj časa osvobojeni, je tovarna celo proizvajala za potrebe narodnoosvobodilne vojske. Pozneje pa je bila popolnoma onesposobljena, tako da je okupator ni mogel vključiti v svoj gospodarski potencial. Po končani vojni so preživeli delavci zopet pokazali svojo žilavost in vztrajnost; odločitvi navkljub, da se podjetje likvidira, so na lastno pobudo začeli obnavljati poškodovane stroje in stavbe. Delavke in delavci so se s sebi lastno zagnanostjo vključili v obnovo porušene domovine. Uspešno so prebrodili potrebne in nepotrebne težave ter v septembru leta 1950 prevzeli upravljanje tovarne v svoje roke. V letu 1966 je tovarna napravila odločilen korak. Začela je opuščati proizvodni program, ki sloni na lanu in konoplji ter se začela preusmerjati na sodobnejše sintetične materiale. Odločitev je bila zagotovo modra in perspektivna; to so potrdili gospodarski učinki od preusmeritve do današnjih dni.

Rast celotnega dohodka, rast osebnega dohodka in naložbe iz lastnih sredstev v zadnjih letih potrjujejo, da so delavci dobro gospodarili in da skrbijo za dolgoročni razvoj. To je tudi zagotovilo, da bo kolektiv tudi v bližnji prihodnosti zagotovil investicijska sredstva za dopolnitev tehnološkega procesa, tako da bo tovarna kmalu postala sodobna in perspektivna produkcijska celota. Časa za dokončno rekonstrukcijo ni več dosti. Tudi drugi kolektivi, ki so izdelovali in še proizvajajo embalažo iz lanu in konoplje, iščejo nadaljnjo perspektivo na zasnovi, ki je podobna vaši. Vaša prednost v prihodnosti bo slonela samo na učinkovitih poslovnih odločitvah, sodobni tehnologiji, dobri organizaciji vodenja, seveda pa predvsem na sposobnih ljudeh, ki bodo upravljali podjetje kot dobri gospodarji. Prepričani smo, da bodo delavci in organi samoupravljanja ustvarjali ugodno ozračje za pridobivanje in razvoj sposobnih kadrov, da bodo le-ti uresničevali že začeto delo in ustvarjali nove razvojne perspektive podjetja.

V zadnjih dveh letih smo sprejeli vrsto pomembnih zakonov in dokumentov. Ustavo kot zakon zakonov, zakon o združenem delu, zakone, ki urejajo pristojnosti drugih gospodarskih in družbenih področij; sprejel smo dokumente o družbenem razvoju Jugoslavije in Slovenije. Dokumente o družbenem razvoju ste sprejeli tudi v grosupeljski občini, začrtani gospodarski razvoj vaše tovarne pa ste pretresali in sprejeli tudi v kolektivu. Vsi sprejeti zakoni in dokumenti o družbenem razvoju imajo skupno značilnost, namreč, da z njimi ustvarjamo okoliščine za uresničevanje ciljev in načel, zapisanih v ustavi, za uresničitev tistega, kar se imenujemo lepša bodočnost delovnega človeka. Smo v času akcij, ko naj bi, kot temu pravimo, "beseda meso postala". Živimo in delamo v obdobju, v zgodovinskem trenutku, ko je predvsem od nas odvisno, kako in kdaj bomo uresničili načela slovenske ustave, kjer piše: "Svoboščine in možnosti za vsestranski razvoj človekove osebnosti" ter "Združevanje in usklajevanje prizadevanj za razvoj materialne osnove socialistične družbe in blaginje ljudi".

Ker smo zbrani na svečanem zborovanju tekstilne tovarne, mi dovolite, da obrnem vašo pozornost na nekatera najbolj pomembna dejstva tekstilne industrije na Slovenskem danes in v prihodnje. Ko smo pripravljali zasnovo za srednjeročni družbeni razvoj Slovenije, je bilo slišati tudi zelo poenostavljeno tezo, češ tekstilna industrija na Slovenskem ni več potrebna, se je preživela itd.; ta pomislek je lahko upravičen samo v poglobljeni oceni; vprašati se je treba, kakšna tekstilna industrija, s kakšnimi izdelki, za katera tržišča itd. Tako zastavljena vprašanja so tudi bistveni problemi, s katerimi se ubada in se bo še ubadala slovenska tekstilna industrija. To so tudi vprašanja, na katera bodo morale dati odgovor kratko in dolgoročne poslovne odločitve tudi v vašem kolektivu. Iz razgovora z vašimi vodilnimi tovariši sem lahko povzel, da je vaša delovna organizacija opremljena s sodobno tehnologijo za izdelavo tekstilne embalaže, kar priča o dobrem gospodarjenju pri delitvi dohodka in o skrbi za prihodnost. Sodobno tehnologijo je spremljala tudi ustrezna rast produktivnosti dela, s katero smo lahko zadovoljni, če se merimo med seboj; v primerjavi z dosežki v svetu pa moramo v prihodnosti pričakovati še boljše rezultate. Kvaliteta izdelkov je dajala kondicijo slovenski tekstilni industriji in tudi vaši tovarni, predvsem kvaliteta, ki je pomenila hitro prilagajanje izdelkov zahtevam domačega in zunanjega trga, ali kakor pravimo: hitro izkoristiti tržno rento. Kvaliteto in produktivnost omenjam tudi danes na slavnostnem zborovanju zato, ker sta samo produktivnost in kvaliteta zagotovilo, ne samo za obstoj, temveč tudi za razvoj tekstilne industrije v gospodarstvu Slovenije. Temeljne sestavine gospodarskega uspeha: produktivnost, kvaliteta - so še posebej pomembne za izdelke vaše tovarne, če hočete obdržati dohodek, kakršen se je oblikoval in delil v zadnjih letih, ali drugače povedano, delež dohodka, ki se je razporedil za osebne prejemke, za razvoj tovarne in za splošno družbene potrebe. Prejemki v vaši tovarni so v razmerju do drugih kolektivov višji - in prav je tako - vendar takšen dohodek in njegova delitev zahtevajo nenehen napredek v produktivnosti, kvaliteti in povpraševanju na trgu.

V dokumentu o srednjeročnem družbenem razvoju Slovenije je zapisan tudi eden od poglavitnih ciljev našega gospodarskega razvoja. Predvideva se namreč zmanjšanje uvozne odvisnosti, večje ravnovesje med izvozom in uvozom, kar v stvarnosti pomeni večji izvoz v prihodnjih letih. Ekspanzija izvoza je tudi izhodiščna predpostavka v gradivu, ki začrtuje razvojni program tekstilne industrije v Sloveniji. Ko v teh dneh pretresamo, kako se tako pomembna naloga uresničuje, s stanjem v Jugoslaviji in Sloveniji nismo zadovoljni. Menim, da ste tudi vi v kolektivu kritično ocenili dosedanje dosežke. Prepričani smo, da se kolektiv, njegovi organi upravljanja in vodstvo zavedajo, kaj pomeni tržišče - ne samo za gospodarsko, temveč tudi za družbeno stabilnost kolektiva ter ožje in širše okolice. Za dimenzijo vaše produkcije pa jugoslovanski trg ne sme in ne more biti edino tržišče; poslovna politika, ki gradi svojo bodočnost samo na domačem trgu, ni perspektivna, ni postavljena na realna tla. Računamo, da so in bodo prizadevanja kolektiva, organov upravljanja in vodstva usmerjena tudi na osvajanja tujih tržišč. Prizadevanja za čim večje devizno ravnovesje so že v dosedanji poslovni politiki rodila sadove; saj tovarna z izvozom pokriva svoje uvozne potrebe. Ekspanzija izvoza kot trajna usmeritev gospodarjenja v prihodnosti bo samo še bolj utrdila gospodarsko stabilnost kolektiva, povečala dohodek in omogočila vključitev novih delavcev v vaš kolektiv. Delo pri samoupravnem organiziranju je v glavnem, vsaj kar se proizvodnje tiče, opravljeno. V neposredni prihodnosti nas čaka še pomembna naloga - organizaciji moramo namreč dati vsebino, ali kakor temu pravimo, iz pogojev moramo ustvariti stvarnost.

Delavski svet v vaši tovarni je sprejel sklepe, da bodo v letošnjem letu uresničena vsa tista vsebinska načela, ki so zapisana v ustavi in katera povzema in razčlenjuje Zakon o združenem delu. Uresničevanje tako zastavljenih sklepov zagotovo ne bo in ne more obiti temeljite razprave in seveda ustreznih zaključkov, kakšni bodo dohodkovni odnosi do delovne skupnosti skupnih služb, do dohodkovnih odnosov v vašem TOZD in trgovino; zelo pomembne pa bodo tudi, ne samo za vaš kolektiv, temveč tudi za gospodarski razvoj in stabilnost v občini odločitve o samoupravnem vključevanju v širše samoupravne organizme s podobnim proizvodnim programom in sličnim poslovnim interesom. Že ta kratki oris nekaterih važnih nalog v prihodnosti nam pove, da bo sodelovanje organiziranih političnih sil zelo koristno za pravilno in učinkovito vsebino v organizaciji, kakršna je začrtana v samoupravnih aktih.

Čeravno smo danes praznično razpoloženi, je prav, da se opozorimo na nekatera pomembna dejstva, kot so samoupravljanje, produktivnost, kvaliteta, tržišče - samo zato, da ustvarimo trdna tla za vse tisto, kar je ustvarjeno z dosedanjim delom v tovarni ter v bližnji in daljni okolici. Ozrimo se samo na Grosuplje in njegovo okolico in primerjajmo njegovo podobo nekdaj in danes; iz nekdanje vasi se je razvilo v sodobno naselje z vsemi potrebnimi ustanovami - zdravstvenimi, športnimi, prosvetno-kulturnimi itd. Kolektiv je z vsemi življenjskimi interesi vpet v krajevno skupnost. Krajevna skupnost v resnici postaja tisto, kar je zapisano kot ustavno načelo. Razvoj krajevne skupnosti je

že v preteklosti močno slonel na delu dohodka, ki ga za zadovoljevanje skupnih potreb namenijo delavci vašega kolektiva; tudi razvojni program krajevne skupnosti v prihodnosti računa s pomembnim delžem vašega dohodka.

Pred tednom dni smo odpirali tekstilni obrat v Ambrusu. Z današnjim dnem gospodarski napredek grosupeljske občine povečuje še vaš pomembni objekt. Zato me še posebej veseli in si štejem v čast, da se lahko pridružim čestitkam za vaše prizadevno in plodno delo z željo, ki je tudi želja nas vseh, da bi z nadaljnjim napredkom gospodarskega in družbenega razvoja v tovarni, kraju, Sloveniji in Jugoslaviji ustvarjali razmere in možnosti za srečno in mirno življenje nas in naših potomcev.

SAMOUPRAVNA ORGANIZIRANOST ZDRUŽENEGA DELA V LETU 1978

Janez Lesjak

Funkcija Zbornika občine Grosuplje je v tem, da zbira, sestavlja in v pisani besedi predstavlja prejšnje in sedanje življenje v prostoru sedanje občine Grosuplje. Prav je, da je zanamcem ohranjen tudi oris življenja po II. svetovni vojni, v času, za katerega lahko trdimo, da je tudi ljudem naše občine prinesel največji gospodarski napredek. V tem sestavku želim prikazati le glavne značilnosti sedanje samoupravne organiziranosti v naših delovnih organizacijah. Ob dejstvu, da se ta neprestano spreminja, dopolnjuje, prilagaja danim potrebam in prehaja v konkretno, resnično obliko samouprave, je organiziranost opisana tako le za prvo polovico leta 1978. Življenje v delovnih organizacijah pa prinaša nove zahteve, nove možnosti, nove razmere, ki jih narekujejo ekonomika in izkušnje v graditvi samoupravnega sistema. Lahko rečemo, da gospodarstvo trenutno še vedno išče in oblikuje organizacijske oblike, ki jih narekuje ustava in zakon o združenem delu.

Zaradi preobširne problematike je prikazana samo samoupravna organiziranost v gospodarskih organizacijah, brez podrobnih prikazov odnosov med kolektivi, brez oblik ugotavljanja dohodka, delitve dohodka in osebnih dohodkov, garancijskih in solidarnostnih oblik medsebojnih odnosov.

Matične delovne organizacije in gospodarstva:

- TEKSTILNA TOVARNA MOTVOZ IN PLATNO GROSUPLJE
  Zaposlenih 427
  Organizirana kot temeljna organizacija združenega dela. V letu 1978 se je po referendumu priključila delovni organizaciji Tekstil Ljubljana. Tako je sedaj TOZD v sestavi delovne organizacije Tekstil Ljubljana.

- SINOLES IVANČNA GORICA
  Zaposlenih 110
  Organiziran je kot TOZD v sestavi organizacije združenega dela Lesnina Ljubljana.

- KMETIJSKA ZDRUGA DOBREPOLJE
  Zaposlenih 20
  Sedaj organizacija združenega dela v sestavljeni organizaciji združenega dela KIT Ljubljana.

- KMETIJSKA ZADRUGA STIČNA
  Zaposlenih 83
  Organizirana kot OZD v sestavljeni organizaciji združenega dela KIT Ljubljana.

- VETERINARSKA POSTAJA KRIM GROSUPLJE
  Zaposlenih 15
  Organizirana kot organizacija združenega dela

- SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE GROSUPLJE
  Zaposlenih 2000
  Organizacija združenega dela, ki ima v svoji sestavi tri temeljne organizacije združenega dela: TOZD Splošne gradnje, TOZD Kovinsko-lesni obrati, TOZD Projektivni biro in še Delovno skupnost skupnih služb. V pripravi je nov nov načrt samoupravnega organiziranja, ki bo bolj prilagojen razmeram, ki jih povzroča velika disperzija delavcev po gradbiščih, in dosegel večjo povezanost z delovnimi sredstvi, ki jih uporabljajo izmenično na gradbiščih. Sklenjeno je, da se ta novi osnutek da v oceno že v juniju letošnjega leta.

- AVTOPREVOZ IVANČNA GORICA
  Zaposlenih 127
  Organiziran je kot organizacija združenega dela in deluje samostojno.

- KNJIGOVODSKI BIRO GROSUPLJE
  Zaposlenih 14
  Organiziran je kot samostojna organizacija združenega dela.

- ABC TABOR GROSUPLJE
  Zaposlenih 187
  Organiziran je kot temeljna organizacija združenega dela. Podjetje je bilo kot organizacija združenega dela povezano s poslovnim združenjem ABC Ljubljana. V skladu z nadaljnjim poslovnim povezovanjem se je ABC z vsemi svojimi temeljnimi organizacijami združenega dela vključil v sestavljeno organizacijo združenega dela Pomurka Murska Sobota. Tako sedaj Tabor predstavlja OZD v sestavljeni organizaciji združenega dela ABC Pomurka.

- GOSTINSKO PODJETJE POLŽEVO GROSUPLJE
  Zaposlenih 79
  Organizirano kot TOZD. Pred nedavnim je bil izveden za združitev v organizacijo združenega dela Tabor.

- SPLOŠNO MIZARSTVO GROSUPLJE
  Zaposelnih 89
  Organizirano kot temeljna organizacija združenega dela v sestavi organizacije združenega dela Lesnina Ljubljana.

- STOLARNA DOBREPOLJE
  Zaposlenih 106
  Organizirana kot organizacija združenega dela v sestavi sestavljene organizacije združenega dela Slovenijales Ljubljana.

- PEKARNA GROSUPLJE
Zaposlenih 32
Organizirana kot organizacija združenega dela. Deluje še samostojno, brez povezave z drugimi.

- OBRTNO KOMUNALNO PODJETJE UNIVERSAL IVANČNA GORICA
Zaposlenih 33
Deluje kot organizacija združenega dela brez povezave z drugimi. Obračun dohodka imajo ločen po sektorjih.

- KOMUNALNO PODJETJE GROSUPLJE
Zaposlenih 85
Organizirano je kot organizacija združenega dela.

- TOVARNA GOSTINSKE OPREME KOVINASTROJ GROSUPLJE
Zaposlenih 143
Organiziran kot organizacija združenega dela. Povezan je s poslovnim združenjem tovarn gostinske opreme TEGO Ljubljana.

- BLACK & DECKER GROSUPLJE
Zaposlenih 97
Organizacija je ustanovljena z 49 % soudeležbo tujega kapitala; vlagatelji ga pri delitvi dohodka tudi obračunavajo. Do popolnega vračila je organizaciji težko izpeljati dosledno samoupravno organiziranost in je tako organizacija za zdaj še izločena iz vpliva na delitev dohodka. Kljub temu pa razpolaga s sredstvi nekaterih skladov, ki so si jih organizirali za izboljšanje gospodarjenja.

- IMP LIVAR IVANČNA GORICA
Zaposlenih 500
Po začetku leta 1978 organiziran kot temeljna organizacija združenega dela matičnega podjetja IMP Ljubljana. Ker je delovna organizacija IMP Ljubljana zaradi različnih dejavnosti postala prevelika, se je reorganizirala v sestavljeno organizacijo. S tem se je tudi Livarna Ivančna Gorica iz prejšnjega TOZD reorganizirala v delovno organizacijo Livar Ivančna Gorica s tremi TOZD. Poleg sedanje temeljne organizacije Livarne sive in modularne litine se je delovna enota za proizvodnjo in vzdrževanje na referendumu 32/12-1977 odločila, da se organizira v temeljno organizacijo združenega dela hladnovodnih armatur. Poleg tega so se z referendumom odločili delavci livarne barvnih kovin Galjevica-Liga Ljubljana in livarna Žičnica Ljubljana, da se s 1/1-1978 pripojijo k novo ustanovljeni delovni organizaciji Livar Ivančna gorica.

- MOTEL TURIST GROSUPLJE
Zaposlenih 40
Organiziran kot temeljna organizacija združenega dela v sestavi delovne organizacije hotela Turist Ljubljana.

- RAŠICA, KONFEKCIJA VLTAVA ŠENTVID PRI STIČNI
  Zaposlenih 80
  Organizirana kot temeljna organizacija združenega dela v sestavi delovne organizacije Rašica Gameljne.

- RAŠICA, KONFEKCIJA AMBRUS
  Zaposlenih 95
  Organizirana kot temeljna organizacija združenega dela v sestavi delovne organizacije Rašica Gameljne.

- LJUBLJANSKE MLEKARNE TOZD PRAŠIČEREJA STIČNA
  Zaposlenih 65
  Organizirane kot temeljna organizacija združenega dela v sestavi delovne organizacije Ljubljanske mlekarne.

- GUMA GROSUPLJE
  Zaposlenih 20
  Trgovsko podjetje je organizirano kot samostojna organizacija združenega dela.

- ELEKTROSERVICE POZD GROSUPLJE
  Zaposlenih 54
  Organizacija je osnovana s sredstvi zasebnega kapitala in organizirana kot posebna organizacija združenega dela.

Poleg navedenih , v taki ali drugačni obliki samoupravno organiziranih gospodarskih organizacij pa obstaja še vrsta drugih, ki so vodene še kot obrati matičnih podjetij, ki imajo po večini sedež zunaj občine. Vsi ti obrati zaposlujejo 897 ljudi.

Ti obrati so:

- Kamnolom Dobrepolje - Predstruge
  zaposlenih 9, obrat TOZD Komunalnega podjetja Ljubljana
- Iskra Dobrepolje
  zaposlenih 183, obrat OZD Iskra
- Iskra Višnja gora
  zaposlenih 75, obrat OZD Iskra
- Zmaj Šentvid pri Stični
  zaposlenih 119
- Kroj Krka
  zaposlenih 87, obrat delovne organizacije Kroj Škofja Loka
- ZŽTP
  zaposlenih 104
- PTT
  zaposlenih 51

- Semenarna Sela
  zaposlenih 15, obrat Semenarne Ljubljana
- Mercator Grosuplje
  zaposlenih 16
- Ljubljanske mlekarne
  zaposlenih 100
- Tobak
  zaposlena 2
- KGP Kočevje
  zaposlenih 14, obrat Dobrepolje
- Istra-Benz Ivančna gorica
  zaposlenih 19
- Elektro Ljubljana
  zaposlenih 49
- Elektro Kočevje
  zaposlenih 6
- KZ Metlika (vinotoči)
  zaposlenih 6
- Gramex Šentvid pri Stični
  zaposlenih 11
- Agrostroj Ivančna gorica
  zaposlenih 27

Da pri samoupravnem organiziranju v obratih ni več doseženega, za to je več vzrokov. Izgovarjajo se na maloštevilen kolektiv. Za večje, kot sta oba obrata Iskre ali obrat tovarne Zmaj, v matičnih podjetjih pravijo, da je proizvodni ciklus tako povezan s proizvodnjo v matičnih obratih, da je nemogoče uvesti ustrezno obračunavanje in delitev dohodka.

To je v kratkih potezah organizacijska podoba samoupravne organiziranosti naših delovnih organizacij. Kot je bilo že uvodoma povedano, se ta pogosto spreminja, kot se spreminjajo razmere gospodarjenja, interesi in angažiranost kolektivov.

DOBREPOLJSKI VODOVOD, SEDEM DESETLETIJ STARA ŽELJA URESNIČENA (2)

Marjan Miklič

Omenil sem že močne zaplete in konflikte v političnem in gospodarskem življenju kraja v stari Jugoslaviji; vse to je za Dobrepolje in Dobrepoljce imelo hude in domala usodne posledice. Vendar o tem morda kdaj drugič in v drugem prispevku. Pa se tako preselimo v obdobje in k začetnim akcijam v letu 1952. Tedaj so se iz krajevnih ljudskih odborov organizirali občinski ljudski odbori.
Tako je bil v našem primeru iz krajevne skupnosti Videm, Ponikve, Kompolje in Struge organiziran občinski ljudski odbor Videm-Dobrepolje.
Ker sem bil predsednik občinskega odbora od njegove ustanovitve pa vse do reorganizacije, mi je prav dobro v spominu, ne da bi brskal po arhivih in zapisih, ki jih morda niti več ni, da v teh osmih letih skoraj ni bilo seje občinskega odbora, na kateri ne bi bilo več ali manj razpravljanja o vodovodu.

Seveda pa se vsi tisti, ki smo tedaj kakorkoli delovali v takih in podobnih organih, prav dobro spominjamo, da smo se takrat, ko so po večini naših vasi še svetile petrolejke, ubadali še z marsičim in ne nazadnje tudi s posledicami, ki jih je zapustila druga svetovna vojna.
Reproduktivna sposobnost našega gospodarstva je bila v tem obdobju še zelo majhna in vsi napori so morali biti usmerjeni v obnovo domovine in graditev družbeno in državno pomembnih objektov, ki bi pozneje vračali sredstva za tako imenovano infra strukturo; tega so v zadnjem obdobju bile precej deležne tudi Dobrepolje in njihovo prebivalstvo.

No, Dobrepoljci kljub težavam v prvih povojnih letih nismo držali rok križem. Lotevali smo se akcij, ki so se nam zdele vredne truda in ki so bile za nas finančno zmogljive. Predvsem pa smo mislili na vodovod; tako smo kljub skoraj ničevim upom v letu 1954 izvolili vodovodni gradbeni odbor, kajti jasno nam je bilo, da ne moremo ustvariti domala nikakršnega napredka v kraju brez te prepotrebne dobrine. Storjeni so bili prvi koraki k okrajnim in republiškim oblastem, vendar so te vedno kot dogovorjene odgovarjale, da nas sicer močno razumejo, vendar pa da smo pri vsej stvari morda le malo prezagnani in preveliki optimisti. Pojasnjevali so, da sredstev ni; kolikor pa seve so, so pač programirana za področja in kraje, ki bi take naložbe v kaki obliki lahko čimprej vrnili. Razumljivo pa smo bili sami Dobrepoljci za kaj takega hudo prerevni.
Ker pri imenovanih organih, kljub našim močnim pritiskom ni bilo želenega uspeha, smo za zadevo poskušali zainteresirati Higienski zavod Slovenije, ki je bil tedaj nad sedanjo Centralno lekarno v Ljubljani.
Predstavil sem, se sedaj že pokojnemu inž. Guzelju; ko sem mu na kratko obrazložil, zakaj sem prišel in kakšen je naš namen, me

je dokaj začuden gledal in poslušal - vsaj tak občutek sem imel. Kajti kazalo je, da ni pričakoval, da bi zadeva Dobrepoljski vodovod, ki je nekaj desetletij ležala nedotaknjena, ponovno postala aktualna. Ko sem po daljšem pogovoru o tej zadevi inž. Guzelja poprosil za pomoč, mi je sicer obljubil, da je pripravljen storiti, kolikor je v njegovi moči, vendar pa v bližnji prihodnjosti, kot on ve, ta zadeva ni v programu.
Inž. Guzelja sem med drugim poprosil, naj mi da na vpogled idejni projekt, kar je rade volje storil. Tako sem v nekaj urah dobil bežen pregled; številk se sicer več dobro ne spominjam, vem pa, da sem iz higienskega zavoda odšel z dokaj mešanimi občutki, kajti popolnoma mi je bilo jasno, da brez širše družbene pomoči Dobrepoljci take investicije nikakor ne bomo zmogli. Tako smo Dobrepoljci še naprej nenehno iskali rešitve, raziskovali studenčke v okolici Roba, pod vznožjem Uzman in Primoža, gledali kako se brezskrbno izgubljajo pod zemljo, mi Dobrepoljci pa smo petnajst kilometrov niže tako neznansko žejni.

Pri vsem bi bilo odveč omenjati, da je voda poleg drugih komunalnih dejavnikov najvažnejša za razvoj kraja, obrti, industrije itd. Saj je bil v našem primeru za ISKRO - tedaj TELA - pripravljen investicijski program z nekaj nad štiristo delovnimi mesti, ker pa ni bilo vode, do realizacije ni prišlo in je investicija romala v kraje, ki so te pogoje lahko nudili.
Bodi kakorkoli že, minilo je domala desetletje, ko kljub našim naporom o zadevi ni bilo moč reči kaj določnejšega. Seveda pa smo pri vsem v tem obdobju doživeli Dobrepoljci tudi dve reorganizaciji, ki sta vsaj v začetnih fazah drobili naše že tako okrnjene sile; akcijo je bilo v takih primerih treba vedno začeti znova.

Tako smo mogli šele v letu 1966 v občinski skupščini Grosuplje, katere predsednik je bil tedaj Ivan Ahlin, izločiti prva sredstva, namenjena za korekcijo idejnega projekta; zaupali smo jo komunalnemu podjetju Vodovod Kranj, projektivni biro za nizke gradnje, in sicer odgovornemu projektantu dipl. ing. Stanetu Kandusu. Zatem je bil v letu 1971 izdelan glavni projekt pri projektivnem biroju za nizke gradnje v Ljubljani; odgovorni projektant tega zadnjega načrta pred pričetkom del pa je bil dipl. ing. Valentin Drčar.
Tokrat,oziroma še pred tem v letu 1970 je bila odločitev jasna: referendum, samoprispevek - skratka vodovod za vsako ceno. Sicer morda zopet desetletje nič. Trdno smo bili odločeni, da ne moremo več puščati vnemar domala stoletne želje naših ljudi po zdravi pitni vodi.
Po daljših pripravah sta krajevni skupnosti Videm in Ponikve razpisali zbore volilcev po vaseh; presenečeni smo bili nad dobrim obiskom; seve smo se pogovarjali le o vodovodu in samoprispevku. V vsaki vasi je prišel na zbor volivcev predstavnik hiše oz. gospodinjstva, ponekod dva in trije. Seveda smo na zborih doživljali vse mogoče.
Kako tudi ne, saj je bilo zaupanje v vodovod pri ljudeh omajano,

ker so bile obljube vse od ranjke Avstrije sem v vseh mogočih režimih našega pomništva in le volilni golaž poslancev.
Ljudje pa so se v začetku bali na videz in prvi pogled visokih prispevkov, čutiti je bilo, da jih je strah obsežnega dela. Najprej smo nameravali razpisati prispevek za tri leta, ljudje pa so želeli, naj poleg glavnega voda, kar je bil prvotni namen, zgradimo tudi odcepe do vasi. Tako smo že na zborih zbiralno dobo podaljšali iz tri na pet let.
Tako naj bi zaposleni plačevali 2 % od osebnega dohodka, kmetje 5 % od katastrskega dohodka, obrtniki 2 % od davčne osnove in upokojenci 2 % od dohodka.
V našo akcijo se je ves čas aktivno vključevala vas Rašica iz krajevne skupnosti Velike Lašče. Rašica je na svojem zboru sprejela sklep o enkratnem prispevku 500.000 starih dinarjev. Kaj hitro smo lahko ugotovili, da bo s takim načinom zbiranja sredstev le težko ali nemogoče kaj postoriti. Saj bi se v petih letih tako zbralo le nakej nad sto starih milijonov dinarjev, kar bi bilo - kot je malo hudomušno ali karikirano nekdo ob neki priliki dejal - po petih letih le za dober likof.
Vendar smo takrat vztrajni, zagnani in polni optimizma šli v akcijo in brez zadržkov naprej. Imenovan je bil gradbeni odbor, ki je prevzel vso težo odgovornosti na svoja ramena. Tako so bili v letu 1971 sklenjeni prvi dogovori z izvajalcem del Komunalnim podjetjem Grosuplje. Začeli smo takorekoč iz nič. Taka je bila resnica, saj sredstev tedaj ni bilo niti za zajetje. Zatem pa je nam z veliko zavzetostjo občine Grosuplje in njenih predstavnikov Ivana Ahlina, Jožeta Marolta, Ludvika Čampe in direktorja komunalnega podjetja Toneta Kraševca uspelo močno zainteresirati republiško vodno skupnost in njegovega direktorja tov. Tramška. Uspeh ni izostal. Odobrena je bila dotacija 350 starih milijonov dinarjev. To pa je že bilo nekaj.
Vendar so bila pri tako velikem objektu tudi ta sredstva kaj hitro porabljena. Sredstva iz naslova prispevka pa so le počasi in polahko kapljala na tekoči račun.
Kaj sedaj? Dolgotrajne seje pozno v noči, predlogi, razprave, velikokrat brez jasnih sklepov. Našim razmeroma pogostim sejam so na našo prošnjo vedno prisostvovali predstavniki skupščine občine, največ tov. Jože Marolt in Ivan Ahlin, predstavniki komunalnega podjetja direktor tov. Tone Kraševec in vodja enote vodovod tov. Lojze Bučar in še nekateri; tako so bili predstavniki občine in izvajalca del nenehno na tekočem z našimi predvsem finančnimi težavami s svojo navzočnostjo so nemalokrat odločujoče prispevali k razreševanju nadvse težkih situacij in na naše prigovarjanje ali bolje rečeno pritiske sprejemali zanje izredno težke pogoje - kreditiranje del objekta v nekaj sto milijonih starih dinarjev. Seveda: ne da bi gotovo vedeli, od kod in kdaj plačilo.
Razume se, da smo bili v taki situaciji pošteno in hudo zaskrbljeni, morali smo hitro in modro ukrepati.
Končno smo se po več predlogih in dokaj aktivni razpravi odločili, naj bi bila obremenitev na gospodinjstvo osemsto tisoč starih dinarjev. Razlika od vplačanega samoprispevka, do osemsto tisoč dinarjev naj bi se vplačala po izteku samoprispevka oziroma najka-

sneje v drugi polovici leta 1975.
Iz še do danes nepojasnjenih in nerazumljivih razlogov je krajevna skupnost Videm ne da bi o tem kakorkoli seznanila gradbeni odbor, vplačila dvakrat odložila, zategadelj se je tudi gradnja močno zavlekla. Nastale pa so tudi konfliktne situacije in le s skrajnimi napori nekaterih smo zadevo spravili v kolikor toliko normalne tokove. No, nekako v tem najtežjem obdobju smo se s pomočjo predstavnikov skupščine občine Grosuplje tov. Janezom Lesjakom, predstavnikom izvršnega sveta Janezom Koščakom, načelnikom oddelka za gospodarstvo tov. Milanom Vrhovcem in direktorjem komunalnega podjetja tov. Tonetom Kraševcem pričeli pogovarjati in dogovarjati s predstavniki Ljubljanske banke ter tako pridobili kredit 321 milijonov starih dinarjev. Anuitete za pridobljeni kredit pa je prevzela skupščina občine Grosuplje. Tako smo s temi sredstvi mogli plačati že storjeno delo, naprej pa smo gradili zopet na kredo. V nadaljevanju nam je občina Grosuplje namenila še 76 starih milijonov dinarjev iz sredstev proračuna. V tem obdobju pa so se že porajali novi finančni predpisi; tako tudi izvajalec del komunalno podjetje za nas ni moglo več graditi na upanje, saj so odslej za vsako najmanjšo investicijo morala biti zagotovljena finančna sredstva.

Kaj sedaj? Pošteno smo bili zaskrbljeni, pravzaprav nas je nekatere, ki smo zadevo pobliže poznali, bilo pošteno strah. Našo zaskrbljenost so opazili ljudje, dasiravno navzven tega sploh nismo kazali. Na sejah odbora je prihajalo do mučnih scen in menim, da je le železna volja in odločenost zadevo lahko pripeljala do kraja. Predstavniki občine Grosuplje, še vsi so na istih mestih, in predstavniki komunalnega podjetja prav dobro vedo, da smo se nekajkrat znašli v brezizhodni situaciji.
Veliko sej in dogovarjanj je bilo s predstavniki občine Kočevje, krajevno skupnostjo Struge, predstavniki občine Vič. In ko je bila situacija pravzaprav najtežja, nam je skupščina občine Kočevje po dogovoru nakazala trideset starih milijonov dinarjev kot predujem. Kaj bi tudi ne saj smo ves čas dosledno spoštovali regionalnost projekta in objekta in s tem res omogočili, krajevni skupnosti Struge, da nadaljuje gradnjo vodne trase od Kompolj dalje in da tako tudi krajani Strug pridejo do prepotrebne zdrave pitne vode; to je bil ves čas naš resni in pošteni namen. Predstavniki krajevne skupnosti Struge v naših dolgoletnih naporih niso sodelovali, kajti občutek sem imel, da v stvari niso zaupali vse do pričetka gradnje pete etape glavnega voda Videm-Dobrepolje. Prava rešilna bilka pa je bil za nas prispevek skupščine občine Vič v višini 68 milijonov starih dinarjev, dasiravno je iz naše trase napojena le vas Rašica in nekaj hiš v Robu. Seveda v tem znesku ni upoštevan prispevek vasi Rašica, ki je vključen v sredstva samoprispevka krajevne skupnosti Videm in je bil enkraten, petsto tisoč starih dinarjev na gospodinjstvo. Prav gotovo bi težav in pripetij s financiranjem bilo veliko manj, če bi se dosledno držali sklepov gradbenega odbora in ne odlagali vplačil. Nekateri pa so se mimo dogovorov temu celo izognili, kar - če že ne drugače - kronološko vsej zadevi daje črn madež v povojnem razvoju Dobrepolj.

ker so bile obljube vse od ranjke Avstrije sem v vseh mogočih režimih našega pomništva in le volilni golaž poslancev.
Ljudje pa so se v začetku bali na videz in prvi pogled visokih prispevkov, čutiti je bilo, da jih je strah obsežnega dela. Najprej smo nameravali razpisati prispevek za tri leta, ljudje pa so želeli, naj poleg glavnega voda, kar je bil prvotni namen, zgradimo tudi odcepe do vasi. Tako smo že na zborih zbiralno dobo podaljšali iz tri na pet let.
Tako naj bi zaposleni plačevali 2 % od osebnega dohodka, kmetje 5 % od katastrskega dohodka, obrtniki 2 % od davčne osnove in upokojenci 2 % od dohodka.
V našo akcijo se je ves čas aktivno vključevala vas Rašica iz krajevne skupnosti Velike Lašče. Rašica je na svojem zboru sprejela sklep o enkratnem prispevku 500.000 starih dinarjev. Kaj hitro smo lahko ugotovili, da bo s takim načinom zbiranja sredstev le težko ali nemogoče kaj postoriti. Saj bi se v petih letih tako zbralo le nakej nad sto starih milijonov dinarjev, kar bi bilo - kot je malo hudomušno ali karikirano nekdo ob neki priliki dejal - po petih letih le za dober likof.
Vendar smo takrat vztrajni, zagnani in polni optimizma šli v akcijo in brez zadržkov naprej. Imenovan je bil gradbeni odbor, ki je prevzel vso težo odgovornosti na svoja ramena. Tako so bili v letu 1971 sklenjeni prvi dogovori z izvajalcem del Komunalnim podjetjem Grosuplje. Začeli smo takorekoč iz nič. Taka je bila resnica, saj sredstev tedaj ni bilo niti za zajetje. Zatem pa je nam z veliko zavzetostjo občine Grosuplje in njenih predstavnikov Ivana Ahlina, Jožeta Marolta, Ludvika Čampe in direktorja komunalnega podjetja Toneta Kraševca uspelo močno zainteresirati republiško vodno skupnost in njegovega direktorja tov. Tramška. Uspeh ni izostal. Odobrena je bila dotacija 350 starih milijonov dinarjev. To pa je že bilo nekaj.
Vendar so bila pri tako velikem objektu tudi ta sredstva kaj hitro porabljena. Sredstva iz naslova prispevka pa so le počasi in polahko kapljala na tekoči račun.
Kaj sedaj? Dolgotrajne seje pozno v noči, predlogi, razprave, velikokrat brez jasnih sklepov. Našim razmeroma pogostim sejam so na našo prošnjo vedno prisostvovali predstavniki skupščine občine, največ tov. Jože Marolt in Ivan Ahlin, predstavniki komunalnega podjetja direktor tov. Tone Kraševec in vodja enote vodovod tov. Lojze Bučar in še nekateri; tako so bili predstavniki občine in izvajalca del nenehno na tekočem z našimi predvsem finančnimi težavami s svojo navzočnostjo so nemalokrat odločujoče prispevali k razreševanju nadvse težkih situacij in na naše prigovarjanje ali bolje rečeno pritiske sprejemali zanje izredno težke pogoje - kreditiranje del objekta v nekaj sto milijonih starih dinarjev. Seveda: ne da bi gotovo vedeli, od kod in kdaj plačilo.
Razume se, da smo bili v taki situaciji pošteno in hudo zaskrbljeni, morali smo hitro in modro ukrepati.
Končno smo se po več predlogih in dokaj aktivni razpravi odločili, naj bi bila obremenitev na gospodinjstvo osemsto tisoč starih dinarjev. Razlika od vplačanega samoprispevka, do osemsto tisoč dinarjev naj bi se vplačala po izteku samoprispevka oziroma najka-

sneje v drugi polovici leta 1975.
Iz še do danes nepojasnjenih in nerazumljivih razlogov je krajevna skupnost Videm ne da bi o tem kakorkoli seznanila gradbeni odbor, vplačila dvakrat odložila, zategadelj se je tudi gradnja močno zavlekla. Nastale pa so tudi konfliktne situacije in le s skrajnimi napori nekaterih smo zadevo spravili v kolikor toliko normalne tokove. No, nekako v tem najtežjem obdobju smo se s pomočjo predstavnikov skupščine občine Grosuplje tov. Janezom Lesjakom, predstavnikom izvršnega sveta Janezom Koščakom, načelnikom oddelka za gospodarstvo tov. Milanom Vrhovcem in direktorjem komunalnega podjetja tov. Tonetom Kraševcem pričeli pogovarjati in dogovarjati s predstavniki Ljubljanske banke ter tako pridobili kredit 321 milijonov starih dinarjev. Anuitete za pridobljeni kredit pa je prevzela skupščina občine Grosuplje. Tako smo s temi sredstvi mogli plačati že storjeno delo, naprej pa smo gradili zopet na kredo. V nadaljevanju nam je občina Grosuplje namenila še 76 starih milijonov dinarjev iz sredstev proračuna. V tem obdobju pa so se že porajali novi finančni predpisi; tako tudi izvajalec del komunalno podjetje za nas ni moglo več graditi na upanje, saj so odslej za vsako najmanjšo investicijo morala biti zagotovljena finančna sredstva.

Kaj sedaj? Pošteno smo bili zaskrbljeni, pravzaprav nas je nekatere, ki smo zadevo pobliže poznali, bilo pošteno strah. Našo zaskrbljenost so opazili ljudje, dasiravno navzven tega sploh nismo kazali. Na sejah odbora je prihajalo do mučnih scen in menim, da je le železna volja in odločenost zadevo lahko pripeljala do kraja. Predstavniki občine Grosuplje, še vsi so na istih mestih, in predstavniki komunalnega podjetja prav dobro vedo, da smo se nekajkrat znašli v brezizhodni situaciji.
Veliko sej in dogovarjanj je bilo s predstavniki občine Kočevje, krajevno skupnostjo Struge, predstavniki občine Vič. In ko je bila situacija pravzaprav najtežja, nam je skupščina občine Kočevje po dogovoru nakazala trideset starih milijonov dinarjev kot predujem. Kaj bi tudi ne saj smo ves čas dosledno spoštovali regionalnost projekta in objekta in s tem res omogočili, krajevni skupnosti Struge, da nadaljuje gradnjo vodne trase od Kompolj dalje in da tako tudi krajani Strug pridejo do prepotrebne zdrave pitne vode; to je bil ves čas naš resni in pošteni namen. Predstavniki krajevne skupnosti Struge v naših dolgoletnih naporih niso sodelovali, kajti občutek sem imel, da v stvari niso zaupali vse do pričetka gradnje pete etape glavnega voda Videm-Dobrepolje. Prava rešilna bilka pa je bil za nas prispevek skupščine občine Vič v višini 68 milijonov starih dinarjev, dasiravno je iz naše trase napojena le vas Rašica in nekaj hiš v Robu. Seveda v tem znesku ni upoštevan prispevek vasi Rašica, ki je vključen v sredstva samoprispevka krajevne skupnosti Videm in je bil enkraten, petsto tisoč starih dinarjev na gospodinjstvo.
Prav gotovo bi težav in pripetij s financiranjem bilo veliko manj, če bi se dosledno držali sklepov gradbenega odbora in ne odlagali vplačil. Nekateri pa so se mimo dogovorov temu celo izognili, kar - če že ne drugače - kronološko vsej zadevi daje črn madež v povojnem razvoju Dobrepolj.

Približna finančna analiza je naslednja:

Dotacija republiške vodne skupnosti	3.500.000
Kredit Ljubljanske banke	3.210.000
Sredstva proračuna SOB Grosuplje	760.000
Sredstva Ljubljanske banke	600.000
Prispevek skupščine občine Vič	680.000
Prispevek skupščine občine Kočevje	300.000
	9.050.000
Lastna sredstva ali sredstva prispevka	3.600.000
Prispevek gospodarskih organizacij	490.000
Vodne terase po vaseh ocenjeno	1.100.000
	5.190.000

Z navedenimi sredstvi kraja smo priskočili na pomoč tudi vaškim odborom, predvsem pa smo v celoti financirali hidrante za požarno varnost in še nekatere druge zadeve. Približni poznavalec oz. bralec iz tega lahko ugotovi, da je bila obremenjenost gospodinjstva ali gospodarstva nekaj nad milijon starih dinarjev, da celoten objekt velja nekaj manj kot milijardo in pol starih dinarjev, da so bila družbena sredstva pri financiranju udeležena z dvema in lastna z eno tretjino, da je tako nad tri tisoč prebivalcev preskrbljenih z dobro pitno vodo, v bližnji prihodnosti oziroma v letošnjem letu pa jih bo domala še tisoč; tu mislim na krajevno skupnost Struge.
Skupna trasa z odcepi do vasi **in po vaseh je dolga nekaj manj** kot 40 kilometrov.

Morda nisem v takc hudi zmoti, če menim, da bodo poslej tudi Dobrepolje, domovina krompirja, dobrih živinorejcev in suhorobarjev, domovina dobrih, zaradi odmaknjenosti morda nekoliko zagrenjenih ljudi, poslej zadihale z močnejšimi pljuči, kajti čas se je tudi pri nas nekoliko premaknil, saj je s tem objektom in še nekaterimi drugimi, ki so pravkar ali bojo uresničeni, razvoju odprta pot. Le pameti in sodelovanja bo treba.

Omenil sem že da je bilo naših ljudi sprva strah in da so le neradi verjeli v realnost objekta.
Kako tudi ne. Resnici na ljubo - tudi nas iz gradbenega odbora je bilo pošteno strah in močno smo se potili, ko smo na samem začetku gradnje izpod Uzman nad Robom z daljnogledom zrli v Dobrepoljsko in naprej v Struško dolino. Zmajevali smo z glavami, ko so delavci komunalnega podjetja pod vodstvom priznanega strokovnjaka za zajetja tov. Marušiča na hrbtih bosanskih konjičev nosili v kanjon pod Pečki gradbeni material za zajetje in za del terase.

Povem naj, da je bil teren nasploh neprimerno težavnejši, kot so

predvidevali projektanti in tudi kot smo presodili mi. Največ preglavic je izvajalec imel na zamočvirjenem zemljišču R O B, R A Š I C A. Čeprav je bila ta trasa kopana po sistemu prekatov, v katerih so nenehno bile v pogonu po dve in tudi tri črpalke, so delavci komunalnega podjetja pri montaži cevovoda nemalokrat čez kolena stali v mrzli podtalnici. Preko Ponikev in naprej pa so se soočali povečini z živo skalo, saj knjiga miniranja, ki jo pri komunalnem podjetju vodi miner tov. Sadar, pove da je bilo pri gradnji tega objekta aktiviranih nekaj nad 97.000 min; vsaj približni poznavalec lahko sodi, kaj ta številka pomeni v težavnostni stopnji terena. Pri vsem pa naj omenim, da glavni vod poteka tudi po naseljih v globini 190 cm - povečini prav ob vogalih stanovanjskih hiš in pri vsem pravzaprav ni bilo razbito niti okensko steklo (Nadvse solidno delo izvajalcev).

Tako je bila pot do vode vsekakor dolga in naporna. Nič ni od danes, kot nekateri menijo, to je bilo resnično dolgo in trdo delo in brez družbene pomoči Dobrepoljci nikakor ne bi zmogli tega. SPLAČALO SE JE. Minili so časi, ko smo Dobrepoljci tudi več kilometrov daleč vozili vodo, ko pa je v podzemnih jamah tudi te zmanjkalo, so jo dobivali iz Ljubljane in jo plačevali po sedem nazadnje pa tudi do devet starih dinarjev za liter.

Prispevka sem namenil za skromen pomnik in v zahvalo tovarišem, ki so v živo skalo vrtali in klesali, vestno in častno opravili delo v kdaj pa kdaj nemogočih razmerah, službam komunalnega podjetja in njegovemu direktorju za nesebično pomoč -

v zahvalo krajevni skupnosti in prebivalcem ROBA, KNEJA in RAŠICE za razumno in nadvse nesebično prenašanje nevšečnosti, ki smo jih povzročili na njih zemljiščih -

v zahvalo prejšnjim in sedanjim predstavnikom skupščine občine Grosuplje za ves napor -

v zahvalo republiški vodni skupnosti in njenemu direktorju tov. Tramšku za veliko in nadvse pomembno finančno pomoč. Prav tako Ljubljanski banki in njenim predstavnikom za izdatna kreditna sredstva in vsem, ki so kakorkoli pripomogli k uresničitvi tega objekta.

Ob odprtju je bilo z velikimi črkami napisano :

NAJVEČJA ZMAGA V ZGODOVINI DOBREPOLJ!

Morda je res tako, dasiravno bo za nekatere ostal ta uspeh le trpek spomin ter bo sicer tako kvalitetna voda morda še dolga leta imela grenak priokus.

RAZVOJ OTROŠKEGA VARSTVA V OBČINI GROSUPLJE

Hilda Lučovnik

Če danes pogledamo v leto 1974, ko je bila ustanovljena samoupravna interesna skupnost otroškega varstva v naši občini in še če primerjamo takratno stanje družbenega varstva otrok s sedanjim, lahko ugotovimo, da smo v štirih letih le veliko dosegli. Samoupravni družbeni odnosi so omogočili, da so bila zbrana in vložena znatna sredstva za to, da bi omogočili čimbolj izenačene razmere za skladen duševni, osebnostni in telesni razvoj vseh predšolskih otrok, z uresničevanjem tega pa omogočili bolj produktivno delo zaposlenih staršev. Danes imamo vključenih v dnevno družbeno varstvo in vzgojo že 334 otrok ali 11,4 %, kar je za 3,9 % več kakor v letu 1975. Morda bi mislili, da to ni viden napredek, vendar je. Leta 1975 smo imeli en sam vrtec v Grosupljem, danes imamo štiri (Šentvid, Ivančna gorica in Šmarje, poleg Grosupljega). Počasi širimo dejavnost, do leta 1980 upamo, da bomo lahko z dograditvijo novega centralnega vrtca v Grosupljem in pa z vrtcem v Višnji gori vključili že 549 predšolskih otrok, to je 18,4 %. Uvajamo pa tudi druge oblike občasnega dnevnega varstva, to so 80-urni programi, ki zajemajo predšolske otroke v starosti od 5 do 7 let, ki niso vključeni v redno družbeno varstvo in vzgojo.

Dalje organiziramo potujoče vrtce, ki vključujejo otroke v starosti od 3 do 5 let. Tako skušamo zmanjšati neenakost razmer za skladen umski in telesni razvoj predšolskega otroka pred vstopom v šolo. Kjerkoli smo doslej nudili tovrstno dejavnost, pa čeprav je to spričo pomanjkanja kadra mogoče organizirati le po dvakrat tedensko, so bili starši, zlasti pa otroci sila zadovoljni in srečni. V letu 1978 nameravamo to dejavnost še razširiti, tako da bi zajeli čimveč predšolskih otrok.

Zadnji dve leti smo tudi omogočili letovanje za predšolske otroke. Za letos imamo že 71 prijav za letovanje. To letovanje vsako leto organiziramo v dogovoru z Republiškim odborom RK Slovenije, vzgojno-varstvenim zavodom Grosuplje in pa seveda našo skupnostjo. Vso izvedbo in organizacijo uredi vzgojno-varstveni zavod, skupnost otroškega varstva pa sofinancira letovanje in honorira vzgojno-varstveni kader. S sofinanciranjem omogočimo letovanje predšolskim otrokom zlasti samohranilcev in pa otrokom staršev z nizkimi prejemki. Desetdnevno bivanje in življenje ob morju prinese otrokom prijetno spremembo, jim krepi zdravje ter jih navaja na kolektivno delo, igro in življenje sploh. Lani sprejeti in podpisani samoupravni dogovor o zagotavljanju sredstev za realizacijo srednjeročnega programa do leta 1980 nas zavezuje, da bomo sprejete naloge tudi uresničili.

Lokacije, načrte za nova objekta bomo v kratkem imeli, potrebna bodo le še zadostna sredstva. Le-ta se bolj počasi zbirajo. Res

da so bili sprejeti v obeh krajevnih skupnostih samoprispevki, vendar se vprašamo: bodo tako združeno zbrana sredstva zadoščala? Skupnost otroškega varstva izloča namensko določena sredstva, tudi Zveza skupnosti otroškega varstva daje dopolnilna sredstva za pospeševanje otroškega varstva, vendar je potrebni znesek za nova in pa seveda opremljena objekta zelo visok.

Program Skupnosti otroškega varstva za organizacijo družbenega varstva predšolskih otrok izhaja iz potreb otrok in njihovih staršev ter splošnega družbenega interesa. To nam daje pogum, da bomo skušali premostiti vse ovire in težave ter sprejete naloge po dogovoru in programu v celoti uresničiti.

ZDRAVSTVENO VARSTVO V OBČINI GROSUPLJE V LETU 1976

Slavko Zupančič

V zadnjih treh letih v občini narašča rodnost in pada splošna umrljivost, kar pozitivno vpliva na naravni prirastek, ki se je od leta 1974 dvignil v letu 1976 že na 8,38 %.

Število zdravnikov za splošno zdravstveno varstvo se je občutno povečalo in v zvezi s tem tudi število ordinacijskih ur. Nasprotno pa se je zmanjšal prihod pacientov v zdravstvene ambulante. Tako so zdravniki manj obremenjeni in lahko kvalitetnejše opravljajo zdravstvene preglede ter bolnikom nudijo boljše zdravstvene storitve v splošnih ordinacijah.

Pregledi predšolskih in šolskih otrok ter mladine v zdravstvenih ambulantah in v posvetovalnicah vsa tri leta naraščajo. Zajetje otrok pri sistematskih pregledih je še vedno nezadovoljivo, saj je pri teh pregledih udeleženih nekaj več kot polovica otrok. Tudi rezultati sistematskih pregledov otrok so neugodni. Glavni problem pri šolarjih je okvarjeno zobovje. Več kot tretjina otrok ima slabo držo, kar je gotovo posledica še nezadostno organizirane telesne vadbe. Številčno pogoste so okvare stopal in ploske noge.

Zdravstveno varstvo žena se iz leta v leto izboljšuje; to se kaže v vsakoletnem povečanju ambulantnih pregledov, še posebno pa pregledov v posvetovalnicah. Tudi kontracepcijska dejavnost napreduje, zato se je število splavov zmanjšalo.

Število prihodov v zobozdravstvene ambulante se stalno povečuje. V letu 1976 je bilo opravljenih za 6,8 % več zobozdravstvenih storitev kot v letu 1975. Nezadovoljstvo pri pacientih pa še vedno povzroča predolga čakalna doba in relativno dolgo zdravljenje zob.

Vrstni red bolezni se ni spremenil in so še vedno v ospredju bolezni dihal, kosti in mišic z revmatičnimi obolenji, srce in ožilje, poškodbe in zastrupitve, bolezni prebavnih organov, bolezni kože in pokožja itd.

Organizacija zdravstvene dežurne službe v občini kljub malenkostnemu izboljšanju še vedno ni zadovoljiva, kar potrjujejo podatki o občutnem zmanjšanju prihodov pacientov v dežurno ambulanto in o obiskanih bolnikih na domu.
Na podlagi podatkov iz tabele lahko ugotovimo, da se v občini zdravstveno varstvo in zdravstveno varstvo občanov izboljšuje.

Pregled nekaterih pomembnejših podatkov iz poročila zdravstvenega doma Ljubljana za leto 1976

Demografski podatki

Demografska gibanja	1974 štev.	%	1975 štev.	%	1976 štev.	%
Umrljivost dojenčkov	6	19,90	9	21,95	7	18,35
splošna umrljivost	254	11,36	291	12,29	236	9,89
rojstva (rodnost)	351	14,94	410	17,31	436	18,27
naravni prirastek	-	3,57	-	5,02	-	8,38

Zdravstveno varstvo

Splošna medicina	1974	1975	1976
število zdravnikov	4	4	7
število ordinacijskih ur	9.565	9.294	10.377
štev. prihodov v zdr.amb.	67.422	69.131	64.861
od tega prvih pregledov	23.231	25.945	24.701
poprečno pregl. na uro	7,04	7,44	6,25
ponovnih pregledov na uro	2,90	2,66	2,63
medicinskih storitev	17.083	25.265	12.231
obiski na bolnikovem domu	2.866	2.744	2.240

Dežurna služba	1974	1975	1976
Skupno prihodov v dežurno ambulanto	2.222	2.636	1.858
obiskanih bolnikov na domu	1.431	2.008	1.227
opravljenih medic.storitev	1.126	1.396	1.086

Zdravstveno varstvo predšolskih otrok	1974	1975	1976
število ambulantnih pregl.	6.958	7.355	8.911
štev.pregl. v posvetoval.	2.701	2.857	3.482

Zdravstveno varstvo šolskih otrok in mladine	1974	1975	1976
število ambulantnih pregl.	5.964	5.928	6.954
od tega prvih	3.036	2.761	3.488
sistematski pregledi otrok	-	2.275	2.289
sistematski pregledi v %	-	56,63	57,0

Zdravstveno varstvo žena	1974	1975	1976
število ambulant. pregl.	2.295	3.120	3.355
število pregled. v posvet.	2.804	4.033	4.841

Zobozdravstveno varstvo	1974	1975	1976
skupno število prihodov			
v ambulante	22.776	32.497	35.203
odrasle osebe	12.413	20.604	22.825
šolski otroci	6.904	8.612	8.450
predšolski otroci	2.459	3.281	3.928

Patronažna in babiška služba	1974	1975	1976
štev. patronažnih obiskov	4.265	4.257	4.217
štev. babiških obiskov	3.411	3.490	5.966

Nova zdravstvena postaja v Zagradcu

V letu 1977 je bilo praznovanje krajevnega praznika Zagradec - 16. julija - povezano s slovesno otvoritvijo novozgrajene zdravstvene postaje v Zagradcu. Velika udeležba krajanov in gostov, med drugimi so bili navzoči tudi Ivan Maček,član sveta federacije, Francka Strmole, predsednica skupščine regionalne zdravstvene skupnosti, dr. Jože Beniger, častni občan krajevne skupnosti in Janez Lesjak, predsednik skupščine občine Grosuplje, je potrdila pomen in vlogo zdravstvene postaje za prebivalce Zagradca in okolice.

Skupni napori krajanov, ki so s samoprispevkom zbrali del sredstev, regionalne in občinske zdravstvene skupnosti, stanovanjske skupnosti, skupščine občine Grosuplje in Zdravstvenega doma Ljubljana - TOZD Grosuplje, ki so prispevali ostali del sredstev, so pripomogli, da se je zdravstveno varstvo približalo ljudem. Objekt je v kratkem roku in kvalitetno zgradilo Splošno gradbeno podjetje Grosuplje.

1. Kletne prostore - 2 garažna boksa, shrambo, kotlarno ter druge stranske prostore, v skupni izmeri 76,35 m^2.

2. Prostore zdravstvenih ordinacij - splošno ordinacijo, sobo za medicinsko sestro, previjalnico, sobo za patronažno službo, zobno ordinacijo, rentgen, čakalnico, kopalnico ter druge garderobne in sanitarne prostore, v skupni izmeri 172,30 m^2.

3. Stanovanje za zdravnika - dnevna soba, soba, kuhinja, predsoba, vetrnik, v izmeri 48,95 m^2. Skupna neto površina zdravstvenega objekta je 297,60 m^2.

Stroški objekta s stanovanjem vred so znašali 2.856.054 din. K tem stroškom moramo prišteti še zunanjo ureditev in greznico, prispevek za zaklonišča, opremo in stroške za tehnično dokumentacijo. Skupni stroški gradnje postaje in opreme ter ureditev okolice znašajo tako približno 3.900.000 din.

Z dovoljenjem dr. Jožeta Benigerja objavljam še njegov slavnostni govor ob krajevnem prazniku in svečanem odprtju novega zdravstvenega objekta:

"Tovarišice in tovariši, spoštovani gostje:

Letošnji krajevni praznik 16. julij je za krajevno skupnost Zagradec še posebno svečan, saj odpiramo zdravstveno postajo, to je objekt, ki naj služi krajanom Zagradca in okolice z urejeno in organizirano zdravstveno službo v najtežjih trenutkih življenja - v bolezni. V kratkih 30 letih po izbojevani svobodi, za katero so dali svoja življenja najboljši sinovi naše dežele, lahko ugotovimo neslutene uspehe pri dvigu splošnega in osebnega standarda naših delovnih ljudi. Ti uspehi so bili doseženi po pridobitvah NOB, ki jo je organizirala Komunistična partija s tovarišem Titom. Zato menim, da se z odptrjem te ustanove pridružujemo tudi mi številnim proslavam in prireditvam ter delovnim zmagam, ki jih prirejajo letos delovni ljudje na čast 40-letnice ustanovitve Komunistične partije Slovenije, 40-letnice prihoda tovariša Tita na čelo partije in 85-letnice njegovega rojstva.

Oborožen upor in neizprosen boj proti okupatorju in njegovim sodelavcem je partiji s tovarišem Titom uspelo organizirati in voditi do končne zmage, ker je bila edina politična sila, ki v bivši Jugoslaviji ni bila kompromitirana. Vse buržuazne stranke obenem z vladno kliko so se razkrinkale s tem, da so sodelovale z okupatorjem ali pa so se njihovi voditelji umaknili iz Jugoslavije. Le tovariš Tito in CK KPJ je ostal pri svojih narodih, pri svojih borcih in z njimi delil vse težave in doprinašal žrtve težkega, a herojskega štiriletnega boja za osvoboditev.

Partija pa se ni bojevala le za izgon okupatorja, temveč tudi za nacionalno in ekonomsko osvoboditev naših narodov in narodnosti, za boljše in srečnejše dni delovnega človeka, za bratstvo in enotnost naših narodov, za mir - za dobro vsega sveta. Zato je razumljivo, da so se pod njeno zastavo zbirali vsi napredni in pošteni ljudje, neglede na politično prepričanje in versko opredeljenost. Komunisti so s svojim heroizmom in žrtvami stali v prvih vrstah borcev in ne boječ se celo za življenje, pisali s svojo krvjo slavno zgodovino Jugoslavije v boju za osvoboditev. Ta boj, ki ga je modro in uspešno vodil vrhovni komandant tovariš Tito, slavna zmaga in uspehi revolucionarne graditve takega

družbenega reda, ki visoko dviga prapor demokratičnega samoupravnega socializma, reda, ki se bojuje za popolno osvoboditev človeka, je omogočil odpravo izkoriščanja človeka po človeku; ta red priznava in se bori za uveljavitev človeških pravic na vsem svetu. Danes ni dežele in naroda, zlasti še med zaostalimi in podjarmljenimi, ki bi ne poznala Jugoslavije, njene slavne osvobodilne borbe in še posebej velikega državnika, stratega, vojskovodjo, predvsem pa človekoljuba in borca za mir - tovariša Tita. Rezultati pridobitev NOB so vidni v splošnem in osebnem življenjskem standardu. Bilo bi preveč in nemogoče našteti vse, kar smo zgradili in dosegli po vojni za lažje in boljše življenje naših delovnih ljudi. **Ni** področja, na katerem **ne** opažamo velikih dosežkov, pa naj bo to v šolstvu in izobrazbi, zdravstvu in socialnem varstvu, otroškem varstvu, zaposlovanju, pri izgradnji gospodarstva, prometa, elektrifikacije do komunalne in stanovanjske graditve.

Starejši lahko primerjamo današnje stanje na svojem območju s predvojnim, mlajši so za tako primerjavo prikrajšani in zato pogosto ne opažajo neslutenega napredka. Seveda pa je treba še marsikaj opraviti; to pa bomo lahko storili, če bodo v nas ideali in požrtvovalnost, ki so odlikovali naše borce-partizane in udarnike v povojni graditvi porušene domovine. Samoupravljanje nam daje pravico pa tudi dolžnost, da soodločamo pri urejanju življenja in družbenega reda pa tudi pri ustvarjanju materialne podlage za pridobivanje potrebnih dobrin. Treba se je seveda vsega tega zavedati in aktivno sodelovati v boju za napredek človeštva in za dobre odnose med narodi in ljudmi.

Tovarišice in tovariši, da danes praznujemo začetek dela zdravstvene postaje, se moramo zahvaliti prav dejstvom, ki sem jih v uvodu omenil. Menim, da prebivalci krajevne skupnosti Zagradec slavijo danes veliko zmago solidarnosti med ustreznimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi, delovnimi organizacijami, zdravstvom ter družbeno-politično skupnostjo in še posebej krajani, ki so s samoprispevkom pomagali pri tej izredno pomembni akciji. Zato sem prepričan, da ni za krajevno skupnost danes nič manjši praznik kot takrat, ko smo odpirali novo šolo. Osebno sem prepričan, da sem doživel izpolnitev dolgoletne vaše pa tudi svoje želje, to je postavitev materialnega temelja za dobro in sodobno medicinsko pomoč bolnim krajanom. Morda se ne zavedamo dovolj, kaj pomeni približati strokovno zdravstveno skrb bolnemu človeku, bomo pa to vedeli, kadar bomo bolni. Spomnimo se samo, koliko časa, koliko kilometrov in koliko stroškov vas je stalo, preden ste prišli do zdravniške pomoči, če ni bila ta pomoč že celo prepozna. Danes smo doživeli z izgraditvijo te ustanove nov dvig osebnega standarda, saj je zdravje eden od bistvenih pogojev za srečno in uspešno življenje, in delovno sposobnost, zato je cena te pridobitve neprecenljiva. Ni moja naloga naštevati in izrekati zahvalo organizacijam in posameznikom, ki so posebej zaslužni za dograditev te zdravstvene postaje, vendar želim poudariti, da brez nekaterih - imena niso pomembna - danes ne bi bili zbrani

na tem mestu, zato jim izrekam toplo in iskreno zahvalo, saj so neomajno, z aktivistično vnemo in požrtvovanjem vztrajali in se nesebično zavzemali za to gradnjo.

Ob koncu mi dovolite, dragi Zagradčani in okoličani, da vam kot prvi zagraški zdravnik čestitam prav iz vsega srca k temu velikemu prazniku. Želim vam, da bi ga čimmanj potrebovali, če pa vam bo v bolezni in nesrečah potreben, naj vam da najboljšo strokovno pomoč in vas lepo, človeško toplo sprejme."

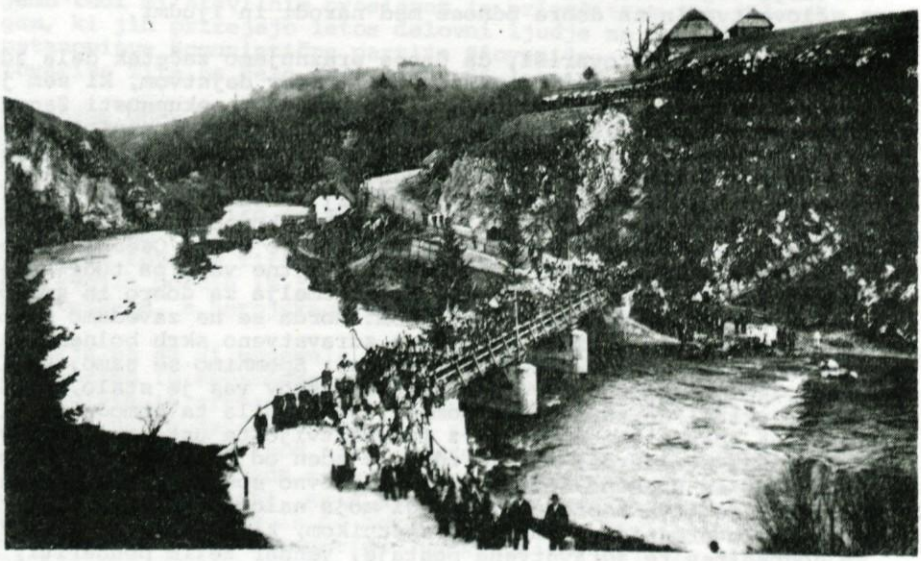

Otvoritev novega mosta čez Krko v Zagradcu leta 1936.
(foto Janko Erjavec)

JOSIP PERME IN NJEGOVA JAMA

Valter Bohinec

Govor ob odkritju spominske plošče Josipu Permetu, odkritelju in turističnemu pospeševatelju Taborske jame, v Permetovi dvorani te jame 11. septembra 1977

Prostor, v katerem zborujemo, se je prvotno imenoval Srednja dvorana, pred nekaj leti pa so jo upravičeno preimenovali v Permetovo dvorano - v čast odkritelju, podporniku in propagatorju tega podzemeljskega sveta županu Josipu Permetu. Ko danes ob pomembni petdesetletnici turističnega odprtja Taborske jame po zaslugi Turističnega društva Grosuplje odkrivamo ploščo v spomin tega znamenitega moža, bo prav, da si ogledamo njegovo življenjsko pot in njegovo jamoslovno delovanje. Rodil se je v Ponovi vasi 30.7.1874 in v bližnjem Št. Juriju obiskoval ljudsko šolo. Tu je večkrat slišal učitelja Remca, kako je učence pri obravnavanju Krasa in opisu Postojnske jame opozarjal na Ledenico pod Taborom, znano že v Valvasorjevih in Hacquetovih časih - skoznjo smo prišli tudi mi - in pri tem dejal: "Kjer je ena jama, jih je rado še več i.. ni izključeno, da bodo kdaj odkrili blizu Ledenice še kakšno jamo s kapniki." Perme si je te besede dobro zapomnil in že kot 11-leten deček stikal po Ledenici in jo raziskoval, pri čemer si je svetil z lojevimi svečami, ki jih je napravil sam. Kakih pet let pozneje se je spustil tudi v Brezno pri Opolzkem kamnu, ki je bilo znano tudi gozdnim delavcem; obešali so vanj barilček z vodo, da je ostala hladna, ni pa jim prišlo na um, da bi tvegali spust v njegovo notranjost. Že takrat je Perme skušal najti zvezo med breznom in sosednjo Ledenico, vendar zaman. Seveda ni slutil, da se bo tu pozneje le odprla pot v čudovite podzemeljske dvorane.

Tja do svojega 24. leta je raziskoval tudi druge votline in brezna v domači okolici, vendar je leta 1898, ko je postal občinski odbornik, nehal raziskovati, da bi se mu ne smejali, saj so ga imeli zaradi njegove jamarske vneme malone za čudaka. Kljub temu so ga spoštovali zaradi njegove naravne razumnosti, marljivosti pri obdelovanju in vodenju posestva ter ljubezni do javnega dela. Bil je, kakor je zapisal neki kronist, "trden in pravi slovenski kmet, vedno ponosen na svoje kmetstvo in v prvih vrstah borcev za razcvet kmetskega stanu." Ni čuda, da je kmalu postal župan šentjurske občine in jo vodil 30 let. Bil je stvaren in neutruden delavec. Tako je npr. daleč pred drugimi občinami izvedel elektrifikacijo svoje občine, dosegel znatno razširitev ljudske šole in povečanje pokopališča ter ustanovil in do smrti vodil Ljudsko hranilnico v Št. Juriju. Bil je nekaj časa tudi poslanec oblastnega zbora.

Kljub prezaposlenosti pa mu jamarska žilica ni dala miru. Kmalu po prvi svetovni vojni je spet začel stikati po jamah, saj mu

je bilo v okolici na en kilometer znanih okoli 10 votlin. Naključje je hotelo, da so se na binkoštno nedeljo 23. maja 1926 štirje mladi vaščani, in sicer 17-letni županov sin Jože in njegova sestra Francka, Jože Hribar in Franc Ogrinc sprehodili do Ledenice. Niso se pa zadovoljili z njenim obiskom, temveč se jim je zahotelo še pogleda v Brezno pri Opolzkem kamnu. Pri taborski cerkvi so si sposodili lestev in se po njej spustili v globino. Kapniki, ki so jih videli, so se jim zdeli zelo lepi, vendar so pozneje ugotovili, "da so od zraka in sonca potemneli in niso nič posebnega v primerjavi s kapniki, ki so jih našli kasneje v Taborski jami". Ko so se doma postavljali s svojim doživljajem, jim je Jožetov oče pripovedoval o svojem nakdanjem obisku brezna in kako ni imel uspeha. Ob tem obujanju spominov pa se je odločil, da še enkrat poskusi srečo.

Že tri dni pozneje, v sredo 26. maja, se je v spremstvu sina Jožeta, svojega soseda krojaškega mojstra Ivana Ogrinca in 16-letnega sina le-tega, Antona - brata prej omenjenega Franca - odpravili k breznu. Ogrinc ni bil kos nenavadni pustolovščini in se je vrnil domov, Perme pa se je s fantoma spustil v brezno po isti taborski lestvi kakor mladinci nekaj dni prej. Kakor je pozneje sam zapisal v podrobnem članku v PV in nato ponovno v malo spremenjenem časopisnem poročilu, je bil opremljen z dvema električnima svetilkama, nekaj baterijami in svečami, merilnim trakom, več svinčniki, nekaj papirja in tremi škatlami vžigalic. 11-meterska lestev se je ustavila nad velikim kupom skal, kamenja, zemlje in dračja, ki je bilo popadalo v brezno; zdaj ga seveda ni več. Perme se je takoj lotil vzhodne dvorane v smeri proti Ledenici v upanju, da najde kak dohod do nje. Dva manjša rova sta se po mučnem večurnem plezanju izkazala za ozka in neprehodna, raziskovalec se je dvakrat vrnil v dvorano. Stopil je že na prvi klin lestve, da se vrne domov, pri tem pa mu je spodrsnilo. Z levico se je držal lestve, z desnico, v kateri je imel električno svetilko, pa je zamahnil in pri tem opazil odsev svetilke v majhni votlinici v jugozahodni steni dvorane. Kljub utrujenosti je vdrl vanjo in tako našel zaželeno nadaljevanje jame, dasi ne v prvotno nameravani smeri. S pomočjo obeh fantov, ki sta celo šla po še eno 2-3 m dolgo lestev na Tabor, je po nizkem rovu po odstranitvi nekaj skal z velikim naporom prišel do dveh krasnih, približno 4 m visokih slokih kapnikov, ki sta pozneje dobila ime Svečnika - danes je, žal, ohranjen le še eden od njiju. V višini nad njima se je odpirala nova votlina. "Splezam v višino po skali, spremljevalca za menoj," tako opisuje ta trenutek Perme, "in pridem v krasno, sedaj imenovano Glavno dvorano. Tu se blešči na tisoče krasnih kapnikov, stalagmitov in stalaktitov. Polagoma gremo nekoliko v breg, tako pridemo do velikega kapnika, zdaj imenovanega Spomenik neznanemu junaku. Bili smo vsi presenečeni, stali smo nepremično in gledali zodzemeljske krasote. Moja spremljevalca sta začela peti in vriskati." Pričeli so meriti, Perme je tudi

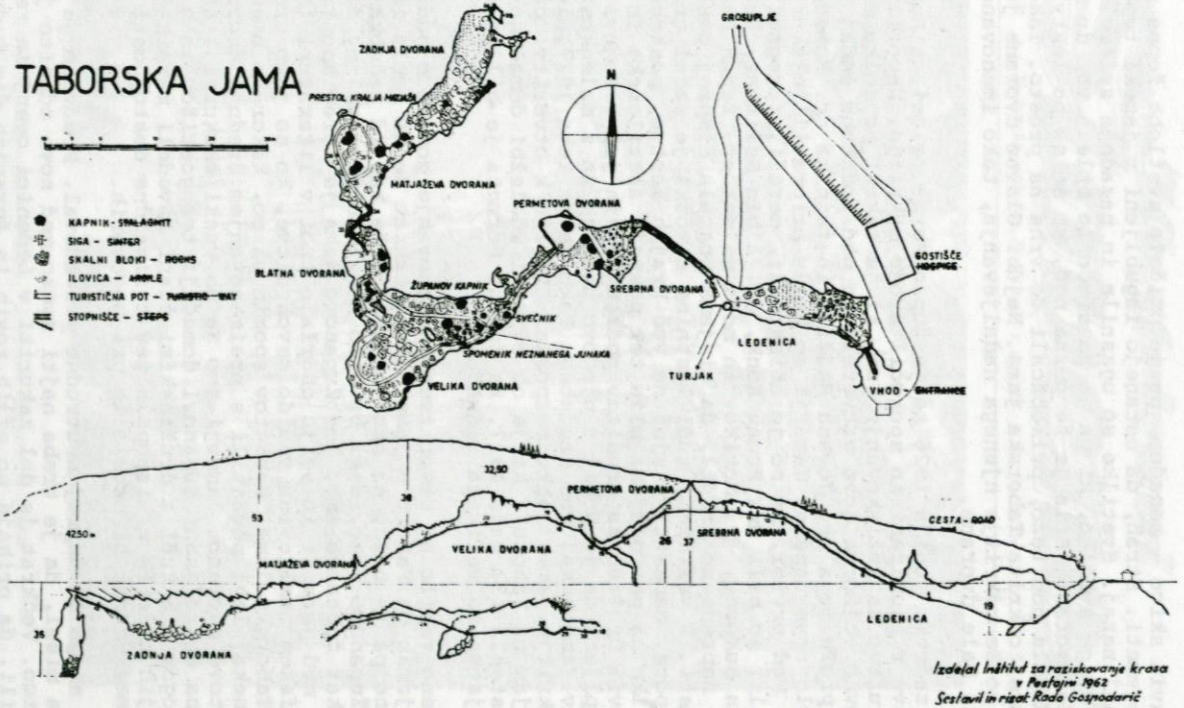
TABORSKA JAMA
ZADNJA DVORANA
PRESTOL KRALJA MEDVEDA
MATJAŽEVA DVORANA
PERMETOVA DVORANA
BLATNA DVORANA
ŽUPANOV KAPNIK
SVEČNIK
SPOMENIK NEZNANEGA JUNAKA
VELIKA DVORANA
SREBRNA DVORANA
LEDENICA
TURJAK
VHOD - ENTRANCE
GOSTIŠČE
HOSPICE
GROSUPLJE
N
KAPNIK - STALAGMIT
SIGA - SINTER
SKALNI BLOKI - BLOCKS
ILOVICA - MARLE
TURISTIČNA POT - TOURISTIC WAY
STOPNIŠČE - STEPS
4250
53
36
32,50
26
37
19
35
CESTA - ROAD
Izdelal Inštitut za raziskovanje krasa
v Postojni 1962
Sestavil in risal: Rado Gospodarič

napravil skico - nenadoma pa je pričela svetloba žepne svetilke pojemati. Strah, da ostanejo izgubljeni v jamski temi, jih je gnal nazaj. Svetilke so ugasnile in nazadnje so imeli le še 3 cm dolgo svečico, ki pa je na srečo le brlela vse do rešilne vhodne dvorane. Bila je že pozna noč, ko so se po lestvi, ki se je vdajala pod težo, prikobacali do vrha na prosto. Tako je bila torej odkrita Taborska jama. Najdbi Glavne dvorane je kmalu sledilo še odkritje njenega nadaljevanja, tako imenovane Blatne ali Male dvorane.

Že v začetku junija 1926 se je župan Perme oglasil v Muzejskem društvu v Ljubljani in sporočil svoje odkritje. Napotili so ga na Društvo za raziskovanje jam, ki je takrat po molku med prvo svetovno vojno na novo vzcvetelo in pod vodstvom sedaj že pokojnega profesorja dr. Jovana Hadžija in tajnika dr. Romana Kenka doseglo nove uspehe. Jamarji so kmalu pripravili ekskurzije v jamo. Med prvimi, ki so jo obiskovali, merili, fotografirali in opisali, so bili dr. Roman Kenk, dr. Albin Seliškar, Franci Bar, Marjan Bukovec, P. Novikov in moja malenkost. Župan Perme pa se je naprestano trudil, da bi jama postala čimprej dostopna javnosti. Z velikimi, tudi lastnimi stroški je začel graditi v jami pota, namestil v njej na več krajih lestve, poskrbel za svetilke na petrolejski plin ter pozneje acetilenske in celo ustanovil Društvo za ureditev podzemeljskih jam v Ponovi vasi pri Grosupljem, da je dobil z njegovo pomočjo in z malenkostno vstopnino v jamo nekaj več sredstev. Tako je že leta 1927, leto dni po odkritju jame, lahko razposlal "Vabilo k otvoritvi podzemeljskih jam na Taboru", ki je ob ogromni udeležbi domačinov in gostov stekla 15. maja 1927. Za župana Permeta je bil to dan zadovoljstva in velikega zadoščenja.

Omenjeno vabilo na otvoritveno praznovanje govori o podzemeljskih jamah na Taboru - jama namreč takrat še ni imela imena. Naravno pa je bilo, da smo jo jamarji že kar od začetka imenovali Županovo jamo, dasi bi bilo morda bolj pravilno, da bi ji dali kar županovo ime. Ime Županova jama je torej spontano nastalo med jamarji in se je obdržalo tudi v literaturi in na topografskem zemljevidu vse do osvoboditve, ko so jamo preimenovali v Taborsko jamo. Permetov spomin pa so, kakor že omenjeno, pred nekaj leti počastili s preimenovanjem Srednje dvorane v Permetovo dvorano. Jamarji smo se ob vsaki ekskurziji radi oglasili na gostoljubni županovi domačiji ter gostišču in v prijetnih pogovorih tudi z družinskimi člani izvedeli marsikaj o nadaljnjih načrtih za izpopolnitev turistične dostopnosti Županove jame. Vendar ni ostalo le pri pogovorih.

Perme si je še naprej neutrudno prizadeval. Predvsem ga je prevzemala misel, da je treba najti zvezo med novo odkrito jamo in Ledenico. Večkrat je dal zakuriti v Ledenici ogenj in res so zapazili, da prihaja po ožjih rovih in špranjah dim v dvorano pod jamskim vhodom. S tem je bil podan dokaz, da Ledenica ni samostojna jama, temveč le del taborskega jamskega sestava;

Ilustrirani Slovenec

Leto III ◆ Tedenska priloga „Slovenca" z dne 24. julija 1927, štev. 152 ◆ Štev. 30

Skupina kapnikov v vel. dvorani Županove jame
(Ilustrirani Slovenec z dne 24. julija 1929, štev. 152
Štev. 30, stran 245)

neposredno zvezo med njo in vhodno dvorano je bil zadelal ogromen podor skalovja skupaj z veliko množico ilovice. Skozi to silno pregrado so Perme in njegovi sodelavci v sedmih zimah z obeh strani z zgledno vnemo in potrpežljivostjo izvrtali, izstrelili in izsekali hodnik med obema jamama. Da zmanjšajo stroške, so delali kar sami brez tehnične pomoči in zgrešili sredino za komaj nekaj centimetrov, dasi so merili s preprostim orodjem. Morali so zelo paziti, da se jim ne poruši kamenje nad glavo in da ne okrušijo kapnikov - v rovu so namreč naleteli na zelo lepo kapniško dvoranico, ki so ji dali ime Srebrna dvorana. Ko je bil leta 1935 umetni rov dograjen, so lahko pokrili jamsko vhodno odprtino z betonsko ploščo, tako da je zdaj dohod v Taborske jame mogoč le skozi Ledenico, le-to pa so zaprli z železnimi vrati. Ko je bilo to delo končanc, si je Perme postavil nalogo, da izpelje elektrifikacijo jame, saj ob vse večjem številu obiskovalcev razsvetljava s plinskimi svetilkami ni več zadostovala. Treba je bilo zgraditi od voda deželnih elektrarn v Ponovi vasi skoraj 3 km dolg vod do jame, nato pa napeljati še elektriko v jamo samo. Tudi to delo se je srečno končalo in ob binkoštih leta 1936 je prvič zagorelo 40 električnih žarnic z reflektorji po Ledenici in Županovi jami. Pred jamo so postavili tudi majhno, toda primerno okrepčevalnico.

Leto 1937 je prineslo novo odkritje. Ko je Perme s svojimi sinovi iskal nadaljevanje iz Male dvorane, je naletel na špranjo s tako močnim prepihom, da je plamen sveče ugasnil. Razširili so špranjo in se, kakor pravi neko poročilo, "kot krti prerili skozi ilovico in špranje med kamnitimi skladi v novo veličastno dvorano". Imenovali so jo Matjaževa dvorana po treh orjaških kapnikih v sredini, ki kakor stebri podpirajo visoki strop in oblikujejo zares mogočni Marjažev prestol. Tudi tu so uravnali pot in napeljali elektriko. Leto pozneje pa so speljali tudi pot vzdolž južne stene Glavne dvorane in s tem ustvarili krožno pot, tako da je vsaj delno olajšana turistična hoja brez srečevanja obiskovalcev.

Taborska jama ni velika, saj meri od vhoda do brezna na koncu Velike dvorane, s katero se nadaljuje Matjaževa dvorana, le okoli 330 m. Pomembna pa je, ker ima malone vse jamoslovne pojave: po silnih podorih zasuto strugo nekdanje reke, prepade in brezna, rove in dvorane, kapnike vseh oblik, barv in razsežnosti v bogastvu, ki dosega lepoto marsikaterega dela Postojnske jame, sigove ponve s kristalno čisto vodo, pozimi pa ledene tvorbe v Ledenici. Velik je bil njen pomen med obema vojnama, ko nam je bila odvzeta Postojnska jama, saj je bila takrat na širnem kraškem ozemlju naših meja edina turistično urejena in osvetljena jama. Ni dvoma, da je imel glavno zaslugo za to Josip Perme. Ne poznamo drugega primera, da bi zasebnik vložil v podobno podjetje toliko časa, dela in celo lastnih sredstev kakor on. Žal sadov svojih dolgoletnih naporov ni užival dolgo. Po kratki bolezni je 14. aprila 1940 umrl v svoji rojstni Ponovi vasi. Pogreba so se udeležile pravcate ljudske množice, med

njimi odlični zastopniki oblasti in kar devet županov iz bližnje in daljne okolice. Da smopin nanj ne ugasne, naj pripomore tudi današnje praznovanje in spominska plošča v tej podzemeljski dvorani.

- - - - - - - - -

Pomembnejši spisi o Taborski jami

B o h i n e c Valter, 1927: Županova jama. Geografski vestnik 2/1926, 159-168, Ljubljana
P. A., 1930: Županova jama s krasnimi kapniki. Slovenski narod 53, št. 129, 7.6., Ljubljana
P e r m e Josip, 1935: Kako je bila odkrita "Županova jama". Planinski vestnik 35/1935, 220-222, Ljubljana
P e r m e Josip, 1939: Kako je bila odkrita Županova - Permetova jama. Slovenec 67, št. 121, 28.5., Ljubljana
N e i m e n o v a n, 1939: Naša najlepša kraška jama. Slovenec 67, št. 191, 23.8., Ljubljana
O s m r t n i c a, 1940: + Josip Perme. Slovenec 68, št. 86, 16. 4., Ljubljana
H a f n e r Janko, 1942: Županova jama, biser Dolenjskega krasa. Slovenčev koledar, 161-165, Ljubljana
V a l e n t i n č i č Stane, 1969: Prizadevanja župana Jožeta Permeta. Zbornik občine Grosuplje 1, 111-114, Grosuplje
B o l e Jože, 1970: Taborska jama. Zbornik občine Grosuplje 2, 65-68, Grosuplje
L e s j a k Janez, 1976: 50 let (odkritja) Taborske jame. Zbornik občine Grosuplje 8, 221-222, Grosuplje

J a v o r n i k Lojze: 50 let Taborske jame. Premagano brezno. Delo 19, št.213, 13.9.1977, Ljubljana

B o h i n e c Valter, 1978: Taborska jama, šolski primer podzemeljske jame. Proteus 40, 175-178, Ljubljana

H a b e France, 1978: Taborska jama. Besedilo k prospektu o Taborski jami (v tisku).

Pripis: Spominsko ploščo je fotografiral Permetov vnuk dr. Ciril Kržišnik.

DELO OBČINSKEGA ODBORA RK GROSUPLJE

Alenka Trontelj

Občinski odbor RK vključuje naslednje krajevne odbore: Ambrus, Dob, Dobrepolje, Ilova gora, Ivančna gorica, Kompolje, Krka, Metnaj, Muljava, Polica, Ponikve, Podtabor, Račna, Staro apno, Sp. Slivnica, Stična, Šentvid, Šmarje, Temenica, Višnja gora, Zagradec in Žalna. Iz tega je razvidno, da ima vsaka krajevna skupnost v občini, tudi svojo organizacijo RK, razen KS Dobrepolje; tam imajo Kompolje in Dobrepolje svoj odbor RK.

Če se v mislih preselimo za desetletje, morda tudi več v preteklost, vidimo, da je Rdeči križ marsikomu pomenil dobrodelno organizacijo. Res, saj je tudi v večini bilo tako! Danes pa so naloge odborov RK mnogo bolj obsežne, zato imata predsednik OORK tov. Vera Podkoritnikova in tajnik tov. Ante Kadunc res polne roke dela.

Ena izmed nalog, ki seže morda najdlje v zgodovino delovanja RK, je zbiranje obleke in obutve. Letos sta v tej akciji, ki je potekala 18. maja popoldne, OORK in Krajevna organizacija RK Grosuplje in Šmarje zbrala 1600 kg oblačil in obutve. Zbrano blago občinski odbor posreduje krajevnim organizacijam, te pa ga namenijo najbolj potrebnim. V akciji zbiranja papirja dne 12. maja, v kateri se je OO RK povezal z osnovno šolo, so šolarji zbrali 9040 kg starega papirja.

Ena poglavitnih in danes - v času drvenja in pločevinaste naglice - najbolj potrebnih nalog je vsekakor dobro izpeljana krvodajalska akcija. V občini Grosuplje je v lanskem letu meseca decembra ta akcija potekala 2 dni, udeležilo pa se je je 588 krvodajalcev. Čeprav je to veliko število, pa tako predsednik kot tajnik nista zadovoljna in poudarjata, da naša občina v tem delu še vedno ne dosega načrta, ki ga postavlja republiški odbor RK, to pa iz čisto preprostega razloga: mnogo naših občanov združuje delo v delovnih organizacijah ljubljanskih občin in so tako evidentirani kot darovalci krvi za omenjeno občino. Toda če gledamo na to s čisto človeške plati, ugotovimo, da se naši občani prav dobro zavedajo, kako potrebna je ta humana akcija. Naj na tem mestu omenim še našega občana, delavca SGP Grosuplje, tov. Jožeta ŽGAJNARJA(roj. 1. 1939) s Ceste 59 - Videm Dobrepolje, ki je prejel odlikovanje za 25-krat darovano kri. Vsekakor nam je ta in še mnogo njemu podobnih lahko le za vzor, saj ne vemo, kdaj bomo potrebovali pomoč!

Delo OO RK pa zajema tudi organizacijo tečajev; to je pa odvisno od želja in potreb krajevnih organizacij, ki le-te sporočajo OO RK. Tako je bil v tekočem šolskem letu na Muljavi organiziran 20-urni tečaj prve pomoči, ki ga je z izpitom uspešno zaključilo

46 slušateljev, kuharski tečaj, ki ga je obiskovalo 21 tečajnikov, izredno veliko pa je bilo zanimanje za tečaj nege bolnika, a je bilo zaradi specifičnosti dela število slušateljev omejeno na 12. Za potrebe DO poteka trenutno (mesec junij) tečaj prve pomoči v Ivančni gorici, do jeseni pa bo organiziran v isti namen tudi v Grosupljem in Dobrepoljah. Najbolj pa so obiskani 10-urni tečaji za voznike motornih vozil. V šolskem letu 77/78 je organiziranih 11 tečajev z 278 slušatelji. Pri organizaciji oz. izpeljavi tečajev prve pomoči je odbor dolžan vso zahvalo našim prizadevnim zdravnikom in medicinskim sestram, ki se ob obilici svojega napornega dela zavedajo, kako pomembno je to delo oz. ozaveščanje ljudi na področju prve pomoči. Potrebno je poudariti, da morajo zdravniki in medicinske sestre, ki predavajo na teh tečajih, predhodno opraviti še posebne seminarje.

Ob vsem tem ne gre prezreti tudi udeležbe OO RK v brigadi RK. V lanskem letu sta se te akcije udeležila tov. Milan GENORIO in Elizabeta KOŠTRIC, prizadevna študentka medicine, ki jo je za njeno prizadevnost in uspešnost treba še posebej pohvaliti, v letošnji akciji pa bodo sodelovale kar tri naše mlade občanke, in sicer Jožica NOVAK in Danica PREGL, obe študentki Višje šole za zdravstvene delavce, ter gimnazijka Vesna ĐURĐEVIĆ. Ob tem smo zadovoljni, da se tudi naša mladina vse bolj vestno in zavzeto vključuje v delovanje RK.

Vcepiti mladini čut in veselje do delovanja v tej humani organizaciji - to je že namen podmladkov Rdečega križa na osnovnih šolah. Tako sta bila na OŠ L. Adamiča na Grosupljem v tem šolskem letu organizirana kar dva 20-urna tečaja prve pomoči; udeležilo se ju je okrog 50 učencev sedmih in osmih razredov.

V soboto, dne 10.6.1978, je v OŠ L. Adamiča potekalo občinsko tekmovanje šolskih ekip v prvi pomoči. Tekmovanja se je udeležilo iz OŠ Grosuplje - 13 učencev, OŠ Šentvid - 7 učencev, OŠ Stična - 7 učencev in iz OŠ Višnja gora 13 učencev.

Člani odborov RK so s svojim delom zadovoljni; ne gledajo le na to, kaj so naredili, ampak je njihov cilj narediti čimveč in čimbolje! Vsakdo, ki dela v tej humani organizaciji, se zaveda, da mora biti predvsem Človek! Tudi zato nekatere krajevne organizacije ob dnevu žena obiščejo stare in osamljene žene. Ne zaradi daril, ki prav takšnim, mimogrede povedano, zelo prav pridejo, ampak mnogo bolj zaradi tistih toplih besed, ki so jih ljudje v odročnih krajih, v osamljenih hišicah, kjer pa še vedno bijó človeška srca, potrebni prav tako kot suha zemlja vode! Zaželene so!

Ohraniti človečnost, toplo besedo, prijazen smehljaj - v današnjem času, času mrzlične naglice - to je vodilo vsem, ki delamo v organizacijah RK!

DOLGA POTA STIŠKIH IZKOPANIN

Stane Gabrovec

V zgodovini slovenske arheologije ima pomembno vlogo vojvodinja Mecklenburška. Pod tem imenom označujemo in tako je znana tudi v literaturi vojvodinja Paul Friedrich von Mecklenburg, rojena princesinja Windschgrätz. Znana je predvsem kot izkopavalka, strokovno pa ni ničesar napisala, tudi o svojih izkopavanjih ne. Njena izkopavanja so tako ostala v desetletju njenega dela, to je od 1903 do 1914, tudi popolnoma neznana. Le sem in tja najdemo kako notico, kje je kopala, kaj je izkopala, o tem pa sploh nič. Uradna arheologija je zaradi njenega visokega naslova izkopavanja pač morala tolerirati, dasi očitno nerada, kot lahko sklepamo iz posameznih bolj rokopisnih kot tiskanih notic. Vendar njenega počutja ni mogel preprečiti niti Dvorni muzej na Dunaju, kaj šele Ljubljana.

Svoje izkopanine je vojvodinja Mecklenburška hranila večidel na gradu Bogenšperk. Po osvoboditvi leta 1918 je prišla njena zbirka pod sekvester in je bila deponirana v 72 zabojih v Narodnem muzeju v Ljubljani. Leta 1929 je bil sekvester ukinjen, lastnica izkopanin Marie Antoniette, hčerka tedaj že umrle izkopavalke, je gradivo začasno deponirala na Bledu in iskala priložnosti za prodajo. Slovenija očitno za to ni imela denarja. Vojvodinja je dobila dovoljenje za izvoz. Za protiuslugo si je Narodni muzej pred izvozom smel izbrati nekaj gradiva iz zbirke. Vendar so bile možnosti zelo omejene. Dr. Ložar, ki je izbor izvedel, sploh ni imel na razpolago celotnega gradiva. Tudi profesor Saria je bil zaradi tega ogorčen, kot zvemo iz korespondence, ki jo je imel z Unverzagtom, ki je bil tedaj vodja prazgodovinskega muzeja v Berlinu. Ložar je gradivo, ki je ostalo v Sloveniji, takoj objavil v Glasniku muzejskega društva 15, 1934 in na svojo objavo navezal svojo najboljšo študijo o slovenskem železodobnem obdobju. Glavnina mecklenburške zbirke pa je odšla v Zürich, kjer so pripravili avkcijski katalog najboljši tedanji evropski prazgodovinarji: A.Mahr, G.V.Merhart, R.Lantier, E.Vogt, F.de Tompa, B.Saria in J.H.de Navarro. Urednik kataloga je bil A.Mahr, kot nekdanji kustos Naravoslovnega muzeja na Dunaju odličen poznavalec slovenske prazgodovine. Katalog je nedvomno pomembna znanstvena publikacija, ena najboljših, kar smo jih med obema vojskama dobili o slovenski prazgodovini, ne more pa seveda nadomestiti znanstvene edicije celotnega gradiva. Katalog, običajno ga citiramo Treasures of Carniola, je izdala v angleščini American Association, Anderson Galleries. Dražba je potekala 19. januarja 1934 popoldne. Skoraj celotni del

zbirke je odkupil Peabody Museum v Harvardu, ki je v sklopu slavne harvardske univerze. Le skromen del je prišel tudi v Ashmolean Museum v Oxford.

Ta kratka skica le nepopolno povzema, kar o prodaji vemo iz Treasures of Carniola in od Ložarja. Izkopavanja vojvodinje Mecklenburške in usoda njene zbirke pa seveda tudi globlje razkrivajo zgodovino slovenske arheološke vede, predvsem prazgodovinske arheologije. Njena zgodovina pa še ni bila napisana, čeprav bi bila hvaležna tema za slovenskega arheologa kot - vsaj včasih - tudi za romanopisca. Naš sestavek nima namena podajati celotno zgodovino izkopavanj vojvodinje, pač pa želi osvetliti neznano poglavje o poti našega arheološkega gradiva v Berlin in o njegovi usodi po zadnji vojski.

Gre namreč za arheološke izkopanine, ki jih je vojvodinja Mecklenburška podarila cesarju Viljemu II še pred prvo svetovno vojno, kar je bilo v slovenski arheološki literaturi vsaj delno znano, in za skrivnostno izkopavanje berlinskega arheologa A.Götzeja v Stični, ki, kolikor je meni znano, v slovenski arheologiji sploh še ni bilo omenjeno. Pa tudi v tuji literaturi ne, če izvzamemo dve skopi omembi v Vodiču po berlinskem muzeju iz leta 1913 in 1922 in še že mlajšo omenitev pri Reineckeju leta 1950 ob slavni objavi negovskih čelad.

Zgodbo sem lahko razvozlal za svojega študijskega obiska v Berlinu, kjer sem bil gost Nemškega arheološkega inštituta od 15. novembra do 15. decembra 1977. V muzeju za prazgodovinsko arheologijo so mi ljubeznivo nudili vso potrebno pomoč ravnatelj A.v. Müller, kustos Gustav Mahr, sin A.Mahra, glavnega urednika kataloga Treasures of Carniola, in dr. K. Goldman. Prav tako mi je dala potrebno pomoč F.Geupel, direktorica muzeja za prazgodovinsko arheologijo v Vzhodnem Berlinu. Posebej se moram zahvaliti G.Mahru, ki mi je dal na razpolago tudi vso svojo korespondenco s prof. Hencknom, v kateri je razkril mnogo novega o mecklenburški zbirki. Posebej naj omenim njegovo sedem strani obsegajoče pismo z dne 7. marca 1973.

Arheološko gradivo iz Slovenije v Berlinu je vzbudilo pozornost predvsem zaradi halštatskega oklepa; ta je bil tedaj edini svoje vrste iz Slovenije in smo ga poznali predvsem po zaslugi W.Šmida, ki ga je prinesel kot primerjalno gradivo ob svoji objavi Klein-Gleina. Pa tudi drugo gradivo šteje med najdragocenejše kose slovenske halštatske kulture. Takole ga našteva berlinski vodič iz leta 1922 (str. 34): Kotna omara 4. Najdbe iz velikih gomil: bronast oklep, tri čelade, bodalo v nožnici, pasne spone, dolga bronasta palica (raženj). Spodaj: bronasta situla, železne sulice in sekire, okrasni kosi. Črna posoda s štiri posodicami na ramenih. Kot najdišče je navedena Kranjska (Krain) s podatkom, da gre za

Slika 1 in 2. Vojvodinja Mecklenburška izkopava stiški oklep (levo). Vojvodinja Mecklenburška pri izkopu stiškega oklepa. Na desni strani se dobro vidi vaza s posodicami na ramenih in spiralnim okrasom, s čimer je določena njena pripadnost h grobu z oklepom.

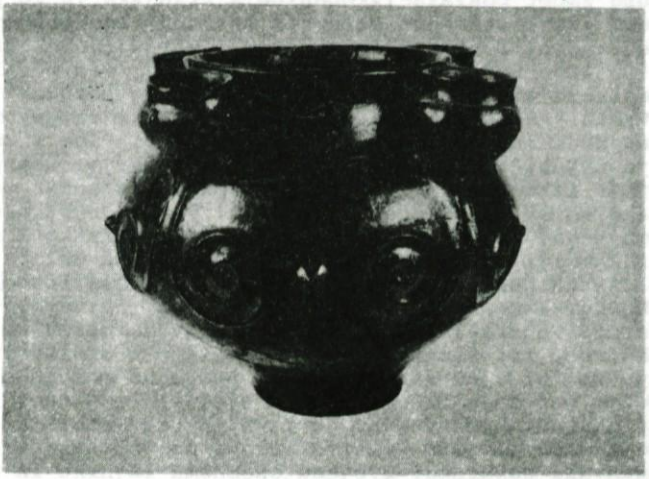

Slika 3. Vaza s posodicami na ramenih in spiralnim okrasom. Pridatek groba z oklepom (glej še sl. 6 in 7).

izkopavanja "I.H. der Herzogin Paul Friedrich zu Mecklenburg geb. Prinzessin Windischgrätz" in za posojilo "S.M.des Kaisers".

Takoj v sosednji vitrini (kotna omara 5) pa so bile razstavljene grobne najdbe, ki jih je izkopal "A.Götze pri vojvodinji P.F.Mecklenburg leta 1906". Pa k tej drugi skupini se bomo povrnili pozneje.

Kako je prišlo do tega daru vojvodinje Mecklenburške cesarju Viljemu II? In kdaj? V Vodiču iz leta 1922 nimamo podatkov za to. Edini podatek sem lahko zasledil v Spominih C.Schuchardta (1859-1943), ravnatelja Prazgodovinskega oddelka berlinskega Etnografskega muzeja, vodilnega nemškega prazgodovinskega arheologa pred prvo svetovno vojno in neposredno po njej. Spomini so izšli leto dni po njegovi smrti 1944 pod naslovom Aus dem Leben und Arbeit. V 18. poglavju govori o svojih srečanjih s cesarjem Viljemom II, ki se je, kot je znano, živo zanimal za arheologijo. Pri Schuchardtu dobimo najprej podatek, da je bila vojvodinja Mecklenburška sorodnica cesarja Viljema II - Schuchardt govori o njej kot o cesarjevi "cousine" (str. 324) - in prav tako jo naslavlja, kot bomo videli, tudi cesar sam v svojih pismih. Drugič pa nam opiše srečanje s cesarjem na jahti v Hamburgu, kamor ga je cesar poklical za 22.6.1913 prav zaradi tega, da bi mu pokazal znamenit dar, ki ga je pravkar prejel. V cesarjevem pozivu za obisk je bilo sporočilo,"da mu je vojvodinja P.F.v. Mecklenburg zopet poslala izkopanine s Kranjske in to pot naj bi bil zraven tudi dobro ohranjen oklep iz halštatskega obdobja". "Nadaljnje odpiranje zabojev s kranjskim gradivom," pravi dobesedno Schuchardt, "je dalo še lepo nedotaknjeno čelado, raženj, več bodal in med keramiko nekaj imenitnih visokih vaz na nogi in veliko posodo z majhnimi posodicami na vratu." Po kosilu na ladji se je cesar razgovoril s Schuchardtom o naših najdbah in želel vedeti njihovo ceno. "Sam sicer ne kupuje od vojvodinje najdb," je rekel, "ona mu jih podarja, sam pa ji daje denar za nadaljnja izkopavanja." Poleg tega pa se je cesar prav strokovno zanimal, kako se oklep obleče in zapenja. Vsekakor strokovna vprašanja: na podlagi tega, kako se oklepi zapenjajo, je lahko Merhart v še danes najboljši študiji o oklepih opredelil slovenske oklepe. Cesar je ob štirih popoldne razpustil svojo družbo in je s cesarico obiskal še konjske dirke v Hornu. Kako naporen je bil ta ogled, ne vemo, vsekakor pa je cesar še istega večera lastnoročno napisal v Hamburgu vojvodinji Mecklenburški obširno, tri strani obsegajoče pismo v angleščini, v katerem se zahvaljuje za "sijajno darilo" in že podrobno poroča o pogovoru s Schuchardtom ter daje že celo vrsto njegovih podatkov in razlag. Pa te nas sedaj ne zanimajo, čeprav je iz njih razvidno, da je bilo cesarjevo zanimanje za arheologijo pristno. Treba pa je priznati, da je bila tudi njegova zahvala cesarska. Svojemu osebnemu tajniku in upravniku blagajne je naročil, da izplača vojvodinji po banki, ki jo je že sama navedla, 100.000 mark. Toda kljub osebnemu in prijateljskemu pismu je hkrati do-

dal stroga naročila: vsoto sme vojvodinja porabiti le in v celoti samo za izkopavanja, za napredek znanosti, za raziskovanja, ne pa za kakršenkoli drug namen. In naročilo je cesar napisal v sicer angleško pisanem pismu v strogi, uradni nemščini! Ohranilo se je in dostopno mi je bilo še eno cesarjevo pismo vojvodinji, in sicer z dne 14.2.1914, torej že iz leta, ko se je začela prva svetovna vojna. Pismo je zopet polno občudovanja do vojvodinje in njenih arheoloških naporov, vendar tudi odločno v pričakovanju petih čelad, ki mu jih je vojvodinja očitno obljubila v zadnjem pismu. Mimogrede zvemo tudi o izkopaninah, ki jih je vojvodinja poslala cesarju po Monteliusu. Cesar pove o njin, "da so v Bonnu v muzeju pri njegovem najboljšem preparatorju, ki je žel končal preparacijo oklepa in čelad idr. In sedaj ima izkopanine razstavljene v svoji predsobi, v ljubki vitrini, kjer jih občudujejo učenjaki, ki jih vabi na ogled." Iz pisma tudi zvemo, da vsi učenjaki niso bili navdušeni nad vojvodinjinim početjem. Očitno gre za Avstrijce, ki niso mogli odobravati izkopavanj mimo vseh avstrijskih uradnih ustanov, toda cesar jih je ostro zavrnil in se postavil v bran svoje varovanke. Prav tako jo zopet sprašuje, če želi novega denarja za svoja izkopavanja.

Tako iz Schuchardta kot iz obeh pisem torej zvemo, da je vojvodinja cesarju večkrat poslala izkopanine. Pri pošiljki z oklepom govori Schuchardt o ponovni pošiljki, v drugem ohranjenem pismu zvemo o izkopaninah, ki jih je poslala po Monteliusu, in hkrati o obljubi, da mu pošlje še pet čelad. Cesar je bil strasten zbiralec - Schuchardt pravi nekje v svojih spominih, da je cesar večkrat izrazil želje, da bi videl najlepše nove najdbe, take njegove želje pa so pomenile že ukaz, da mu jih podarijo. Na tak način je npr. dobil slavno zakladno najdbo zlatih posod iz Eberswaldeja. Najlepše stvari je imel, kot smo videli, ponosno razstavljene kar v svoji predsobi, tako tudi oklep in nekaj čelad, hkrati s slovito zlato najdbo iz Eberswaldeja. To je moralo biti splošno znano. Ko so ob koncu vojske v novemberski mali revoluciji cesarja odstavili in so kielski mornarji zasedli cesarsko palačo, je direktor Arheološkega instituta Wiegand prenesel cesarjevo zbirko iz njegove palače v muzej. V njej je bil gotovo oklep in drugo slovensko gradivo, našteto v Vodiču iz leta 1922. O tem nam poroča zopet Schuchardt v svojih spominih (str. 328). Vprašanje je seveda, koliko so prišli vsi darovi vojvodinje v muzej. Vprašanje je upravičeno, ker nikakor ni nujno, da je imel cesar vse slovenske arheološke najdbe skupaj v svoji berlinski rezidenci, niti da je direktor Wiegand lahko vse rešil in predal muzeju. Že če primerjamo gradivo, ki ga našteva Vodič, vidimo, da ne soglaša popolnoma s tem, kar pravi Schuchardt v Spominih, kjer omenja poleg nekaterih kosov, naštetih v Vodiču, tudi posode na visoki nogi; pa tudi o petih čeladah, ki jih cesar urgira v svojem drugem pismu, ni sledu. Teoretično je seveda tudi mogoče, da se je Schuchardt pri naštevanju van na nogi zmotil - take posode so bile v gradivu Götzejevih izkopavanj in nič čudnega ne bi bilo,

da bi jih Schuchardt zamešal - in prav tako je mogoče, da vojvodinja ni več poslala obljubljenih petih čelad. To lahko razrešijo le eventualni zapisi vojvodinje Mecklenburške, - te vse je odkupil hkrati z gradivom Peabody Museum v Harvardu - in seveda dokončna kritična objava celotne mecklenburške zbirke. V zapiskih je morda tudi ključ za razrešitev ožjih najdiščnih podatkov. V Vodiču je namreč za vse darovano gradivo navedeno kot najdišče le "Kranjska". Šele v Šmidovem ponatiku fotografije oklepa se kot najdišče pojavi Šentvid pri Stični, oznaka, ki je za oklep gotovo pravilna, saj je razvidna tudi iz Treasures of Carniola, kjer zvemo, da je bil oklep najden v grobu 30 gomile IV, to je velike gomile oz. gomile Trontelj. Ni pa na tem mestu omenjena dvogrebenasta čelada, ki je fotografirana skupaj z oklepom, in torej ne sodi v isti grob, kot je še mislil Hagemann, ki je prvi objavil stiški oklep, pa tudi sam sem še tako mislil, ko sem obravnaval halštatske čelade na Slovenskem (Arh.vestnik 13/14, 1962/63, 307). Kot bomo videli pozneje, je tudi vaza s štirimi posodicami na ramenih iz Stične, za vse druge predmete pa tega ne moremo zanesljivo trditi. Ker pa vemo, da je najdragocenejši vojvodinjin dar cesarju iz leta 1913, ko je vojvodinja pred tem največ kopala prav v Stični, bi smeli tudi pri drugem gradivu misliti na Stično. V poštev pride skoraj samo še Magdalenska gora, kjer je vojvodinja v tem času prav tako mnogo kopala. Pa kot rečeno, lahko te probleme razreši le eventualna dokumentacija v Harvardu, v katero pa na tem mestu ne želimo posegati, saj je objava Magdalenske gore tik pred izidom, Stične pa v pripravi.

Mi lahko sedaj le poročamo o nadaljnji usodi gradiva, ki ga je Wiegand prinesel v berlinski muzej. Gradivo je imelo očitno svoj posebni status. Schuchardt sicer pravi v svojih Spominih, da je cesarjeva zbirka postala last muzeja, vendar govori Vodič iz leta 1922 le o posoji - Leihgabe S.M.des Kaisers. Vsekakor je dejstvo, da gradivo ni bilo nikdar vneseno v inventar berlinskega muzeja in tako seveda tudi nimamo o gradivu nikakih podatkov razen zapisa v Vodiču iz leta 1922 in fotografij predmetov; te so se po zamotani poti, o kateri na tem mestu ne bom pripovedoval, ohranile, čeprav je bil celotni fotoarhiv muzeja med drugo svetovno vojsko uničen. Fotografije se skladajo z razstavljenim gradivom v kotni omari 4, naštetim v Vodiču.

Do tod so stvari jasne, če odmislimo upravičene sumnje, da nikoli ni prišlo v muzej vse gradivo, ki ga je vojvodinja posodila cesarju.

Preden se posvetimo usodi naših izkopanin med drugo in po drugi svetovni vojski, pa je potrebno razrešiti še gradivo, ki je bilo razstavljeno v kotni omari 5 berlinskega muzeja pod jasno najdiščno oznako Šenvid na Kranjskem in ki ga je izkopal, kot stoji v Vodiču, A.Götze pri vojvodinji leta 1906. To gradivo pa je bilo inventarizirano, in sicer v glavnem

katalogu, odd.IV, kamor so bile vnesene najdbe iz Srednje in Južne Evrope (Haupt-Katalog der Vorgeschichtlichen Abteilung des Königlichen Museums für Völkerkunde. Abt. IV. Mittel-und Süd-Europa (Balkan-Halbinsel, Oesterreich-Ungarn, Italien und die Schweiz). Katalog je bil sicer med drugo svetovno vojsko uničen, ohranil pa se je njegov mikrofilm. Gradivo iz Götzejevega izkopavanja je inventarizirano pod št. IV 7 g 61 a-94. Poleg tega pa se je kljub vojni vihri ohranilo celotno dokumentacijsko gradivo o izkopavanju z obširnim Götzejevim poročilom.

Kdo je A.Götze? Znan je po tem, da je prvi, ki je v Nemčiji doktoriral s prazgodovinsko disertacijo. Bil je odličen poznavalec prazgodovinske tehnike - večina člankov s tega področja v znamenitem Ebertovem Prazgodovinskem leksikonu (Reallexikon der Vorgeschichte) je iz njegove roke. Sodeloval je pri znamenitih Dörpfeldovih izkopavanjih v Troji (1890-1894). V letu 1906 je bil uslužben v berlinskem muzeju, ko je nepričakovano dobil od prof. Rathgena poziv, da pride izkopavat v Stično. Tudi prof. Rathgen je znana muzejska osebnost. Njegov priročnik za konserviranje železnih predmetov je bil prav do nedavnega edini priročnik za tovrstno muzejsko delo. V tem času je bil očitno tudi vodja tehničnega laboratorija v berlinskem muzeju. Kako je do tega poziva prišlo? Vojvodinja je že prej večkrat v spremstvu svojega moža obiskala berlinski muzej in ob takih prilikah pokazala ne samo veliko zanimanje za prazgodovino, ampak tudi željo po skupnih izkopavanjih. V duhu teh prizadevanj je po posredovanju svojega berlinskega znanca povabila profesorja Rathgena k sebi na Bogenšperk, in sicer - kot pravi sam profesor Rathgen - iz dveh vzrokov: predvsem zaradi svojih strastnih želja po izkopavanju, malo pa seveda tudi zaradi dolgočasja. Bila je pa takrat očitno v denarnih škripcih in prof. Rathgenu ni mogla plačati potnih stroškov. Rathgen je poskusil odkupiti od nje nekaj arheološkega gradiva za berlinski muzej, da bi tako potovanje lahko uradno opravičil in dobil povrnjene potne stroške. Vojvodinja pa o tem ni hotela nič slišati. Ko je profesor že hotel odpotovati, mu je ponudila gomilo za osebni izkop in potem ko je Rathgen kot muzejec osebni izkop odločno odklonil, je predlagala izkopavanje muzeju. Ponudbo je Rathgen posredoval naprej po Götzeju in izkopavanje je bilo organizirano v rekordnem času: 30. marca 1906 je bila ponudba dana, 4. aprila je bil Götze že na Bogenšperku in 6. aprila se je izkopavanje že začelo s 13 delavci.

Vojvodinja je bila velikodušna. Berlinskemu muzeju je zastonj odstopila gomilo, za katero si je že pridobila dovoljenje za izkopavanje in je zanj kmetu plačala 200 kron. Od izkopanega gradiva ni zahtevala nič. Edini pogoj je bil, da ostane izkopavanje pred dunajskim in ljubljanskim muzejem skrito, to se pravi, da ostane Götze incognito in velja za vojvodinjinega strokovnega pomočnika. Prav tako ni nihče smel izvedeti, da

so izkopanine odpeljali v Berlin. Če pa bi se izvedelo, je bil izgovor že postavljen - gradivo je šlo v Berlin le v preparacijo! In tudi za pozneje je vojvodinja zahtevala, da mora muzej voditi gradivo v javnosti kot njeno darilo in ne kot rezultat muzejskih izkopavanj. Profesor Rathgen, ki je že pri pregledu starih izkopanin na Bogenšperku videl, da se grobni pridatki v stiški ilovici slabo ohranijo, je dal navodilo za prvo konzervacijo že na terenu in je po Götzejevem prihodu odpotoval nazaj v Berlin.

Gomila, ki jo je odkupila vojvodinja za izkopavanje, sodi v kompleks stiškega prazgodovinskega naselja in jo danes lahko na podlagi Götzejeve skice in njegovih fotografij dobro lokaliziramo, čeprav ni več vidna. Lastnik je želel, da se gomila po izkopu popolnoma izravna. To je bilo tudi storjeno in sicer tako temeljito, da je v naš moderni načrt, preden smo dobili v roke staro dokumentacijo, nismo mogli več vnesti. Sedaj je vključena kot zadnja pod številko 125. Ležala je na posestvu I.Kralja po domače Žvajdrgčana, vzhodno od lokalne poti, ki vodi od nekdanje železne ceste h Gomilarju, približno nasproti velike gomile Trontelj (gom. IV po seznamu Mecklenburške). Gomila je bila dobro ohranjena in je merila 31,75 x 33 m v premeru, visoka pa je bila gotovo nad 3 m. Götze jo je od 6. do 30. aprila v celoti prekopal in odkril v njej 29 najdiščnih kompleksov, kar lahko približno ustreza grobovom, ni pa nujno. Vzrok je pač v tem, kar ugotavlja tudi moderni raziskovalec, da je dolenjska ilovica tako kisla, da popolnoma požre vse kosti in ni bilo torej ohranjenih nobenih skeletov. Zaradi tega je tudi grobno jamo zelo težko ugotoviti celo pri modernih izkopavanjih, pri tedanji tehniki pa še celo. Tako je tudi Götze lahko evidentiral le posamezne skupine najdb.

Seveda ni naš namen na tem mestu objavljati Götzejevih izkopavanj - to bomo storili na drugem mestu - želeli pa bi dati nekaj splošnih informacij, ki zanimivo razsvetljujejo tedanje delo in to ne samo po arheološki strani.

Ker je bil Götze izkušen izkopavalec - rekli smo, da je sodeloval pri Dörpfeldovih izkopavanjih v Troji - nas predvsem zanima njegova metoda izkopavanj. Götze je prekopal vso gomilo, in sicer tako, da jo je kar premetal in prestavil. Začel je na zahodni strani in po vsej širini prodiral proti sredini. Tako je imel pred seboj celotni vertikalni profil, od katerega so z motiko po celotni višini odsekavali nekaj centimetrov debelo plast. Ta plast je segala od temena gomile do mrtve zemlje. Ko je postal profil tako visok, da ga ni bilo več mogoče odsekavati v enem, so začeli kopati v dveh nadstropjih. Na ta način je Götze imel vedno pred seboj celotni profil, ne pa tudi horizontalne površine, ki bi mu lahko dala obris grobne jame. Seveda se svoje metode ni držal togo in iz ohranjenih slik lahko ugotovimo dosti razmaknjen profil, ker je grobne

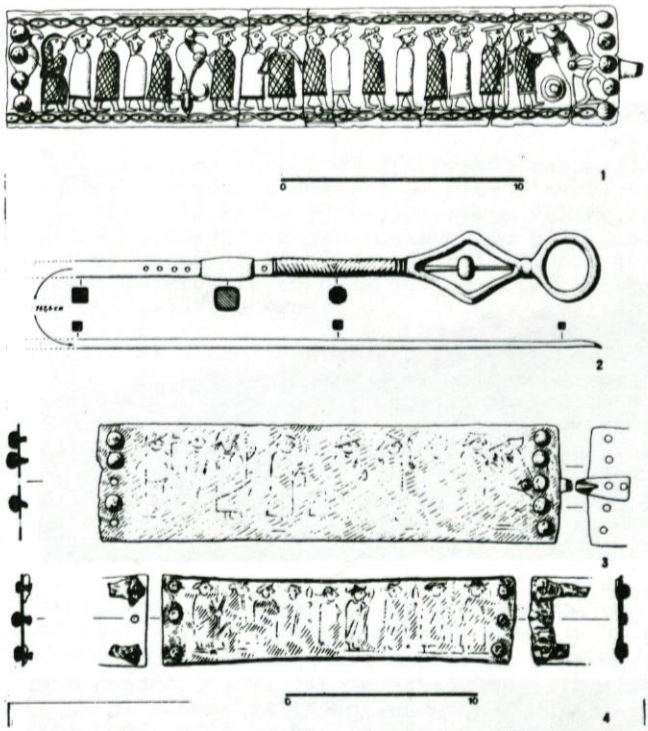

Slika 8. Gradivo, ki ga je podarila vojvodinja Mecklenburška cesarju Viljemu II. leta 1913 (2 raženj, 1.3-4 pasne spone, ornamentirane v situlskem stilu). Po F.Geupel

jame tam, kjer so bile očitne, zasledoval. Njegovo metodo je očitno prevzela tudi Mecklenburška in jo uporabljala ves čas svojih izkopavanj. Götze je začel kopati s 13 delavci, njih število pa se je dvignilo takoj po začetku na 22. To pomeni pri enem samem strokovnjaku za moderne pojme izredno veliko, čemur ustreza tudi hitri izkop gomile v manj kot 17 delovnih dneh. Ohranjenost najdb je bila, kot poroča Götze, izredno slaba. Keramika je bila mehka kot obdajajoča jo ilovica, bronasti predmeti že brez zdravega jedra, železni popolnoma prežrti, položaj torej, ki ga v Stični sreča tudi moderni izkopavalec. Zaradi slabe ohranjenosti so gradivo pogosto izrezali iz gomile skupaj z ilovico, uporabljali so torej približno način, kot smo ga še tudi mi uporabljali v Stični, dokler ni inž. Sedlarjeva dokončno uveljavila zaščito izkopanin z gipsom že v zemlji. Edino orodje, ki so ga uporabljali je bila motika (Götze uporablja kar slovensko besedo), lopata in samokolnice. Zanimivi bodo še naslednji

Slika 3. Stična. Levo gomila, ki jo je izkopal 1906 Götze, desno "velika" gomila" oz. gomila Trontelj, ki jo je izkopala vojvodinja Mecklenburška 1913 in odkrila v njej znameniti grob z oklepom

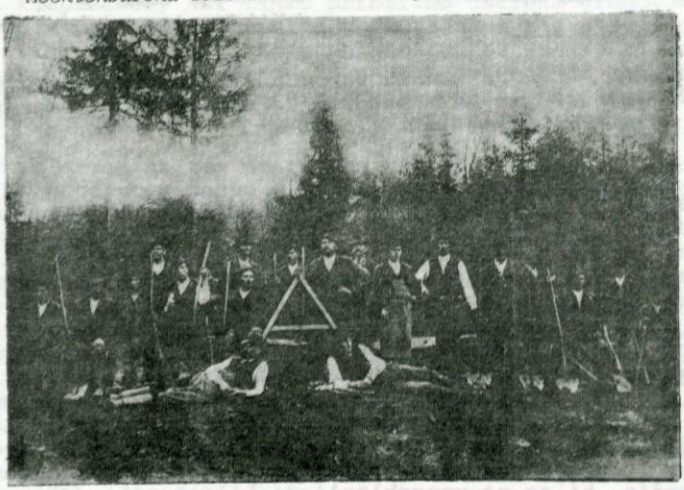

Slika 4. Delavci, ki so kopali leta 1906 gomilo pod Götzejevim vodstvom

podatki: od 22 delavcev so le trije malenkostno razumeli nemško, tako da se je moral sporazumevati z delavci po preddelavcu, ki je nekoliko boljše tolkel nemščino in ki mu je zaradi svoje velike spretnosti lahko pomagal tudi pri zahtevnejših delih. Delavci so bili plačani po dve kroni na dan, preddelavec je dobil dve in pol. Skupaj je Götze porabil za plače delavcev 518 kron in 80 helerjev, celotni stroški brez njegovih potnih pa so bili 539,90 kron.

Če izkopano gradivo na hitro ocenimo - poznamo ga danes v glavnem le po fotografijah, ki so se rešile - daje dosti znano podobo. Glavni grob, ki je hkrati najstarejši, sega v čas druge polovice sedmega stoletja pr.n. ero, torej v čas, ki ga v arheološki terminologiji označujemo s horizontom Stična-Novo mesto I, najmlajše najdbe pa bodo iz petega stoletja. Pri tem je zanimivo, da ima glavni grob v svojem inventarju prav istovetno keramiko kot glavni grob v skoraj sosedni gomili, ki jo je izkopal Narodni muzej, in je prav tako konjeniški grob s konjsko opremo trakokimerijskega tipa.

Vsekakor je bilo prav to gradivo razstavljeno v berlinskem muzeju v kotni omari št. 5 pod oznako "St.Veit in Krain" in v vodiču iz leta 1913 in 1922 tudi že pod oznako: Ausgrabung Götze bei der Herzogin Paul Friedrich v. Mecklenburg 1906. Objavljeno ni bilo nikoli, če izvzamemo nekaj posameznih predmetov, ki jih je navedel kot ilustrativno gradivo C.Schuchardt v svoji Alteuropa in Vorgeschichte von Deutschland. Poleg tega je prinesel tudi Vodič po berlinskem muzeju iz leta 1913 eno tablo gradiva Götzejevih izkopavanj, s pripisom: Dar vojvodinje Mecklenburške.

Götzejeva izkopavanja je pogosto obiskovala tudi vojvodinja, ki je istočasno končavala izkop svoje gomile I (po našem načrtu sedaj gomila 49, neposredno južno od gomile, ki jo je izkopal Narodni muzej). Iz korespondence in poročila tudi izvemo, da je vojvodinja silila Götzeja oz. berlinski muzej, da bi prekopal še kako gomilo, ponujala mu je tudi gomilo v Podzemlju in na Magdalenski gori. Götze je v njeno veliko začudenje ponudbo odklonil. Glavni vzrok navaja sam: če bi delal še naprej, bi njegovo izkopavanje ne moglo ostati skrito in Götze si ni želel nakopati očitka avstrijskih kolegov, da je "prišel ropat njihovo deželo". Götze je preživel nedelje večinoma na gradu Bogenšperk pri vojvodinji in se je dodobra seznanil z njeno zbirko. Tako bo za nas zanimiva tudi njegova sodba o Mecklenburški. Opisuje jo kot vehementno, nemirno žensko, ki tudi v pogovorih rada preskakuje s teme na temo, ocena njenega dela pa je v celoti pozitivna. Takole pravi v svojem poročilu: "V prostih nedeljah sem se odzval vabilu vojvodinjine družine na njihov grad Bogenšperk in imel priliko, da si ogledam njeno zbirko. Spravljena je v neštevilnih škatlicah, paketih in drugih vsemogočih zabojčkih, ti pa so

zopet razpostavljeni v pisanem neredu po salonu in po spalnici. Pri takem neredu in pri neurejenem in nemirnem načinu, s katerim je vojvodinja svojo zbirko razkazovala, je nemogoče dobiti jasno sliko o zbirki." Nato našteje nekaj najdragocenejših kosov, ki jih v glavnem sedaj že poznamo iz kataloga Trasures of Carniola, in nadaljuje: "Zbirka je sicer v velikem neredu, dá se pa vsak čas urediti v znanstveno neoporečno gradivo, ker je vsaki škatli pridan listek z obširnimi najdiščnimi podatki. Zbirka nima značaja kabineta raritet, v katerega naj bi prišli le najdragocenejši kosi, ampak znanstvene zbirke, v kateri so tudi na oko nepomembni in slabše ohranjeni kosi deležni iste ljubezni in pozornosti. Na vsak način vojvodinja goreče želi služiti znanosti in to je tudi njena temeljna misel pri izkopavanjih, ki jo sili k temeljitosti in skrbnosti. Želi, da se ji to prizna in da se to pove tudi drugim, ker je zaradi svojih izkopavanj v neprijateljskih odnosih z vodji večjih muzejev, ki so za prostor pristojni, namreč s Szombathyjem in Marchesettijem (kot vidimo, uboge Ljubljane Götze sploh ne omenja!). Kot je sama povedala, jo dolžijo divjega kopanja in ji s hujskanjem domačega prebivalstva povzročajo vse mogoče težave. Če njena izkopavanja zaradi pomanjkanja sistematičnega šolanja niso na isti višini kot izkopavanja šolanih arheologov, pa očitek divjega kopanja na njen račun gotovo ne drži, kot sem se lahko sam prepričal. Nasprotno uganja v tej deželi divje kopanje najslabše vrste neki Pečnik, ki koplje po navedbah vojvodinje za dunajski muzej. Dejstvo je, da je po izjavah mojih delavcev navrtal po sredini vrsto gomil tudi v Šentvidu, sledove tega sem lahko tudi sam ugotovil. Da koplje Pečnik po uradnem naročilu, je jasno tudi iz časopisne notice, ki mi je prišla pred oči za mojega bivanja na Kranjskem in iz katere sledi, da mu je c.k. Centralna komisija dala za izkopavanje na Kranjskem v letu 1906 več sto kron.Dejansko meče svojevrstno luč na odgovorne osebe dejstvo, da se z dodeljevanjem javnih sredstev podpira tako divje kopanje. Tako lahko razumemo, da vojvodinja ogorčeno protestira proti očitku divjega kopanja."

Tej sodbi po znanstveni strani nimamo kaj oporekati, čeprav je napisana iz poznanja le ene strani in enostranskih poročil. Dal jo je kljub enostranski informiranosti končno Götze, ki se je v izkopavanju šolal v Troji pri Dörpfeldu in za katerega tudi izkopavanje v Stični ni bila kaka avantura, ampak resno delo v službi njegovega muzeja, dela, ki ga končno zaradi ne čistih računov z avstrijsko arheološko službo tudi ni hotel nadaljevati. Dodamo lahko le, da je bilo napisano leta 1906, ko je imela vojvodinja večino svojih izkopavanj na tedanjem Kranjskem še pred seboj - do tega časa je izkopala šele po eno gomilo na Magdalenski gori in v Stični. Večina njenih izkopavanj je šele sledila in pri njih je gotovo uporabila metodo izkopavanj, ki jo je spoznala pri Götzeju in ta za tedanje prilike gotovo ni bila slaba. Res pa bo tudi, da vojvodinja svoje metode kljub svojemu ogromnemu delu ni več bistveno spopolnje-

vala, kot bi jo gotovo lahko. S tem pa seveda nočemo dati dokončne sodbe o vojvodinjinem delu in njenem mestu v slovenski arheologiji in končno tudi v zgodovini prebujanja slovenske nacionalne zavesti. V tej oceni gotovo ne bomo mogli mimo dejstva, da se je usodnejša nesreča zgodila šele v svobodi, ko smo dopustili, da je zbirka lahko odšla v tujino. Zato je prav, da na tem mestu pridam zopet kar dobesedno, že skoraj pozabljen zapis Pavla Grošlja iz prvega letnika naravoslovne revije Proteus; Grošelj je iz londonske revije Nature zvedel za prodajo mecklenburške zbirke. Tako zaključuje svoj članek:

In vseh teh dragocenosti ne bo nikdar več nazaj preko Atlantskega oceana! - Zares, veliko smo grešili v preteklosti. "Prepustili smo Kranjsko, toli bogato prvovrstnih najdišč v plen" kopačem zakladov, roparjem in plenilcem grobov, "mesto da bi postala Meka za arheološke ekspedicije, ki bi hodile izkopavat njene zaklade sistematiško in po znanstvenih načelih" (Mahr). A tudi poznejša izkopavanja, ki so bila namenjena muzejem, so vodili po večini nevešči ali le polvešči ljudje, tako da je znanstvena vrednost teh izkopin v marsikaterem pogledu okrnjena. V največji greh pa, ki se je pravkar storil nad nami, smo mirno privolili ter k njemu molčali. Kljub vsemu, kar smo namreč zagrešili nad lastno zemljo, nam je ta še ostala naklonjena ter v svojem osrčju zvesto hranila zaklade neprecenljive vrednosti. Tedaj pa se je pojavila pri nas ena izmed onih "arheoloških ekspedicij", ki je izkopavala čisto sistematiško in po vseh znanstvenih načelih - to ji moramo pošteno priznati - ki pa je slednjič za vedno odtujila te zaklade zemlji, ki jih je rodila ter čuvala več kot dva tisoč let. Zaman je svaril svojčas naš rojak Valter Schmid, znani arheolog in profesor graške univerze, pred temi izkopavanji, ki so se vršila skoraj s fabriško podjetnostjo in obsežnostjo. Pri tedanjem deželnem odboru ni našel niti razumevanja, niti podpore. V svobodni domovini pa smo grešili naprej - in še danes nimamo zakona, ki bi ščitil zaklade naše zemlje. - Tako smo izgubili edinstveno meklenburško zbirko.

Da pride v posest zadnjih formalnih dovoljenj, ki so bila za izvoz te zbirke potrebna, je sicer ponudila lastnica ljubljanskemu muzeju, da si ogleda kolekcijo ter odbere iz nje nekaj predmetov za svoje zbirke. Kolikor sem informiran, odposlancem muzeja najdragocenejši predmeti sploh niso bili na vpogled, a tudi v ostalem izbira ni bila povsem svobodna. Kar pa so odbrali, je sicer vredno in lepo. Razstavljeno je v Narodnem muzeju poleg nekaj keramike v posebni omari menda na osmih kartonih. Toda ta drobec, ki je padel z bogato obložene mize meklenburške zbirke, predstavlja komaj en odstotek bogastva. Kolik mora biti celoten zaklad, ko pomenja že ta drobec bistveno izpopolnitev in obogatitev naše prehistoriške muzejske zbirke!

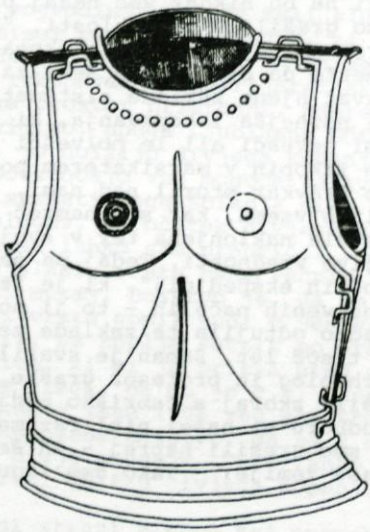

Slika 6. Stična. Oklep iz Velike gomile

Ko prebiram lepi katalog, ki ga je sedem učenjakov sestavilo za dražbo meklenburške zbirke, ter srečavam v njem imena najraznovrstnejših narodov in plemen, ki so v pradavnini živela ter se kretala po Evropi, tedaj mi oko nehote išče ime mojega naroda, ki je bil poldrug tisoč let lastnik in čuvar teh bajnih zakladov. Zaman! Nekje je sicer zapisano ime kraljevine, nekje tudi ime upravne edinice, v kateri leže danes njih najdišča, o narodu samem pa niti besedice. Kot da smo srednjeafriško pleme, ki nima svojega narodnega imena, temveč samo biološki naziv, kakor ga ima kaka pasma vijolic ali kuncev. Morda so nas zamolčali iz obzirnosti. Ali naj ves svet ve za naše ponižanje? Ali naj res izve, da živi v kulturni Evropi narod, ki je bil lastnik in čuvar tega bogastva dlje, kot je trajala hallstattska in keltska doba skupaj, ki je poldrug tisoč let pomagal vzdrževati na tem ozemlju štiritisočletno zveznost indoevropske kulture in civilizacije ter jo tudi uspešno branil s svojo krvjo, pa je šel in je kot Ezav za skledo leče prodal svoje prvenstvene pravice nad zakladi, ki so vzrasli iz njegove zemlje in bili v njej zakopani.

Tako leta 1934 Pavel Grošelj. Včasih smo znali biti zaradi svoje slovenske stvari vsaj ogorčeni!

In kako so preživele drugo svetovno vojsko stiške izkopanine? Berlinski muzeji so bili zbombardirani, katalogi uničeni, arheološko gradivo, kolikor ni bilo uničeno, razneseno iz različnih zakloniščna vse strani. Sam muzej je bil v zoni, ki so jo zasedle sovjetske čete; najdragocenejše gradivo, med njim zlati "Priamov zaklad" iz Troje pa tudi zlati zaklad iz Eberswaldeja sta izginila. Po vojni se je počasi začela obnova muzeja, in sicer ločeno v Vzhodnem in Zahodnem Berlinu. V zadnjem so zgradili nov muzej, prazgodovinsko zbirko pa namestili v bivši cesarski palači Charlottenburg-Langebau; v Vzhodnem Berlinu prazgodovinsko zbirko sedaj obnavljajo. V Zahodnem Berlinu se je po dolgem času pojavil mikrofilm uničenih katalogov in tudi v Vzhodni so se začeli vračati iz Sovjetske zveze zaboji z arheološkim gradivom; gradivo se še danes odpira in evidentira.

Stiško gradivo je delilo usodo berlinskega muzeja. V Vzhodnem Berlinu (Staatliche Museen zu Berlin-Museum für Vor-und Frühgeschichte) so se ohranile iz gradiva, ki ga je podarila vojvodinja cesarju Viljemu, tri pasne spone in raženj, kar je objavila Franke Geupel v glasilu vzhodnoberlinskih muzejev (Forschungen und Berichte 14, 1972, 203-208). Po njej prinašamo gradivo tudi mi na tem mestu, ne da bi se podrobnejše spuščali v obravnavo. Omeniti je le potrebno, da je avtorici uspelo ugotoviti na pasnih sponah figuralno ornamentacijo v situlskem stilu, ki do sedaj ni bila, oz. je bila le delno poznana. Poleg tega se je na Vzhodu od vojvodinjinega daru ohranila še ena čelada negovskega tipa in nekaj okrasnih

predmetov, ki jih omenja Vodič iz leta 1922. Prav tako pa se je na Vzhodu ohranilo nekaj gradiva iz Götzejevega izkopavanja, in sicer iz glavnega groba križni gumbi od konjske opreme, del usnjenega pasu z bronastimi zakovicami in fragment železnih žval; poleg tega pa še kačasta fibula, razdelilec za jermenje, falera z dvema zankama na spodnjem delu in še ena keramična posoda iz različnih drugih najdiščnih kompleksov.

To je vse, kar se je ohranilo v Vzhodnem Berlinu in komaj je pričakovati, da bi se odkrilo še kaj, čeprav tudi to ni popolnoma izključeno.

In kaj se je ohranilo v Zahodnem Berlinu? Od samega arheološkega gradiva še dosti manj. Od vojvodinjinega daru le posoda z več posodicami na ramenu, iz Götzejevih izkopavanj pa del konjske opreme iz glavnega groba, ki je bil skupaj z zemljo izrezan iz gomile, in ki vsebuje 4 bronaste razdelilce za jermenje in približno 16 kosov križnih gumbov ter ostanke železnih žval, ohranjenih v dveh kosih. Od glavnega groba Götzejevih izkopavanj je torej sedaj gradivo tako v Vzhodnem kot Zahodnem Berlinu. Še hujše: celo od istega predmeta, od železnih žval, je (večji) del v Zahodnem Berlinu, drugi pa v Vzhodnem. Da je ironija še večja: o vseh teh povezavah gradiva oba muzeja sploh nista nič vedela in sem jima jih lahko odkril šele jaz kot nevtralec! Vzhodni Berlin, ki se ima za legalnega naslednika predvojnega muzeja, ne sme imeti namreč nobenih uradnih stikov z zahodnoberlinskimi muzeji. Če se je v Zahodnem Berlinu ohranilo le malo stiških izkopanin, pa je tem bolj pomembno, da se je tu ohranil inventar, arhiv Götzejevih izkopavanj s fotografijami njegovega gradiva pa tudi s fotografijami gradiva, ki ga je podarila vojvodinja in ki je prišlo leta 1918 v muzej. Ne sicer z originalnimi fotografijami, pač pa s kopijami, ki jih je Schuchardtov naslednih v Berlinu poslal uredniku kataloga Treasures of Carniola A.Mahru na njegovo željo ob avkciji. Originalne fotografije je uničil požar, kopije pa so ostale v Mahrovem arhivu, kjer jih je našel njegov sin Gustav, sedaj kustos v muzeju Zahodnega Berlina. Tako se nam je v fotografijah ohranilo skoraj celotno Götzejevo izkopavanje in tudi vojvodinjin dar cesarju Viljemu II, kolikor je prišel v muzej. V originalu pa se je ohranilo znatno manj. Predvsem pogrešamo najznamenitejše najdbe: oklep, dve čeladi (dvogrebenasto in eno negovsko), situlo, pa tudi od manj pomembnega gradiva se je ohranila morda četrtina, od Götzejevih izkopanj pa še toliko ne.

Ob pregledu stiškega gradiva in dokumentacije pa smo lahko prišli še do ene dragocene znanstvene ugotovitve, ki naj jo na tem mestu prvič podam. Med gradivom, ki ga je vojvodinja Mecklenburška podarila cesarju Viljemu, je poleg oklepa vzbujala veliko pozornost tudi lepa posoda z manjšimi posodicami na ramenu (sl. 5), ki jo je prinesel že Schuchardt v obeh omenjenih delih in ki je navedena tudi v berlinskem Vodiču iz leta

1922. Posoda se je tudi ohranila. Zato pa nismo vedeli niti točnega najdišča, kaj šele grobnega sestava. Schuchardt jo je običajno navajal pod Kranjsko. Ogled posode v Berlinu pa mi je takoj priklical v spomin sicer slabo, bledo fotografijo, ki jo hrani v svojem fotoarhivu Narodni muzej, očitno iz časa izvoza mecklenburške zbirke. Na njej vidimo vojvodinjo pri odkrivanju oklepa, ob katerem leži, delno še v zemlji, posoda, ki jo moramo nedvomno identificirati s posodo z več posodicami na ramenu in spiralnim ornamentom, ki jo hrani berlinski muzej. Posoda je torej inventar groba z oklepom! Vojvodinja jo je hkrati z oklepom podarila kot najdragocenejši del keramičnega inventarja cesarju Viljemu, preostali del grobnega inventarja pa je ostal na Bogenšperku in je prišel po avkciji v Peabody Museum v Harvard. Direktor H.Hencken in dr. Weis sta mi dala ljubeznivo na razpolago risbe harvardskega gradiva, ki ga prav tako prinašamo (sl. 7). Znanstveno analizo te prvič ugotovljene in na enem mestu objavljene grobne celote bomo izvedli drugje, veseli pa smo, da lahko v reviji domače občine, kamor danes Stična sodi, 65 let po odkritju, prvič v celoti prikažemo dragoceni inventar groba s prvim oklepom, ki je bil odkrit na Dolenjskem in ki je v evropski strokovni literaturi imel že tako pomembno vlogo.

In prav s tem naj tudi zaključim. Zgodovina stiškega gradiva, ki je prišlo v Berlin, nam nedvomno dokazuje njegov evropski pomen: tudi za cesarja Viljema je bilo dragoceno darilo, ki so ga občudovali vrhovi tedanje arheološke vede, kot sta bila Schuchardt in Montelius, bil je v ponos centralnega berlinskega muzeja, našel je prostor v tedanjih temeljnih arheoloških delih, iz katerih so se učile generacije evropskih arheologov: v Schuchardtovi Alteuropa, ki je doživela pet izdaj, in v Vorgeschichte von Deutschland, ki je prav tako izšla v štirih izdajah. Nemški arheologi so spoznali vrednost stiškega arheološkega gradiva in podprli njegovo raziskovanje - če pomislimo na cesarjevih 100.000 nemških mark (ki gotovo niso bile edine!) - niti ne tako slabo....

Danes s poudarjenimi napori prevzemamo svojo zgodovinsko usodo sami v svoje roke. V to usodo je bistveno vtkana vsa naša zgodovina. Torej je del nas, naša je tudi odgovornost, da jo spoznamo, da jo odkrivamo, da jo razlagamo, da njena spoznanja vgrajujemo v naš dan, da vse to delamo sami, da ne prepuščamo te naloge še naprej tujcem. Če svoje zgodovine ne bomo temeljito spoznali, se nam bo maščevala pri gradnji jutrišnjega dne.

Za nas, ki raziskujemo v Stični, pa tudi za tiste, ki nam omogočajo, da raziskujemo, ki skrbijo, da svoje dediščine ne zapravljamo lahkomiselno - pri tem mislim na želo aktualno zaščito stiških spomenikov, pa tudi na njihovo raziskovanje - pomeni to samo eno: vsi skupaj moramo opraviti svojo nalogo še dosti boljše, kot jo je opravil tujec, pa čeprav je prišel iz samega Berlina in je delal s cesarskim denarjem.

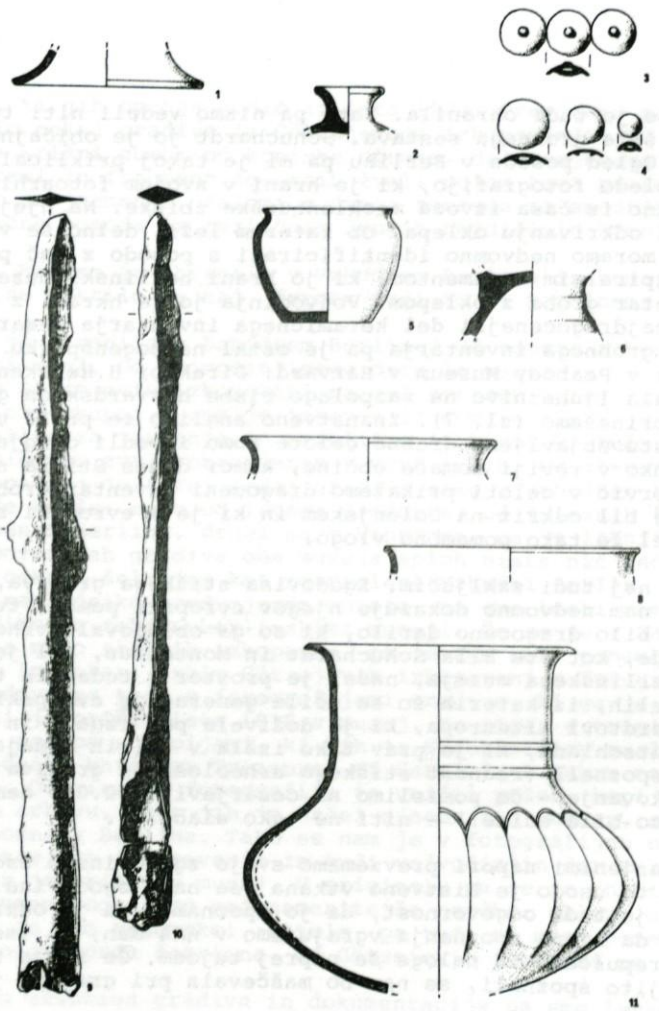

Slika 7. Stična. Velika gomila. Pridatki groba z oklepom (glej še sl. 5 in 6)

Viri in literatura

Arhiv o Götzejevih izkopavanjih s korespondenco in originalnima Götzejevima poročiloma hrani Museum für Vor-und Frühgeschichte v Zahodnem Berlinu. Prav tako tudi fotografije in mikrofilm starega inventarja. Dva pisma cesarja Viljema II. vojvodinji Mecklenburški sta v arhivu Peabody Museuma. Meni jih je dal ljubeznivo na razpolago v kseroks kopiji G.Mahr; zelo težko čitljivo kopijo mi je razrešil Plestenjak s pomočjo Marjana Blažona. Vsem sem dolžan najprisrčnejšo zahvalo. O mecklenburški zbirki glej Treasures of Carniola (1934) in R.Ložar, GMDS 15, 1934, 5 ss. P. Grošelj, Proteus 1, 1934, 103 ss. Splošno o arheološki Stični glej Zbornik občine Grosuplje 7, 1975, 143 ss. in 9, 1977, 111 ss (z nadaljnjo literaturo). Arheološko gradivo, ki ga je podarila vojvodinja cesarju Viljemu II, našteva Führer durch die Staatlichen Museen in Berlin. Vorgeschichtliche Abteilung (1922) 34. Na tabli 11 prinaša oklep z dvogrebenasto čelado (z navedbo najdišča Krain). Götzeva izkopavanja omenja in našteva gradivo že vodič iz leta 1913: Königliche Museen zu Berlin. Führer durch die Vorgeschichtliche Abteilung (1913) 66 s. Na tabli 17 prinaša del gradiva iz njegovih izkopavanj s pojasnilom: Geschenk Ihrer Hoheit der Herzogin Paul Friedrich zu Mecklenburg. Del vojvodinjinega daru, ki se je ohranil v Vzhodnem Berlinu, objavlja Franke Geupel, Forschungen und Berichte 14, 1972, 203 ss. (Po njej naša slika 8). Že prej prinaša C.Schuchardt kot ilustracijsko gradivo k svojemu poglavju o halštatskem obdobju tako Götzejeve izkopanine kot vojvodinjin dar cesarju, in sicer v Alteuropa (izdaje 1919, 1926, 1935, 1941 in 1944) in v Vorgeschichte von Deutschland (izdaje 1928, 1934, 1935, 1939). Slikovno gradivo v prvi izdaji knjige Alteuropa ni isto kot v naslednjih. Prav tako se v prvih izdaja nekoliko spreminja tekst.

ZGORNJA DRAGA PRI STIČNI

Marijan Zadnikar

Ko sem se kot otrok včasih vozil k stari mami v Novo mesto, mi je oče skozi okno dolenjskega vlaka rad pokazal cerkvico tik ob progi, rekoč: "Vidiš, Marjan, tale je pa zelo stara." Odkod je to vedel, ga nisem nikoli vprašal. Moj oče je vedel marsikaj.

Tudi danes se, tako ali drugače, pogosto vozimo mimo tiste cerkvice v Zgornji Dragi, ki na srečo še nezazidana samuje sredi travnikov. Nahitro je sicer podobna mnogim našim podeželskim podružnicam, ki bogatijo slovensko pokrajino in jo s svojimi umetninami spreminjajo v evropski kulturni vrt. Zelo verjetno pa tujci in celo mnogi domačini ne vedo, da je prav Martinova cerkev v Zgornji Dragi ena najodličnejših v vrsti naših starejših vaških podružnic. Ne, ni pozlačena in niti skromne opreme nima več, odkar so ji neznani ljubitelji starin odnesli še tistega lesenega sv. Martina, ki ga je hranila čez tristo let. Zato pa je njena stavba sama tako imenitna, da jo po pravici uvrščamo med naše najpomembnejše umetnostne in s tem kulturne spomenike, pa še s staro in pričevalno zgodovino se ponaša.

Če si jo najprej od zunaj temeljito ogledamo in morda zlezemo še na podstrešje, se nam zvonik in zidana lopa okrog njena pokažeta za očiten kasnejši prizidek, saj nista starejša od baroka. Če si ju odmislimo, ostaja pred nami preprosta stavba s pravokotno ladjo in z ožjim polkrožnim oltarnim prostorom na vzhodni strani. V tej značilni obliki se uvršča stavba med enoladijske cerkve s polkrožno apsido, to je v tisto tipološko skupino naše romanske arhitekture, ki se pretežno omejuje na južnejše predele Slovenije in je na bivšem Kranjskem najpogostejša. Tako so zidali tu vaške podružnice in manjše župnijske cerkve pred sedmimi ali osmimi stoletji in Zgornja Draga je bila ena med njimi. Od tistih redkih, ki so se do danes v celoti ohranile, kar pomeni, da kasneje niso zamenjale skromnega polkrožnega oltarnega prostora z večjim in "modernejšim", pa se edina nekoliko razlikuje in med njimi tudi odlikuje. Njen ladijski del, kjer se zbirajo verniki, je preprost pravokoten, morda res nekoliko višji kot drugod. V zahodni steni pod baročno lopo ima še prvoten polkrožni vhod in v vzhodnem čelu prav tako prvotno okence v obliki križa, ki osvetljuje podstrešje. Na vseh štirih oglih so se še ohranili deli žlebastega podstrešnega venca. V baroku so v obeh stranskih stenah napravili po dvoje velikih pravokotnih oken. Pri tem so v celoti uničili obe prvotni romanski okenci na južni strani, severna stena pa dotlej

Zgornja Draga - cerkev Sv. Martina od jugovzhodne strani

Zgornja Draga, notranjščina, pogled proti vzhodu

oken sploh ni imela. Večje razlike z drugimi ohranjenimi spomeniki tega tlorisnega tipa pa se kažejo na apsidalnem delu cerkve. Povsod drugod je apsida popolnoma nerazčlenjena, gladka, valjasto oblikovana ploskev in ima le skromno okence v osi stavbe. Tu pa se poleg okenca kot členitev oble stenske ploskve pojavlja plitev talni zidec, kakršen se je pri nas na splošno udomačil šele kasneje z gotiko, pod vrhom stene kot njen zgornji zaključek pa bogat podstrešni venec. V njem poteka med dvema vzporednima zidcema gost zobčasti rez, da deluje vse skupaj kot nekakšna enakomerna bordura. Tako obogatena zunanjščina apside pa je v tej tipološki skupini prav izredna.

Tudi notranjščina cerkve se po svoji arhitekturi razlikuje od drugih, tlorisno podobnih. Polkrožna apsida je sicer tako kakor drugod brez kakšnega poudarjenega slavoloka podobna konhi in je obokana s polkupolo, zato pa se od tipološko sorodnih domačih primerov bistveno razlikuje ljudem namenjeni ladijski prostor. Če je bil povsod drugod v romanski dobi pokrit kar z ravnim lesenim stropom, je tu cerkvena ladja izjemoma obokana. Obok sloni sredi cerkve na prečni oprogi, ki se na obe stranski

steni opira z močnima nabrazdanima konzolama. Tako nastajala dve pravokotni prostorski in obočni poli, katerih vsaka je pokrita s precej nenavadnim kupolastim križnim obokom, pri katerem prehajajo izstopajoči grebeni proti vrhu v žleb in se tako grebenasti križni obok spreminja v nekakšno križno kupolo. Že dejstvo samo, da ladijski prostor ni pokrit z ravnim lesenim stropom, kakršni so pri nas tudi v cerkvenem stavbarstvu ves srednji vek prevladali, temveč je obokan, kaže na odličnejšo izvedbo, ki ni zrasla v domačem stavbarskem ozračju. Nenavadna konstrukcija in z njo oblika tega oboka, kakor smo ga označili, pa še določneje dokazujeta, da je treba izhodišča za našo arhitekturo iskati daleč stran od takratnega domačega kulturnega prostora z njegovimi skromnimi gradbenimi zmogljivostmi, ki obokanja na splošno še niso poznale.

Že ko sem se pred dobrimi 25 leti ob sistematičnem študiju romanskega stavbarstva na Slovenskem ukvarjal tudi z Zgornjo Drago[1], so se mi že zaradi podobnosti v sami gradnji, ki uporablja v vzdolžnih stenah za silo obdelan apnenec in v čelu žagan lehnjak, ponujale primerjave z enako gradnjo v bližnji samostanski cerkvi v Stični. V to smer pa kažejo tudi nekateri arhivski podatki za starejšo stiško zgodovino, ki povezujejo nastanek stiškega samostana s francoskimi redovnimi in stavbnimi izhodišči.

V tej zvezi je zanimiva neka listina,[2] ki jo poznamo le po prepisu iz konca 12. stoletja. Z njo ureja takratni stiški opat Aldeprandus z višenjskim grofom Albertom, samostanskim odvetnikom, pravni položaj otrok stavbenika Mihaela in njegove žene Matilde, ki je bila poprej višenjska podložnica. Za naš namen je nazgovornejši in najpričevalnejši tisti del listine, ki označuje osebnost gradbenika in kamnoseka Mihaela "Cementarius"), njegov rod in njegovo dolgoletno delo v samostanski službi. Mihael ni bil redovnik. Kot svobodnjak in gradbeni strokovnjak, po rodu Roman, je bil prišel skupaj s prvim stiškim opatom Vincencem iz "daljnih dežel", najverjetneje iz Francije, da bi vodil gradnjo stiškega samostana. Za tako zahtevno delo tačas doma ni bilo primernih ljudi, pa še redovne zahteve in gradbene posebnosti je bilo treba upoštevati pri gradnji. Mihael je delal v Stični dobrih dvajset let, vse od leta 1132, ko so začeli zidati samostan, pa vsaj do posvetitve cerkve leta 1156. Za Mihaelovo dolgoletno in koristno delo v samostanski službi se mu je samostan oddolžil poleg plačila tudi s tem, da mu je dal nekaj zemlje, na kateri si je postavil dom, ker se očitno ni nameraval več vrniti v svojo "daljno deželo". Po redovnih določilih je morala biti vsa širša okolica samostana nenaseljena. Zato so mu dali patri zemljo precej stran od samostana, da ne bi zunanje življenje motilo miru njihovih samotnih stanovalcev. Mikavna in zelo verjetna je domneva, da je dal samostan Mihaelu zemljo v današnji Zgornji Dragi, ki je bila onkraj brega primerno oddaljena od kloštra. Tu si je zaslužni stiški stavbenik uredil dom za svojo številno

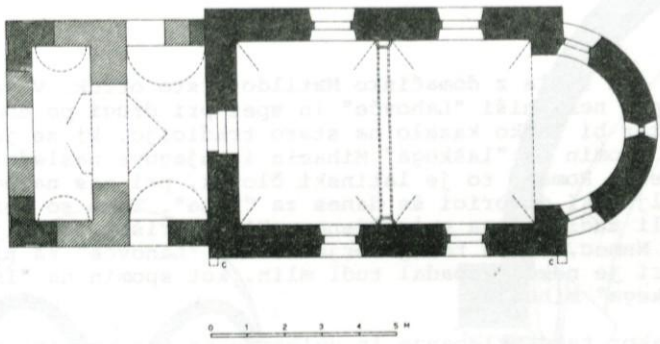

Zgornja Draga - vzdolžni prerez

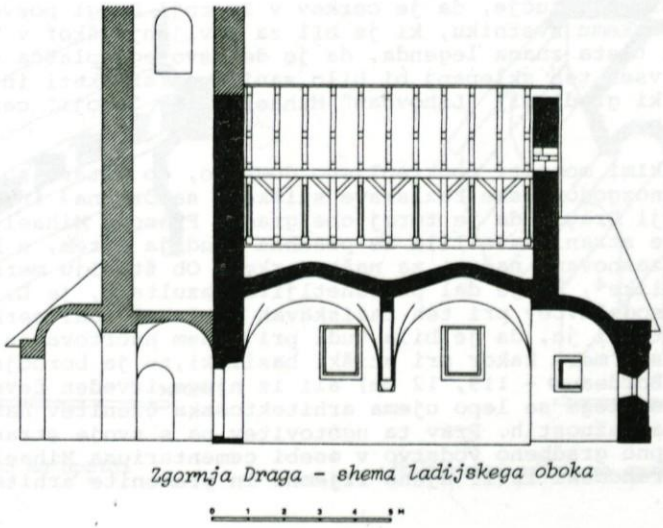

Zgornja Draga - shema ladijskega oboka

družino, saj sta imela z domačinko Matildo vrsto otrok. V vasi se še danes pravi pri neki hiši "Lahovče" in spet pri drugi po domače "pri Mĺhatovcu", kar bi lahko kazalo na staro tradicijo, ki se je ohranjala stoletja kot spomin na "laškega" Mihaela in njegove naslednice. Vemo namreč, da velja Roman, to je latinski človek, pri nas najpogosteje Italijan, v ljudski govorici še danes za "Laha". Tako so verjetno domačini imenovali tudi našega priseljenca, ki je prišel iz daljnih dežel, ki pa ni bil Nemec. Odtod torej verjetno ime "Lahovče" za tisto staro hišo, h kateri je nekdaj spadal tudi mlin, kot spomin na "laškega" ali zdaj "lahovškega" Mihaela.

Mnogo bolj kakor tako sklepanje in ugibanje pa nas postavi na trdna tla dejstvo, da stoji v Zgornji Dragi cerkev, katere stavbne posebnosti smo že opisali. Njeno romansko arhitekturo bi lahko že samo po slogovni plati postavili v čas gradnje stiškega samostana in v leta, na katera se nanaša omenjena listina, to je v sredino 12. stoletja ali kakšno desetletje pozneje. Temu slogovnemu vidiku pa se pridružujejo še posebnosti njene gradnje (ladijski obok) in okrasja na apsidi, s katerimi se stavba izloča iz domačega stavbarskega ozračja in poprečja in kaže z njimi na tuja izhodišča. Prav ta bi ji lahko posredoval edinole stavbenik Mihael, ki je verjetno želel kot odličnik v kmečki podložniški srenji imeti v neposredni bližini svojega doma tudi skromno hišo božjo kot nekakšno "lastniško cerkev", saj v samostansko, ki je bila takrat še popolnoma zaprta za zunanji svet, ne on ne njegova družina niso smeli zahajati. Verjetno tudi ni zgolj naključje, da je cerkev v Zgornji Dragi posvečena sv. Martinu, francoskemu svetniku, ki je bil za življenja škof v Toursu in se nanj nanaša tista znana legenda, da je del svojega plašča odrezal revežu. V luči vseh teh sklepanj bi bilo zanimivo raziskati in ugotoviti, ali ni stiški graditelj "Lahovčan" Mihael v tej "svoji" cerkvi morda celo pokopan.

Z zgodovinskimi momenti podkrepljeno domnevo, do katere so nas pripeljale umetnostnozgodovinske raziskave stiškega samostana[3] in Martinove cerkve v Zgornji Dragi, da je torej obe gradil Francoz Mihael, pa je nedavno tega s svoje strani osvetlila še posebna študija o tem, s kakšnimi merami so bili zasnovani načrti za našo cerkev. Ob študiju merskih sestavov stiške bazilike[4], ki je dal presenetljive rezultate, je L. Muhič kot eden izmed sodelavcev pri teh raziskavah preiskal tudi cerkev v Zgornji Dragi.[5] Ugotovil je, da je bila tudi pri njenem načrtovanju uporabljena ista dolžinska mera kakor pri stiški baziliki,to je bordojski vatel (l´aune de Bordeaux - 119, 12 cm) ali iz njega izveden čevelj (29, 776 cm); z ritmom tega se lepo ujema arhitektonska členitev naše cerkve v vseh treh razsežnostih. Prav ta ugotovitev pa s svoje strani potrjuje ne samo skupno gradbeno vodstvo v osebi cementariusa Mihaela, temveč z njim tudi francoski izvir njene izjemne in plemenite arhitekture.

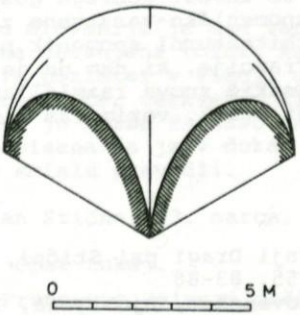

Shema ladijskega oboka

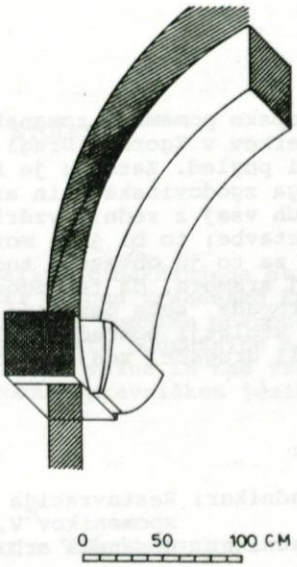

Konstrukcija obočne oproge

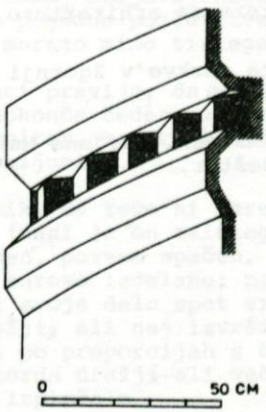

Venčni zidec na apsidi

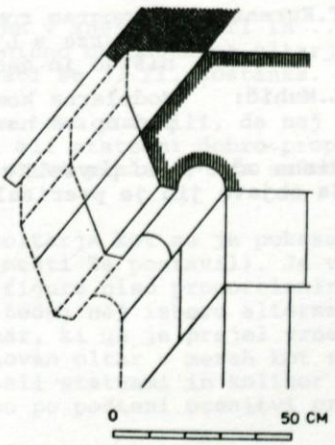

Podstrešni zidec na apsidi

Ob evropsko pomembni romanski arhitekturi stiške bazilike dobiva tako tudi cerkev v Zgornji Dragi mnogo večji pomen, kakor bi ji ga prisodili na prvi pogled. Zato pa je kar dvakrat neodpustljivo, da imetnik tega velikega zgodovinskega in arhitekturnega spomenika ali njegov spomeniški varuh vsaj z rednim vzdrževanjem skromne strehe ne poskrbita za ohranitev stavbe; to bi jima morala nalagati že zavest dobrega gospodarjenja in za to ju obvezuje tudi pozitivno spomeniško-varstvena zakonodaja. Ali naj sramota, da tak zgodovinski in arhitekturni spomenik pred našimi očmi propada, seže čez meje spet vse do Francije, ki nam ga je pred osmimi stoletji posredovala? Tudi o tem vsakič znova razmišljam, ko se tako ali drugače, zdaj že dolgo ne več kot otrok, vozim tam mimo.

Opombe:

1. M.Zadnikar: Restavracija cerkve v Zgornji Dragi pri Stični, Varstvo spomenikov V, Ljubljana 1955, 83-88
   M.Zadnikar: Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana, 1959, 131
2. Listino hrani Dunajska Nacionalna biblioteka, kodeks 688, f. 183
3. M.Zadnikar: Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov, Ljubljana 1977
4. T.Kurent: Kozmogram romanske bazilike v Stični, Ljubljana 1977/78, Univerza v Ljubljani - Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo, 2
5. L.Muhič: Modularna kompozicija romanske cerkve v Zgornji Dragi, pod op. 4 navedeno delo, str. 118

Risbe od 3-8 so povzeliv seminarju prof.inž.arh. Marjana Mušiča. Za objavo jih je prerisal inž.arh. Tine Bešter.

ZANIMIVA PRAVDA IZ 17. STOLETJA

Stane Mikuž

V Arhivu Slovenije je med varovanimi arhivalijami nekdanjega stiškega samostana ohranjena tožba, katero je sprožil gospod Francesco Faienzi, meščan in pozlatar v Višnji gori proti šmarskemu župniku gospodu Ivanu Pavlu Preglu ter cerkvenim ključarjem Sv.Benedikta podružnice na Blečvrhu. Ker je tožba za našo umetnostno zgodovino važna in nad vse zanimiva, napisana pa je v dokaj nabreklem baročnem pravniškem jeziku, jo bomo po smislu prevedli.

"Samostan Stična, 23. marca, A.D.1665.

Sodnik: Opat tukaj.

Gospod Francesco Faienzi meščan in pozlatar v Višnji gori

- - proti

Gospodu Ivanu Pavlu Preglu župniku v Šmarju in cerkvenim ključarjem Sv.Benedikta podružne cerkve na Blečvrhu.

Zaradi tukaj prijavljenega cerkvenega računa v znesku 100 fl in ... v zvezi s pogodbo pozlatitve imenovanega resnično dokončanega oltarja za kar mu morajo mimo tistega kar so dali dodati še 37 fl.zaostanka.

Obtoženci pravijo, da so se z njim tožnikom tako domenili, da naj napravi in dokonča čeden, z rezljanimi figurami ali statuami dobro proporcioniran oltar, katerega bodo po pravšni ocenitvi plačali, kar so mu tudi ustno obljubili.

On tožnik, da tega ni naredil kar se tiče oltarja kot se je pokazalo pri ogledu (dasi je on taistega z zmaličenimi mesti že postavil). Je veliko premajhen, povsem spačen, tudi statue ali figure niso proporcionirane, temveč surovo izdelane; naročniki mu dajo tedaj naj izbere alternativo ali naj svoje delo spet vzame nazaj in denar, ki ga je prejel vrne revni hiši božji; ali naj izvrši drug lepo oblikovan oltar v merah kot so se zmenili po proporcijah s čednimi figurami ali statuami in kolikor bo prek akorda dražji ali več vreden, se mu bo po pošteni ocenitvi prek vrednosti izplačalo.

Odločba

Kadar bo gospod tožnik v soglasju s svojo obljubo, ali ta v mnogih delih

Fürstl. Dittisberg den 23 Martij Anno 1665.

Herr Francesco Faienzi, Burger und Alhafs Vrzgüeter zu Wienerburg

Hochedelgeborner

Herrn Johann Carl Graf Stevenau zu St. Martin etc. und H. die Kirchengerechtigkeit S. Benedicti filial Kirchen Hr. Feldkirchen.

Hochedelgeborner Graf, Gnädiger Herr.

Ewer Hochgraf. Gnaden alhie zu gemelter Kirchen Sct. Benedicti 100 fl. und ein Sct. in gelt Verlichtung: auch darüber gehörige Jahrgültige Lehenbrief, deren Zins Ihnen jährlich 3 Pfenig 37 kr. verstiert gelten.

Belangte gehorsamst, Ihr Hochgraf. Gnaden Sie wollen selbige für Vrsachen, daß sie von Pergament, und gemahlten figuren: aber Stätten und proportionirten Alten Mesen und künstig gelt, Sie den Ihr demselben gelichen, nach billicher Schätzung bezahlen wollten, gnädigst zu mir nach Münch zum Gnädigst Verstehen.

Wann aber Ihre Hochgraf. Gnaden mit nachstehenden, in den Lehenbrieff der Kirchen, nach beschreibung dessen Innhalts Ihr Vrzeugt sie demselben mit Vrkundlichen Kraft, Ihr Gnädigst gefallig Sie Kirchen, ganz Verbindlich, auf die

Statuen: od figuren nit proportionirt
Jemandt zuer Verfertigung, zuebringen
Lemmatres die Alten statuas zu ver-
" wellen, ehe selbe mit Accord, sein erbitt
lich und Freundt: wesens, mit ihnen
einig gemacht selbe dem Herrn Lobb,
Lehns restituiren: oder einen andern
stell fürnemblich Silber, Erbgrauer
Maister der proportion nach, mit Silber
figuren: oder Statuen allein Ver-
" fertigen, und was ein solicher
über den Accord um mehrers bringt
oder verschafft mehr, solle Man Ihr
" bitthig Ihm selbiger mit billicher
Belohnung über die bestehne Dingnus
zu Contentiren.

Absicht.

Dann dieser Langer seiner Verstrickung gemäss,
verdorben, ihm in Silber gantz Verständlich
begründeter Silber, Generall mit underlegung
" seiner figuren od statuen, als auch in sorg
" tragung der proportion auf Verfertigung
Silber, Lehns Herrn selbe Ihme oder gemeldtem
grossen Unkosten zu liefern solle, verordne,
Im Immerwährender, aber, ist sie zu
Verhütung allerley Irrthumb zu restituirung
des Silber zeugs Lehns Herrn selbe an statt
des Verig Imperfectionirten Silberwerk, einen
andern Tauglichen, mit proportionirten
Saubern figuren und Complete Vergliesterten
Mappen tüchtig zu liefern. Und Immaßen
ein mehrers, als der Accord Vermag, schuldig
befunden, sein die begehrte Ihme gebührende
recht dem Accord zu Contentiren, schuldig.
Letzt Lange die begehrte Ihme

povsem zmaličeni oltar z drugimi pripravnimi figurami ali statuami kot tudi po drugi strani v soglasju s proporcijami izdelal, potem se mu denarni zaostanek, ki ga tirja neutegoma izplača. Če pa tega ne bo storil pa je on zaradi svojega nevrednega dela dolžan restitucijo že naprej dobljenega (denarja) revni božji hiši opraviti. Toda če bo namesto prejšnjega neperfectioniranega oltarja postavil drugega, pravšnega s proporcioniranimi ličnimi figurami in telo posnemajočimi merami; in če bi bil ta ocenjen več kot v akordu so mu toženci poleg akorda dolžni vse povrniti..."

Kako so se nadalje stvari razpletale, ali je Faienzi postavil nov, lepotno neoporečen oltar v cerkvi na Blečvrhu, ali pa je moral vrniti denar "revni" hiši božji, ne vemo. Vendar nam ta pravda, ki se je izvršila leta 1665 v Stični s krepko lučjo posveti v todobne umetnostne razmere. Prvikrat kot je meni znano srečamo v 17. stoletju problem umetnostne kakovosti v zvezi z našimi "zlatimi oltarji" in umetniškim snovanjem na splošno. Prvič govorimo pri nas o "proporcioniranih" kipih ali statuah, o figurah s "telo posnemajočimi merami" i.p. Ob tej pravdi nenadoma zvemo, da naši naročniki le niso bili tako naivni in z vsem zadovoljni kadar je šlo za umetnostne probleme povezane z oltarnimi in drugimi podobnimi naročili. Še važnejše pa je dejstvo, da nam besede "proporcioniranost" in "telo posnemajoče mere" z nedvomno jasnostjo povedo, da je v vrste našega izobraženstva prodrl renesančni duh in sicer iz italjanskega kulturnega kroga. Dobrih stopetdeset let je prešlo, da so dosegle zavest naših ljudi estetske norme italjanske umetnosti, poslej bodo naročniki pazili pri umetnostnih naročilih, s tem pa je staremu likovnemu izročilu, to se pravi gotiki in manierizmu odklenkalo.

Ali smemo ob tej tožbi govoriti o naših likovnih razmerah "na splošno" ali pa je morda le ta prva lastovka, ki je prinesla pomlad? Poizkusimo vprašanje razpresti in odmotati ter zato poglejmo kaj vemo o protagonistih te pravne svaje.

1) Francesco Faenzi meščan in pozlatar v Višnji gori se prvič (in doslej zadnjič) pojavi prav v tej tožbi. Vendar ime Faienz, Faenzi in Fayenz ni neznano v naših arhivaličnih zapiskih. Tako se l. 1644 omenja Faenzi J.M. slikar in leta 1769 neki Fayenz Josip.[1] Očitno gre za italjansko rodbino rezbarjev in slikarjev, ki se je za zaslužkom priselila v naše kraje in dosegla tako tudi Višnjo goro. Pri našem "meščanu in pozlatarju" je zanimivo to, da se ne imenuje tudi "rezbar", tako, da ob oltarju, ki je bil izdelan za Blečvrh lahko malce pomislimo na šušmarstvo.

2) Opat, ki je bil sodnik v tej pravdi se je pisal Maksimiljan Mottoch (izvoljen 1661, umrl 1680)[2]. Bil je po rodu iz Novega mesta ter nekaj časa tudi vikar v Šmarju. Stično je oskrbel z novimi zvonovi, pa tudi

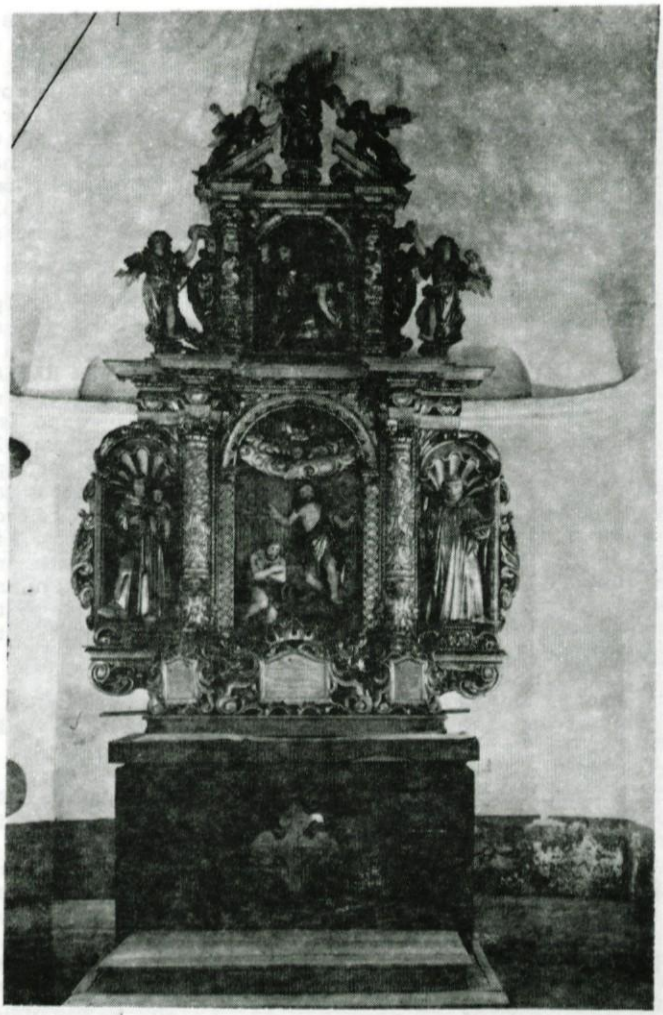

Veliki oltar na Gatini pri Grosupljem

sicer je moral biti umetnostno razgledan mož. Dal je postaviti vrsto odličnih "zlatih oltarjev" (Primskovo, Mišji dol, Račje selo), med njimi tudi našega najbolj kvalitetnega v cerkvi na Muljavi. Skoraj ni bilo cerkve na stiški zemlji, katere se ne bi dotaknila njegova mecenska roka. Poleg oltarjev je kupoval tudi kelihe, postavljal prižnice, "barokiziral" staro cerkveno arhitekturo in gradil novo i.p. Opat Maksimiljan je bil torej polnokrven mož baroka, kateremu nova lepotna pravila ter zahteve niso mogle biti neznanka. In še nekaj je treba omeniti. Kot vizitator je vsako leto pregledal vse samostanske fare, poleg tega pa je uvedel tudi vsakoletne konference ali sinode, na katere so morali prihajati vsi dušni pastirji.

3) Šmarski župnik Ivan Pavel Pregel se v tej tožbi tudi prvič omenja. Nekaj več in nadaljne podatke pa zvemo z napisa, ki je na predeli na velikem oltarju v Gatini pri Grosupljem. Tam piše: SVB ADM RDO NOBILI AC/ DOCTIS/SIMO DNO IOANNE PAVLO PREGEL/PRO TPE PCHO IN HARLANDT ARA/H(AE)C EST ERECTA ANNO DNI 1670/ALTARE RENOVATUM ANNO 1878. Po naše slove napis: "Pod zelo prečastitim plemenitim in najučenejšim gospodom Ivanom Pavlom Preglem, ta čas župnikom v Šmarju je bil postavljen ta oltar leta gospodovega 1670. Oltar je bil renoviran leta 1878." Kaj nam pove napis? Tri leta po naši tožbi je bil postavljen novi veliki oltar na Gatini očitno ob sodelovanju župnika Pregla, kajti sicer bi ta ne bil dovolil, da ga imenujejo v razmeroma slavnostnem napisu. Druga stvar, ki nam jo odkrije ta zapis pa je ta, da je šmarski župnik veljal za "plemenitega in najučenejšega gospoda" - vzdevki, ki jih ob tem času niso napisali kot prazno frazo ali celo kot hvalisavost. Župnik Pregel je tedaj moral nekaj pomeniti v znanstvenem svetu, podpisani sem iskal v tej smeri o njem podatke, pa sem doslej ostal praznih rok.

In še je tu tretji odgovor, ki nam ga posreduje gatinski oltar sam - čeprav ne povsem popolnega. Iz tožbe smo zvedeli, da je župnik Pregel zahteval "dobro proporciniran oltar" in "lične" figure s "telo posnemajočimi merami." Rekli smo, da je to bila nova renesančna estetika, ki jo je "doctissimus" moral poznati. Poglejmo zdaj v kolikšni meri ustreza gatinski oltar novim lepotnim nazorom! Na zidani z lesenim antependijem opaženi pravokotni menzi stoji značilna zgradba "zlatega oltarja" tega časa. Glavna vdolbina flankirana s stranskima nišama, ogredje, nato atična skupina z vdolbino ob kateri sta angela, zgoraj zaključek sestoječ se iz pretrganega trikotnika in treh angelskih postavic. Oltar je prerastel značilni baročni dekor, tu so angelske glavice, školjčni motivi, zavese i.p. Kipi so: V glavni vdolbini Kristusov krst, v atični Smrt Janeza Krstnika, v nišah spodaj pa dva svetca. To kar so v pravdi očitali Faienzu, namreč, da je postavil "veliko premajhen in spakast oltar" se tu na Gatini prav gotovo ni zgodilo. Oltar je dovolj visok, sorazmerje med menzo glavnim delom nastavka in atiko je lepo pretehtano,

Del velikega oltarja na Gatini pri Grosupljem

zanimive so vitkost oltarja in razumna govorica ogredja ter atike. Nekoliko težja je sodba o oltarni plastiki. Pripis: Renovatum anno 1878 - je tudi tu, kakor mnogokje sumljiv. Prenavljalec je uničil delikatno poslikavo in pozlato oltarja ter plastike iz 17. stoletja, vprašanje pa je tudi če niso bili kipi "popravljeni" in "polepšani" v smislu podobarstva 19. stoletja. Obe oltarni kompoziciji sta likovno zanimivo rešeni vendar v bistvu ekspresivni, kar pa se bolj ujema z našim kiparskim izročilom kot pa z novimi lepotnimi, renesančnimi zahtevami. Kakovostno dobri so razgibani angeli pa tudi svetnika sta pravilno "proporcionirana". Vse kaže, da je bil estetski nazor župnika Pregla bolj teoretične narave in da se je v praksi pokrival z novimi baročnimi lepotnimi načeli, ki pa so bili itak podloženi z renesančnimi ugotovitvami.

Lepotni nazori šmarskega župnika pa so bili gotovo istovetni s tovrstnim prepričanjem stiškega opata Maksimiljana, ki je bil, kot smo zgoraj povedali izredno delaven na področju likovne umetnosti. Estetska klima, ki je odločala na stiški zemlji pa je verjetno vplivala tudi na ostale cerkvene organizacije med drugim v prvi vrsti na ljubljansko škofijo. Le-ta je leta 1685[3] sklicala sinodo v Gornjem gradu, kjer so izdali dekret, "da naj župniki in kurati ne napravljajo v bodoče novih oltarjev ali oltarnih podob, ne da bi poprej poslali škofijstvu načrt; večkrat namreč prechlagajo kiparji in drugi mojstri za svoj dobiček, a v največjo škodo in za najobilnejše stroške cerkvam, oltarje z nepotrebnimi kipi in slikami, da jih preobložitev s figurami in večkrat njihova slaba izvedba (deformitas) bolj kazi, nego zaljša.

Kot vidimo podobna zgodba kakor v naši pravdi, ki je le znanilka in lastovka nekih novih lepotnih načel, katera so se usidrala v vitalno miselnost našega baroka in je zato prav, da smo jo na tem mestu objavili.

Viri:

1. Podatki iz arhiva Inštituta Franceta Steleta SAZU, Ljubljana;
2. M.Mikuž: Vrsta stiških opatov. Ljubljana 1941, 69-71;
3. I.Vrhovnik: Arhivski paberki o nekaterih slikarjih in kiparjih 15. do 18. stoletja, ZUZ II. 1922, str. 105-106.

NOVA DOGNANJA O SLIKARSTVU HRVAŠKE SKUPINE

Jure Mikuž

V svojem prvem prispevku za ZOG sem leta 1972 pisal o taborskih freskah, ki jih je naslikal v prvi polovici 16. stoletja eden od slikarjev hrvaške skupine. Spoznanje o dejavnosti te zanimive slikarske delavnice, ki je največ svojih spomenikov zapustila na Dolenjskem in večino od teh prav na ozemlju ali na mejah grosupeljske občine, so se z leti poglobila. Zato se mi zdi prav, da v jubilejni deseti številki Zbornika objavim nekaj novih odkritij, ki postavljajo hrvaško delavnico v dosti bolj zanimivo luč, kot smo doslej mislili. Neizpodbitna ostaja sicer očitna slogovna oznaka tega slikarstva: preprosta, skoraj ljudska raven izvedbe, toda vse pomembnejša se kaže njegova motivna in tudi vsebinska plat. Nove raziskave in odkritja namreč pričajo, da so slikarji hrvaške skupine z nekaterimi posameznimi prizori trdno zasidrani v širših okvirih evropske umetnosti; zato so njihovo znanje, povezave, zgledi ipd. neprecenljive važnosti za našo umetnostno zgodovino in zanimivi tudi za tujo. Ponovno - kot že tolikokrat - pa moram poudariti, da večina spomenikov te skupine in tudi drugih, kjer najdemo freske iz 16. stoletja, nezadržno propada in kmalu se bodo v vojni porušenima cerkvama v Višnjah in na Plešivici pridružile uničene freske še na Lopati in pri sv. Tomažu na Velikih Poljanah, da o drugih cerkvah, kjer za zdaj le še po sondah vemo, da je delala hrvaška skupina, sploh ne govorimo. Prav zato se mi zdi še pomembneje opozoriti na zanimivost in mikavnost nekaterih prizorov, ki sodijo po svoji problematiki med najbolj kompleksne v slovenski umetnosti 16. stoletja. Tokrat nas zanimajo predvsem trije najbolj zanimivi prizori slikarstva hrvaške skupine, ki so obenem problemsko najbolj zapleteni; toda danes lahko že rečemo, da smo korak bližje k njihovemu dokončnemu razvozlanju in natančnejši opredelitvi. Predvsem pa vsi trije primeri podpirajo trditev, da delovanje hrvaške delavnice ni zanimivo le kot obrtniška dekoracija, kakšrnih poznamo v tem času pri nas veliko, ampak je izredno pomembno za razvoj slovenske umetnosti in je sestavni del naše kulturne zgodovine v enem od njenih najbolj zanimivih razdobij.

Prvo uganko nam je dolgo zastavljala človeška postava na spodnjem delu severne strani slavoločnega oboda v cerkvi svetega Urha na Maršičih (slika 1). Tu je naslikana moška postava, ki drži v levici razviti napisni trak, ki ga ne moremo prebrati, z desnico pa opozarja nanj. Karikirana moška glava z dolgim, kljukastim nosom in kratko pristriženimi svetlimi lasmi, povezanimi s trakom, je obrnjena navzgor, iz odprtih ust pa ji poganja rastlina, ki se takoj razceplja. Nad tem prizorom je

prvotna poslikava uničena in iz primerjav s poslikavo slavoločnega oboda v danes podrti cerkvi svete Katarine na Plešivici smo sklepali, da gre za Jeseja, ki mu iz ust poganja korenika; po slavoloku se je rastlina razraščala in je obdajala naslikane Kristusove prednike. Nenavadna rast korenike iz ust, po mojem poznavanju edinstvena v evropski umetnosti, je bila uganka,dokler nisem našel zgleda za marščansko poslikavo. Slikar hrvaške skupine je povzel Jesejev obraz verjetno po neki grafiki, ki je prenašala po Evropi zrcalno obrnjeno podobo človeške glave z razvejeno rastlino v ustih. Dve taki glavi, verni zrcalni predpodobi marščanske, le da nastopata v funkciji bordurnega okrasa, sta bili prvič naslikani v rokopisu Vita Sancti Simperti Episcopi Augustensis leta 1492. Rokopisna pripoved o življenju svetega Simperta, lokalnega augsburškega svetnika, ki je postal ob koncu 15. stoletja na Bavarskem zelo čaščen, je bila narejena za Maksimiljana I., vendar rokopis ni nikoli prišel v vladarjevo knjižnico. Do 18. stoletja je ostal v Augsburgu, danes pa je v Londonu. Rokopis je pisal najslavnejši kaligraf v znani augsburški samostanski rokopisni delavnici, osrednje prizore so naslikali nekateri najkvalitetnejši slikarji tistega časa na Nemškem, med njimi verjetno tudi Hans Holbein starejši, debata, kdo je slikal bordure, pa še ni končana. Najverjetneje jih je izdelal kdo iz slikarske družine Beck, bodisi oče Georg ali kdo od sinov; morda gre za Leonhardovo mladostno delo. Ta rokopis in pa dva augsburška misala iz leta 1495 kažejo zanimive bordure z listnatimi maskami, rastlinskimi viticami, ptiči, insekti in živalmi. V robnem okrasu rokopisa Vita Sancti Simperti je na listih 22 in 39 naslikan v cvetni čaši obraz, ki ga je mojster hrvaške delavnice na neki način spoznal in zrcalno obrnjenega uporabil pri slikanju Jesejeve glave na Maršičih. Popolnoma prerisano je ukrivljeno čelo in kljukasti nos, z rdečo barvo poudarjene in modelirane izrazite in značilne ustnice ter pecelj rastline, ki se takoj, ko se prikaže steblo iz ust, razrašča v tri poganjke. Isti obraz se pojavlja v augsburškem rokopisnem slikarstvu tudi v Psalterju iz augsburške knjižnice (Cod. 49 a), in sicer v cvetu, ki raste na konici neke inicialke. Že večkrat smo ugotavljali neverjetno tesne povezave med južnobavarsko in slovensko umetnostno ustvarjalnostjo proti koncu 15. in v začetku 16. stoletja: marščanski Jese, ki izvira iz enega najuglednejših augsburških rokopisov, je zanimiv primer in dodatna potrditev.

Tudi drugi problem nam je zastavila marščanska poslikava, in sicer s precej znano fresko lisice romarice v kardinalski opravi, s popotno palico in molkom ter torbo z zadavljeno kokošjo (slika 2). Polemične parodije, satire in karikiranja v obliki basni je po vzhodnjaških in antičnih zgledih povzela že srednjeveška literatura. Toda večina teh primerov je bila v primerjavi z renesančnimi in reformacijskimi pamfleti podobna nedolžnim šalam, še posebej ker je nova doba že tudi zelo učinkovito izkoristila tedaj odkrite možnosti razširjanja svojih idej s tiskom. Lisica

je že od biblijskih časov žival z negativnimi lastnostmi ter simbolizira zvitost, zahrbtnost, prevaro in kasneje tudi hudiča. Ob koncu 12. stoletja je nastajal v Franciji znani živalski ep Roman de Renart, v katerem nastopajo živali s človeškimi lastnostmi, značaji in nazivi. V srednjem veku se je motivika tega epa razširila po vsej Evropi od Italije do Anglije in od Alzacije do pruskih dežel. Vsebina, prikrita z živalskimi dejanji, značaji in besedami, je bila kritično naperjena proti splošnim človeškim lastnostim, sčasoma pa tudi vse bolj in vedno bolj hrabro proti načinu življenja in vladanja fevdalne in cerkvene gosposke. Ep je znan tudi iz nemške kulturne zgodovine kot Reineke Fuchs - lisica zvitorepka in je doživel v tem jeziku še številne kasnejše inačice, do najslavnejše Goethejeve ob koncu 18. stoletja. Tudi za nas je najbolj zanimiva nemška oblika in vsebina tega epa v priredbi, ki jo je prevzela nemščina ob koncu 15. stoletja iz holandščine. Predelave in dodatki novih glos so leta 1498 spremenili prej dosledno živalske basni v moralizirajoče satirično delo, katerega psihološki nosilci so ljudje. V reformaciji kritičnost in satiričnost epa Reineke Fuchs ni več naperjena proti splošnim človeškim slabostim, ampak napada izključno dvor in katoliško cerkev tako, da je Luter ep označil kot "živahno podobo dvorskega življenja". K njegovi vse večji popularnosti so pripomogli tudi drugi sočasni pamfleti in sramotilni zapisi proti papežu, tako imenovane antipapalije. Čeprav je dobil Reineke Fuchs prve protestantske glose šele leta 1539, pa lahko že od začetka 16. stoletja sledimo velikemu razmahu besedil, grafičnih ali rokopisnih ilustracij, pamfletov, eksemplov, celo igralnih kart in podobnega, kjer se pojavlja lisica kot glavni nosilec dogajanja. Ponavadi nastopa kot pridigar gosem ali kokošim, opravljena je v meniško obleko z molkom in romarsko palico v taci. Toda pridiga je le pretveza, lisica v resnici hinavči, se ogleduje in išče priložnost za zahrbten napad na nedolžne žrtve. V protestantskem času taki prizori niso le šaljiva opozorila, ampak resna kritika in svarilo pred dvoličneži na najvišjih posvetnih in cerkvenih položajih in pred njihovim hinavstvom. Leta 1500 francoski ep o lisici romarici, napisan pod vplivom Sebastiana Brandta, opozarja, da lahko lisica bolj kot katera druga žival simbolizira človeške slabosti in pregrehe. Ta žival je prava prispodoba hinavcev, ljudi z dvema kožama, ki se znajo vedno obrniti po vetru, hudobnost pa kljub temu ohranijo, kajti tudi lisica je dvolična, hrbet ima rdeč, trebuh pa bel. Če pogledamo lisico na Maršičih, se nam zdi, kot da je naš slikar to besedilo poznal: edino tu namreč najdemo na freskah hrvaške skupine na posušeno fresko nanesene bele poteze čopiča po lisičjem trebuhu, s čimer je mojster poudaril nasprotje z rdečim hrbtom. Protestantske razlage so prinesle tudi nova kritična obravnavanja romanja; lisičja pot zvablja vernike k napačni službi božji, kar ni naperjeno le proti romanjem, temveč tudi proti odpustkom ter proti papežu in Rimu nasploh. Poleg elementa romanja je značilna za

Maršiči, Jese

Maršiči, Lisica romarica

marščansko fresko tudi strcga profilna upodobitev; to je v srednjem veku že samo po sebi izrazita oznaka za negativne demonske ali vražje postave v nasprotju s popolnostjo čelno postavljenih figur in posebej obrazov.

Pripovedke o lisici, ki pridiga kokošim, so bile znane tudi pri nas in najbolj zanimiva je gotovo rezijanska inačica, v kateri je jasno izražena navezava na duhovščino. Ko se lisica na koncu zgodbe sprašuje, kam so ji pobegnile kokoši, ji pove pes: "Bežijo, ker so spoznale plevána (to je duhovnika), ki pridiga." Danes nas preseneti dejstvo, da je v srednjem veku cerkev dolgo dovoljevala in celo sprejemala take prizore in besedila kot svarilo, da se mora sramovati hlinjene pobožnosti. Šele kasneje, ko so z reformacijo dobile prispodobe še bolj napadalne oblike proti duhovščini, posebej katoliški in celo najvišji, so počasi pričela

Sv. Tomaž, Luksurija - detomorilka

Sv. Tomaž, Luksurija - detomorilka, detajl

tovrstna besedila prihaja na indeks prepovedanih knjig. Vseeno pa se moramo zavedati, da je kljub številnim primerom evropskih besedil in raznih manjših podob v tiskih in rokopisih pomenilo naslikati veliko podobo lisice romarice v cerkev in celo na steno prezbiterija na Maršičih, zelo drzno dejanje. Kolikor poznam podobnih, sicer redkih monumentalnih primerov iz evropske umetnosti, so v glavnem nastale kasneje, v največjem razmahu protestantizma in še to izrazito samo v deželah, kjer je bilo reformacijsko gibanje neprimerno močnejše kot pri nas. Problem, ki se nakazuje z marščansko lisico romarico, je torej zanimiv in vreden podrobne študije, ki bo pokazala na položaj te slike v evropski umetnosti.

Zadnji motiv, ki nas zanima, propada v majhni, starodavni, danes pokopališki cerkvici svetega Tomaža na Velikih Poljanah. Že sonda, ki je odkrivala žensko glavo na severnem delu slavoločne stene proti ladji,

je zbudila zanimanje Ivana Komelja, ki je zapisal, da gre za "ikonografsko zanimiv detajl svetnice s krono in vanj položenim detetom". Če si slikarijo natančno ogledamo, vidimo, da gre v resnici za žensko glavo z lesenim škafom, v katerem je otroška glavica. Nadaljnje odkrivanje ometa je pokazalo, da je velik del freske propadel, ostalo pa je prekrito z močno sigo. Toda tudi skozi to lahko danes še opazimo, da pripada glava golemu ženskemu telesu, ki stoji rahlo zasukano v korak na visoko prekrižanih nogah (sliki 3 in 4). Leva stran telesa je propadla, na desni pa lepo vidimo, da grize žensko v prsi zmaj, zaradi česar vse telo hudo krvavi. Tako stojimo pred resnično težko ikonografsko uganko, ki jo še otežuje dejstvo, da je naslikal hrvaški slikar golo telo grešnice kar na slavolok, viden iz ladje. Naslikati akt na tako občutljivo ikonografsko mesto, pa naj bo namen še tako moralizirajoč, se zdi enako pomembno dejanje kot poprejšnji primer lisice. Čeprav bi golo žensko telo, ki ga pikajo kače ali grizejo zmaji, govorilo za podobo Luksurije, pooseblјeno prispodobo razvratnosti, pohotnosti in nečistosti, dodaja škaf z otroško glavo prizoru nove pomenske razsežnosti. Povezava s približno sočasno, slogovno sicer naprednejšo, v grisaillu slikano žensko postavo na freskah v Marijagradcu, ki jo je Ivan Stopar imenoval Luksurijo, je razvidna takoj. Ženska gola postava, ki jo v prsi pikajo kače, ima tam pred nogami čeber, iz katerega moli par otroških nog. V obeh primerih gre torej za poudarek na atributu detomorilke, ki je svojega otroka utopila ali kako drugače umorila.

Če skušamo podobo detomorilke pri svetem Tomažu rekonstruirati, se izkaže, da je predvsem korak, v kakršnem je bila postava naslikana, preprosta in nerodno posneta drža akta z Visokega pod Kureščkom. Kljub preprostosti izvedbe je naš posnetek tričetrt stoletja starejšega vzora tako natančen, da bi težko verjeli, da hrvaški slikar visoške freske na fasadi ni poznal. Tako se samo zastavlja tudi vprašanje, ali gre na Visokem res za "čisti" ikonografski tip Luksurije, kot je ugotovil Emilijan Cevc. Danes nam visoška podoba ne more več odgovoriti, ker je njen spodnji del že skoraj popolnoma izbrisan. Toda ostaja vprašanje, ali ni bila glava pod ženskimi nogami, za katero Cevc nakazuje, da je bila morda naslikana brez telesa ali celo odsekana in ki jo je Stele že davno tega, ko je bila freska še bolj vidna, posebej označil za brezbrado, morda tudi otroška?

Toda pustimo ugibanja in se še nekoliko posvetimo ikonografskemu tipu detomorilke. Predvsem gre za izredno redek prizor, kakršnih je v svetu znanih oziroma ohranjenih le nekaj. Zato ga v strokovni literaturi zelo težko najdemo, tako da mi je do podrobne pojasnitve pomagala šele kolegica Nataša Golob, ki pripravlja študijo o grisaillih v Marijagradcu - in s tem tudi o tamkajšnji inačici Luksurije - za tisk v Celjskem zborniku. Iz romanike poznamo nekaj primerov upodobitev Luksurije, gole žene,

ki jo ogrizejo žabe ali kače, pogosto prekrite s kozlovo kožo, simbolom pregrešnosti. Le izjemoma pa se okoli leta 1200 pojavi nekaj primerov (na primer v Reimsu), ko je dodano postavi Luksurije mrtvo dete in gre torej za prispodobo detomorilke. Že tako redki prizori te vrste kmalu popolnoma izginejo, saj so neortodoksni in v nikakršnem skladu s teološkimi spekulacijami časa. Nov impulz je prinesel temi pozni srednji vek, zlasti burna verska in družbena dogajanja v prvi polovici 15. stoletja, predvsem delovanje zanimivega katoliškega reda pavlincev. Počelo njihovih spekulacij je strogo dualistično nasprotje med dobrim in zlim. V skladu s tem se v njihovih besedilih pojavi tudi tema detomorilke - čeprav v umetnosti zopet zelo redko realizirana - kot prispodoba dvojnosti med dušo in telesom, torej med dobrim in zlim. Telo Luksurije, ki ga razjedajo kače in zmaji, predstavlja razpadajoče, se pravi minljive zemeljske ostanke razvratnice in celo prostitutke; lik otroka, ki predstavlja v krščanski ikonografiji pogosto dušo, ki hiti v nebo, pa je pogosto prispodoba čistosti, nedolžnosti in žrtve. Pavlinci so se v srednjem veku z Madžarskega naselili na Hrvatsko, kjer so se njihovi samostani izredno razmnožili in morda ni le obroben podatek, da so imeli samostan od 14. stoletja tudi v Senju, od koder je bil doma tudi vsaj eden od slikarjev hrvaške skupine - Tomaž iz Senja.

V evropski umetnosti izredno redek primer Luksurije - detomorilke, ki pa ga najdemo pri nas zagotovo upodobljenega vsaj dvakrat, sodi v sklop srednjeveškega pojmovanja pregreh in nečimrnosti (vanitas). Aktualnost v začetkih reformacije in katoliška neortodoksnost motiva mu dajeta na freskah hrvaške skupine še poseben pomen. Zločin, velik že sam po sebi, so znali protestanti izkoristiti za svoje moraliziranje in napade na katolištvo. Spomnimo se samo Trubarja, ki piše: "Nune v Rimu in novim kloštru nad Dunajem so bile velike kurbe, otroke morile." Vsi trije obravnavani primeri delovanja hrvaške skupine pa kažejo, da so bili njeni slikarji, čeprav likovno malo oziroma slabo izobraženi in vešči, idejno zelo kritični, razgledani in napredni, predvsem pa zanimivi soustvarjalci duhovnega in družbenega razpoloženja burnega časa prve polovice 16. stoletja pri nas.

KULTURNO IN PROSVETNO PRIZADEVANJE V GROSUPLJEM OD 1918 DO 1941

Cvetko Budkovič

Uvod

Pričujoči sestavek o kulturnem življenju v Grosupljem med obema vojnama je nadaljevanje prispevka Prvi utripi kulturnega delovanja v Grosupljem 1909-1920, ki je izšel v ZOG IX, 1977, 141-145.[1] Zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva, le-to je bilo med drugo svetovno vojno uničeno, so ostale raziskovalcu podobne težave kot prej, to je, opreti se je moral na živa pričevanja, na izjave in spomine starejših, še živečih ljubiteljev dramske in glasbene umetnosti. Glede mladinskih iger daje tudi Šolska kronika skope podatke in omenja povečini le naslove igric ter leto izvajanja; za leta 1933-1941 pa podatkov ni, ker je kronika izgubljena ali pa uničena.

Ko pregledujemo to presenetljivo bogato in široko razvejano kulturno življenje v Grosupljem med obema vojnama, moramo ugotoviti - navzlic tu in tam pomanjkljivim podatkom - da je bilo v takratni razmeroma majhni vasici (s Stransko vasjo je imela pred 1. svetovno vojno 395 prebivalcev), oddaljeni približno 20 km iz Ljubljane, veliko nadarjene mladine, ki je svoje sposobnosti razvijala na področju dramske, vokalne, instrumentalne, pedagoško glasbene, plesne in celo baletne umetnosti. Res je, da je imela vas Grosuplje pred prvo svetovno vojno, kot smo že poročali, precej razvito kulturno dejavnost, torej že nekaj tradicije, vendar bi le malokdo slutil, najbrž tudi ne pričakoval, da bo doživela le-ta med obema vojnama tak razmah. Zato je prav, da se vprašamo, kje so vzroki takó razveseljivemu kulturnemu napredku vaščanov.

Leta 1912 so ustanovili v Grosupljem Gasilsko društvo, na pobudo Vladimirja Simončiča, glavni knjigovodja v tovarni Šinkovec, leta 1924 Sokolsko društvo[2], nekako v istem času Prosvetno društvo. Vsa ta društva so gojila - ne glede na politično orientacijo - poleg svoje osnovne dejavnosti, denimo gasilskih ali telovadnih vaj, tudi kulturno-prosvetno dejavnost. Skrbela so za razvedrilo svojih članov, ti pa so zelo radi sodelovali pri raznih prireditvah, kot n.pr. pri veselicah, tombolah, dramskih igrah in glasbenih ter plesnih nastopih. Čim bolj se je bližalo leto 1941, tem bolj so se sile kulturnega delovanja zaradi idejno-politične polarizacije cepile, vendar je bilo med njimi skrito tekmovanje v kvaliteti predstav, oziroma akcij. Kvaliteta predstav je bila -

lahko rečemo - redno v tesni vzročni zvezi s sposobnimi voditelji - režiserji, igralci na dramskem ter s pevci, zborovodji oziroma instrumentalisti na glasbenem področju. Poklicnih režiserjev ali glasbenikov ni bilo. Vse, kar se je dogajalo - gledano s strokovnega vidika, dobro in slabo - je bilo plod prizadevanja več ali manj talentiranih ljubiteljev - amaterjev, ki so se z ljubeznijo in srcem, ne meneč se za žrtve in čas (takrat je tekel nekoliko počasneje) predajali svojim ustvarjalnim ambicijam, ki so nemalokdaj razplamtele fantazijo začudenim in številnim poslušalcem. Danes se moramo še posebej čuditi, kako so mogli takratni igralci in režiserji doseči tako velike uspehe v skoraj nemogočih okoliščinah in delovnih razmerah. Vadili in nastopali so v neogrevanih prostorih, društvo ni imelo nobenih igralskih pripomočkov in rekvizitov: stolov, miz, kulis, kostumov, šmink, vse so morali preskrbeti igralci sami. Pozimi so imeli bralne vaje v Prapročah pri Adamičevih (Antonovih). Ko so zgradili župnišče, so prihajali igralci na vaje peš z Blata in sosednjih vasi, ob vsakem vremenu, po težaškem delu, telesno utrujeni, vendar željni zvedeti kaj več o življenju, ki so ga razbrali iz knjig in skript.... Kje so še vzroki za presenetljivo kulturno aktivnost, ki je bila največja na dramskem področju?

Za vsak kulturni napredek je treba - kot sem že omenil - tudi nekaj znanja. Gospodarska in socialna struktura prebivalstva je bila slej ko prej v pretežni večini kmečka. Z nastankom železniške postaje, pošte, tovarne, z razvojem obrtništva, trgovine, šolstva in zdravstvene službe so se pojavili poleg kmeta, delavca in obrtnika še uradnik, učitelj, dijak, študent in zdravnik, torej vrsta izobražencev, ki so - če so imeli za to nagnjenje in veselje - prispevali svoj delež k dvigu amaterizma v Grosupljem. Ne smemo pozabiti tudi na vpliv cerkve, saj je imelo Prosvetno društvo v farovžu za tiste čase kar lepo knjižno zbirko, poleg tega je prihajal iz Šmarja v Grosuplje organist, ki je z orglanjem vodil tudi cerkveni pevski zbor. No, knjižno zbirko si je uredilo tudi Sokolsko društvo. Med Grosuplejčani je bilo vse več ljudi, ki so se, ne glede na stopnjo izobrazbe, izkazali kot nadarjeni pevci in dramski igralci, ki so posrečeno prikazovali like dramskih junakov in junakinj. Za posebno uspele prireditve so zahtevali hvaležni poslušalci ponovitve, dramske družine pa so gostovale tudi po bližnjih in bolj oddaljenih vaseh, tam, kjer so bili za tako kulturno dejanje primerne okoliščine (oder).

Mladinske in otroške igre

Posebno pomembne so bile otroške igre učencev osnovne šole pod vodstvom učiteljev. Te so bile večkrat spremljane s petjem, včasih tudi z instrumenti, tako da so bile podobne pravim malim operetam. Kljub velikemu trudu in prizadevanju prikazati otroške igrice časovno in po zasedbi vlog

kar najbolj točno, to vselej ni bilo mogoče, zato ob tej priložnosti ponovno prosim vse bralce - igralce, katerih imena so morda izpuščena, naj moj zapis dopolnijo in tako prispevajo k še bolj jasni podobi takratne mladinske in otroške odrske dejavnosti v Grosupljem.

Poleg šolske kronike in Alojzija Žitnika (Ledrarjevega Lojzeta) sta mi pri osvetlitvi imenovanih prireditev precej pomagali Minka Žitnik por. Valentinčič in Olga Valentinčič por. Adamič.

Na prvem mestu naj omenim igrico Zamorčki in Lažniva Milena, ki jo je režirala učiteljica Alojzija Premk, igrali pa šolski otroci v gasilskem domu leta 1921. Minka Žitnik in Alojzij Žitnik, ki sta sodelovala v tej igrici, se živo spominjata, da so imeli igralci - otroci na odru s sajami okajene krožnike, nakar so se s sajami namazali tudi sami in govorili nekako takole:

"Črni, črni, vsi so črni,
kakor oglje pred pečjo,
a zato so silno srečni,
menda se ne umivajo.

Ah, ta mrzla voda,
bojim se je tako,
tej presrečni črni koži
treba ni pokore te".

Igrica je lepo uspela. Izkupiček od vstopnine so otroci darovali za nakup knjig za šolsko knjižnico.

Leta 1924 je šolski upravitelj Gustav Ferjan priredil v gasilskem domu s skioptičnimi slikami "kino predstavo, kjer so učenci opazovali najnovejše iznajdbe".

Istega leta so učenci uprizorili igrico Sneguljčica, prav tako v gasilskem domu in v režiji učiteljice Alojzije Premk. Glavno vlogo Sneguljčice je igrala Olga Valentinčič, logarja Gašperja pa Alojzij Žitnik. Palčki so bili: France Žitnik, Jože Perme, Radko Virant, Štefanija Hude, Jožefa Predalič in še en učenec, ki se ga Olga Valentinčič in Štefanija Hude ne spomnita. Nenavadno oz. nerazumljivo je, da te igrice šolska kronika ne omenja. Prav tako kronika ne omenja igrice Pepelka, ki so jo igrali otroci leta 1925 v gasilskem domu v režiji učiteljice Alojzije Premk. Glavno vlogo je igrala Minka Žitnik, Pepelkino polsestro Olga Valentinčič, mačeho Dana Hude, polsestri sta bili še Štefanija Hude in Staza Jeglič. Leta 1925 so predvajali igrico v treh dejanjih Vraže, pri kateri so sodelovali Minka Žitnik in Angelca Gale (Pekova), Francka Kadunc, Alojzij Potokar, Jože Kadunc idr. Pred igro so nastopili vojaki z lesenimi puškami in peli Viktorja Parme koračnico Mladi vojaki (Mi smo vojaki korenjaki...). Med drugimi sta pela Bogomil Hude in Avgust Ferjan, sin šolskega upravitelja. - Tudi dobiček te igrice so namenili izpopolnitvi šolske knjižnice.

V režiji upravitelja osnovne šole v Grosupljem Avgusta Ferjana (službo je nastopil 13. aprila 1923) so uprizorili šolski otroci v gasilskem domu dne 2. junija 1929 igrico Škratje. Sneguljčico je igrala Zora Ferjan, kraljeviča pa Cvetko Budkovič. S Škrati so otroci nehali nastopati v gasilskem domu; težišče dela so prenesli v novo zgrajeni sokolski dom. Poleg tega je v tem času nastopil službo v grosupeljski osnovni šoli izredno sposobni, kulturno razgledani učitelj Ladislav Čuk[3]. Čuk ni bil samo odličen pedagog, ampak tudi družbeno aktiven in napredno usmerjen delavec, ki je razdajal svoje sposobnosti na organizacijskem, družbenem in kulturnem področju, kot tajnik Sokola, režiser, glasbenik, pel je v UJU zboru, udeleževal se je turnej tega zbora po Jugoslaviji in Evropi, odlično je igral violino, predvsem je bil neutruden organizator kulturnih prireditev, akademij in nastopov. Režiral je številna dramska dela in otroške igrice. Dne 19. marca 1930 so učenci osnovne šole pod njegovim vodstvom izvajali v sokolskem domu mladinsko igrico s petjem Povodni mož. V glavni vlogi povodnega moža, ki se je imel za Mihčevega Mihca, je nastopil Cvetko Budkovič. Z živahnim plesom in samospevom je tako navdušil poslušalce, da je moral svoj nastop večkrat ponoviti. Med plesom je prepeval:

"Mihčev Mihec vam je dečko,
Mihčev Mihec je junak,
kaj bi bil pač svet brez njega,
to pomisli zdaj naj vsak.

Le vprašajte kdaj po Mihcu:
poreko vam vsi:
Mihčev Mihec močen steber,
naše lepe je vasi".

Pri tej igrici so nastopili še Ivanka in Tinca Gale, Ludvik Travnik, Stojan Šuligoj idr.

Igrico Povodni mož so združili z Masarykovo proslavo.

Leta 1932 je šolska mladina igrala v režiji učitelja Ladislava Čuka igrico Pavla Golie Petrčkove poslednje sanje. Kratka vsebina, kot se je spominja Minka Žitnik: Petrček je bil bolan, V hišo je prišel berač in poprosil za prenočišče. Petrčku se je v sanjah približal berač, spremenjen v čarovnika, in mu govoril:

"Petrček, zdaj na noge,
za bogate in uboge
praznik je nocoj,
z mano pojdeš, sinko moj."

Nato se je Petrček zbudil, vstal in dejal:

"Jaz sem vedel že poprej,
da ste vi čarodej!"

Čarovnik ga je zatem popeljal v pravljični svet.

Petrčka je igral Franc Marinčič (Finkov Frence), berača Jakob Štrubelj (Cestarjev Jaka), zajčka Stojan Šiligoj. Stojan je odigral zajčka tako

prepričevalno, da ga je učitelj Čuk iz kvaležnosti za kulisami dvignil in objel. Sceno za igrico Petrčkove poslednje sanje je pripravil nadučitelj Gustav Ferjan in umetniško obarval kulise.

Istega leta so šolski otroci prikazali domoljubno igrico Triglav, vendar o zasedbi vlog ni podatkov. Šola je kupila iz dohodka šolskih iger l. 1932 tricevni radioaparat Kapš.

Dne 1. julija 1934[4] je nastopil službo v grosupeljski osnovni šoli učitelj Marijan Binter, izredno muzikalen glasbenik, odličen tenorist, član pevskega zbora GM, sposoben čelist, z znanjem teorije in harmonije, aranžer lažjih pesmi ob spremljavi komornih ansamblov, pripravnih za odrske in dramske nastope (scenska glasba). Sam je vodil pevske zbore in instrumentalne ansamble. Glasbene sposobnosti je po osvoboditvi dalje razvijal na orkestralnem področju v Črnučah pri Ljubljani. - Marijan Binter je bil poleg Ladislava Čuka v letih 1934-1941 osrednja osebnost pri režiranju mladinskih igric, ki so z glasbenimi vložki popestrile umetniško raven izvedbe.

Verjetno leta 1936 so igrali v sokolskem domu v režiji L.Čuka in pod glasbenim vodstvom M.Binterja mladinsko igrico v treh dejanjih (po Josipu Vandotu) Kekec.

Igrali so: Ivanka Gale (teta Pehta), Danica Bizjak (pela samospev o Pehti), Marija Javornik (Vrbetova s Perovega), Ludvik Travnik, Pepca Perme, Ljudmila Slamnjak, Darinka Božič, Vlada Kovačič, Pavla Bardorfer in šest palčkov. Kostume sta sešili učiteljici Otilija Križ in Dana Semljič, sceno je pripravil Gustav Ferjan in kot vedno umetniško narisal kulise, suflirala je Dana Hude.

Pri instrumentalni spremljavi pevskih vložkov so za sceno sodelovali: Ladislav Čuk, Svetozar Polič in Cvetko Budkovič (violina), Marijan Binter (violončelo), Franc Mehle (kitara).

To je bila po zasedbi vlog, dramski in glasbeni izvedbi ena najboljših mladinskih igric, kar jih je bilo izvedenih v Grosupljem. Marijan Binter je režiral še l. 1938 in 1939 igrico Čevljarček, prav tako s petjem in glasbeno spremljavo, ter igrici Desetnik in Čarobne gosli. Nekaj vlog so zasedli igralci iz prejšnjih igric (Kekec, Čevljarček). Čevljarčka so ponovno uprizorili z novimi igralci po osvoboditvi v režiji učitelja Jožeta Lučovnika.

Zaključujem prikaz otroške in mladinske dramske in glasbene dejavnosti med obema vojnama; iz njega je razvidno, na kako visoki izvajalni ravni

Pehta

Mojčina pesem

Andrej Vavken

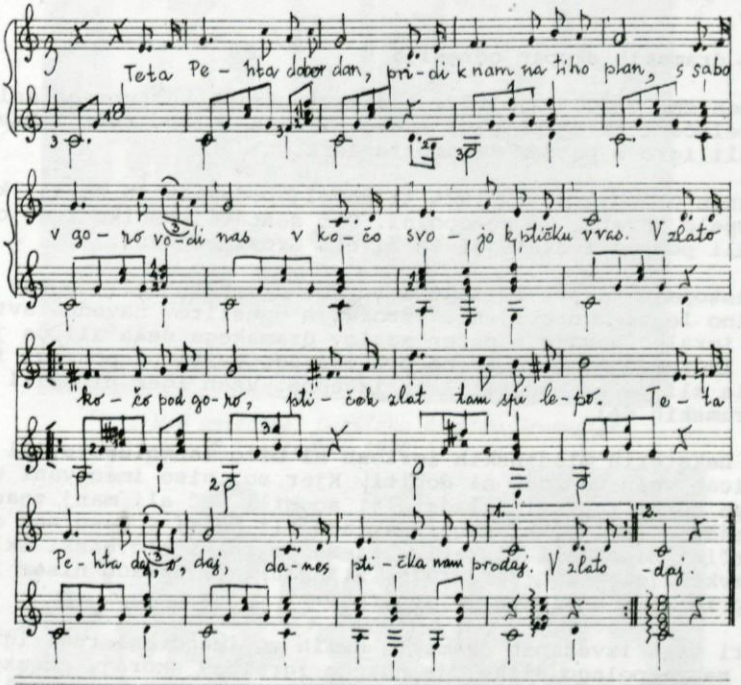

Po spominu zapisala Marijan Binter in Cvetko Brudkovič.
Kitarska spremljava: Stanko Prek

je bila igralska ljubiteljska dejavnosti pri mladih in nič čudnega ni, da je precejšen del mladih igralcev nadaljeval delo pri dramskih in glasbenih ljubiteljskih družinah odraslih.

Delovanje dramskih skupin odraslih

Kot je omenjeno v ZOG IX, 1977, 144 Prvi utripi kulturnega delovanja, so Grosupeljčani takoj po prvi svetovni leta 1918 v režiji Pavle Murn naštudirali igro s petjem Krivoprisežnik.

Za nadaljnje obdobje do l. 1926 ni dovolj podatkov in še ti, kolikor mi jih je uspelo zbrati, so nepopolni. Pri sestavi kronike tega obdobja bodo morali pomagati starejši še živeči Grosupeljčani.

Težave nastopajo že pri iskanju avtorjev dramskih del, čeprav so za veliko večino le-ti ugotovljeni. Vzroka za opustitev navedbe avtorja sta dva. Ali igralec navaja napačen naslov dramskega dela ali pa je avtorjev dela več in izmed njih je treba pravega ugotoviti na podlagi izida dramskega dela ali pa na podlagi leta izvedbe. Vseh iger ni najti niti v katalogu dramskih del.

Tudi pri nekaterih mladinskih igricah ni bilo lahko ugotoviti avtorjev. V knjižnicah vseh teh del ni dobiti. Kjer so, niso imenovani avtorji, še manj pa notni zapisi. Skladatelji so bili več ali manj znani in v glasbi vešči učitelji, ki svojih skladb ali pesmi v času med obema vojnama povečini niso dali tiskati. Izjema je znani slovenski skladatelj Andrej Vavken (glej ZOG VII, 1975, 218-230): Če skladb nisem imel, sem jih bil prisiljen napisati po spominu.

Domala pri vseh izvedenih dramskih delih so imenovani tudi igralci. Če sem imel na razpolago slike, je seznam igralcev skoraj, ponekod pa povsem popoln. Kjer mi slik ni uspelo dobiti, so imenovani nosilci glavnih vlog in tisti igralci, ki se jih večina soigralcev živo spominja.

Poseben primer so tudi letnice predstav. Nekatere izvajane igre so določene z dnevom, mesecem in letom, druge so označene samo z letom izvedbe in še tega je - vsaj pri nekaterih igrah - zelo težko natančno ugotoviti. Tako se npr. spominja Alojzij Žitnik (Ledrarjev Lojze), da so igrali po letu 1920 igro Jakoba Štoke Mutasti muzikant, ne da bi se spomnil - razumljivo, ker je bil takrat še mlad - režiserja in zasedbe posameznih vlog. K temu izjavlja Frančiška Gale, da so igrali Jakoba Štoke burko Mutasti muzikant v režiji učitelja Jožeta Štrublja (Cestarjevega Jožeta) konec leta 1923 ali pa v začetku leta 1924. Igralci so bili Karel Gale,

1. Moč uniforme. Gasilsko društvo Grosuplje dne 15. septembra 1930

2. Jurčičev Deseti brat

Anton Omahen, Karel Omahen in drugi. To naj bi bila druga izvedba te igre. Prva je bila leta 1914 v režiji učitelja Leopolda Marna. Pred letom 1924 so predstavili v režiji železniškega uradnika Franca Krašnje Divjega lovca. Igro je napisal Fran Saleški Finžgar. Igrali so: Anton Omahen, Karel Gale, Pepca Gale, Anton in Leopoldina Adamič, Franc Boh, Frančiška Gale idr.

Leta 1924 so grosupeljski igralci dali na oder Jurčičevo igro Domen, prav tako v režiji Franca Krašnje. Glavno vlogo Domna je igral Alojzij Žitnik (Bubnov Lojze), Anton Omahen graščaka Sovo, Marija Gale (Korelnova sestra, pozneje poročena Božič) Meto - Domnovo mater, Karel Omahen (Kastevčev Korel) berača, Rozalija Gale Anko - Jurčevo hčer, France Boh (Mejašev Frence) kmeta Jurco. Igrali so še: Anton Zrnec (Kovačev Tone), Jože Perme, Cene in Jakob Žitnik idr.

Tu srečamo že imena igralcev, ki so imeli pri razvoju Prosvetnega društva in kulturne dejavnosti v gasilskem domu pomembno vlogo. To so bili predvsem Žitnikovi (Bubnovi) fantje: Alojzij, Mirko (Lile), Vinko (Cene), Jakob (Kaka) in Stane, Adamičeva družina (Frencetovi in Mihatovi), Galetova dekleta, Omahnovi fantje, pa tudi drugi, kot Franc Boh in Zrnec (Kovačev Tone) so ostali zvesti odru v gasilskem domu.

Leta 1925 so predstavili v gasilskem domu igro Stari in mladi v režiji Viktorja Kozamernika[5]. Igrali so: Alojzij Javornik (krojač), Ante, Leopoldina in Julka Adamič, Vinko in Alojzij Žitnik (Bubnova), Anton Zrnec (Kovačev Tone) idr.

Istega leta so predvajali Ernesta Raupacha igro Mlinar in njegova hči. Poslovenil jo je Fran Malavašič. Režiser ni znan in razen Franca Boha tudi igralci ne. (Te igre se Kozamernik ne spominja, pač pa Jože Gale in drugi). Leta 1925 ali 1926 so predvajali Jakoba Štoke burko Trije ptički. Režiser je neznan. Zasedba vlog je bila takale: gostilničar - Franc Boh, krojač - sedlar (zotler) Franc Bertoncelj, piskrovez - Anton Zrnec, urar - Jože Perme (Ciganov Pepe), sodnik - Jakob Žitnik (Bubnov Jaka).

Alojzij Žitnik (Ledrarjev Lojze) se takole spominja te burke: "Trije potujoči obrtniki so zašli vsak posebej v gostilno. Gostilničar jim ponudi jedačo in pijačo. Ko so se vsi najedli in napili, je gostilničar zahteval plačilo. Izkazalo se je, da nima nihče prebite pare, zato je določil, da bodo ceho odslužili. Toda kateregakoli dela so se lotili (šivanje obleke, popravilo piskrov in ur), vse se jim je skazilo. Gostilničar je poklical žandarja, prebrisani "gostje" so mu povesili na glavo pisker in jo nemudoma popihali. Končno so se znašli pred sodnikom.

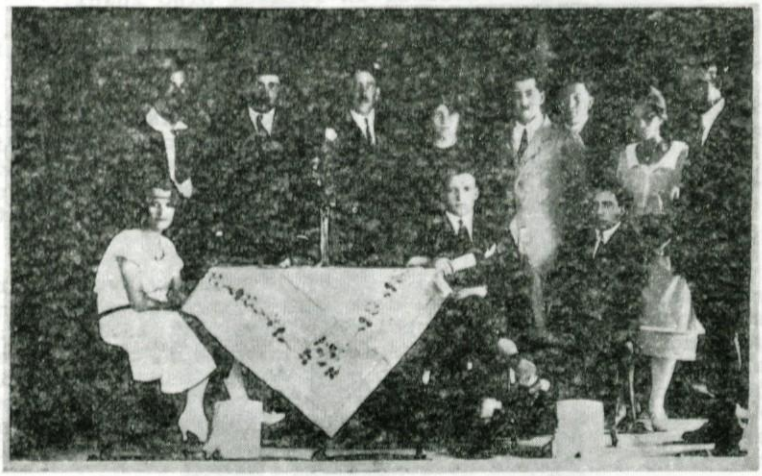

3. Srenja 1927

4. Pri belem konjičku

Manica Koman je napisala igro Prisega o polnoči. Leta 1926 so jo uprizorili v gasilskem domu. Režiser in igralci niso znani.

Janez Jalen: Srenja. To igro je režiral Viktor Kozamernik, igrali pa so jo v gasilskem domu leta 1926.

Na sliki so tile igralci (od leve proti desni, zadaj stoječi): Franc Bertoncelj, Ante Adamič, Janček Adamič (Frencetov), Leopoldina Adamič, Anton Zrnec (Kovačev Tone), Anton Adamič (Mihatov), Julka Adamič, Vinko (Cene) Žitnik (Bubnov Cene). Spredaj od leve na desno sedijo: Rozalija Gale, Viktor Kozamernik. Zadnji je Ervin Vilman, uradnik v tovarni Anton Šinkovec.

Jakob Štrubelj mlajši (Cestarjev Jaka) je našel v svoji zbirki slik igralsko družino iz gasilskega doma. Na hrbtno stran je neznana roka pripisala: "Za spomin od grosupeljskih igralcev, 15.IX.1930." Tu ni bilo mogoče ugotoviti naslova igre (domnev je več), zelo verjetno jo je režiral Jože Hočevar. Na sliki so od leve na desno - zadaj igralci: prvi je Franc Likovič, poleg njega sedi Alojzij Janežič (Osmnkov Lojze), nato Mirko (Lile) Žitnik, Ante Adamič, Alojzij Javornik (krojač), Anton Hočevar. Spredaj, od leve na desno sedijo: Ivan Perme, dva igralca sta neznana, desno stoji Jože Hočevar.

V S.d. so predvajali leta 1930 Vaško Venero. Režija: Ladislav Čuk. Igralci: Olga Valentinčič, Alojzij Žitnik (Ledrarjev Lojze), Pepca Žitnik, Dana Hude idr.

Leta 1930 ali 1931 so igrali v s.d. Leva Tolstoja igro Vstajenje. Režija: Lado Čuk. Študente so igrali: Franc Javornik (mesarjev France), Viktor Praunsseis, Alojzij Žitnik in Ladislav Čuk; soigralci so bili: Mara Šušteršič, Vera Rus por. Kunc, v alternaciji z Olgo Valentinčič, Anton Omahen, Pepca Žitnik, Dana Hude. Z igro Vstajenje so zelo uspešno gostovali v Višnji gori.

Leta 1931 ali 1932 so uprizorili v g.d. Jurčičevega Desetega brata. Režija: Jože Gale[6]. Igralci so razporejeni na sliki takole: (zadaj stojijo od leve proti desni) Ante Adamič - kmet, Franc Boh - kmet, Alojzij Kadunc z Brezja, Pavel Adamič (Frencetov Pavel). V drugi vrsti stojijo od leve proti desni: Jože Kadunc, Angela Zrnec (Kukčeva z Blata), Franc Skubic, Angela Skubic, Ivan Pajer, Micka Adamič (Frencetova), Alojzij Hočevar, Leopoldina Adamič - Manca, France Adamič - Kvas. Sedijo od leve proti desni: Anton (Tone) Hočevar, Jože Hočevar - stric Dolef, Jože Gale - Marjan, deseti brat Stane Žitnik (Bubnov) - Martinek Spak, glavna vloga Alojzij Javornik, Franc Kadunc iz Hrastja - graščak Benjamin, Avguštin Skubic - Krjavelj, Alojzij Okoren (Štrajfnikov) - Balček.

Cvetko Budkovič, borec Cankarjeve brigade, učitelj na Muljavi (1943-44), pevovodja zbora oficirske šole glavnega štaba Slovenije NOV in POS, zdaj profesor in direktor glasbene šole Vič-Rudnik in avtor tega prispevka (glej 209, 7, 1975, 67-71)

Leta 1927 - F.S.Finžgar: Razvalina življenja. g.d. Režiser Viktor Kozamernik. Igralci: Franc Bertoncelj, Janče Adamič (Frencetov), Jože Adamič, Ante Adamič, Leopoldina in Julka Adamič, Anton Zrnec, Alojzij, Vinko in Jakob Žitnik (Bubnovi) idr.

Ernst Bach in Franz Arnold sta avtorja igre Španska muha. Igrali so jo v s.d. Režiser: Ladislav Čuk. Igralci: Mara Šušteršič, Viktor Praunsseis, Alojzij Žitnik (Ledrarjev), Franc Javornik (mesarjev Frence), Stane Valentinčič, Anton Omahen, Pepca Žitnik, Dana Hude idr.

Leta 1928 so predvajali v okviru Prosvetnega društva v g.d. igro domačega avtorja Vinka Žitnika (Bubnovega Ceneta), to je dramo v štirih dejanjih Očetova krivda. Režiral jo je avtor, igrali pa: Rozalija Gale (Tončka), Alojzij in Cene Žitnik, Anton Omahen, Ante Adamič idr.

Tega leta so igrali Jurčič-Govekarjeve Rokovnjače, a o režiserju in igralcih ne vemo kaj več.

Do leta 1928 so prevajali vse igre v gasilskem domu, ki je imel vsega - z odrom in dvorano vred - cca 60 m^2. Naprednjaki, združeni v glavnem v sokolskem društvu, so zgradili tega leta nov sokolski dom, ki je bil znatno večji. Tu je mladina imela svojo telovadnico in kulturni dom.[7] Politična polarizacija je postajala odslej vse bolj zaznavna.

Josip Ogrinec je napisal igro V Ljubljano jo dajmo. Režiral jo je Viktor Praunsseis[8], igrali pa: Mici Majer iz restavracije, Anton (Tone) Omahen - pismonoša, Pavla Rus, Ivan Rus (Pumpež), Vera Rus in menda tudi Meta Šušteršič - poštarica. Igro so menda uprizorili leta 1928 v s.d.

V gasilskem domu so igrali leta 1930 Frana Saleškega Finžgarja igro Divji lovec. Režija: dr. Janko Kalan, zdravnik v Grosupljem. Igrali so: Ana Gale, Alojzij Žitnik (Bubnov), Anton Omahen, Franc Boh, Jože Kadunc (je igral Jakoba), Franc Skubic idr.

Jakoba Štoke igro Moč uniforme so igrali leta 1931 v s.d. v režiji poštne uradnice Mare Šušteršič. Igrali so: Lojze Žitnik - krojač Cvirn, Mara Šušteršič - njegova žena, Franc Javornik, Tone Omahen, Pepca Žitnik, Ladislav Čuk, Viktor Praunsseis idr.

Igro Bratje sv. Bernarda je napisal Anton Okorn. V režiji Ladislava Čuka so jo igrali leta 1932 v s.d. tile igralci: Ivan Rus, višji finančni inšpektor - prior samostana, Franjo Privšek - pater, Tone Omahen, Karel Gale - pater, Lojze Žitnik - pater, Janez Štrubelj (Ulčar) - samostanski gozdar, Franc Kompare, po poklicu progovni mojster - pater, Ivan Rus (Pumpež) - oče patra Pavla, Dana Hude - Pavlova mati, Franc Perme, po

poklicu čevljar - pater, Franc Javornik - pater, Pepca Žitnik, poročena Urbas - hči idr.

L. 1932 so uprizorili v s.d. Theodorja Körnerja veseloigro Maks v škripcih. Režija: Ladislav Čuk. Glavno vlogo Maksa je igral Lojze Žitnik. Igrali so še: Dana Hude, Olga Valentinčič, Ladislav Čuk, Franc Javornik, Minka Žitnik idr.

Oskar Blumenthal in Gustav Kadelburg sta avtorja spevoigre Pri belem konjičku. V režiji Jožeta Galeta so jo izvajali v g.d. dne 22. oktobra 1933. Glavno vlogo Ribničana Kotenine, ki pride kot gost v gostilno Pri belem konjičku, je igral Jože Gale, gostilničarko Vera Legat; Koteninovo hčerko Helena Legat, glavni natakar je bil Oskar Dolenc, Stanislava je igral Ivan Pajer (ta je živel pri Okornovih - Štrajfnikovih). Drugi igralci so bili: Štefanija Hude, Lojze Potokar, Avguštin Gerden (sedaj advokat v Ljubljani), Franc Skubic, Tone Hočevar, Jože Hočevar, ki je igral kitaro, Franc Dremelj z Malega Mlačevega, Zmago Dolenc, Darinka Dolenc, Franc Mehle idr. Kratke vložke je pel Jože Gale. Spevoigro Pri belem konjičku so gledalci navdušeno sprejeli. (S slike je težko razbrati vse igralce).

Max Neal in Max Ferner sta napisala igro Trije vaški svetniki. V režiji Ladislava Čuka so jo igrali v s.d. leta 1933: Anton Omahen, Janez Štrubelj, Franc Javornik, Viktor Praunsseis, Dana Hude, Olga Valentinčič, Pepca, Minka in Alojzij Žitnik.

Leta 1933 so v režiji Ladislava Čuka igrali v s.d. Franceta Bevka igro Kajn. Sodelovali so: Alojzij Žitnik (Ledrarjev Lojze), Janez Štrubelj (Ulčar), Olga Valentinčič, Minka Žitnik, Dana Hude, Franc Javornik idr.

Istega leta so prizorili v gasilskem domu igro Antona Leskovarja Dva bregova. Režija: Jože Gale. V zadnji vrsti od leve proti desni so na sliki tile igralci: Ante Adamič - berač, Minka Skubic - beračica, Anton Hočevar - berač, Ivan Ahlin - berač, igra na harmoniko, Alojzij Hočevar - berač, igra na kitaro, Francka Kadunc iz Hrastja, Helena Adamič-Molinaro (Mihatova) - beračica. Predzadnja vrsta od leve proti desni: Ivan Pajer, Anica Adamič - beračica, Angelca Gale - beračica, Jože Kadunc iz Brezja - berač; sedijo, od leve proti desni: Leopoldina Adamič - Komposorica, Ana Gale je igrala glavno vlogo Rone, France Adamič Krištofa, Jože Gale - režiser, ki je igral Macafurja, Mirko Žitnik (Lile) je bil Flore Briga, Jože Hočevar župan. Na tleh sedita otroka, ki sta v igri prav tako sodelovala: Tine Kurent (levi) in Alojzij Perme (desni).

Leta 1934 ali 1935 so predstavili v g.d. J.B.P.Moliera igro Namišljeni bolnik. Režiser in igralci niso znani.

Jože Kadunc se zelo dobro spominja, da so igrali v g.d. leta 1934 igro Stric v toplicah. Režiral je učitelj Janez Bezeljak, doma z Lobčka; služboval je v Prestranku, med Postojno in Pivko. Glavno vlogo strica je predstavil Jože Kadunc, igrali so še Peca Berginc, Jože Steklasa idr.

Leta 1935 so postavili na oder v s.d. Jožeta Vombergarja igro Vrnitev. Režija: Ladislav Čuk. Kratka vsebina: Iz ujetništva se je vrnil domov oče, za katerega so domnevali, da je v vojni padel. Doma najde ženo poročeno z drugim moškim. Po sliki so razporejeni igralci od leve na desno: Ladislav Čuk, ki je igral glavno vlogo očeta, Pepca Žitnik, Alojzij Žitnik (Ledrarjev Lojze), Danica Bizjak, Dana Hude je igrala mater, Stane Valentinčič, Minka Žitnik, Staza Jeglič, Franc Kaluža, Marija Vidmar (hči strojnika v tovarni Motvoz in platno). Jože Arko (ki so mu dejali Kaparček, ker je izdeloval kape).

Leta 1935 so igrali v s.d. še Rada Murnika igro Matajev Matija v dramatizaciji Milana Skrbinška. Režija: Ladislav Čuk. Glavno vlogo Matajevega Matijo je igral režiser, (glej slika), Andraža Lojze Žitnik (glej slika), druge vloge pa: Dana Hude, Olga Valentinčič, Pepca Žitnik, Franc Javornik idr.

Za Silvestrovo so isti igralci uprizorili enodejanko, skeč Čarodejna brivnica.

Janeza Jalena igro Bratje v režiji Ladislava Čuka so igrali: Olga Valentinčič, Minka Žitnik, Pepca Perme, Dana Hude, Lojze Žitnik, Ladislav Čuk, Franc Marinčič (Finkov Frence), ki je padel v NOV, Radko Polič, Stane Valentinčič idr.

V s.d. so predstavili Rada Murnika burko Bucek v strahu. V režiji Ladislava Čuka so zasedli vloge naslednji: Anton Omahen, Ante Adamič, Marijan Binter, Svetozar Polič, Dana Hude (Bucikova žena), Ladislav Čuk, Jože Bernik idr.

L. 1936 so dajali v s.d. v režiji Ladislava Čuka Branislava Nušiča igro Svetnik ali deviški Jakob. Dramske like so predstavili: Anton Polič, Ruža Polič, Olga Valentinčič, Stane Valentinčič, Alojz Žitnik, Dana Hude, Minka Žitnik idr.

Od leta 1936 do 1940 je suflirala skoraj vse dramske igre v s.d. Alojzija (Slavka) Adamič, poročena Žitnik, po poklicu poštarica.

Dne 4. marca 1937 so predstavili v g.d. veseloigro Davek na samce. Režiral je Alojzij Potokar[9]. S slike razberemo od leve proti desni sedeče tele igralce: Pavla (natakarica pri Müllerju), Jože Steklasa, Anton

7. Dva bregova

8. Vrnitev

(Lado Čuk, Pepca Žitnik, Lojze Žitnik, Dana Hude, Stane Valentinčič, Minka Žitnik, Hari Jeglič, Jože Arko, Marija Vidmar, Franc Kaluža)

Zrnec, Ivan Janežič, Anica Potokar (poročena Kadunc), Jakob Štrubelj mlajši. Zadaj, z leve na desno stoje: Alojzij Janežič, Danica Bizjak, Štefanija Hude, Franc Boh, Cvetko Budkovič - masker, Ivan Kozlevčar - harmonikar, Anica (natakarica pri Müllerju), Jože Arko, Alojzij Potokar, Ana Skalja, Anton Kramar s Perovega.

Istega leta so predstavili v g.d. v režiji Lojzeta Potokarja igro Krišpin in Fridolin. Igrali so: Jakob in Pepca Štrubelj, Pepca Berginc, Pepca Perme, Ludvik Travnik, Zvone Bizjak, Alojz Janežič, Lojze Okorn, Minka Jamnik iz Brezja (Marušnikova por. Dremelj) idr.

Dne 19. aprila 1936 so predvajali v g.d. v glavnem dijaki (popoldne in zvečer) Antona Linharta igro: Veseli dan ali Matiček se ženi. Režiral je Radko Polič[10] ob asistenci strica Marjana Prosena[11], ki je vodil zadnje vaje in generalko. Slika prikazuje igralce - stojijo od leve proti desni: Zvone Bizjak - pisar, Štefanija Hude (Hlačmanova Štefka), Vilko Jenko, Ana Skalja, Jakob Štrubelj (Cestarjev Jaka) - Zgaga, Alojzij Okoren (Štrajfnikov Lojze) - vrtnar, Zmago Dolenc, Franc Mehle (Špižov Frence); sedijo od leve proti desni: Helena Hren, glavna vloga, Pepca Berginc (grofica), Franc Kozlevčar (Krofljev Frence) - harmonikar, Jože Steklasa - grof, Cvetko Budkovič - Tonček, Pepca Štrubelj (Cestarjeva), Darko Pujes - birič oz. policaj stoji na skrajni desni strani.

Veseli dan ali Matiček se ženi je ena izmed posebno uspelih iger v Grosupljem. Tu so se prvič pojavili mladi dijaki, ki so se pri kulturnem delovanju povezali z vsemi pripadniki takratnih političnih strank: katoliško-klerikalne in demokratično-liberalne oziroma sokolske. Za prizorišče nastopa so si izbrali gasilski dom, ki je bil od vsega začetka trdno v rokah Prosvetnega društva in gasilskega društva.

Istega leta so predvajali za silvestrovo v s.d. Rada Murnika igro Napoleonov samovar. Igrali so: Alojzij Žitnik (Ledrarjev Lojze), Marijan Binter, Irma Bernik, Dana Hude, Radko in Svetozar Polič; režiral je Ladislav Čuk, sufliral pa Milan Nardin.

Leta 1936 ali 1937 so igrali v s.d. Franca Ksaverja Meška igro Mati. Režiral je Ladislav Čuk, igrali pa: Dana Hude - mati, Olga Valentinčič - hčerka Dana, Alojzij Žitnik - sin Ivan, Stane Žitnik - cigan, Pepca Žitnik - sestra idr.

Leta 1937 so v s.d. predstavili v režiji inž. Ludvika Fedrana[12] komedijo Branislava Nušića: Žalujoči ostali. Glavno vlogo Agatona, sreskega načelnika je kreiral Svetozar Polič - Mićo je bil Radko Polič, Sarka - Ruža Polič, nezakonsko hčer je predstavila Zora Ferjan. Igrali so še: Stane in Olga Valentinčič, Minka in Alojzij Žitnik, Jože in Irma Bernik,

9. *Ladislav Čuk v vlogi Matajev Matija*

10. *Lojze Žitnik v vlogi Andraža*

11. *Davek na samce, dne 4. marca 1937*

12. Matiček se ženi 1936

Rozalija Križman por. Likovič, Pepca Perme, Dana Hude, Lojze Pucihar iz Šmarja[13] idr.

Leta 1938 so igrali v s.d. Strdjana Tucića Golgoto. Režiral je inž. Ludvik Fedran. Igralci: Marijan Binter - Kristus, Alojzij Žitnik, Rozalija Likovič, Dana Hude, Olga Valentinčič, Minka Žitnik idr.

Po teh dveh uspelih dramskih prireditvah si je inž. Ludvik Fedran prizadeval - tako se spominja Radko Polič - da bi igrali v Grosupljem Cankarjeve Hlapce. Razdelil je že vloge. Za Hvastjo je predvidel Radka Poliča, za Jermana Lojzeta Žitnika ... itd., vendar je kmalu uvidel, da bi bil to pretrd oreh za sokolsko igralsko skupino. Kot pri Matičku, naj bi tudi za Hlapce pritegnili "vse kar leze ino gre", tudi igralce iz katoliškega tabora (Bubnovega Staneta in še koga). To bi bil za tisti čas v političnem smislu že povsem frontovski pristop.

Leta 1938 so predstavili v g.d. Žrtev spovedne molčečnosti. Režija: Mirko Žitnik (Bubnov Lile). Igralci: Lojze Potokar, Zvone Bizjak - sodnik, Mirko Žitnik - kaplan, Jože Steklasa, Pepca Štrubelj, Anica Potokar por. Kadunc, Jože Kadunc iz Brezja - vratar idr.

Leta 1938 so igrali v s.d. Veseloigro Zakonci stavkajo. Režija: Svetozar Polič. Igralci: Otilija Križ - Barba, Alojzij Žitnik (Ledrarjev Lojze) - mož Tomaž, Radko polič - sin, Rozalija Likovič - žena, Jože Bernik - župan, Irma Bernik - županja, Minka Žitnik, Pepca Perme, Dana Hude idr. -

Opomba: Če so postavili igro Zakonci stavkajo na oder do marca 1937, jo je režiral in tudi igral Ladislav Čuk. - Vsebina: Gostilna pri Hanci. Vsi moški se navdušujejo za Hanco. Žene so ljubosumne. Moškim ne morejo ubraniti obiska gostilne, zato zvečer vrata zaklenejo. Zjutraj si moški dogodivščine prejšnjega dne pripovedujejo in se nad tem prijetno zabavajo.

Istega leta je bila prikazana v s.d. drama Pri Hrastovih. Režija: učitelj Jože Lučovnik. Glavno vlogo gospodarja Hrasta je predstavil režiser. Druge igralce kaže slika. Od leve na desno sedijo spredaj: Pepca Perme - hčerka, Dana Hude - gospodarjeva žena, Rozalija LIkovič, Minka Žitnik - potovka, Stane Valentinčič - hlapec, Alojzij Žitnik - sin Tone. Zadaj od leve na desno sedijo: Jože Lučovnik - Hrast, Franc Marinčič, Alojzija Adamič por. Žitnik, Mara Dular. Masker: Hilda Lučovnik. Z dramo Pri Hrastovih so zelo uspešno gostovali še istega leta v Ivančni gorici.

Leta 1938 ali 1939 so predstavili v s.d. igro Onemela nevesta. Režiser: Inž. Ludvik Fedran ali Radko Polič. Igralci: Alojzij Žitnik, Zora Ferjan - nevesta, Minka Žitnik, Dana Hude, Rozalija Likovič idr.

Leta 1939 so uprizorili v s.d. in v režiji inž. Ludvika Fedrana igro Gusti. Igralci: Dana Hude - uradnica, Cvetko Budkovič, Rozalija Likovič, Ruža Polič, Pepca Perme idr.

Posebni kulturni dogodek za Grosupeljčane je bila komedija na prostem. Uporabili so vozove, konje, vprego in kmečko orodje. Za prizorišče so si igralci izbrali Košakovo dvorišče. Jožeta Vombergarja komedijo Voda je režiral Jože Gale, ko se je po uspešno zaključenih študijah vrnil iz Prage. Glavno vlogo je kreiral Lado Potokar s Police, ko se je predstavil kot občinski tajnik. V komediji je sodelovala večina igralcev iz gasilskega doma in številni statisti, ki so razvidni iz ohranjene slike.

Leta 1940 so v s.d. dali na oder dramo Ivana Cankarja Kralj na Betajnovi. Režiral je učitelj Jože Lučovnik, igrali pa so: Jože Lučovnik, Pepca Perme - Nina, Tinka Gale (Vodičarjeva Tinka) idr.

S Cankarjevo dramo Kralj na Betajnovi je sklenjen prikaz odrske amaterske poustvarjalnosti v Grosupljem od 1918 do 1941 leta. Navaja nas na misel, koliko hotenja in volje po osebni izpovedi in uveljavljanju je

tlelo v mladih ljudeh, ki so si pred usodnim letom 1941 vsak po svoje izoblikovali svetovni nazor in z njim zavirali ali pospeševali proces, do katerega je po dialektični nuji morali priti in ki je slavil zmago že med NOB, zlasti pa po njem. Nekateri igralci z grosupeljskih odrskih desk - kolikor niso dali življenja za pravično narodovo in socialno revolucijo ali pa se umaknili pred NOV - so dosegli po osvoboditvi, v svobodnih ustvarjalnih razmerah visoko stopnje družbene, socialne in politične zavesti. In v tem je moč amaterizma. Svoje sposobnosti še danes razdajajo na delovnih mestih v prid socialistični in samoupravni družbi.

Prav je, da se ob koncu zapisa še enkrat spomnimo tistih požrtvovalnih ljubiteljev dramske umetnosti, ki so z uspelimi igralskimi nastopi pripomogli, da je bilo kulturno življenje v Grosupljem tako množično in tudi kvalitetno!

Pomembnejši kulturni delavci - amaterji

Adamič Antonija (Tončka) - (1900-1958) je končala trgovsko šolo, nato je bila gospodinja. Od zgodnje mladosti je bila aktivna igralka in pevka. V letih 1919-1921 je igrala glavne vloge pri prosvetnem društvu v Žalni; od leta 1922/1923 je nastopala v gledališču v Osijeku. Antonija je mati znanega gledališkega igralca Andreja Kurenta.

Ante - (1907-1946) je igral številne glavne vloge pri gasilskem in prosvetnem društvu v Grosupljem in v Žalni.

France - (1911) je predstavil številne dramske like pri gasilskem društvu v Grosupljem in na Gatini ter pri Prosvetnem društvu v Grosupljem. Danes je redni profesor Biotehniške fakultete v Ljubljani in glavni urednik Zbornika občine Grosuplje.

Leopoldina - (1905-1975) por. Prijatelj je nastopala v glavnih vlogah in odlično kreirala posamezne vloge pri gasilskem in prosvetnem društvu v Grosupljem.

Julka - (1905) por. Smole (v Šmarju) je igrala nekaj vlog pri Gasilskem in Prosvetnem društvu v Grosupljem.

Binter Marijan - (1908 Kamnik), učitelj v osnovni šoli v Grosupljem od 1933-1946. Glasbeno nadarjen - tenorist, čelist, aranžer glasbe za vokalne, komorne in orkestralne skupine, zborovodja, režiser mladinskih iger, avtor splošne zgodovine za osnove šole.

13. Pri Hrastovih

14. Voda

Boh Franc - (1901-1960), po poklicu kmet, pevski talent-tenorist, nepogrešljiv igralec pri gasilskem in Prosvetnem društvu.

Čuk Ladislav - (1902-1942), učitelj na osnovni šoli v Grosupljem od 1928 do 1937. Izredno aktiven društveni in družbeno-politični delavec, član Sokola in vaditelj naraščajnikov, glavni vodja kulturnega življenja v sokolskem domu, režiser in organizator mladinskih in dramskih prireditev, dober igralec karakternih vlog, violinist in pevec, član zbora UJU, leta 1937 kazensko premeščen v Loški potok, kjer so ga italijanski fašisti skupaj s petimi učitelji leta 1942 kot talca ustrelili.

Gale Frančiška - (1895), šivilja, zelo aktivna igralka in pevka, ena izmed prvih organizatorjev dramskega življenja v Grosupljem.

Rozalija - (1901), železniška uradnica (blagajničarka), zelo aktivna igralka in pevka do nekako leta 1930.

Ana - (27.IV.1909-1944) učiteljica v Grosupljem od 1928 do 1930; igralka, režiserka, plesalka in pesnica. Ubili so jo domobranci nekje v gozdu nad Lisičjim, glej ZOG I, 39-41.

Jože - (1913), igralec, režiser, pozneje tudi filmski režiser. Danes redni profesor na AGRFT.

Karel - (1899), železničar, še kot mladenič aktivni sodelavec pri igralski skupini gasilcev in nepogrešljiv pri zasedbi posameznih vlog.

Hočevar Alojzij - (1914-1945) je delal sprva doma v mlinu, nato je bil nekaj časa poštar in pozneje domobranski policaj. Predstavil je več dramskih likov, igral je na kitaro in kitare sam izdeloval.

Anton - (1912-1942), kaplan, justificiran zaradi sodelovanja z okupatorjem, dramski igralec, pevec in instrumentalist (kitara).

Jože (1911), študent prava, igralec dramskih iger, režiser, pevec, kitarist. Med okupacijo občinski tajnik v Grosupljem, kasneje domobranski oficir, pobegnil na Koroško.

Vsi Hočevarjevi so aktivno delovali kot igralci in glasbeniki pri dijaškem, študentovskem, gasilskem in Prosvetnem društvu.

Javornik Franc - (1903-1970),po poklicu mesar in posestnik. Uporaben igralec v številnih dramskih predstavah v S.d., duhovit in prijeten pripovednik lokalnih dogodkov, pevec-basist, po značaju veder.

Alojzij - (1909-1945), po poklicu krojač, dober pevec in igralec.

Kozamernik Viktor - (1906 v Ljubljani), knjigovodja v tovarni A.Šinkovec in pozneje v tovarni Motvoz in vrvarni. Režiser vsaj 6 dramskih prireditev. V Grosupljem je delal od 1924 do 1929.

Omahen Anton - (1895-1957), poštar, dolgoletni, izredno požrtvovalni kulturni amaterski delavec, aktivni igralec od 1912 do 1940, dober basist, član pevskega društva, nekaj let načelnik Sokola, vodilno vlogo je imel pri gasilskem društvu (poveljnik), zelo družaben in optimističen.

Karel - (1897), čevljar, tudi sezonski delavec pri železnici; igral je glavne in karakterne vloge; član pevskega zbora, zelo dober basist, do nekako l. 1924. Umrl v Bosni (v Konjicu).

Perme Alojzij - (1895), brat Ivana (Johana), aktivni igralec do približno 1923. leta. Oče prof.dr.inž. Alojzija Permeta.

Ivan - (Johan) (1893-1923), železniški skladiščnik, gasilec, deloval je v dramskem krožku, tehnični organizator prireditev, izdelovalec odra, kulis. Umrl zaradi nesreče na železnici (nanj se je zvalil sod). Oče Ivana, Pepeta, Ladota in Dušana - partizanska družina.

Jože (Ciganov Pepe), kolar in mežnar, izvrsten igralec in dober pevec. Pomagal je pri organizaciji kulturnega življenja pri gasilskem društvu.

Polič
oče Anton, mati Ruža, oba nekaj časa aktivna igralca.

sinova: Svetozar - (1917), igralec glavnih vlog, pevec-basist v zboru, violinist, tajnik Sokola.

Radko - (1919), igralec, režiser, organizator kulturnih prireditev (Cankarjeva proslava), propagator levega krila Sokola, organizator OF in udeleženec NOV od 1941. - Poličevi so prišli v Grosuplje poleti 1935.

Štrubelj Janez - (1898-1976) (Ulčarjev Janez) je sodeloval po prvi svetovni vojni v dramski skupini gasilcev. Nekaj časa je bil starosta Sokola. Aktiven do l. 1938.

Valentinčič Olga, poročena Adamič - (1916) je končala dvoletno trgovsko šolo. Od otroških let izredno aktivna igralka pri mladinskih in dramskih prireditvah (od 1923 do 1940).

Stane - (1913), gimnazijec, nato študent veterine, aktivni sodelavec

sokolske igralske skupine in pevec v moškem pevskem zboru. Udeleženec NOB, spomeničar. Danes profesor Biotehniške fakultete v Ljubljani.

Zrnec Anton (Kovačev Tone) - (1903-1977), po poklicu kovaški mojster. Izredno požrtvovalen in nepogrešljiv igralec dramskih iger pri gasilskem in Prosvetnem društvu od 1926 do 1938.

Žitnik (Bubnovi) Alojzij - (1900-1945) je bil aktiven član gasilskega društva, predsednik prosvetnega društva od 1924 do 1930 (do razpusta društva). Viden član igralske skupine (igral je glavno vlogo v Domnu in več karakternih vlog). Priložnostno je pel v zboru. Po osvoboditvi je zbežal na Koroško. Tudi njegovi bratje Jaka, Cene, Mirko (Lile) in Stane so vsestransko kulturno delovali na dramskem in glasbenem področju. Vsi so po vojni odšli na Koroško in pozneje v Ameriko.

Žitnik (Ledrarjevi) Alojzij - (1912), uslužbenec, tajnik občine Grosuplje od 1930-1936, načelnik sokolskega društva od 1929 do 1941, organizator telovadnih nastopov in vaditelj moške članske vrste, izredno aktiven društveni in kulturni delavec - kreator številnih dramskih likov, član moškega pevskega zbora, dober tenorist in uspešen kronist.

Minka - (1914), poročena Valentinčič. Igralka otroških in dramskih iger od 1921 do 1940. Pri sokolskem društvu je bila vaditeljica ženske vrste.

Plesna in baletna dejavnost

Prvi plesni tečaj je organiziral leta 1910 pri Koprivcu dr. Fran Kos. Kdo ga je vodil in koliko plesalcev se ga je udeležilo, ni znano.

Anica Gale[14] je že na učiteljišču kazala želje po baletnem izpopolnjevanju. Tako je pred neko dramsko prireditvijo v gasilskem domu menda l. 1928 vodila skupino plesalk in tudi sama plesala kot primabalerina. Plesale so še Rozika Kastelic por. Fajdiga iz Predol, Pepca Molk, Milica Jeglič por. Rabič (ki je pozneje odšla v Egipt) idr.

L. 1929 je organiziral plesne vaje v sokolskem domu Drago Kačar, šofer prvega Pečnikovega avtobusa, ki je vozil na progi Grosuplje-Ljubljana. Ta je priporočil plesnega vaditelja, imena se nihče ne spomni.Plesnih vaj so se med drugim udeležili: Vinko Narat, Vera Rus, Mara Šušteršič, Pepca Žitnik, Dana Hude, Stane in Olga Valentinčič, Viktor Praunsseis, Alojz Žitnik, Franc Javornik, Milica Jeglič, Mira Šinkovec idr.

Naslednje in zadnje plesne vaje pred drugo svetovno vojno je vodil leta

1936 v sokolskem domu Miloš Polič kot gojenec Vojne akademije v Beogradu. Semestralni dopust je izrabil za 10-dnevni plesni tečaj. Udeležila se ga je predvsem mladina, ki si je želela znanje osnovnih likov plesov: valček, angleški valček, tango, fokstrot itd. Udeležili so se ga France in Lojze Žitnik, Ivanka Javornik, Minka Žitnik, Dana Hude, Zora Ferjan, Radko in Svetozar Polič, Vladimira Kovačič, Cvetko Budkovič in drugi, vsega okoli petnajst parov.

Glasbena dejavnost

a) Vokalna

V Grosupljem je deloval že med prvo svetovno vojno l. 1915 in 1916 dekliški pevski zbor, ki ga je vodil Tine Možina, Mežnarjev z Gatine[15]. Že kmalu je pritegnil k sodelovanju tudi moške glasove. Mešani zbor je vodil nekaj časa učitelj Valentin Mikuš, upravitelj osnovne šole v Šmarju. Po letu 1918 so ga sestavljali soprani: Malči Ogrizek, Frančiška Gale, Katarina Tome in Angela Perme (Mlinarjeva), alti: Minka Javornik, Jožefa Gale, Amalija in Josipina Perme (Mlinarjeve), tenorji: Franc Boh, Jože Perme, (Ciganov Pepe, mežnar), basi: Alojz Žitnik (Bubnov Lojze), Anton in Karel Omahen (Kastevčeva).

Vaje so imeli v Finkovem mlinu, v zgornji sobi nad kaščo. Vodil jih je Tine Možina. Zbor je nastopal ob raznih priložnostih, pred in med dramskimi prireditvami, za majniško deklaracijo na železniški postaji in ob podobnih priložnostih in slavnostih. Imel je dovolj obširen "repertoar". Naj omenim nekaj pesmi, kot se jih spominja Frančiška Gale: Hej Slovani, Jaz vem za deželo, Visoko vrh planin stojim, Gor čez izaro, Kdor ima srce, Oj hišica očetova, Tam za goro zvezda sveti, Vse mine, Vrtec bodem izkopala, V mraku, Glejte, že sonce zahaja, Bledi mesec, Sem deklica mlada, vesela, Vsi so prihajali, Lipa zelenela je, Lahko noč, V Gorenjsko oziram se skalnato stran, Na nebu zvezde sevajo in za moški zbor: Od Urala do Triglava, Buči, buči morje Adrijansko, Slovenec sem in druge.

Pevski zbor je je ob cerkvenih pesmih vedno učil tudi narodnih in umetnih.

Kdaj sta zbora prenehala nastopati, ni mogoče natančno ugotoviti. Kot je navada pri zborih, se pevci in zlasti pevke menjujejo zaradi poroke in drugih dolžnosti - in če ni naraščaja, se vrste zbora polagoma krčijo. Nekaj pa je gotovo: v Grosupljem petje nikoli ni popolnoma zamrlo, ker so ga neprestano poživljali tako zagreti pevci, kot je bil France Boh, ki je imel po naravi izredno lepo oblikovan glas; pa tudi Omahnovi

(Kastevčevi) in Žitnikovi (Bubnovi) fantje ter Malnarjeva dekleta so rada ob vsaki priložnosti prepevali. Okoli leta 1933 se je med amaterji pojavil že nekoliko šolan glas. V spevoigri Pri belem konjičku se je izkazal kot solist Jože Gale, ki je takrat obiskoval konservatorij v Ljubljani in študiral solopetje pri tedaj sloviti pedagoginji Vandi Wistinghausnovi. Konec l. 1934 je Gale odšel v Prago in tam študiral(gledališko igro in režijo) ter diplomiral l. 1938. Avgusta istega leta je postal član Drame SNG in odtlej v Grosupljem na kulturnem področju ni več deloval. Kljub temu Grosuplje ni ostalo brez vsaj delno pevsko izobraženih amaterjev. V tem času je učitelj Ladislav Čuk aktivno sodeloval v učiteljskem pevskem zboru, a se kot zborovodja v Grosupljem, kljub zadostnemu glasbenemu znanju ni udejstvoval.

Razmere so se spremenile, ko je nastopil službo učitelja v Grosupljem Marijan Binter, nekdanji član pevskega zbora Glasbene matice v Ljubljani in sposoben zborovodja, o katerem je tekla beseda že pri mladinski odrski dejavnosti. - Leta 1934 je nastopil v sokolskem domu kot gost vokalni kvintet, v katerem so peli trije bratje Binter: 1. tenor Bogdan, 2. tenor Marijan, 1. bas Smiljan, bariton Milan Gregorin in 2. bas Ozvald. Kvintet je pel narodne in umetne pesmi. Odlično izvajanje vokalnega kvinteta je vzpodbudilo mlade poslušalce in odrasle pevce, da so se prijavili v pevski zbor, ki ga je organiziral in vodil Marijan Binter. V moškem zboru so peli:

1. tenor - Franc Boh, Lojze Žitnik, Jože Arko
2. tenor - Jože Perme (mlajši), Jože Perme (starejši - Ciganov Pepe), Bogomil Hude
1. bas - Ladislav Čuk, Jože Bernik, Franc Kaluža
2. bas - Stane Žitnik (Bubnov Stane), Tone Omahen, Franc Vrbinc, Izidor Hude, Franc Javornik

Zbor je nastopal ob raznih slavnostih, vendar samostojnih koncertov ni prirejal.

Za Cankarjevo proslavo, na kateri je orisal pisateljev lik Radko Polič, je moški zbor priložnostno nastopil v sokolskem domu, menda leta 1938 ali prej, v novi,manjši sestavi, tedaj pod vodstvom Cvetka Budkoviča. V tem zboru so peli:

1. tenor - Lojze Žitnik, Jože Arko
2. tenor - Radko Polič, Stane Valentinčič
1. bas - Jože Bernik, Jože Perme
2. bas - Franc Vrbinc, Franc Javornik, Svetozar Polič.

Odtlej zbora nista več nastopala. S tem je zborovska dejavnost pred 2. svetovno vojno v Grosupljem zamrla. - Naj omenim še lepo pevsko

presenečenje, ki sta ga pripravila gosta iz Šmarja, brata France in Janez Perovšek, ki sta ob spremljavi kitare (v sokolskem domu l. 1940) občuteno pela koroške narodne in zabavne češke melodije.

b) Instrumentalna

Instrumentalno glasbo so izvajali pred prvo svetovno vojno, med njo in po njej ljudski godci na diatonično harmoniko; najbolj je slovel Voščinar (Franc Praprotnik) iz Šmarja. V Grosupljem so razveseljevali, zlasti v gasilskem domu, poslušalce med odmori dramskih iger godci, ki so nastopali tudi na veselicah (Franc in Ivan Kozlevčar iz Duplic, Jože Kocijan iz Hrastja).

Poleg godcev so se učili mladi amaterji tudi drugih instrumentov, kot so bisernice, brači, mandoline, kitare, čelo, violina. Že pred letom 1930 in po njem, nekako med leti 1928 in 1932 so se v glasbeni vnemi združili dijaki, povečini gimnazijci, in sestavili tamburaški orkester, v katerem so igrali: Jože Hočevar (violina[16]), Tone Hočevar[17] (kitara), Jože Gale (bisernica ali brač), Jože in France Adamič (brač), Jože Perme, Bogomil Hude, Stane Žitnik in drugi. - Precej dobro je igral na mandolino in kitaro Marijan Ivačič, ki se je pozneje poročil z Milko Bizjakovo.

Okoli l. 1935 je prišel v Grosuplje mladi harmonikar Vilko Jenko, orožnikov sin, ki se je učil igranja harmonike v Ljubljani, menda po notah. Nastopal je tudi v radiu. Po posluhu se je naučil od njega nekaj skladb na violino Cvetko Budkovič. S kitaro se jima je pridružil Franc Mehle (Špižov Frence). V tej zasedbi so igrali v triu podoknice in na Silvestrov večer v sokolskem domu za ples, ki je trajal skoraj praviloma vso noč, do zgornjih jutranjih ur.

Poleg tega instrumentalnega tria sta nastopala na veselicah še harmonikar Alojz Štrus in Filip Rome (violina).

Leta 1937 je nastopil v sokolskem domu za tisti čas in za podeželje nenavaden komorni instrumentalni ansambel, sestavljen iz samih domačih glasbenikov. Že pri otroških igricah sem omenil instrumentalno spremljavo. Iz te zasedbe se je izoblikoval godalni kvartet, ki je izvajal Josepha Haydna Serenado v G-duru v sestavu:

1. violina - Ladislav Čuk
2. violina - Svetozar Polič
viola - Cvetko Budkovič
violončelo - Marijan Binter

To je bil višek instrumentalne igre v Grosupljem. Po prestavitvi učitelja L.Čuka v Loški potok 15.3.1937 je prenehal igrati tudi godalni kvartet, ki je obetal lep napredek.

c) Pedagoška

Če izvzamemo pevski pouk v osnovni šoli, ki je bil po predmetniku na ravni veščine, glasbenovzgojne dejavnosti v Grosupljem ni bilo. Prvi je pričel violinski privatni pouk učitelj Marijan Binter, ki je učil Stojana Šuligoja, poznejšega narodnega heroja Jopeta.

Ko se je vpisal na konservatorij v Ljubljani l. 1940 Cvetko Budkovič, je poučeval tudi ta doma razne instrumente. Po aretaciji 1.IV.1942, ko je bil odpeljan v italijansko internacijo, je s poukom prenehal. Pri njem so se učili: Veruška Podkoritnik (violina), Lenčka Podkoritnik (klavir), Marjan Bedenčič (kitara), Marjan Bajželj (kitara), Franc Marinčič (harmonika). Marinčič si je kupil novo 80-basno italijansko Soprani harmoniko.

Pedagoška prizadevanja na instrumentalno-glasbenem področju kažejo, kako veliko zanimanje je bilo med mladimi za instrumentalni pouk. Vojna je preprečila nadaljnje pedagoško pa tudi vse drugo kulturno delo, ki je obetalo lep razvoj.

Bralec si bo ustvaril o tako bogatem in razvejanem kulturnem življenju v Grosupljem od leta 1918 do 1941 sodbo sam. Avtor tega sestavka se zaveda, da kljub dolgotrajnemu trudu, ni mogel zbrati vsega gradiva in dobiti še več podatkov; tako so prav gotovo izpuščene še kake odrske stvaritve in predstave, pa tudi igralci in režiserji še niso vsi imenovani. Čas je le oddaljen in spomin ima tudi svoje zakonitosti. Vzpodbudna je zavest, da je imel možnost prispevati svoj delež k čimtočnejši osvetlitvi pričujočega zapisa sleherni še živeči režiser ali igralec. Dopolnitve in argumentirani popravki glede letnic dramskih predstav, avtorjev dramskih del, glede igralcev in režiserjev pa so še vedno dobrodošli.

Vsem, ki so mi pomagali k dosedanjemu zapisu - glej vire - lepa hvala.

Viri in opombe:

1. Prispevek dopolnjujem, pojasnjujem in popravljam: V deveti vrsti na strani 141 črtaj "ali Pepci". Na isti strani črtaj v predzadnji vrsti pod črto "Pepco Galetovo" in začni stavek "Grosupeljčane prosom..." V zadnji (redni) vrsti iste strani zamenjaj ime Rozalije Gale s Frančiška Gale. Isti imeni zamenjaj na str. 142 v 5. vrsti 3. odstavka.
   Tretja vrsta 2. odstavka, na str. 141 zaradi naslova ..."tovarno za koce" pojasnjujem: Anton Šinkovec, sin vrvarja iz Kranja, je sezidal l. 1919 najprvo 200 m dolgo vrvarno, l. 1921 pa še terilnico, skladišče za izdelke in podaljšal vrvarno do 300 m dolžine. L. 1923 je z razširitvijo obrata ustanovil Mehanično vrvarno, terilnico in predilnico lanu in konoplje d.d. Grosuplje pri Ljubljani. Šele l. 1926/27 je po konkurzu te tovarne iz svojega deleža zgradil Pri Koprivcu industrijsko lopo za tovarno konjskih pokrival in koce. Odtod pomanjkljivo ime za tovarno kocev).
   Na str. 143 dodaj k igralcem še Jakoba Štrublja, ki je igral lovca. Anton Zrnec (Kovačev Tone) je bil gasilec v uniformi.
   Konec 2. odstavka na str. 144 pojasnjujem: Viktor Kozamernik igre Ne kliči vraga l. 1920 ni režiral!
   Tretji odstavek iste strani popravi: "Tudi med prvo svetovno vojno in tik pred njenim koncem so igrali l. 1918 Krivoprisežnika v režiji Pavle Marn. Zidarko, staro mater dveh otrok, je igrala Marija Omahen, Veroniko - Frančiška Gale, Veronikinega brata - Ivan Perme.
   Na str. 145, 2. odstavek dodaj še pevko Minko Gale in popravi priimek Babič v Bobič.
   Ob koncu sestavka je treba pristaviti, da sta na slavnosti ob majski deklaraciji navdušeno prepevala v narodne noše oblečena ugledna društvena delavca Alojzij Žitnik (Ledrar) in Leopold Hude.

2. Odborniki so bili: Ivan Rus (starejši) - prvi starosta Sokola, Viki Praunsseis - tovarniški uradnik, Janez Štrubelj - Ulčarjev Janez (nekaj časa starosta), Jakob Štrubelj - Cestarjev Jaka, Anton Omahen, Franc Perme - Šuštar, I.Virant, želez.uradnik idr.

3. Iz šolske kronike: "S 1. avgustom 1928 je bil imenovan na tukajšnjo šolo za stalnega učitelja Ladislav Čuk, ki je preje služboval na osnovni šoli v Kočevju. Radi očesne bolezni pa je dobil dopust in bil pozneje prideljen osnovni šoli v Dev.Mariji v Polju. Njega je na tukajšnji šoli nadomestoval stalni suplent g. Svete in sicer od 7.X.1928 do 3.I.1929. Oženil se je 7.XII.1931. - Dopusti: Učitelju L.Čuku roj. 1902 je bil dovoljen dopust radi očesne bolezni od 1.IX.1928 do 31.X.1928. Od 24.III.-8.IV.1930 se je udeležil pevske turneje UJU po Čehoslovaški. Radi pevskih vaj UJU pa je imel dopust

tudi 7. in 8.III. in 10.III. Od 2.III.-7.III. je bil na pevski turneji. Zborovo petje 20.IX.1930, 4.X.1930 in 15.XI.1930".

4. Datum prihoda učitelja Binterja je povzet iz šolske kronike. S podatki drugih Grosupeljčanov se križa, saj le-ti sodijo, da je bil v Grosupljem že l. 1933. To bo najbolj verjetno, saj navaja v izjavi to letnico tudi sam.

5. Viktor Kozamernik (roj. 12.IX.1906 v Ljubljani) je prišel v Grosuplje 15.VIII.1924 kot uradniški pripravnik v Mehanično vrvarno, terilnico lanu in konplje ter predilnico Anton Šinkovec d.d. Grosuplje pri Ljubljani. S kratkimi presledki (vojaščina) je ostal v Grosupljem do 30.III.1929. Po letu 1927 je bil v tovarni Motvoz in vrvarni d.d. Grosuplje pri Ljubljani glavni knjigovodja in bilancist. V kulturno delo se je vključil konec leta 1925. Pri Prosvetnem društvu je režiral najmanj šest iger: sam je igral samo enkrat.

6. Jože Gale je nastopal v igrah že kot dijak, pozneje jih je režiral. Uspele so mu: Dva bregova, Pri belem konjičku (tu je sam igral in pel), Voda. V Ljubljani je študiral na konservatoriju pri prof. Šestu dramsko smer (še prej pri Milanu Skrbinšku) in pri prof. Wistinghausnovi solopetje. Konec leta 1934 je odšel v Prago, kjer je obiskoval Statni konservator hudby - gledališko igro in režijo. V Ljubljano se je vrnil leta 1938 in postal član Drame SNG.

7. Kratice, gasilski dom - g.d., sokolski dom - s.d.

8. Viktor Praunsseis je bil knjigovodja v grosupeljski tovarni Motvoz in platno.

9. Lojze Potokar, 21.II.1914 v Grosupljem, zidarski delovodja, igralec in režiser.

10. Radko Polič je bil že v gimnaziji napredno usmerjen, študiral je marxistično literaturo, bil je predstavnik levega krila Sokola, udejstvoval se je kot igralec, režiser in družbeno politični delavec. Je nosilec spomenice.

11. Marjan Prosen, stric Radka Poliča, je bil v tem času statist in igralec ljubljanske Drame.

12. Ing. Ludvik Fedran (29.VII.1900 - 22.V.1942) je bil inženir kemije in nekaj let zaposlen v grosupeljski tovarni Motvoz in platno. Še kot študent je bil marxistično usmerjen in v svoji stroki "filozofiji in sociologiji" zelo razgledan. V Grosupljem je deloval v s.d.

kot režiser. Italijanski fašisti so ga ustrelili kot talca leta 1942 (glej ZOG II, 37, 38).

13. Lojze Pucihar je bil zelo zavzet dramski amaterski igralec. Ob vsakem vremenu se je redno udeleževal vaj. Vozil se je z dirkalnim kolesom iz Šmarja.

14. Iz šolske kronike: "Dne 4.XII.1928 je bila pripuščena volonterka Anica Galetova iz Grosuplja k poučevanju na tukajšnji šoli. Poučevala je pod vodstvom šolskega upravitelja 3. razr. od 4.XII.1928 do 3.I.1929. Od tega dne dalje pa je samostojno poučevala 2. razr. 1. in 2. odd. Dne 17.I.1930 je odšla v osnovno šolo Št.Jurij.

15. Martin Možina, roj. 29.X.1889 na Gatini. Po končani orglarski šoli l. 1913 se je izpopolnjeval na trgovski šoli v Ljubljani. Vmes je orglal v Žalni do l. 1920, v letih 1912 do 1922 pa na Kopanju in na Polici. Nato je dobil gostilniško obrt v Florjanski ulici 24 v Ljubljani (glej CG 61, leto 1938, str. 24). (Od l. 1928 je orglal na Polici njegov brat Franc Možina).

16. Jože Hočevar je emigriral na Koroško in je sedaj v Celovcu korektor Mohorjeve družbe.

17. Toneta Hočevarja je OF zaradi sodelovanja z okupatorjem obsodila na smrt.

18. Drugi viri:

- Šolska kronika enorazredne ljudske šole v Grosupljem, inventarna številka 15, od 1904 do 1932.

- Pismena pojasnila:
  Dr.inž.arh. Tine Kurent, 10.XI.1977.
  Radko Polič, 5.IV.1978.

- Razgovori:
  Dana Hude in mož Marijan Binter 4.III.1978
  Alojzij Žitnik in žena Slava, dekliški priimek Alojzija Adamič, 5.II., 16.IV., 6.V. - Alojziju Žitniku še posebna zahvala za številne podatke.
  Minka Žitnik in mož dr. Stane Valentinčič, 9.III.1978.
  Dr. Svetozar Polič in žena Vladimira, dekliški priimek Kovačič, 12.III.1978.
  Olga Valentinčič in mož dr.inž. France Adamič, 24.III., 17.IV. in 3.V.1978.
  Prof. Jože Gale, 10.IV., 2.V.1978.

Hilda Lučovnik, 13.IV.1978.
Jakob Štrubelj, 13.IV.1978.
Zvone (Anton) Bizjak, 16.IV.1978.
Rozalija Gale, poročena Steiner, 19.IV.1978.
Frančiška Gale, poročena Perme, 19.IV.1978.
Viktor Kozamernik, 22.IV.1978.
Štefanija Hude, 2.V.1978.
Jože Kadunc, 6.V.1978.
Franc Likovič in Rozalija Likovič, 8.V.1978.

OTON ŽUPANČIČ MED NAMI

Spomini ob stoletnici njegovega rojstva

France Adamič

Nekaj let po prvi svetovni vojski smo v ljudskih in srednjih šolah uporabljali učne knjige, ki jih je za časa avstrijske prosvetne politike izdajal zavod za "uk in bogočastje" v Ljubljani. Po nastanku prve Jugoslavije namreč ni bilo mogoče takoj pripraviti in natisniti knjige, ki bi ustrezala novemu času, razen tega ni bilo niti denarja niti usposobljenih piscev. Med vodilnimi prosvetnimi krogi je bila še živa tradicionalna miselnost, katero je bilo težko premagati. Iz beril so šele čez leto ali dve iztrgali tiste strani, ki so slavili vladarsko družino, avstrijsko cesarstvo in njegove junake. V berilih so ostale pesmi in povestni Antona Martina Slomška, Jovana Vesela-Koseskega, Antona Funteka, Josipa Stritarja in kvečjemu še kaka pesmica Antona Aškerca in Simona Gregorčiča. Sredi dvajsetih let še nismo ničesar slišali o Prešernu in slovenski moderni.

Nekega dne leta 1927 je profesor slovenščine Rado Pavlič prinesel k pouku pesniško zbirko Otona Župančiča ter izbral nekaj pesmi, katere smo napeto poslušali. Čez nekaj dni je predlagal naj kupimo eno ali drugo zbirko. Kupil sem Mlada pota z letnico 1921; to je bilo moje resnično srečanje s pesnikom. Konec leta 1927 se je slovenska kulturna javnost začela pripravljati na proslavo Župančičeve petdesetletnice. Pri pouku slovenščine smo brali njegove pesmi in se nekaterih naučili na pamet ter se tako pripravljali na razredne proslave in na skupno slavnostno akademijo za vse dijake in profesorski zbor II. državne realne gimnazije na Poljanah. O pesniški Župančičevi podobi je govoril profesor France Koblar, Dumo, Z vlakom in še nekaj drugih pesmi so recitirali osmošolci, katere je vadil profesor Koblar.

Spomladi leta 1928 smo pisali slovensko šolsko nalogo z naslovom Pesniška podoba Otona Župančiča. Vsakdo je napisal tisto kar je vedel o pesniku in kar si je zapomnil iz govora profesorja Koblarja, razen tega je profesor dovolil, da imamo pred seboj za pomoč eno izmed Župančičevih izdaj. Ker sem imel Mlada pota, sem izbral Dumo, ki me je pritegovala. Že preje sem prebral v Domu in svetu (1911, 75-77) članek o obisku Izidorja Cankarja pri Otonu Župančiču. Pesnik je Cankarju pripovedoval, da je v Dumi hotel pogledati (iz tujine) domov z jasnim očesom in čutečim srcem, ... pogledati vse kar se dogaja in vse kar je našega, mizerijo in veličino. V tej pesmi je Župančič zapel o veličini domačije: "Sveta

si,zemlja, in blagor mu, komur plodišč, ... shrambe mu polniš in vina mu vračaš za znoj, daješ sena in otave za vola, ki vlačil je brano, hodil pred plugom in družno potil se z oračem; točiš cvetlicam v čaše medu, da pride čebela, gnana od tajne skrbi spomladi na delo za božič; ni gospodinje strah mrazov, zakaj nje družina dvojno obleko ima,..." Vsa ta naša preprosta veličina je skromna, pa vendar je poet hodil po zemlji naši in pil nje prelesti; prišel je siv dan; razšli smo se vprek in šir, kamor ga gnala je sila življenja in srca nemir. "Pustil je plug in motiko, zalezel se v zemljo, starec ... sin Tvoj zaril se pod zemljo je živ - v Ameriki koplje, v rovu še zarja poljan mu mračne misli obseva, sin njegov več ne bo jih poznal, ne sanjal o njih. ... pa so možje, - kot da se niso rodili iz matere, kot da goram se iz bokov izvili so: morajo v svet, in tujina diči se z deli njihovih rok; tankaj v Ameriki, tamkaj v Vestfaliji so nam izginili - več ne dosežejo naše oko ...

Pesnik je bil v tujini in je sam občutil usodo izseljencev; vedel je za hrepenenje onih, ki so ostali doma, in onih, ki so iz tujine želeli nazaj v domovino saj "v rovu še zarja poljan mu mračne misli obseva, ...". Kot zdajle, tudi tedaj nisem mogel končati šolske naloge. Županičeva Duma me je prevzela in me prevzema še danes.

Župančič na obisku v naši občini

"Pogosto sem se vozil z Dolenjcem ali Belokranjcem tod mimo in iz vlaka opazoval krajino med šmarskim in višnjegorskim tunelom. Všeč mi je bila njena podoba, in samo enkrat, ne davno, smo hodili ves dan iz Lašč mimo Trubarjeve domačije, Škocjana in Šentjurja do vlaka v Grosupljem. Neznansko se je vlekla pot do zadnje vasi, tam smo najeli voznika, ker smo skoraj omagali. Okrepčali smo se v gostilni pri očetu Ivana Rusa, ki je nekdaj služboval v gledališki intendanturi. No, drugič sem peljal otroke v Jurčičevo rojstno hišo. Obrščak na Muljavi je kupoval vino od enega mojih sorodnikov v Beli Krajini. Obiskali smo tudi Stiški samostan in belokranjskega rojaka Martina Kostelca". Tako je pripovedoval pesnik dne 22. maja 1932 na obisku v Prapročah, ko je bil Louis Adamič prvič na obisku iz Amerike.

O Louisu Adamiču je slovensko in jugoslovansko časopisje v ZDA poročalo že od leta 1926 dalje v zvezi s številnimi prevodi iz slovenskih književnih del v angleščino, zlasti pa ob izidu prevoda Cankarjevega Hlapca Jerneja in njegove pravice (Yerey´s Justice 1926). Prevod te povesti je objavljala istega leta v nadaljevanjih angleška priloga časopisa Prosveta, od oktobra dalje pa slovenski prevod novele Križar (The Crusader). O prevodu Hlapca Jerneja v angleščino je doma prvi poročal Josip Vidmar v Jutru (216, 1926, 11), o izidu knjige Dynamite pa Ludvik Klakočer v

Dom in svetu (7-9, 1931, 410-413), nato pa sta objavila poročila o pisateljevi podobi, delu in dosežkih: Mile Klopčič v Jutru (83, 1931, 6) in Olga Škerlj v Ljubljanskem zvonu (1, 1932, 57-62). Izšle so tudi številne kritike, prikazi in poročila v mnogih drugih domačih in jugoslovanskih časopisih tako, da je slovenska kulturna javnost ob Adamičevem prvem obisku leta 1932 že nekaj vedela ter se zanj zanimala. Sam Louis piše: "Časniki so se tako neznansko razpisali o meni, ... Da bi me napravili zanimivega, so pretiravali o mojem "uspehu" in "pomembnosti" v Ameriki. ...sem jim poskušal dopovedati, da imajo pretirane pojme o meni, toda tedaj je bilo že prepozno. Nekateri izmed njih so mi očitali, da sem preskromen". (Vrnitev, Cankarjeva založba 1962, 37).

Bilo je 14. maja 1932 dopoldne. Z Jožetom sva čakala v veži Hotela Union na Louisa in Stello. Srečanje je bilo ganljivo; segli smo si v roke in se pričeli smejati, vsi trije hkrati, saj s kraja nismo mogli govoriti zaradi razburjenosti. Čez kake pol ure je prišel v restavracijo profesor Juš Kozak, ki je pripravil sestanek z vodilnimi člani Društva slovenskih književnikov. V nedelje 15. maja sta Amerikanca obiskala Praproče in se v ponedeljek zvečer vrnila v Ljubljano. Dopoldne tega dne so prišli novinarji iz Ljubljane in drugih mest v našo vas. Časopisi so se na široko razpisali. Dobivala sta vabila na večerje in večerne zabave, na piknike, na izlete v gore in k jezerom na Gorenjskem:

"V četrtek (19. maja) sva doživela svojo prvo "večerno zabavo" v stanovanju vodilnega slovenskega pisatelja, ki je tudi gimnazijski profesor, urednik in založnik in sijajen človek (Juš Kozak). Sledila sta dva podobna "večera" - eden pri najznamenitejšem sodobnem slovenskem pesniku (Oton Župančič), in drugi pri uredniku najstarejše slovenske literarne revije (Fran Albrecht, Ljubljanski zvon)". (Vrnitev 32).

Nekega dne je Louis predlagal materi in očetu, da povabita njegove nove prijatelje, slovenske pesnike in pisatelje na obisk v Praproče in na skupno proslavo vrnitve "izgubljenega sina". Rekel je, da jih bo 10 ali 12, da naj pripravijo dovolj vina in mesa, kruha in potic. Prišli so z ženami, tisti, s katerimi sta v prvem tednu spoznala ali pa sta bila povabljena na večerne razgovore in gostijo. V nedeljo popoldne, dne 22. maja smo poslali na grosupeljsko železniško postajo, k prvemu popoldanskemu vlaku štiri vprege, koleselj, s katerima sta se oče in mati vozila v Šmarje, ter tri sosedove zapravljivčke. Na koleselj sta posedla Oton Župančič in Stella, na kozlu poleg kočijaža je sedel Louis, s sestro Ano pa sva sedela na priklopnem sedežu, jaz nasproti Stelli, Ana nasproti Župančiču. Drugi gostje in spremljevalci so posedli na zapravljivčke, ki so se za kolesljem podili po prašni cesti skozi vas Grosuplje in nato proti domu na Blatu-Praproča. Oton je s pesniško besedo pozdravil

Slovenski pesniki in pisatelji na obisku v Prapročah, dne 22. maja 1932. Na zahodni strani hiše Blato št. 19 (sedaj 6) stojijo z leve na desno: Ludvik Mrzel, Oton Župančič, Louis Adamič, Juš Kozak, Ferdo Kozak, Stanko Leben, Anton Melik, Ludvik Klakočer, Fran Albrecht in Mile Klopčič

Slovenski književniki na obisku pri Louisu in njegovi družini v Prapročah, na Blatu. Zadaj stojijo: Louis, Stan, Polda, Ante, Stella, France, Jože, Janez. Z desne sedijo okoli mize: Juš Kozak, Mile Klopčič, Anton Adamič (oče), Ludvik Mrzel, Ludvik Klakočer, Oton Župančič, Stanko Leben, Anton Melik, sestra Pavla, Fran Albrecht, Ferdo Kozak in njegova žena, žena Melikova, Vlasta Kozakova (Juševa žena), Albrechtova žena in mati Ana Adamič

mater ter ji zaželel veselje in zadovoljstvo ob vrnitvi izgubljenega sina. Juš Kozak je pozdravil očeta ter obujal spomine, ko sta se z očetom ustavljala v Prapročah. Tudi oče se je spominjal Josipa Kózaka (z izrazitim naglasom na prvem zlogu), posebno ob njegovi drugi ženitvi s Kamničanovo punco v Višnji gori.

Gostje iz Ljubljane so posedli z očetom in materjo okoli mize, sorodniki in sosedje k drugi mizi pod bujno cvetočo jablano, bratje in sestre so stregli. Začeli so s starim domačim žganjem in slivovko, ki jo je poslal stric Janez iz Brankovega. Na obeh mizaj je bilo dovolj metliške črnine in belega iz Semiča. Razen prekajenih klobas in domače gnjati ter domačega sira je bilo največ ocvrte in pečene teletine, saj so zaklali zadnje rojeno tele.

Juš Kozak je modroval z očetom in stricem Mihom, pesnik se je pogovarjal z materjo in Stello, Louis pa je izkazoval pozornost zdaj enemu, zdaj drugemu gostu, sestre pa so se pogovarjale z ženami pesnikov in pisateljev. Iz radovednosti sem poslušal enkrat tu, enkrat tam. Juš je politiziral kot očiten nasprotnik režima, kar je ugajalo stricu Mihi, bivšemu županu, katerega je režim nedavno odstavil. Tako sta se našla dva, kmet in književnik, ki sta pri zadnjih volitvah za šestojanuarski režim abstinirala. Našega očeta dnevna politika očitno ni zanimala. Ludvik Mrzel je bil ves čas otožen, po naravi zaprt vase, podoben liričnim pesmim in samogovorom v zbirki črtic Luči ob cesti (1932), katere mi je z avtogramom na obisku podaril. Ferdo in Mile sta se živahno pogovarjala s Poldo, ki je v tistem času mnogo brala in poznala marsikaj tudi iz sodobne slovenske literature. Anton Melik se je zanimal predvsem za graščino in posledice potresa leta 1895, zato si je podrobno ogledal stanovanjska in gospodarska poslopja ter posnel fotografijo, katero je kasneje objavil v svojem obsežnem delu Slovenija (II). Albreht in Leben sta se dogovarjala z Louisom za prevode njegovih in drugih ameriških del, pesnik pa je hvalil belokranjska vina in prigrizek. Z zanimanjem si je ogledal hišo, vrt in živino, katero so za "škarpo" in za hišo gonili na vodo. Bil je ves prevzet nad okolico, katero je poznal samo iz dolenjskega vlaka. Z drugimi gosti se je nekaj časa sprehajal po vrtu in srednji poti med grajsko kapelo in gospodarskimi poslopji ter globoko vdihaval majski zrak, vmes pa je pripovedoval šale in dogodke iz svoje mladosti. Ta dan je takole opisan v Vrnitvi (1962, 38-39):

"Bilo je bleščeče se, toplo nedeljsko popoldne z lahnim vetričem z gora, ki je pihal čez dolino. Literati so se pomešali med vaščane, hvalili vas, vsklikali nad lepoto polj in travnikov in se navduševali nad izgubljenim sinom."

"Največji pesnik se je raznežil skoraj do solz, ko je kmečka deklica, ki

Na gostiji v Prapročah, dne 22. maja 1932. Z leve na desno sedijo: Stanko Leben, Oton Župančič, Stella Sanders-Adamič, Ludvik Klakočer

Na gostiji v Prapročah, dne 22. maja 1932 se Louis Adamič pogovarja s Ferdom Kozakom

Gostje na sprehodu po srednji poti z leve na desno: Ludvik Mrzel, žena Albrechtova, Oton Župančič, Louis Adamič, Fran Albrecht, Stella Sanders-Adamič, Ana Župančič in Mile Klopčič

jo je opogumila moja sestra Poldka, stopila predenj in mu oddeklamirala njegovo najbolj znano pesem. Tudi vodilni romanopisec je bil vzradoščen, ko mu je kmečka žena prinesla izvod ene izmed njegovih knjig in ga prosila, naj ji vanjo "nekaj lastnosročno napiše". ..."

"Gostija je trajala vse popoldne. Vetrič z gora je potresal s cvetjem jablan mize in glave gostov. Okrog miz je bilo veliko lahkega pogovora in smeha. Nič šepetanja. Diktatura gor ali dol: tisto nedeljo popoldne to ni bilo važno. Kmalu so vaščani in literati pričeli peti slovenske narodne pesmi o ljubezni, vinu in lepih krajih".

"Med premorom v petju je vstal pesnik, s kozarcem v roki, in vsi so utihnili, da bi ga slišali. Nekaj časa je govoril o lepem popoldnevu, o vetriču z gora, o cvetočih jablanah, o pitanem teletu, o vinu v svojem kozarcu, v katerega je med tem ko je govoril, prifrfotal cvetni listič z jablane. Pohvalno je govoril o vasi, njenih ljudeh, zlasti o moji

materi in očetu, nato omenil polja in loke okrog vasi v besedah čiste poezije. Slednjič je pričel govoriti o "izgubljenem sinu"; povedal je, kako je odšel v Ameriko in se vrnil. Nemogoče mi je podati njegove besede. Nič drugega nisem mogel, kot da sem zadrževal solze.

Pesnik je končal: "Izpraznimo kozarce!"

Izpraznili smo jih in nekdo je začel novo pesem."

Kmalu po obisku v Prapročah je pesnik Oton Župančič napisal in v septemberski številki Ljubljanskega zvona objavil spis Adamič in slovenstvo (1932, 513-520), ki je slovenske kulturne delavce zelo razburil (Delo 1978-01-21, 25). V decembru istega leta so Fran Albrecht, Ferdo Kozak, Stanko Leben, Josip Vidmar in Lojze Ude izdali knjižico Kriza Ljubljanskega zvona (Ljubljana 1932) s članki zoper Župančiča, ki so ga zelo prizadeli. Zato je iskal samoto, za oddih pa osamljene kraje. Nekega pomladanskega dne je leta 1933 komponist Anton Lajovic (1878-1959) pripeljal Otona Župančiča v Brinje. Lajovic je v tridesetih letih redno letoval pri družini Valentinčič v gradu Brinje, med letom pa je pogosto prihajal semkaj na obiske, ker mu je ugajala odročnost, samota in mir, zlasti pa ob mlinu šumeča voda. Tudi njegovemu prijatelju pesniku Otonu Župančiču se je Brinje dopadlo in bi rad prišel semkaj na dopust; na žalost ni bilo dovolj prostora za družino. Tega dne je bil Župančič zadnjič pri nas; poleti pa se je odločil in odšel na dopust na priporočeno graščino Koča vas v Loški dolini, kjer je napisal zbirko pesmi Ostrvice! In kaj bi napisal, če bi letoval v Brinju? Enkratna priložnost je zbežala mimo naše občine.

Juš Kozak in njegova žena Vlasta se pogovarjata z očetom Antonom Adamičem. Levo France in Jože

ADAMIČEVI PREVODI IN IZBOR JUGOSLOVANSKIH ZGODB

Henry A. Christian

Novembra leta 1921 je Louis Adamič prišel v vojaški rezervat Fort Mc Arthur v San Pedru v Kaliforniji in nastopil tretje obdobje vojaške službe. Kakorkoli je že bil pripravljen nadaljevati svojo vojaško službo, je pa bil tudi pripravljen in odločen posvetiti kar največ svojih sil temu, da bi postal pisatelj. Manj kot v mesecu dni je tako že imel v rokah pismo Johna Bakelessa, literanega urednika Littellove The Living Age; Bakeless piše, da razmišljajo o objavi Adamičevega prevoda Martin, The Idiot Ivana Cankarja. S pripombo, da The Living Age navadno kaj napiše o avtorju in da le malo bralcev kaj vé o tem slovenskem pisatelju, je Bukeless zaprosil še za podatke o Cankarju.[1] Adamič je odgovoril, kot mu je bilo naročeno, in drugo Bakelessovo pismo je sporočilo, da je Cankarjev prevod že poslan v tiskarno. V pismu je bil tudi ček za deset dolarjev - plačilo Adamiču. S spremenjenim naslovom je Simple Martin izšel v The Living Age, izdani 24. decembra 1921.[2] Nekaj mesecev pozneje, aprila 1922, je Pearsonov Magazine natisnil zgodbo z naslovom The Mutineer. Zgodba, objavljena pod psevdonimom A. Henry, je zrasla iz tedanjih Adamičevih vojaških izkušenj in je bila njegovo prvo izvirno pripovedno delo. Ti dve objavi sta bili temelj, na katerem je Adamič počasi in trdno zgradil svoj literarni sloves. V naslednjih nekaj letih pa je bil močno odvisen od prevajanja, dokler se ni posvetil izvirni snovi. Poleg tega je Adamič kasneje poskušal objaviti še knjigo prevodov; nikoli ni utegnil in to je konec koncev bilo zanj ne ravno majhno literarno razočaranje.

Pismo, s katerim je bil sprejet Simple Martin za The Living Age, je spraševalo še po drugih prevodih, kar bi jih Adamič le zmogel; temu vabilu se je bilo pač lahko odzvati. 23. februarja 1922 je urednik Bakeless v nekem drugem pismu s prošnjo za prevode opozoril, da bi posebno rad dobil zgodbe, v katerih se ne bi odražala mračnost, tako značilna za evropsko pripovedništvo po svetovni vojni. 9. marca je Bakeless sicer zavrnil objavo Omera B. Mlemovicha zgodbe Gulsa, toda to je storil zato, ker je že bila tiskana v izvirniku v Združenih državah, The Living Age pa je bila omejena na prispevke iz tujine. Vendar je Bakeless menil, da je hrvaška zgodba Milana Ogizovića Two Churches ravno tisto, kar išče; delo je izšlo 22. aprila obenem z Adamičevim prevodom izbora iz Slovenskega naroda. Poleg tega se je 17. aprila Bakelessu zdelo, da bo najbrž sprejel In The Department of Public Order Ivana Krnića; a že deset dni kasneje se je navdušil nad povestjo z naslovom At the Tailor´s Dance,

ki jo je napisal S.H., in jo priobčil 24. junija, Krnićevo zgodbo pa je zadržal do 15. julija. Maja je Bakeless pisal Adamiču, da je Ellery Sedgwick, urednik pri Atlantic Monthly, ki ga je urejal isti odbor kot The Living Age, pokazal zanimanje za Adamičevo delo. Takrat je tudi Victor S. Clark, glavni izdajatelj The Living Age, pripravil v Los Angelesu med vlaki kratko srečanje z Adamičem, ko je bil junija na obhodu po Kaliforniji. To srečanje in Adamičevo neutrudno prizadevanje sta njegovemu delu zagotovila zanimanje javnosti. V The Living Age so si hitro sledili The Yugoslav Royal Wedding iz Slovenskega naroda (29. julija), The Montenegrin Widow Zofke Kvedrove (26. avgusta), The Religion of My Boyhood Milana Ogrizovića (Adamičev naslov, 2. septembra, pa je bil God), The Horrified Yugoslav (14. oktobra) in Betwixt Two Worlds Mirka Jurkića (28. oktobra).

Konec prvega leta, ko je poskusil s pisanjem, so torej Adamiča že desetkrat objavili v The Living Age. Poleg tega je ponudil, a revija ni sprejela, naslednje: izbor o Judih iz Jutra, zgodbo z naslovom The Painter, članek o sporu v ruski pravoslavni cerkvi, nekaj jugoslovanskih časopisnih komentarjev o svetovnih zadevah in pisanje z naslovom Stefan, Voyvoda Pero, Why Kolchak Failed in An Emigrant in Hamburg.[3]

Adamič pa se seveda to leto ni omejil na eno samo revijo. Maja je urednik pri World Fiction sprejel prevod Fr.S.Finžgarja Our Daily Bread in obljubil objavo, brž ko bi Finžgar privolil. Julija je World Fiction sklenila obdržati v zalogi Ne´er-do-wells Milana Puglja, dokler tudi on ne bi dal privoljenja. V tem času pa je revija odklonila The Painter in Adamič ga je nato takoj poslal v The Living Age; isto se je zgodilo z delom Voyvoda Pero v avgustu. Nekaj mesecev dopisovanja glede Finžgarja in Puglja je končno prineslo Adamiču plačilo 14,25 dolarjev, Finžgarju pa 20,75 dolarjev. Izid Our Daily Bread pa se je zakasnil do decembra 1923; takrat je bil tiskan v Our World, s katerim se je World Fiction združila v začetku tega leta. Pugelj je poslal svoje privoljenje za objavo Ne´er-do-wells po Adamiču za World Fiction novembra 1922; Puglju in Adamiču so za njuno delo plačali, toda zgodbe niso natisnili. Verjetno je kasneje isto leto Adamič pripravil za World Fiction prevod neke druge Pugljeve pripovedi; v zmedi uredniškega urada, ki je bil pred združitvijo, se je ta druga pripoved zamešala s prvo in februarska številka 1923 World Fiction je prinesla Adamičev prevod Pugljevega dela The Burden of Authority.[4]

Adamič je, upoštevaje željo The Living Age, da se je treba izogibati evropski "mračnosti", poslal drugi Cankarjev prevod The Overland Monthy, ki je objavil A Cup of Coffe v julijski številki 1922. Manj sreče je imel s Cankarjevo Her Picture. Urednik pri Monthly je v svojem odklonil-

nem pismu priporočil, naj Adamič poskusi s kakšnim lažjim Cankarjevim delom, če ga je kaj. V odgovor je Adamič poslal že odklonjeno Mlemovićevo pripoved Gulsa in The Overland Monthly jo je natisnil oktobra. Cankarjevo delo je bilo problematično tudi, ko se je Adamič dogovarjal z World Fiction. Urednik te revije je menil, da so Flies tehnično popolne, ampak otrok v zgodbi se mu je zdel tako krut, da bi bili bralci gotovo užaljeni. Vendar je urednik zaprosil na vpogled druga Cankarjeva dela, da bi našel kaj bolj primernega.

Adamič je lahko in hitro dojel težave v izboru gradiva in v uredniški usmerjenosti in njegova zavzetost ga je vsaj deloma nagnila, da je napisal svoj prvi pamflet. Njegovo pozornost je pritegnil načrt literarnega podjetnika E.Haldemana - Juliusa, da izda v žepni izdaji 1000 njegovih del. Prvega junija je Adamič pisal Haldemanu-Juliusu: "Nedavno sem prevedel v angleščino dober ducat jugoslovanskih (slovenskih in hrvatskih) kratkih zgodb za The Living Age iz Bostona, World Fiction iz New Yorka, Overland Monthly iz San Francisca in za eno ali dve drugi publikaciji. Večina teh revij si želi bolj ali manj vzpodbudnih zgodbic in mi tako ne da, da bi prevedel nekatera najboljša jugoslovanska dela, ki so gotovo nad povprečnim pisanjem, kateregakoli naroda.

Zdaj vidim priložnost v vaših Series. Ali bi vam prav prišla jugoslovanska literatura? Če je tako, kakšna? Približno povedano, jugoslovanska literatura je nekje na sredini med ruskim in francoskim tipom literature, družijo pa jo raznovrstne individualne značilnosti.

Naj še vprašam, kakšno plačilo avtor in prevajalec lahko pričakujeta za te zgodbe.

Vem, da noben jugoslovanski pisatelj ne bo ugovarjal prevajanju svojega dela v angleščino; v resnici si Jugoslovani močno želijo seznaniti Američane s svojo literaturo; toda nekateri ameriški uredniki zahtevajo, da že vnaprej preskrbim dovoljenje od avtorja, če je še živ, da smem prevesti njegovo pisanje. Ali tudi vi to zahtevate? Kolikor vem, nobena jugoslovanska literatura ni zaščitena s copyright."

V odgovor je Haldeman-Julius izjavil, da se mu zdi dovoljenje prevajalčeva stvar in da plačuje 25.00 dolarjev za knjižico petinšestdesetih strani s 15.000 besedami. Julija je Adamič poslal Haldemanu-Juliusu tri Cankarjeve črtice; urednik mu je poslal ček in obvestilo, da bo 500 izvodov knjižice zadržanih, dokler Adamič ne bo preskrbel navodila za razpošiljanje. Teh Cankarjevih črtic niso objavili. Decembra pa je Adamič poslal Haldemanu-Juliusu zbirko jugoslovanskih pregovorov, ki so prišli leta 1923 na svetlo kot Yugoslav Proverbs (Ten Cent Pocket Series No. 380). Čeprav Cankarjevih črtic, predloženih Haldemanu-Juliusu, niso

objavili, je Adamič takrat prvič pričel misliti na to, da bi zbral svoje prevode; novembra je prosil izdajatelja World Fiction za dovoljenje, da uporabi svoj prikaz Puglja in Finžgarja "v zbirki jugoslovanskih zgodb v knjižni obliki".

Pisal je tudi sam in se zgodaj 1922 udeležil natečaja, ki ga je razpisala revija The Open Road za najboljši opis amaterskega atleta; njegov prispevek je izšel aprila kot drugonagrajeni. Pod imenom A.Henri je posegel v svoje vojaško življenje ter objavil v Pearson´s Magazine za oktober svojo drugo izvirno zgodbo z naslovom Eyes Right! Z njo je ustvaril osebnost Lonie Burton in jo v prihodnjih letih še večkrat uporabil.

Tako je bil na prvo leto delovanja Adamič res lahko ponosen. Vendar to je bil komaj donosen posel - v letu 1922 je zaslužil manj kot 300 dolarjev - in gotovo to še ni bil poklic. Toda bil je njegov začetek. Vojaško življenje mu je oskrbelo kruh in streho, dolžnosti pa mu niso dajale zadostne svobode za ustvarjanje. Odločil se je zapustiti armado in januarja 1923 je dobil odpustnico (discharge by purchase). Kar mu je prej dajala armada, si je moral zdaj preskrbeti sam s priložnostnim zaslužkom, pri tem pa seveda ni smel zaiti preveč stran od trga, ki si ga je že utrdil. Prevajanje je bilo torej še naprej njegovo glavno literarno opravilo.

Leta 1923 je Adamič objavil že osem prevodov v The Living Age, vključno Petrograd and Moscow I.Zupančiča, članke o Ivanu Meštroviću in Štefanu Radiću pa še neko češko zgodbo. Revija je odklonila več drugih del, med njimi zgodbo Beg Ali in še dve drugi, najbrž Cankarjevi. Članek z naslovom Masaryk: Critic and Aesthete je bil odbit z nasvetom, naj Adamič poveže navedbe v prevodu z drugim gradivom in tako oblikuje originalen članek ter ga pošlje kaki znanstveni reviji, kot je The Dial. Toda Adamič ni objavil izvirnega članka niti drugega prevoda.

Naslednje leto se je izkazalo za še bolj suho. Januarja je izdajatelj Vanity Fair zavrnil neko Cankarjevo zgodbo, češ da je že spet preveč morbidna. Vendar je izdajatelj obenem tudi zaprosil na vpogled kako drugo delo. Do konca leta je Adamič objavil samo prevode Kraigherja, Macharja in Nazorja v The Living Age in izvirno pismo uredniku v The Truth Seeker. Originalni rokopis, ki je bil jezen opis napada 17. marca na zborno dvorano Industrijskih delavcev sveta (IWW) v San Pedru, je bil poslan Uptonu Sinclairju, vendar ni bil nikoli objavljen. Očitno je bilo Adamiču težko obenem zaslužiti dovolj za življenje in zdržati ritem objavljanja, ki bi povečal njegove dohodke. Da bi sploh kdaj lahko živel od samega pisanja, se je zdelo komaj mogoče. Vseeno je leta 1924 še naprej iskal gradivo in se začel poskušati z daljšimi deli. 29. aprila je pisal sekretarju Slovenskega socialističnega kluba v Čikagu: "Pred nekaj

meseci ste mi ljubeznivo posodili dve slovenski knjigi (Hlapec Jernej in Iz naših krajev) vašega Literarnega kluba, pa zdaj upam, da mi boste oprostili, če se vam zdi, da izkoriščam vašo pripravljenost za usluge.

Rad bi prišel do nekaterih Cankarjevih knjig, če jih imate v knjižnici in bi mi jih posodili za nekaj tednov. Bral sem večino njegovih knjig pred več kot desetimi leti, vendar jih takrat še nisem znal ceniti tako, kot zdaj ko sem starejši. Imam že Knjigo za lahkomiselne ljudi, Grešnika Lenarta, Podobe iz sanj, Moje življenje, Ob zori in Cankarjev zbornik, ki sem ga naročil pri Proletarcu.

Tole pa so knjige, ki bi jih rad dobil: Hiša Marije Pomočnice, Gospa Judit, Nina, Aleš iz Razora, Zgodbe iz doline šentflorjanske, Za križem, Bela krizantema, Volja in moč, Milan in Milena, Na klancu, Križ na gori, V mesečini, Martin Kačur, Novo življenje".

Adamič je lahko dobil le nekaj del, ki jih je prosil, vendar je tisto malo časa, kar ga je imel, porabil za priprave novih prevodov.

V začetku se je leto 1925 videlo prav tako malo obetavno kot prejšnji dve, vendar se je čisto drugače končalo. Prva sprememba se je zgodila skoraj takoj, ko je dobil stalno zaposlitev kot urednik v pisarni pristaniškega pilota v luki San Pedra. Njegova nova služba ni bila ravno naporna; pustila mu je mnogo časa za pisanje čez dan in mu puščala proste večere. Spet se je obrnil na The Living Age in objavil prevode v januarski in novembrski številki. Revija pa je vendarle zavrnila daljšo zgodbo, ker bi jo bilo treba objaviti v nadaljevanjih. Ker je bilo te zgodbe dovolj za majhno knjižico, je bilo Adamiču svetovano, naj prosi za objavo pri Družbi Alfred A. Knopf v New Yorku ali pri Družbi G. Richards. Adamič je takoj stopil v stik s Knopf Co. in poslal na ogled ne sicer dolgo zgodbo, pač pa skupek krajših del. To je bil njegov prvi pravi poskus s knjigo jugoslovanskih zgodb, ki si jo je začel zamišljati pred dvema letoma. Vendar mu je že čez dva tedna Knopf Co. odgovorila, da se zdi sicer uredniškemu odboru njegov izbor zelo zanimiv, da pa se je odločil proti objavi.

Če bi Adamič imel bodisi čas bodisi že posebno nagnjenost do pisanja, bi ga ta odklonitev lahko resnično vznemirila. Kar je poslal na naslov Knopf Co., je bilo zbrano iz njegovih že objavljenih del, tistih del, ki so bila zanimiva za urednike in bralce, a za njujorškega založnika nacionalnega slovesa z na široko razpredeno prodajo očitno sicer vredna, vendar tržno blago. Poleg tega je kot prevajalec združeval čustva in izkušnje, pomembnejše kot njegova neposredna potreba po založniku. S tisto prvo Cankarjevo objavo Simple Martin 1921. leta je Adamič posegel daleč v svojo preteklost. Če že ni spoznal Cankarja kot slovenski šolar, je pa

prav gotovo srečal delo tega pisatelja v svojih zgodnjih priseljeniških dneh v New Yorku. Tam se je po sorodniških vezeh s Škuljevo družino pridružil Glasu naroda; med leti 1914 in 1916 je videl na straneh tega časopisa ne samo ameriško pisanje in prevode, kot je bila Edgarja Allena Poeja Krinka rdeče smrti, ampak tudi Cankarjevo Moje življenje ter delo Milana Puglja in F.S.Finžgarja.[6] Časopis je obravnaval vprašanja, ki so segala od vojne na mehiški meji in dogodkov v Rusiji do družbenih novic iz Calumeta v Michiganu, pripovedi o slovenskih vaseh, obrestnih stopnjah in jadranju po Atlantiku. Ko pa je pričel pisati v San Pedru, se je med njegove spomine, medle ali jasne, vpletlo še poznavanje novih avtorjev, novih knjig in revij, kot so Slovenski narod ali Ljubljanski zvon; tam so bile tudi druge splošne informacije o Jugoslaviji.

Ameriške revije, v katerih je Adamič videl objavo svojih del, niso prispevale nič manj k njegovemu spominu, rasti in občutju sveta. The Living Age je na primer objavljal gradivo iz časopisov in revij z vsega sveta in je bil kompendij dejstev in mnenj. Vsaj v enem primeru je bila revija tudi posrednik za osebni stik, pa čeprav ni šlo za prav isto narodnost. Ko je izšla The Burden of Authority Ivana Krnića, je avtor pisal The Living Age in zaprosil za ime in naslov prevajalca; oktobra 1922 je Adamič dobil od Krnića naslednje pismo:

"Urednik The Living Age me je obvestil, da ste bili tako prijazni, da ste prevedli mojo zgodbo "U redarstvenem odjeku", ki je izšel v tej reviji pred nekaj meseci.

Poln sem hvaležnosti do vas in bilo mi je zelo ljubo, ko sem bral to zgodbo v tako odličnem angleškem prevodu. Verjamem, da znate popolnoma hrvaško in da so majhne razlike samo zato, da bi zgodbo bolj približali ameriškemu občutku in okusu. Gre za primer ko "službeni štap", kar naj pomeni "uradna palica", prevedete z "uradni papir". Seveda se zato nikakor ne jezim".

(Pismo se nadaljuje v hrvaščini) "Toliko vam pišem engleski, a sada, da Vam se zahvalim od srca u našem pravom hrvatskom jeziku. Izdavači The Living Age-a bili su toliko ljubazni, pa su mi na moju molbu poslali nekoliko brojeva svoga zanimljivog magazina, iz čega sam razbrao, da ste Vi preveli mnogo pripovjedaka naših modernih pisaca.

Dopustite, da svoju ličnu hvalu proširim na cijelu hrvatsku literaturu, pa da Vam se toplo zahvalim za taj trud i toliko korisno nastojanje, da upoznate Anglo-sasku Ameriku s hrvatskom književnošću. Nema sumnje, da će Amerikanski sugradjani ljepšim okom gledati naše Hrvate, koji žive u Americi, nego što je bio slučaj do sada.

No svakako bi trebalo, da se ovaj Vaš toliko zaslužni rad u domovini bolje upozna, pa Vas lijepo molim, da imate dobrotu saopštiti mi, koje ste stvari do sada preveli i gde su prevodi objelodanjeni, a možda da me i inače upoznate s Vašim životom i literarnim radom, da i naš svijet ovdje sazna za ovako odlična i zaslužna Hrvata u velikom svijetu.

Ustrajte i dalje u vašem toliko zaslužnom radu, a ovo sitno priznanje, što vam ga preko mene šalje hrvatska literatura, neka vam bude malenim dokazom, koliko se vaš rad cijeni i uvažava u domovini".[7]

Our World je bila resnična besedna in slikovna mednarodna geografija; izkazala se je za poučno, ko pa se je tudi Adamič znašel na njenih straneh, celo nekako preroško. Prevod Our Daily Bread je izšel februarja 1923, ravno ko je Our World končeval zbirko člankov, ki jim je bila za pokrovitelja nanovo ustanovljena Služba za informacije v tujih jezikih. Pod splošnim naslovom Amerika Still in Making je vsak članek nameraval pripraviti bralca, da bi se zavedel dragocene etnične različnosti Amerike. Tako je John Palmer Gavit, glavni urednik zbirke, opozoril v sklepnem članku: "Resnična tuja grožnja nima nič skupnega s priseljevanjem. Korenine ima samo v dejstvu, da smo okrog priseljencev zgradili zid sumničenja, nerazumevanja in neumnosti mi sami, ne pa oni."[8] V številki, v kateri je bil objavljen njegov prevod Puglja, je Adamič našel kot del zbirke članek, ki ga je napisal Ivan Mladineo od Jugoslovanskega urada FLIS (Foregin Language Informations Service). Pod naslovom The Southern Slavs in America je Mladineo tudi napisal, da je "Južni Slovan prinesel s seboj mnogo reči, ki jih nikakor ne kaže izgubiti v sicer neizogibnem procesu asimilacije".[9] Ta in druge take izjave v zbirki so govorile naravnost v prid življenju, kot ga je doživljal Adamič, vendar takrat seveda še ni mogel vedeti, da se bo desetletje pozneje pridružil Ivanu Mladineu v Izvršnem odboru FLIS in postal najbolj znan mednarodni zagovornik idealov, ki jih je ta organizacija želela gojiti. Prav zares bi bilo težko ugibati, kaj se je Adamiču zavestno ali podzavestno vtisnilo v spomin ali o čem je tuhtal v zvezi s takimi dogodki, kot je bila Knopfova zavrnitev njegovega zvezka zgodb. Gotovo so bili ti prevodi, napor za njihovo dokončanje ter izkušnje in asociacije, ki so jih prinesli, resnično simbol njegovega življenja leta 1925. Vendar je bilo prav tako pomembno dejstvo, da se je v tem času mož bil prisiljen predvsem ukvarjati z vsakdanjimi težavami. Henry W.Lanier, urednik revije Golden Book je 30. julija zavrnil Adamičev prevod Cankarjeve Comedy of Justice, nato 25. avgusta Jerney´s Justice, nato 24. septembra in 9. oktobra njegova prevoda Novačanovega dela Comes and Goes in A Village Dyrano. Vendar je julija Adamiču le uspelo spraviti v tisk kratko izvirno delo - obrambo H.L.Menckena - v Los Angeles Times; oktobra pa je izvedel, da bo neki drugi, daljši članek izšel v Haldemana-Juliusa Monthley v decem-

berski številki. Ta članek Los Angeles - A Christian City je bil prvi med mnogimi, ki jih je še prodal Haldemanu-Juliusu v naslednjih nekaj letih, v tem času pa je tudi pričel prispevati v American Mercury. Zaključek leta 1925 je navsezadnje tudi konec nuje ukvarjati se s prevajanjem; vendar takrat niti obeh objavljenih del niti rokopisov, ki jih je imel pri roki, še ni mogel zavreči. Še več: ravno ko je začel uživati sloves zaradi izvirnega pisanja, je tudi prišel njegov najpomembnejši prevajalski uspeh.

Marca leta 1925 je Adamič dobil pismo od Ivana Molka, urednika čikaškega dnevnika Prosveta. Molek, ki je sam prevedel v slovenščino Uptona Sinclairja Jimmy Higgins, je dal Adamiču vedeti, da Sinclair išče prevedeno slovensko literaturo, da bi jo vključil v People´s Classic Series. Ta stik z Molkom je Adamiča nagnil, da je predložil več prevodov Prosveti in njenim pridruženim publikacijam. Februarja 1926 je Juvenile: Monthly Magazine for Young Slovenians prinesel Adamičev prevod Novačanovega The Wolf, aprila pa je Mladinski list natisnil Spring Marije Kmetove. Izvršni odbor Prosvete je tudi odobril objavljanje Yerney´s Justice v nadaljevanjih. Na Molkovo pobudo je Adamič končno pisal Uptonu Sinclairju glede zbirke People´s Classic. Sinclair je Adamičevo pismo poslal najprej k Vanguard Press, ki se je marca 1926 obrnila na Adamiča. Ta je poslal izdajatelju svoj rokopis dela Yerney´s Justice in maja izvedel, da bo Vanguard objavil Cankarjevo delo. Tako je bil prvi angleški prevod Cankarjeve Yerney´s Justice priobčen v nadaljevanjih v Prosveti med majem in septembrom 1926, nato pa jo je Vanguard Press izdala še v knjižni obliki. Del dogovora s Prosveto so Adamičevi prevodi Cankarja At Dawn, Her Picture, Comedy of Justice in In Front of the Wine House, izšli v Juvenile in v Prosveti do konca 1926 in v začetku 1927 leta. Prosveta je prav tako priobčila Zorca Ali Beg in Novačana Comes and Goes, nato pa je časopis objavil še druge Adamičeve prevode in nekajkrat tudi slovenske prevode izvirnega Adamičevega pisanja. Še to: stik z Molkom je Adamiča uvedel v uredniške načrte in poslovno prakso ameriškega tiska v slovenskem jeziku. Več kot enkrat je Molek poudaril, kako pomembni so Adamičevi prevodi za Slovence, ki take časopise berejo po vsej državi.

Julija 1926 je Adamič končno le spravil v tisk Cankarja Flies v The Stratford Magazine in 12. avgusta je prosil za nov material v pismu Proletarcu:

"Rad bi ali kupil ali si izposodil katero koli od naslednjih knjig Ivana Cankarja: Gospa Judit, Nina, Aleš iz Razora, Za križem, Bela krizantema, Milan in Milena, Na Klancu, V mesečini, Martin Kačur, Novo življenje, Hlapci (drama)?

Če bi si jih lahko izposodil, bom seveda dal varščino.

Moj prevod Hlapca Jerneja (Yerney´s Justice)bo izšel v knjižni obliki pri Vanguard Press ... v enem tednu ali dveh; prosil sem jih, naj vam pošljejo izvod za oceno".[10]

Nato se je Adamič obrnil na Vanguard Press s Comedy of Justice in A Village Cyrano, toda urednikom se ni zdelo nobeno delo primerno, da bi izšlo kot poseben zvezek. Leta 1927 je sicer Vanguard Press poslala izbor Cankarjevih del v Adamičevem prevodu vključno s Comedy of Justice Literarni bratovščini za knjižno izdajo, ampak iz tega ni bilo nič. Za Adamiča je bil prvotni načrt za zvezek jugoslovanskih zgodb speljan na stranski tir spričo novih nalog in uspehov; gradivo, ki naj bi se zdaj imenovalo Modern Yugoslav Masterpices, mu je zgodaj leta 1926 zavrnila Viking Press, kmalu nato pa še Macmillan Co.

Če pogledamo nazaj, je jasno, da so bili Adamičevi prevodi med letoma 1921 in 1927 pomembni tako za njegove pisateljske poskuse kakor tudi za vsakdanji kruh. Pomagali so mu izboljšati njegovo angleščino, pri čemer se je lahko kaj naučil tudi iz popravkov, ki so jih vnašali uredniki v tekst od rokopisa do tiskane strani. Prikazali so mu uporabo različnih pripovednih tehnik, zlasti govor v prvi osebi, kot ga je našel v Cankarjevem delu. Celo fraze in naslovi njegovih prevodov so se vtkali v njegovo izvirno pisanje. Humor v nekaterih zgodbah in ironija v drugih, spet predvsem pri Cankarju, sta prispevala h kvalitetam, ki jih je kazal Adamič že v svojem izvirnem pisanju v Pearson´s Magazine leta 1922 in jih nato izkazoval tudi v delu, ki ga je kasneje opravil za Haldemana-Juliusa in H.L.Menckena. Prevodi so okrepili njegovo navezanost na južnoslovansko dediščino in mu omogočili prikazati to dediščino tudi drugim. Kako natančno njegovo delo ujame odtenke originalne literature, iz katere je nastalo; ali so razlike od Adamičeve roke ali pa od roke kakega urednika; ali bo kaka druga dela, ki jih bodisi ni izbral bodisi ni dobil, bolje rabila njegovim namenom - ta in druga vprašanja, naj so še tako primerna, so manj pomembna kot dejstvo, da je bil Adamič tisti, ki je te prevode oskrbel.[11] Razmišljanje, da bi njegovo prevajanje moralo biti ali moglo biti boljše, ne sme zakriti tega, kar je dosegel.

Če so številni Adamičevi poskusi objaviti knjigo jugoslovanskih zgodb bili povezani z njegovim bojem za priznanje in kruh, je pa njegov zadnji poskus dati na svetlo tako knjigo, nastal v popolnoma drugačnih okoliščinah. Leta 1935, ko se je The Native´s Return že več kot eno leto dobro prodajal in so bili Grandsons nanovo v tisku, je Adamič predlagal svojemu založniku Harper and Brothers, da bi bil izbor jugoslovanskih del primerno spremstvo njegovemu tedanjemu uspešnemu delu. Založnik pa se je postavil na stališče, da bi tak izbor, če bi bil še tako majhna knjižica, konkuriral z Grandsons in s Cradle of Life, ki je bila ravno pred izidom. V resnici pa so najbrž Harper and Brothers želeli ob knjigotrškem uspehu

Adamiča brez odloga spraviti k novemu delu. Adamičevo pisanje je bilo v ozki zvezi z njegovo rodno deželo, a tudi založba je bila očitno navdušena nad jugoslovanskim materialom - prav tako kot sam pisatelj. Zato se je obrnil na Arthurja Whippla. Po Careyu McWilliamsu je Adamič že prej izvedel, da Whipple išče rokopise za svojo novo založniško hišo. Adamič je dovolil Whipplu natisniti prevod Struggle kot knjigo leta 1934. Nato je še vedno v zvezi z Whipplom dal v javnost knjižico Lucas, King of the Balucas. Avgusta 1935 je Adamič pisal iz Black Mountain Collegea v Severni Karolini in Whipplu orisal svoje načrte, ta pa mu je odgovoril, da bi rad objavil prevode pod naslovom Slavic Stories. Septembra je Whipple dobil prvi del Stories in predelan načrt za knjigo. Zvezek s 60.000 besedami naj bi obsegal prevode slovenskih in srbohrvaških del in naj bi bil naslovljen Tales From Yugoslavia ali Twenty tales from Yugoslavia. Toda Adamič je tudi predlagal, da bo preskrbel izvirno gradivo za drugi del knjige ali pa celo za čisto novo knjigo. Ko je Whipple izdal Lucas, King of the Balucas, je dovolil oznaniti na knjižnem ovitku: V pripravi: ENCOUNTERS IN YUGOSLAVIA: nadaljevanje knjige The Native´s Return. - To ni bil ravno primeren naslov za zgolj zbrane prevode. Novembra pa je Adamič poslal Whipplu drugi zavoj prispevkov za knjigo.

Zbrano gradivo, ki ga je prejel Whipple, nakazuje, da bi naj bila dela v Twenty Stories razdeljena v kategorije, od katerih bi se dve imenovali Moods and Vignettes in Character Portraits and Sketches. Adamič je načrtoval kratko opisno izjavo o vsakem avtorju in delu. Poskusni seznam vsebine je vseboval Angelo the Stonecutter (Nazor), At the Tailor´s Dance (S.H.), Builders (Kraigher), The Burden of Authority (Pugelj), God (The Religion of my Boyhood) in Two Churches (Ogrizović), In the Department of Public Order (Krnić), Land Hunger (Kuhar), The Montenegrin Widow (Kveder), Our Daily Bread (Finžgar), The Old Fogies´ Club (Velikanovich), Ugly (Betwixt two Worlds)(Jurkić), Spring (Kmetova), The Wolf in A Village Cyrano (neobjavljeno) (Novačan) in pa še Cankarjevi A Cup of Coffe, At Dawn, Flies, Glimpses of My Childhood (neobjavljeno), Her Picture, Simple Martin in končno Yerney´s Justice. Ker sta bili A Village Cyrano in Yerney´s Justice dolgi zgodbi - z njima je izdaja narasla na dvaindvajset del - lahko sklepamo, da je Adamič nameraval skrčiti število na dvajset tako, da bi izključil ti dve. Tiskane strani iz Yerney´s Justice v gradivu za Whippla nakazujejo, da je bil izbor teh zgodb opravljen po letu 1926, ko je Vanguard Press objavila to delo. Izbor torej lahko dobro predstavlja Adamičev prvotni koncept za knjigo kadarkoli po letu 1925.

Toda Whipple je prejel tudi gradivo, čisto drugačno od Twenty Stories. Adamič je pripravil natančen seznam jugoslovanskih zgodb drugih prevajalcev in člankov v zvezi z Jugoslavijo, ki jih je izbral iz The Slavonic

Rewiew, Moslem World, Discovery, Cornhill Magazine, The Dublin Rewiew in iz več drugih revij. Izbrani članki so bili v večji meri tiskani po letu 1928 in so obravnavali teme od Balkanskih Alp in Slovenskih mitov do Marksizma Južnih Slovanov in začetkov Srbohrvaških balad. Nekaj teh člankov je poslal Whipplu; prav tako tudi naslednje: Granny Matza (Petrovich, prev. Brown), Rue des Nations (Cankar, prev. Klančar in Noyes), The Orphan (Šimunovič, prev. Mladineo) in še nekrolog Jovana Cvijića iz The Slavonic Rewiew. Nadalje je vključil v originalni rokopis z naslovom House Guests in Serbia, ki je bil ali opuščeni del iz končne redakcije za The Native´s Return ali pa je bil napisan po letu 1934. Adamičev načrt za drugi del njegove knjige za Whippla ali za drugo posebno knjigo torej ni vključeval njegovih prevodov. To naj bi bila predvsem splošna zbirka del, ki so se kakorkoli tikala Jugoslavije in ki so imela mnogo avtorjev in prevajalcev - zbirka, ki bi jo Whipple lahko razumel kot Encounters (Srečanja).

Ampak čas je tekel in tako je bila zaradi Whipplovega poslovnega propada kakor tudi zaradi Adamičeve neodločnosti glede vsebine in zahtevnosti njegovega novega pisanja za vselej izgubljena priložnost za knjigo. Leta 1937 je sicer Adamič še pripravljal predgovor za knjigo svojih prevodov, mogoče ker se je takrat Whipplov projekt še zdel izvedljiv ali pa je upal še na kakega drugega založnika. Odstavki iz tega rokopisa prikazujejo njegova čustva in spomine:

"Odkar je izšla pred tremi leti knjiga The Native´s Return, so številni bralci in knjižničarji {širom po Združenih državah} iz raznih krajev Združenih držav izrazili zanimanje - v pismih, naslovljenih name - za dela slovenskih, hrvatskih in srbskih pisateljev v Jugoslaviji. Ali jim lahko dam seznam njihovih knjig, prevedenih v angleščino? Na žalost {nisem} nisem bil v stanju, da bi jim kaj prida pomagal. Kolikor vem je le ena daljša zgodba južno slovanskega pisatelja izšla v prevodu v Ameriki kot knjiga. To je Cankarjeva Yerney´s Justice, ki sem jo svobodno prevedel iz slovenščine, Vanguard Press iz New Yorka pa jo je objavila leta 1926. Knjiga je zdaj že pošla. In le malo jugoslo-

vanske literature je bilo objavljene v {revijah}. To področje je čisto tisku

zanemarjeno.

Tukaj vam dajem zbirko kratkih zgodb in krajših novel, ki sem jih pre-

vedel v letih 1921-23, ko sem se še "potepal" po Ameriki in se poskušal

naučiti pisati po angleško {v angleškem jeziku} tako, da sem pač pisal.

Če se prav spominjam, je moj prvi prevajalski poskus bil Simple Martin

Ivana Cankarja, {ki je bil in je še} eden mojih najljubših pisateljev v takrat in še zdaj

vseh jezikih. Poslal sem svoj mali rokopis na naslov The Living Age, ki

je {takrat} izdajal tedensko revijo v Bostonu, in {ne morete si zamisliti v tistem času

mojega veselja in presenečenja ko le malo zatem} sem prejel ček za deset s povratno pošto

dolarjev - moj prvi honorar - ter pismo enega od njihovih urednikov Mr.

Johna Bakelessa, ki me je prosil za še več prevodov iz jugoslovanskih je-

zikov; Simple Martin jim je bil zelo všeč. Preskrbel sem si cel kup slo-

venskih in srbohrvatskih zbirk s kratkimi zgodbami in linteranih {revij} časopisov

ter prevedel vse, kar se mi je zdelo sprejemljivo za The Living Age.

Jemali so skoraj vse, kar sem jim poslal, mi plačevali cent za besedo in

{lepili} skup moje ločene nedoločnike; v treh letih sem objavil vezali

{mogoče več kakor} ducat kratkih zgodb v prevodu. In nato sem začel okrog

pošiljati svoje prevode še drugim glasilom: Overland Monthly v San Franciscu... in slovenski časopis Prosveta iz Čikaga jih je nekaj objavil na svoji angleški strani. Nekaj teh zgodb je {ponatisnjenih vključenih} tukaj z dovoljenjem urednikov: dali so mi ga že pred leti, ko sem prvič pomislil na to, da bi zgodbe izdal v knjigi {:}; zahvaljujem se jim.

Od enaindvajsetih kratkih novel, povesti {zgodb} in orisov {med temi platnicami,} {ali kakorkoli jih že kdo želi imenovati} je {sedem osem}Cankarjevih, ki je, čeprav še ne na široko priznan, ena od najbolj zanimivih figur v moderni evropski literaturi: {in} tudi menim, da ena od najbolj pomembnih ... Bil je prepričan, da je najvišja naloga za vsakogar, zlasti pa za resnega pisatelja, da služi Resnici... kajti le iz te službe ali boja zanjo "lahko zraste pravi mladi pogum, in iz tega poguma vera v trdno, sončno bodočnost"; da mora vsakdo in posebno še pisatelj, ki je tudi družabno bitje z občutkom odgovornosti za prihodnost, iskati priložnost za tak boj. Bil je velik učitelj, prerok slovenskega ljudstva. Dal mu je moči, ko je bilo pod habsburškim jarmom; duha, da se je odločilo, ko je prišel čas, osemnajstega leta, ali še ostane del okrnjene Avstrije ali pa združi svoje sile in ustvari novo jugoslovansko državo s Hrvati

in Srbi; in trdnost za odpor vesti italijanski napadalnosti.[12]"

Po letu 1937 se je Adamič zakopal v delo za svojo rodno deželo in zaradi nje. Da ni nikdar objavil svoje "Zbirke jugoslovanskih zgodb" mu ne moremo šteti v zlo. Vendar je očitno še naprej mislil na ta načrt. Ko je namreč leta 1948 prinesel v Ljubljano tri velike škatle gradiva, za katero se mu je zdelo, da predstavlja njegovo privrženost jugoslovanski stvari, je bil med temi papirji tudi nedokončani predgovor za knjigo, ki je nikoli ni utegnil dokončati.

Pripombe

1 Ta esej se opira na zbrano korespondenco in drugo gradivo v Zbirki pisanja Louisa Adamiča v knjižnici Princetonske univerze, pa zato pripombe na to gradivo niso v splošnem še posebej označene. Vse navedbe je dovolila knjižnica univerze v Princetonu in Adamičeva družina.

2 Popolne bibliografske podatke v zvezi z Adamičevim pisanjem, ki je navedeno v tem članku, najdeš v knjigi Henry A. Christian, Louis Adamic: A Checklist, Kent, Ohio: Kent State University Press, 1971. Kot je omenil Rado L. Lencek, "Ivan Cankar in English Translation", Society for Slovene Studies Newsletter, No 6 (Spring, 1976), 3, je Adamičev prevod, ki je prišel na svetlo komaj tri leta po Cankarjevi smrti, prvi znani prevod Cankarjevega dela, tiskan v Angleščini.

3 Avtorji teh del še zdaj niso znani, vendar je mogoče "The Painter" Cankarjev "Petkovškov obraz".

4 Christian, Louis Adamic: A Checklist, na str. 1 napačno navaja ta prevod kot Volume I, February, 1922. Pravilni volumen je II, leto pa 1923. To pa predstavlja podatek številka 3 v Checklist med podatka 21 in 22 na str. 3. Očitno korespondenca in poslovne težave kratkoživega World Fiction zavajajo še zdaj po oseminštiridesetih letih. Za to situacijo se izdajatelj Checklist opravičuje.

5 To pismo čikaškemu "Klubu", znanemu tudi kot Jugoslav Socialist Branch No. 1: Jugoslav Socialist Federation, je v zbirki Center for Immigration Studies, Univerza v Minnesoti.

6 Literarne priloge Glasu Naroda so verjetno pospeševale tisto vrsto branja, ki ga je Adamič označil za "več kot pred desetimi leti" v svojem pismu Slovenskemu socialističnemu klubu. Časopis je natisnil Puglja 19. novembra 1915 na str. 3, objavil v nadaljevanjih Finžgarjevo

"Prerokovana" spomladi 1915 in Cankarja od decembra 1915 tja v pomlad 1916.Poejeva "Maska rdeče smrti" je izšla 16. decembra 1915.

[7] Hrvaški del je prevedel profesor Tine Kurent, Univerza v Ljubljani. Oba dela pisma pa je izdal H. Christian.

[8] "What is An American?" Our World, 4 (Jan. 1924),106.

[9] 4 (Dec. 1923), 93.

[10] Zbirka pri Center for Immigration Studies, Univerza v Minnesoti.

[11] Jerneja Petrič zdaj (april 1977) raziskuje taka vprašanja kot del svoje raziskave za magistrsko nalogo na univerzi v Ljubljani.

[12] Adamičeva Zbirka, Narodna in Univerzitetna knjižnica, Ljubljana. Zaviti oklepaji obkrožajo besedilo prvega osnutka, ki ga je Adamič nato spremenil. Ostali del "Predgovora" govori na dolgo o Cankarju in Sloveniji -- cf. My Amerika (New York: Harper, 1938) str. 131-135 - drugi listi pa so se tikali različne vsebine, kot si jo je zamislil Adamič. Njegove pripombe v zvezi z leti 1921-23 ne gredo samo na račun slabega spomina, ampak jih je pripisati njegovi doslednosti glede nekaterih biografskih netočnosti; ko jih je že enkrat postavil v Dynamite in Laughing in v the Jungle, je pri njih vztrajal kot da so resnične. Prvotne "Twenty Stories" naj bi vsebovale sedem Cankarjevih del. Če je Yerney´s Justice nadomestila "A Comedy of Justice", je za osmo zgodbo Adamič imel v rokah neobjavljene rokopise treh drugih Cankarjevih del: "The Way of the Cross", "The Goal", in "In the Suburb".

Prevajalčev pripis

Pri prevajanju sem se držal nasvetov profesorja Christiana:

- Naslove Adamičevih prevodov sem ohranil v angleščini. Ti prevodi so bili večkrat "svobodni", da uporabim Adamičevo oznako, in bi originalni slovenski naslovi ne povedali vsega.
- Hrvaškega dela Krnićevega pisma nisem prevedel, ker bo tako ali tako splošno razumljiv.

Naslove založb sem pustil v angleščini, prevedel pa sem jih le, če je bil angleški naslov vsaj enkrat omenjen. Pač pa sem za razliko od originalnega članka postavil Adamičeve citate v navednice, ki jih Christian za ta namen ne uporablja.

Težka naloga pri prevajanju je bil odlomek iz Adamičevega Predgovora za

Zbirko jugoslovanskih povesti. Tam je Adamič črtal, vstavljal ali spreminjal dele besedila. Vstavke je dodajal med vrsticami. Zaradi specifičnosti slovenščine in angleščine ni bilo mogoče dosledno prevesti vseh Adamičevih korektur. Tako na primer prečrtani oziroma nadomestni določni spolnik the ni mogel priti do izraza.

Na enem ali dveh mestih sem dodal v oklepaju kot pojasnilo originalni izraz, ne da bi posebej navajal, da gre za prevajalčevo pripombo, ker je to povsod očitno.

Tine Kurent

Pripis: Pri zadnji redakciji so izpadle navednice in črte pod naslovi del. Uredništvo se opravičuje avtorju in prevajalcu.

UTRINKI IZ ŽIVLJENJA V KULTURNIH DRUŠTVIH OBČINE GROSUPLJE

Hilda Lučovnik

Ko misli postanejo pisane besede,
so le-te vzpodbuda za dejanja.
Dejanja pa so življenje, so delo,
so cilji, za katerimi hitimo.

Ni slučaj, da se človeku vsiljuje misel o kulturnem življenju v naši občini prav sedaj in prav letos, ko ob kulturnem prazniku - 8. februarju, praznujemo tudi 100. obletnico rojstva velikana naše lepe slovenske besede Otona Župančiča.

Osmi februar - spominski datum smrti umetnika slovenske poezije dr. Franceta Prešerna in 100. obletnica rojstva ljudskega pesnika Otona Župančiča sta posebna dneva v letu, ki zavezujeta vse, da ju dostojno proslavijo.

France Prešeren in Oton Župančič sta bila mojstra slovenske poezije in njune besede so, odkar so bile napisane, smernice za življenje, za boj.

V pesmih in v prozi so izražene težnje po prostosti, ljubezni do sočloveka, boj za svobodo zatiranih narodov, zgodovina narodov, lepota domovine, pa tudi pomembnost lepe slovenske besede.

Prešernove in Župančičeve pesmi, zlasti domoljubne, so bile zelo pomembne med NOB pri osaveščanju ljudi in kot vzpodbuda borcem za svobodo domovine. Njune pesmi so bile in bodo vedno žive med ljudstvom, so vedno sodobne in življenjske.

Kulturna društva v občini pri svoji dejavnosti in poslanstvu črpajo iz bogatih zakladnic kulturne dediščine pesnikov in pisateljev. Z izvajanimi kulturnimi programi vedno znova prikazujejo ljudem, koliko in kakšne literarno-umetniške ustvarjalce je dal narodu tudi naš predel slovenske zemlje - prelepa Dolenjska. Njeni griči, doline in kraji so opisani in opevani v pesmi in prozi pesnikov in pisateljev, ki so bili na Dolenjskem rojeni ali pa pri nas delali in živeli.

Bili so časi, ko je kulturno življenje v krajih zamrlo, pa čeprav je bilo

prej še tako razgibano. Vzroki za to so različni. Recimo med zadnjo vojno! Kulturni domovi, kar smo jih imeli, so v vojnem času služili vse drugačnim namenom, samo kulturnemu življenju ne; nekateri so bili celo bombna tarča.

Toda po vojni, v času obnove, so ljudje z združenimi silami in sredstvi obnovili kulturne domove; kulturna dejavnost je zaživela.

Čas po vojni je terjal od ljudi fizične in umske moči - domovino je bilo treba obnoviti, zgraditi nanovo in tako je dejavnost v kulturnih društvih večkrat pojemala. Čas je postal tako dragocen, vsak dan je bil prekratek, da bi lahko opravili vse, kar so hoteli. Delo, delo je nenehno terjalo moči vseh dela sposobnih ljudi.

Sedaj pa samo delo in uspehi pri delu delovnega človeka več ne zadovoljujejo, potrebuje še nekaj več. Nekaj, kar mu bo sprostilo napetost duha, ga razvedrilo in osrečilo. Vsakdo si je poiskal tisto zvrst dejavnosti, ki mu bo dopolnila delovni dan z razvedrilom. Tisti, ki jim to predstavlja delo v kulturnem društvu, z veliko vnemo sodelujejo: posodabljajo domove in dvorane, sodelujejo v dramski, pevski, folklorni ali kaki drugi dejavnosti.

V zadnjih letih je bilo obnovljenih mnogo kulturnih domov v občini. Program dela Kulturne skupnosti v občini predvideva med drugimi nalogami tudi postopno obnovitev vseh obstoječih kulturnih domov.

Z razpoložljivimi sredstvi pomaga kulturnim društvom v krajevnih skupnostih, da se z združenimi sredstvi in delom uresničujejo programsko zasnovane naloge. Kulturno življenje v občini je treba dvigniti na raven, ki jo zahteva današnji čas, današnji delovni človek,ki zato tudi združuje sredstva.

V zadnjih letih je bilo obnovljenih več kulturnih domov v občini: Podtabor, Dobrepolje, Muljava, Zagradec, Šentvid, Grosuplje, Ivančna gorica, Račna, Šmarje itd. Sedaj sodobno opremljene dvorane so osnova za nov polet dela. Ob otvoritvah prenovljenih domov so bile povsod pripravljene slovesne akademije. Pevski koncerti, dramske in folklorne prireditve so privabile vedno več gledalcev v dvorane.

Kulturno društvo Šmarje Sap na primer praznuje v februarju 30-letnico ustanovitve društva. V sklopu praznovanja kulturnega praznika - 8. februarja pa ob 100. obletnici rojstva Otona Župančiča bo 11. februarja 1978 s slavnostnim koncertom pričelo novo obdobje kulturnih dejavnosti v prenovljeni dvorani. Od 11. februarja se bodo vrstile prireditve, 18. februarja bo večer pesmi, besede in plesov, 25. februarja pa bo v

gosteh kulturno društvo Horjul. Igrali bodo komedijo Jožeta Javorška Manevri. Tako bo kulturno društvo Šmarje Sap skupaj s krajevno skupnostjo ali bolje z vsemi vaščani dostojno proslavilo visoki jubilej kulturnega udejstvovanja kraja.

Delo v nanovo - sodobno urejeni in opremljeni dvorani vsekakor zagotavlja dobre delovne razmere; to velja za vse kraje v občini, ki jim je že uspelo prenoviti kulturne domove.

Z načinom dela, tu mislim, tesno povezavo in sodelovanje med šolo in kulturnim društvom ter dobrimi mentorji, ki vodijo to dejavnost, si lahko društva zagotovijo množično sodelovanje. Smisel in veselje do dela te zvrsti je vpleteno v učno-vzgojni program od najmlajših, ki so v vrtcu - pa do učencev osmega razreda osnovnih šol. Prirojenemu smislu za delo na kulturnem področju se priključi še med šolanjem pridobljeno znanje in tako si društva lahko zagotavljajo podmladek članstva za kontinuirano delo.

Brošura, ki jo je izdalo kulturno društvo Šmarje-Sap pod naslovom Beseda ob 30. letnici kulturnega društva Šmarje-Sap, zgovorno dokazuje resničnost navedenih dejstev glede pridobivanja članstva, opisuje pa tudi razvoj društva v 30. letih.

Tudi druga kulturna društva v občini so aktivna. Zaživele so dejavnosti: imamo dramske skupine, pevske, zbore, ki pogosto nastopajo v domačem kraju ali pa gostujejo v drugih krajih, toda o tem kdaj pozneje.

MLADINA PRIDNO PIŠE

Šolska in mladinska glasila v občini so po nanskem srečanju mladih sodelavcev še bolj zaživela, njihova vsebina je bogatejša, pestrejša.

Njigovo geslo je: spremljamo dogodke, opazujemo okolje, zapisujemo dejavnosti, spremljamo aktivnost interesnih krožkov, pišemo lastne doživljaje, pa seveda drobne zanimivosti, ki so morda samo naše, morda pa zanimajo tudi vas; seveda smo zabeležili tudi vsa praznovanja, pa delo naših šolskih organizacij - pionirske in mladinske.

Iz bogate vsebine sestavkov v prozi in pesmi smo izbrali nekaj najboljših in jih objavljamo. Ker bo drugo srečanje mladih sodelavcev šolskih in mladinskih glasil šele v letu 1979, bomo letos v sklopu proslav v počastitev 100. obletnice rojstva mojstra slovenske besede - ljudskega pesnika Otona Župančiča na eni izmed proslav podelili trem najboljšim in najbolj aktivnim sodelavcem spominske nagrade.

MLADI PESNIKI IN PISATELJI

Zima

V vas prišla je zima bela.
Vse s snegom je pokrila,
da bi se z nami veselila.

Ej, kako je to lepo,
da se zime veselimo.

Rajali in plesali bomo z njo,
da prinesla nam bo mrzel veter
in veliko belega snega.

Mateja Lavrič, 2/b

Hodila je...

Hodila je skozi življenje.
Vedela je, da hodi brez cilja.
Nekje na nebu je žarela luna.
V njej je našla svoj cilj.
Težka je bila pot do spoznanja,
vedela je,
da je bila luna le utvara.
V njej je klilo življenje nekoga,
ki ga ni poznala.
To je bilo življenje njene sence.

Breda Dobrovoljc

Moja vojna

"Nekoč, dolgo je že tega,"
premišljuje partizan,
"boril sem se kot lev
in trgal se za rodno grudo.

Vsak hrib, vsako drevo
bilo mi je zlato,
življenje dal bi zanj, umrl,
a vendar ni bilo tako...

Že kmalu po začetku vojne
odgnali so me v Nemčijo;
tam me zaprli in teptali:
bil sem kot hlapec suženj jim.

Pa vendar sem prestal še to,
se vrnil sem domov,
in dobro vem,
kaj vse takrat je tu bilo".

Maja Zajc, 6/h

Na pečini preloma

Biti mlad mrlič,
ko poln idej
ostaneš pokopan sam v sebi
in ne smeš dajati svoje ustvarjalne sile...

O ljudje, ne pustite umirati,
ko se življenje komaj prične!!!

Novorojene ideje zadevajo ob zid,
zid utrjenih konvencij,
ko na začetku poti spodkopavajo senilno generacijo.

Oj ljudje, poglejte v ogledalu svoj obraz,
ko v vas ni več sil!!!

Mladi vlagajo svoje sile v gradnjo novega sveta
in premagani kubiki so odraz hotenja po lepšem jutri.

O ljudje, kaj res še niste sprevideli,
da je en konec nov začetek???

Mirjana Križman

Slutila sem te v vetru,
ki mi je mršil lase
- kot ti -
kadar sem tvoja.
Veter je bil poln tvojih besed,
ki so se mi šumeče zlivale v uho.
Sladke besede
- slajše od medu -
vendar ...
- grenkejše od pelina -
ko dojameš njihovo grenko vsebino.

Rada vidim, da mi nasipa veter peska v oči
in me s tem oslepi
pred grenko resnico medenih besed.
Želela sem z vetrom,
vendar ni hotel mojega telesa,
vzel mi je le dušo.
Odnesel jo je njemu,
da jo očisti grenkih spoznanj.

Polna medenih besed
sem bila lutka,
ki odgovarja na lutkarjeve gibe.
Vodili so me in rekli:
"Ljubi! - ker tudi on ljubi!"

In ljubila sem,
čeprav prevarana,
okradena vsega, kar sem imela.
Ostalo je le deblo drevesa
- korenine so požrli, požrli so sadove,
požrli so vse žive dele drevesa.

Bojana Križman

"Čunk"

V pustinji leže srca;
razdevičena čez in čez;
veter biča njihovo samoto; pa čeprav je veliko src;
sonce žge njihovo praznoto; pa čeprav so še sedaj polna
stihov: tožb in kletvic.

V pustinji leže srca;
noč je padla nanje
in vse naokrog je tiho,
le zvezde, ki so jih varovale, ko so še imela telesa,
sedaj jokajo nad njihovo morečo usodo.

V pustinji leže srca;
leta in leta ležijo srca;
srca, ki so obsojena, da se pražijo na soncu,
ker jih je tako obsodila ona,
srca, ki so obsojena, ker niso hotela "tako živeti".

Snežana Schiller

Ko pride večer

Ko pride večer,
ko sonce zaspi,
ko luna na nebu
svetlo zažari
in tisoče zvezdic
ob njej se zbudi,
v krošnji drevesa
lahno zašumi,
jesenski list nemo
na tla se spusti.

Osamljen gozd v vetru
lahno vztrepeta
in sapica juga
se z listi igra.
Vse hribe, doline
objema megla,
še mrzli potoček
tančico ima.
Ko dan se konča,
ves svet se zaprede
v tišino in mir.

Vida Duša, 6/b

Tebi v zahvalo in spomin

Ustvarila sem si mali svet in živela v njem. Bil je to svet tišine in sanj. Neka ljubeča roka me je božala po laseh in takrat sem občutila milino, nežnost. Čeprav sem komaj koracala za njo, sem v svoji otroški pameti vedela, da me ima zelo rada. In ko sedaj odraščam, se zelo rada ozrem v to svetlo, s tvojo ljubeznijo ožarjeno detinstvo.

Vem, mamica, ti si mi največja dragocenost, zaklad, biser dobrote, ljubezni in odpovedi. Tako te še tako ljubim, te nikdar ne bom dovolj. Tvoje roke niso žametno mehke, a so meni najdražje, tvoje oči so trudne od prečutih noči ob meni. Kadarkoli sem bila bolna, si mi stregla in vroče hrepenela, da bi čimprej ozdravela. Za okrevanje se moram zahvaliti tebi, moja mama, tvojim žrtvam in skrbem zame.

Ti vse potrpiš, vse preneseš, čeprav si imela življenje mnogo težje kot jaz. Tvoje srce je polno materinske ljubezni, ki nikoli ne mine, izgine ali izpuhti. Materina ljubezen je nepremagljiva, ne ugasne nikoli. Ko se jaz veselim, si ti srečna, ko mi je hudo, ti z menoj trpiš. V zarji svojega življenja sem stegovala svoje ročice k tebi, prve korake sem poskušala s teboj, prvo besedo, ki sem jo izrekla, je bila namenjena tebi. Za vse sem ti hvaležna, a povrniti ti ne bom mogla nikoli z ničimer.

Občudujem te, ker si tako dobra, plemenita in rada pomagaš vsem, ki te prosijo in so v stiski. Nekatere matere hodijo večkrat na zabavo, a ti se vsemu odpoveš, ti ne greš nikamor, živiš samo zame. Hočeš, da okusim tvojo ljubezen, kakor si ti občutila materino ljubezen.

Tvoje življenje ni bilo vedno lepo. Veliko grenkega si doživela, vendar nikoli nisi klonila, nisi hotela omagati in si zmagala. Sedaj stojiš kakor mecesen v gorah, ki ni klonil pod težo plazov in ga ni uničil noben vihar niti hudournik.

Kako sem srečna, mamica, da te imam, da sem lahko pri tebi. Hvala ti, da mi daješ lepo družinsko srečo in mir, katerega mladina tako potrebuje in po njem hrepeni. Zato sem sklenila, naj bo prva in zadnja beseda mojega življenja MATI.

Katka Vukelič, 7/c

Kaj je resnično tovarištvo

Štiri leta že hodim z istimi sošolci in sošolkami. Dobro smo se razumeli že od začetka, v teh letih pa so nas povezale iskrene tovariške vezi.

Bil je topel spomladanski dan. Sonce nam je nagajivo svetilo v prestrašene oči. Bilo je pri uri zemljepisa. Pred nami so ležali beli listi in čakali, da nanje napišemo svoje znanje zemljepisa. Medtem ko je tovarišica pisala vprašanja na tablo, mi je sošolka prišepnila, da nima niti nalivnega peresa niti kemičnega svinčnika. Tovarišica pa je zahtevala, da pišemo prav s tema pisaloma, če ne bo oceno zmanjšala. Sošolka je v učenju slabša od mene, zato se mi je zasmilila. Dala sem ji svoj nalivnik, sama pa sem pisala z navadnim svinčnikom. Zato sem pisala prav dobro, sošolka pa dobro. Bila sem neizmerno srečna, ko sem videla njen nasmejani obraz. Zahvalila se mi je in mi ponudila pomoč pri zgodovini, ki jo je bolje razumela. Po pouku sva odšli na moj dom in se jo naučili. Naslednji dan sem bila vprašana ravno zgodovino. Na to sem bila pripravljena in zato sem dobila odlično. Iskreno sem bila vesela ocene, a ne da se primerjati to veselje z veseljem, ko sem spoznala, da imam tovariša, na katerega se lahko oprem v stiski in ki mu lahko tudi sama iskreno pomagam.

Resničnih tovarišev je sedaj zelo malo. Prav zaradi tega je to zelo cenjeno. Mislim, da si kaj lepšega ne moreš zamisliti kot je zavest, da imaš iskrenega tovariša.

Brigita Lavrič, 6/a

V borbi se je kalila naša vojska

Naša armada proslavlja 22. decembra svoj rojstni dan. Na ta dan leta 1941 je bila v bosanskem mestecu Rudu rojena prva proletarska brigada. Sestavljali so jo ljudje različnih narodnosti, različnih ver in značajev. A v boju so bili enotni, zakaj vsi so imeli pred seboj isti cilj - svobodo. Pripravljeni so bili na sleherne napore in žrtve, kajti vedeli so, da bodo le s skupnimi močmi prebili vrata k svobodi, ki so bila zanje do tedaj premočno zaprta. Postali so velika družina; združevale so jih iste misli, isti ideali, isti cilji. Krepilo se je novo partizansko tovarištvo. Med borbami se je kalila jugoslovanska morala, ki je med njimi utrjevala prepričanje in zaupanje, da v nevarnosti ne bodo nikdar zapustili drug drugega.

Dan za dnem so se v bojih srečevali s smrtjo. Čutili so njeno bližino, njen pogled, ko je iskala žrtve. Njeni ledeni prsti so se premnogokrat dotaknili izmučenih teles. Lakomni pošasti ni bilo nikdar dovolj človeške krvi! Borci pa kljub vsemu niso klonili. Čutili so pomlad, ki se jim je približevala z velikimi koraki. Vsaka kaplja krvi je pomenila korak bliže k veliki zmagi, k njihovi svobodni, srečni prihodnosti. Čete so se obnavljale, gradile. Želje po miru sovražnik nikakor ni mogel zatreti. Partizanske vojske so se vedno bolj približevale zmagi in končno osvobodile našo domovino tujega, fašističnega jarma. Naša armada je izpisala bleščeče strani svojega herojskega in revolucionarnega življenja.

Iz krvi junakov, ki so padli na poti k svobodi in lepšemu življenju, se je kalila naša, jugoslovanska ljudska armada.

Iz krvi njih, ki so žrtvovali največ, kar so imeli - svoja življenja, smo zgradili državo, ki ji res lahko rečemo naša Jugoslavija; zgradili smo Jugoslavijo s samoupravnim socialističnim razvojem, neuvrščeno politiko in neodvisnim položajem v svetu.

Zgradili smo dve izredno močni komponenti oboroženih sil - JLA in teritorialno obrambo ter ju usposobili za učinkovito delovanje.

Niti za hip ne smemo pozabiti, da je bila vedno doslej moč naše obrambe bistven dejavnik pri odvračanju agresivnih naklepov proti naši državi. Zatorej še naprej krepimo našo obrambo, da bomo onemogočili uničenje tistega, kar so nam zgradili naši partizani.

Ksenija Pejovič, 8/c

Osnovna šola Louis Adamič
Grosuplje

Referendum na Grosupljem

Na Grosupljem smo dobili nove ceste, bloke, trgovine in podjetja. Grosuplje se je razvilo zelo hitro, zato nas je čas nekako prehitel, tako da še danes nimamo nekaterih nujno potrebnih objektov. Zaradi tega se je prebivalstvo odločilo za referendum.

Referendum je bil 26. decembra 1976. Glasovali smo za gradnjo novega vrtca, saj je dosedanji premajhen. V letošnjem letu so morali odkloniti več kot 50 otrok. Zgraditi hočemo novega, tako da bodo res vsi otroci imeli možnost obiskovati vrtec. Dobiti moramo še kulturni dom in rekreacijski športni center. Že skoraj tri leta imamo vse proslave v šolski avli.

S samoprispevkom pa bomo zgradili lepo dvorano za kulturne prereditve in filmske predstave. Mladina je pripravljena pomagati pri gradnji športnega centra v Brinju. Mi otroci smo se za to svečano priliko pripravili tako, da smo risali, delali plakate in razne druge stvari. Taborniki so poskrbeli, da so tudi upokojenci izvedeli za referendum. Raznesli so liste s pojasnilom po hišah.

Vrtec, kulturni dom in rekreacijski center nujno potrebujemo, zato smo glasovali ZA.

Naša vas

Naša vas se imenuje Šmarje. Imamo lepo šolo. Blizu se dviga velik gozd, ob njem pa je dolinica. V njej stanujem jaz.

Poleg naše hiše so še druge in skoraj vse so nove. V njih stanujejo moji prijatelji. Nekoč sem šel z njimi na sprehod. Ogledovali smo si našo vas in ugotovili, da je zelo lepa. Imamo dve lepi trgovini, kulturni dom, dve gostilni, mesarijo, kopališče in cerkev. Skozi vas pelje avtocesta Ljubljana-Zagreb. V bližini je železnica in stara cesta, ki so jo letos "oblekli" v asfalt. Po njej vozijo avtobusi v Ljubljano in Grosuplje in za njimi se nič več ne vzdiguje cestni prah.

Vesel sem, da sem doma v Šmarju.

Učenec 2. razreda
OŠ. Šmarje-Sap

Tita imam rada

Tovariš Tito je naš veliki očka. Vsi otroci ga imamo radi. Kamor pride, mu dajo šopke cvetic. Tovariš Tito tiste otroke stisne k sebi. Tudi jaz bi rada dala Titu šopek zvončkov, ki sem jih nabrala včeraj.

Učenka 1. razreda
OŠ. Šmarje-Sap

Moja najljubša žival

Moja najljubša žival živi v gozdu. Je rjave barve in ima bele pike. Je plaha, vitka in nežna. Ima majhen repek in dolga ušesa. Z ušesi dobro posluša, kaj se dogaja v gozdu. Boji se ljudi. Zame je lepa kot beli snežec. To je moja srnica. Kmalu bo sneg. Srne težko gazijo sneg. Z mamico bova poiskali krmilnico in srnam nosili seno.

Srečna bi bila, če bi imela vrt in srnico. Žalostna sem, ker živim v bloku in ne morem imeti srne doma.

Mateja Lavrič, 3/a

ŠE ENA KANČNIKOVA PESEM

Jože Gregorič

V Zborniku občine Grosuplje I (1969, 81-99) sem obravnaval življenje in delo znanega ljudskega pesnika Andreja Kančnika (1775-1841). Omenil sem tudi odmeve Kančnikovih pesmi v naši poznejši publicistiki in v leposlovju. V II. zvezku istega zbornika (1970, 85-117) pa sem objavil 15 njegovih pesmi in 9 "sloves", to je pesmi v spomin rajnim.

Pozneje sem ugotovil še nekaj sledov Kančnikovih pesmi pri naših pisateljih. Tako Josip Stritar iz Kančnikove pesmi Od zgrevaniga moža dvakrat navaja verz iz 11. kitice: "Lop! kamor prileti!" Najprej je to zapisal v satiri Pasji pogovori (1870), drugič pa v povesti Goriški gospod (Pod lipo, 1895). Stritarju so morale biti znane še nekatere druge Kančnikove pesmi, saj piše, da jih je v Laščah prepeval Kančnikov sodobnik in ljudski pevec Pikin Jožek-Lovšin (1790-1865). Prim. SZD IV, 302, 406; VIII, 92, 451.

Prav tako je bilo že omenjeno, da je pisatelj Finžgar v narodni igrokaz Divji lovec (1902) vpletel večji odlomek Kančnikove pesmi Kako na Krki zvoni. Poleg tega pa v Divjem lovcu najdemo še zadnje štiri vrstice prve kitice Kančnikove zbadljive Pesmi od hlač:

> Če se ji češ podati,
> začne gospodovati.
> Gorje tebi, mož,
> za sužnjega ji boš." (FZS I, 358).

Končno sem v reviji Zgodnja Danica 1864, 47 (20.II.1864), ki jo je urejal Luka Jeran, zasledil Kančnikovo pesem iz leta 1833, zloženo v spomin Valentinu Prešernu.

Valentin Prešeren se je rodil 12.II.1779 v Vrbi na Gorenjskem, ni pa bil v sorodu s pesnikom Prešernom. Duhovnik je postal 1802 in služboval v Idriji in na škofijskem ordinariatu v Ljubljani. L. 1807 je prišel v Tržič, kjer je bil kaplan, nato župnik, šolski nadzornik in konzistorialni svetnik. L. 1819 je odšel za župnika in dekana v Ribnico na Dolenjskem. Tudi tam je postal šolski nadzornik okraja, pod katerega so spadale tudi Dobrepolje, kjer je v letih 1826-1841 učiteljeval Andrej Kančnik; zato sta se pač morala osebno poznati. Val.Prešeren je nenadoma umrl v Ljubljani 3. jul. 1833 in je bil pokopan poleg groba pesnika

Valentina Vodnika. (Viktor Kragl, Zgodovinski drobci župnije Tržič, 1936, 193.)

Kančnikova pesem je v Zgodnji Danici objavljena brez vsake opombe. Zato ne vemo, kdo jo je uredniku poslal in čemu jo je prav takrat priobčil. V pesmi so zelo splošne misli o duhovniškem delu in življenju, edino Prešernova dobrota do bližnjega je posebej poudarjena. Najbrž je je bil deležen tudi Kančnik, kar bi se dalo sklepati iz začetnih verzov. Pesem je izšla v Zgodnji Danici v naslednji obliki:

Pesem po rajnem gospodu tehantu v Ribnici Valentinu Prešern-u. 1833. - Zložil Andri Kančnik, učitelj v Dobrepolji.

Umerl je moj preljubeznjivi
Gospod Prešeren Valentin.
Zaklad uživat nestrohljivi
Ga je poklical božji Sin.

Nevtrudno pasel je ovčice,
Resnice božje jih učil,
Zvesto jim kazal pot pravice,
Se zanje trudil in potil.

O srečna res je ovčica vsaka,
Ki zvesto se deržala ga,
Z veseljem njo pastir zdaj čaka,
De gledat gre za njim Boga.

On dobro striti ni odlašal,
Pri njem je vsak pomoč dobil;
In če ga je za svet poprašal,
Gotovo je odžaljen* bil.

Je vsak'mu hitro pomagati
Pripravljeno mu blo srcé,
Svetost ovčicam pravo dati,
So vedno gnale ga željé.

Dom, prižnica in spovednica,
Pričujte vé, vas zarotim!
Povejte, če ni to resnica,
Kar jest od njega govorim.

---

* Odžaljen = potolažen (Pleteršnik I, 796).

Vém, de bi rade govorile,
Al ni v natori dano vam,
De bi z besedo poterdile;
Le človek to zamore sam.

In pa zakaj lesa vprašati?
Sej slišim splošno vse ljudi
Milo po njemu zdihovati,
Vse žalostno se meni zdi.

Naj bo teržan, ali duhovni,
Sabevnik*, kmet al grašinjak*
Premožen, reven, zdrav in bolni:
S solzami ga pogreša vsak.

Za ljubo ga je vse imelo,
Duhovski in deželski stan:
Al dokončal je svoje delo,
Prišel je zanj plačila dan.

K aposteljnom ga zdaj pridružil
Je Jezus, vikši naš pastir,
Naj prejme venc, ga je zaslužil;
Dodeli Bog mu večni mir.

On zvesti naš pastir ostane,
Boga bo prosil noč in dan,
De bodo ovce ž njim odbrane
Prišle enkrat na desno stran.

S tem drobnim prispevkom je nekoliko dopolnjena Kančnikova pesniška podoba. Ostane pa upanje, da se bo našla še kakšna njegova pesem.

---

* Sabevnik = osebenjek, gostač; grašinjak = graščak.

ZAPISEK LOUISA ADAMIČA O VASI DRAŽGOŠE IN O DRAŽGOŠKI BITKI V DELU M O J A R O D N A D E Ž E L A

Prevedel iz My native land in predgovor napisal Janez Tomšič

Predgovor

Dražgoše so gorska vas na nadmorski višini 820-900 metrov. Postavljene so v treh gručah Pri cerkvi, Na pečeh in Jelenšče z Bičkovo skalo na prisojnih policah Dražgoške gore na planini Jelovici.

Partizanski bataljon Ivan Cankar, tudi Gorenjski imenovan, je bil ustanovljen iz gorenjskih partizanskih čet in enot 5. avgusta 1941 na Vodiški planini Jelovice.

Borci tega bataljona so se od ustanovitve neprenehoma borili z nemškim okupatorjem v medrečju Poljanske in Selške Sore ter na obronkih Jelovice tja do bohinjskega in jeseniškega kota. Iz borb s sedmimi nemškimi bataljoni na Črnem, Valterskem in Bukovem vrhu se je Cankarjev bataljon prebil 27. decembra 1941 v Dražgoše. Nemci so čez 11 dni pripravili 3000 svojih vojakov za napad na Dražgoše.

Sestavni del enega SS polka, pet policijskih bataljonov in topovske baterije z dvanajstimi topovi so začeli 9. januarja 1942 napadati Dražgoše in partizanske obrambne položaje. Okrog 200 partizanov je skupaj z vaščani branilo Dražgoše do večera 11. januarja. Ta dan so Nemci podnevi zavzeli zaselek Na pečeh, potem pa proti večeru cele Dražgoše. Prisilili so borce partizanskega bataljona, da so se umaknili v Jelovico. Partizani so imeli 7 mrtvih in 11 ranjenih tovarišev, Nemci pa, po svojih podatkih, okrog 50 padlih. Nemci so iz maščevanja zažgali vas, postrelili 56 moških, žene in otroke pa odpeljali v taborišče. (Podatki so zbrani iz Krajevnega leksikona Slovenije, I. knjiga, str. 358 in iz Vojne enciklopedije, II. izdaja, 2. zvezek, str. 535).

Louis Adamič je zvedel za ta dogodek iz poroči. ki jih je našel pri znancih v Jugoslovanskem informativnem centru v New Yorku. Le-ti so uporabljali namesto izraza "partizan" izraz "gverilec". Tako so namreč ti jugoslovanski reakcionarji begunske vlade skrivali resnico o jugoslovanskih partizanih pred ameriško in svetovno javnostjo ter baje pripisovali ostankom jugoslovanske vojske v domovini. Louis Adamič je torej do sredine 1942, ko je zvedel za Tita in resnico o partizanih v Jugoslaviji, uporabljal v svojem delu Moja rodna dežela za borce proti okupatorju v Jugoslaviji besedo "gverilec" namesto "partizan".

Fantek in njegova vas

Poleti 1932 sva bila Stella in jaz pri Bohinjskem jezeru. Hodila sva na dolge izlete po hribovitih poteh. Neko jutro sva prečkala ozko pot med dvema vrhovoma in se spuščala v dolino, ki naju je vabila z višine. Prišla sva v vas, Dražgoše imenovano.

To je bila ena od večjih slovenskih vasi; imela je približno 80 hiš z okrog 450 prebivalci; stara občina; starejši kmet, ki sem ga nagovoril, naju je ponosno odpeljal v cerkev in nama pokazal baročni oltar iz leta 1658.

Večina vaščanov je bila revna in se je komaj prebijala. Toda vas je bila zelo privlačna. Rože so rastle iz loncev in škatel na oknih prijaznih hiš. Kosilo v vaški gostilni blizu cerkve je bilo dobro. In vsakdo, ki naju je srečal, je bil presenečen, ker sva bila iz Amerike. Pogovarjal sem se z Dražgošani, ki so imeli sorodnike v Clevelandu, Pittsbourgu in Iron Rangeu. Spraševali so me radovedno, ali jih poznam.

Toda najprijaznejši dogodek sva doživela, ko sva zapuščala Dražgoše. Na cesti sva srečala fantka, ki se je zaustavil pred nama, gledal naju je in se smehljal. Bil je okrog 4 leta star, krepek, rdečeličen, s čopom zlasto slamnatih las in bil je poln zdravja. Imel je srajco iz domačega platna, ki je bila še čista, in zakrpane kratke hlače do pod kolen. Svoje oguljene čevlje je na pol zaril v cestni prah.

"Ali ni čudovit?" je vzkliknila Stella po angleško.

Fantek ni razumel njenih besed, je pa vedel, da sva ga vesela.

"Kako ti je ime?" sem ga vprašal po slovensko.

"Janezek," je odgovoril.

"Ja-ne-zek," je ponovila Stella nerodno.

"Džoni", sem ji prevedel.

Fantek je očividno vedel, da sva Amerikanca. "Moj stric Janez je tudi v Ameriki," je rekel. Molče sva ga gledala. Široko odprte plave oči so izžarevale solnce in veselje. Neprenehoma se je živahno smehljal.

Njegov pogled se je zaustavil na divji rožici ob robu ceste. Z okroglimi prstki je segel po njej, jo malo otresel in jo dal Stelli. Potem pa je naenkrat vzkliknil zbogom in zbežal. Ko sva se vrnila v hotel ob jezeru, je Stella dala rožico v vazico z vodo.

Govorila sva, da bova še šla v Dražgoše, toda tega nisva storila.

Stella je vzela divjo rožico iz vazice in jo stisnila v knjigi. Še danes jo ima. Še celih deset let po tem srečanju sva se pogosto spominjala Janezka in razmišljala, kako je z njim. Stella je rada govorila "Sedaj mora biti star okrog šest ali osem ... deset ... dvanajst let."

Ko so spomladi 1941 nacisti in fašisti zasedli Jugoslavijo, so Nemci prišli tudi v Dražgoše.

Približno 15 mesecev pozneje sem prejel v Ameriki sporočilo, da so Nemci v začetku 1942 uničili vas Dražgoše.

31. decembra proti večeru je prišla v vas precej številna četa slovenskih gverilcev, umikajoča se pred hudim mrazom v visokih hribih. Razmestili so se po vaških hišah. Vaščani so kljub strahu pred posledicami radi pomagali gverilcem.

Nacistična vojska je bila razmeščena v približno 5 km oddaljeni postojanki. Ko so Nemci izvedeli, da so gverilci v vasi, so 9. januarja začeli z artilerijo obstreljevati Dražgoše. V dveh dneh so z obstreljevanjem uničili okrog eno tretjino hiš in poslopij v vasi.

Ko so začeli streljati na vas, je velik del žena in otrok ter nekaj moških zapustilo vas in se umaknilo v planino. Ko je spomladi sneg skopnel, so našli njihova trupla. Zmrznili so v snegu.

Večina vaščanov je ostala v vasi. Ubogali so svojo vest in branili svoje domove.

V nedeljo 11. januarja je nacistična pehota, okrepljena s tanki, oklepnimi avtomobili in s težko artilerijo izvedla splošen napad na Dražgoše. Gverilci so se borili, pobili in ranili so približno sto Nemcev ter se med bojem umaknili iz vasi v hribe. Z njimi je odšlo mnogo vaščanov, mož in fantov, ki so se skupaj z njimi bojevali.

Ko so Nemci zavzeli vas, je bilo v njej še okrog 160 ljudi. Nemci so jim ukazali, naj prinesejo iz hiš vse, kar je vrednega, in naložijo na kamione. Tudi zlati baročni oltar so Nemci odpeljali iz vaške cerkve. Prašiče, govedo in kokoši so poklali in odpeljali na tovornjakih.

Prazne hiše in gospodarska poslopja so Nemci zažgali ali uničili z ročnimi granatami in dinamitom.

Vas so obkolili in ni bilo mogoče iz nje zbežati. Vsakega, bodisi moškega, žensko ali otroka, ki je pokazal najmanjši znak odpora ali nestrinjanja, so na kraju samem ustrelili.

Žene in manjše otroke so zbrali. Kaj se je z njimi zgodilo, poročilo ni povedalo,le to, da so nekatere od njih vzeli meščani sosednjega mesta.

Vse moške in fante, starejše od 12 let so odpeljali na župniščni vrt in jih pobili z mitraljezi. Poročilo ni navedlo števila žrtev. Računam pa, da jih je bilo med 40 in 50. Tudi imen ni bilo v poročilu.

"Janezek!" je vzkliknila Stella, ko sem ji povedal, kaj se je zgodilo v Dražgošah.

Nisva zvedela za usodo fanta. Mogoče je zmrznil, bežeč v hribe z vaščani, a mogoče je bil med ubitimi na župniščnem vrtu.

Če je še živ, je sedaj star približno 15 let. Mogoče je zapustil vse skupaj z gverilci, preden so jo zasedli Nemci.

Bojim se, da je mrtev. Toda upam in zopet upam, da je še živ. V pogledu njegovih plavih oči, ko je ljubko dajal mali cvet Stelli, je bil up Slovenije.

STANOVANJSKA STISKA 1951

Janez Perovšek

Tistega dne sem sedel s prijateljem Črnologarjem pri Keršiču v Šiški. Zunaj je padal sneg, kakor bi se pretepali berači, midva pa sva žlevila brinovec.

Prijeten tovariš je ta Črnologar. Nizke postave in nekoliko šlapast pod noge. Črni, rahlo kodrasti lasje se mu vrtinčijo na visoko in bolj ozko čelo, obrvi puščajo nad nosnim korenom simpatične drobne začetke. Ličnice so toliko močno izražene, da dajejo obrazu plemenit izraz in za spoznanje spominjajo na mongolski tip. Ustnice strastne in pohotne, vendar za Črnologarja ne bi mogel reči, da je kaj posebno strasten. Ko je bil nekoč že precej pijan, mi je razkril, da še ni nobene zares ljubil; in vendar bi s svojimi zgovornimi, kot oglje črnimi očmi lahko pridobil ljubic čez potrebo. Pa kaj bi, nekoliko je že moral ljubiti, saj ima ženo in otroke!

Imel je ženo in otroke, stanovanja pa ni imel. Že več kot eno leto je ležala njegova prošnja nekje na stanovanjski komisiji ljubljanskega mestnega odbora in ničesar hudega ji ni bilo. Stiskala se je sicer v debelem fasciklu med drugimi prošnjami, vendar je našla svoje pravo mesto - našla je svoje stanovanje. Bila je pravilno okrašena s kolki za štirideset dinarjev, napisana s strojem na papir, ki ga nima vsakdo pri roki, in spodaj je bil prav tako spodoben podpis "Črnologar Bine". Čeprav se je prošnja počutila še kar dobro, je vendar medlel na njenem belem obrazu čisto rahel dvom - če bo res rešena. Rada bi se vsaj toliko premaknila, da bi si popravila ušesa, ki jih je po nerodnosti podvila, ko se je stisnila v fascikel. Večjega trpljenja pa ni bilo kot podvita ušesa in upanje, da bo rešena dolgočasja. Zato je ostala prošnja čisto nespremenjena brez gubic in trpkih zarez po licu.

Črnologar pa se je v tem letu čakanja precej spremenil. Lica je prekrila globoka senca, oči so upadle in še bolj potemnele. Drobne in ostre gube so se razpredle po obrazu. Čelo je imel skoraj vedno namrgodeno. Prevzela ga je trmoglavost in razdraženost.

"Zdraj ga ne maram, čeprav mi ga dajo!" je menil, mislil je na stanovanje.

"A si še zmerom na Rudniku?" sem ga vprašal obzirno.

"Kje pa naj bom?" se je skoraj zadrl, kakor da sem ja: kriv.

Potem se je nekoliko zadrževal. "A veš, kaj je to, devet ljudi v enem stanovanju, človek božji! Babe ne vedo, kje bi stale v kuhinji. Kaj ti bom pravil? Preveč nas je na enem kupu - pa konec! Domov tako ne hodim več."

Preplašil me je s to izjavo in sem ga opozoril na ženo. "Prav zdaj je ne bi smel puščati same!" sem mu rekel, mislil pa sem na njegovo ženo.

"Ph," si je ironično pihnil pod nos, porinil spodnjo ustnico naprej v šobo in ostal nekako napet.

"Kje pa spiš?" sem ga zmotil čez čas.

"Že kje! V mestu! Včasih kar zunaj ali pa v pisarni, na mizi. Povem ti, Janez, da ne morem v tisti džumbus!" je govoril, kakor da bi se opravičeval. "Na vsaki postelji ležita po dva in še kakšen otrok. Ravno ponoči nobenega miru. Zmeraj kdo pride ali pa se derejo otroci. Razmetano kot pri ciganih. Saj ženskam ni mogoče pospraviti in tudi ni kam."

Zamislila sva se.

Naj bo stanovanjska stiska še tako velika, ljudje si v prvi sili pomagajo brez stanovanjske komisije in poiščejo streho. Stisnejo se k staršem, sorodnikom ali dobrim ljudem in živijo na tesnem. Črnologar je pri sorodnikih na Rudniku, njegova pisarna pa v Šiški.

Spomnil sem se lastovk, ko se spomladi vrnejo z juga in so mladi pari brez gnezda. Tedaj pozabljajo na hrano in visoko nebo ter mislijo samo na gnezdo.Poiščejo si prikladen podboj na skednju ali v hlevu in potem v najkrajših poletih zbirajo po vsej okolici pripravnih slamic in blata. Tako zidajo tedne in pri lastovkah so tedni podobni celemu letu. Šele potem se v zmagoslavnih lokih spustijo pod nebo in uživajo blagostanje narave in svoje ljubezni.

Črnologar se je spomnil še nečesa:
"Kupil sem pohištvo - prav lepo. Trideset tisoč sem dal."

Za trenutek se je ustavil in se dotaknil mojih ramen: "Ko v hiši ni več prostora, ga bom dal za ta čas v drvarnico, sem mislil. Saj veš, kako prekleto deževna je bila ta jesen, pa se je vse spridilo. Furnir je odstopil!"

Pričakoval je, da mu bom vsaj kaj rekel. Tolažiti ga nisem mogel. Gledal

me je še nekaj trenutkov, potem pa bušil z grenkobo: "Človek božji, kakšno veselje pa naj še imam? Ne da se mi več!" je zamahnil z roko nad čašico žganja. Oči so se mu uprle na namizni prt in oglenele zmeraj bolj črno.

"Ne govoriva o tem, Bine," sem ga nagovarjal. "Malokdaj sva skupaj in še takrat premlevava te žalostne povesti. Govoriva o čem drugem - lepšem!"

Nagnil je glavo malce po strani, kakor da bi nečemu prisluhnil. Pomislil je prav zgovorno - na očeh sem mu bral, ostal pa je tiho. Pomislil sem tudi jaz, in težko mi je bilo. Stanovanje imam tudi jaz bolj slabo, pohištvo pa je do zadnjega kosa sposojeno in tako ne vem, kakšne občutke ima človek, ki mu na lastnem pohištvu zaradi vlage odstopi furnir.

"Hotel sem obrniti pogovor. Vprašal sem ga, če je bral moje spomine v Borcu.

"Bral sem," je prikimal in me že spet oklenil s kritičnim pogledom. "Dobro si napisal, ampak škoda časa zanje. Škoda, Janez! Napiši kaj o tem, kar je danes. Pa ne glej samo lepih strani. Če vidiš svinjarije, ne zamiži - napiši tako, kakršna je resnica. Imej pred očmi človeka, ki dela z rokami, in pa tiste ljudi, ki si ne znajo pomagati in še danes živijo prav bedno."

Preletel sem v mislih svojo pot in zanimanje za življenje. Hotel sem mu pogledati v obraz kakor človek, ki z drznim pogledom prekrije zadrego, njegove oči pa so me mirno potisnile v globok sram. Sedel sem pred njim praznih rok.

"Greva?" sem vprašal. Vstala sva. Pred gostilno sva se poslovila, že precej zgubljena vsak v svoje misli. Tesnoba se je pričela spuščati v dušo kakor megla. Šel sem na vlak. Sneg mi je silil v žepe in za plašč. Korakal sem težavno in slabilo me je.

Pol ure sem s svojim bledim obrazom mrtvičil po ljubljanskem peronu. Potem sem sedel na vlak, ki mu je uspelo, da me je še pred polnočjo iztovoril na moji postaji.

Še je snežilo. Snežinke so se vrtele pred menoj kakor tisoč utrujenih misli - belih in prozornih na megleni zavesi. Tam daleč v Kozjem rogu stoji ob cesti ograjena hišica in v njej je topla sobica - pripravljena za počitek. Le naprej po tem mokrem snegu in blatu!

Kadar sem utrujen na poti, me rad zgrabi občutek, da sem sam, da nimam nikogar in da bom obtičal kje sredi mrzlega polja.

Dozdeva se mi, da mi sedi na ramah smrt, ne večja od mačke in tudi kose nima, drugače pa čisto prava smrt, kakršno vidite na slikah. Lepo je sleknjena na mojih ramah in mi s trebuhom, ki ga tako nič nima, ovija vrat. Z eno roko si podpira glavo in me gleda od strani izza mojega levega ušesa. Najraje je tiho, ker ji dobro dene, ko jo tako nalahko prenašam kakor otroka. Spak najbrž celo zadremlje. Včasih pa se prav zadovoljno pretegne in mi zašepeče na uho:

"A bi se malo pomenila?"

Jaz ji zanalašč ne odgovarjam, pa ne samo zato, ker jo sovražim, ampak ker vem, da bo že sama rada povedala, kar misli.

"Ali vidiš, Janez, to polje?"

Belo zasneženo polje in ob blatni poti jarki, polni vode.
"Ob takile priliki te bom nekoč stisnila. Občepel boš kot kupček nesreče na meji med jarkom in cesto. Ti bi morda rad koga priklical - ti sanjaš, kako jih boš povabil za zadnjo uro - svoje najljubše. Pa ne bo nikogar. Čisto sama bova kakor zdajle - čisto sama! Le nosi me, Janez. Vesel človek si. Zabavno je pri tebi."

Kozji rog leži tri četrt ure od postaje. Če bi kdo iz radovednosti iskal to ime na zemljevidu, moram že zdaj povedati, da ga bo težko našel. Ime samo pove, da ne more biti niti glavno mesto republike niti okraja, da ne more biti niti približno podobno mestu, kakor je na primer Višnja gora, da niti ni podobno trgu, kakor je Podsreda blizu Kozjega, ampak da je to vas, ki se razteguje in zavije v ime Kozji rog in na koncu tega Kozjega roga je moje stanovanje.

A nikarte misliti, da sem prišel v Kozji rog po kazni ali kaj podobnega. Ne! Tega je kriva samo stanovanjska stiska. Že naprej sem obupal, da bi kaj kmalu dobil stanovanje v Ljubljani. Zato sem ga prosil sto kilometrov daleč. Tam sem videl, da je stiska skorajda večja kot v Ljubljani. Potem sem iskal stanovanje v mestu še trideset kilometrov naprej in tudi tamkaj ga nisem dobil. Šel sem še pol ure naprej v Kozji rog. V Kozjem rogu pa sem ga končno le našel ob pravem času, kajti žena je čez štirinajst dni rodila in smo se pred tistim dogodkom nekako vgnezdili ter potem živeli v miru božjem skoraj leto dni.

Potiho sem odklenil vrata. Šlo mi je tako po sreči, da se niti žena ni prebudila in sem se spečim v sobici nemoteno pridružil. V šestih urah se bom še kar dobro spočil. Spanec pa mi je že na začetku pretrgala hčerka. Z ženo sva se prebudila oba hkrati in se potuhnila. Že ob njenem rojstvu sva se namreč dogovorila, da otroka ponoči nikoli ne bova

dvigala. A to noč se je menda zaklela, da ne bo odnehala. Navijala je še in še, midva pa sva se dušila v potrpljenju.

"Mislim, da jo bo treba po riti. Zdaj je že tako velika, da bo razumela," sem zagodrnjal, da bi si malo ohladil jezo. Nenadoma sem planil iz postelje, a žena je tudi planila ter me zadržala.

Prižgala sva luč in šla kuhat kamilice, ker sva mislila, da jo črviči. Ta čas sva jo spravila pokonci, da je sedela v košu in cuzala palček. V tem položaju je bila Zarja kar zadovoljna. Moji hčerki je namreč ime Zarja. Smeh je čisto odveč. To ime nosi samo pevsko društvo v Trbovljah in, če se ne motim, godba na pihala v Kapelah.

Kamilice so kuhane, Zarja jih je popila, ura je tri. Vsi smo spet na svojih mestih pod odejo. Ugodno mi je in zdi se mi, da bom brez težav zaspal. Dogodilo pa se je narobe. Ne to, da ne bi mogel zaspati, ampak da je začela Zarja vnovič muzicirati.

Žal mi je bilo, da je nisem že na začetku dobro natreskal, ker bi se tako od joka hitreje utrudila in prej zaspala. Kdor ima dojenčka, že ve, kako zavija takrat, kadar sploh ne misli nehati. Naju je silno bolela glava in udje so drgetali od premagovanja. Končno se je odločila sama žena, da jo bo pretepla. Občudoval sem jo, tako dobro je padalo. Ženi in meni je močno odleglo. Čisto dobre volje sva pristopila h košu ter jo gledala, kako se dere.

"Velika je že," sem ugotavljal njeno dolžino. Žena ji je stegnila noge, nemirno pogledala proti vzglavju in vzkliknila: "Joj, koš je premajhen!"

Pogledam Zarji pod noge, noge se krepko upirajo ob koš. Pogledam k vzglavju, glava se tare ob koš. Koža na temenu je razpraskana do krvi. Ženo je tedaj premagalo kesanje. Burno jo je poljubljala na puhaste laske, jo dvignila k sebi in odnesla v svojo posteljo. Potem je bil mir, zaspati pa nisem mogel več. Razmišljal sem:

Zarja ni več dojenček, ki bi bil zadovoljen s košem, ampak toliko velik otrok, da hoče postejo. Da, posteljo! Takoj jo moram kupiti. Ampak, ampak - kam naj jo postavim, kajti za posteljo ni več prostora.

Imam samo eno sobo - kakor Tolstojev Polikuška, samo da je moja gotovo še manjša. Dolga je štiri metre in prav toliko široka. V njej spimo, kuhamo, kopamo Zarjo; po kotih in na omarah je vse tisto, kar bi moralo sicer v shrambo ali v klet. Že zdaj komaj odpiramo omare, ker so postelje preblizu, že zdaj je med mizo in košem komaj dvajset centimetrov in morava hoditi postrani, a kako naj bi stisnila v to gnečo še posteljico? Razen če je ne bi obesila pod strop.

Obupano sem gledal po sobi in žena prav tako. Začela me je kuhati jeza, posebno še zato, ker mi je pogled obstal na vlažnih lisah, ki so se dvigale na dveh stenah poldrug meter visoko. Spomnil sem se plesnivega perila in plesnivih čevljev, ki v predalih ozelenijo kakor strehe na ljubljanskih zvonikih. Kar čez noč sem se znašel tudi jaz v stanovanjski stiski.

Kot zanalašč me je drugi dan prvikrat obiskal brat Jaka. Oziral se je po sobici in neprijetno poblisnil z očmi: "Si pa reven kot kozja rit, ki še strehe nima!"

"Morajo nam dati stanovanje - suho, zadosti veliko in v mestu! Prekleti svet grbasti!" Tako sem zaklel in šel pisat prošnjo za stanovanje. Saj ne bi silili nikamor, če bi bila ta sobica široka in dolga vsaj petkrat pet. Stanovanje je res precej vlažno. To ni dobro niti za otroka niti za naju, toda nekdo mora vendarle stanovati tudi v vlažnem stanovanju. Ampak prostora ni zadosti! Za otroško posteljico ni prostora, veste!

Prošnjo sem zganil in vrgel v državni aparat. To je tako kakor pri avtomatičnih tehtnicah, ki jih vidite na železniških postajah. Če se hočete stehtati, morate stopiti aparatu na noge in vreči vanj kovanec. Včasih aparat ne odgovori in je potrebno pritisniti na gumb. Tedaj lahko dobite denar nazaj in stvar ponovite. Včasih pa tudi gumb nič ne pomaga in denar ostane v aparatu, ne da bi dobili listek s težo.

Tako prošnja s kolki tudi lahko doseže svoj namen, če si državnemu aparatu pravilno stopil na noge in ob pravem času vrgel vanj. Lahko pa bi bili kolki čisto zastonj in čakanje prav tako neumno, kakor če bi iz trme vztrajal ob tehtnici, vlak pa bi ta čas odpeljal.

Jaz sem ukrenil vse potrebno: sindikat je podprl prošnjo, potožil sem o zadevi na kontrolni komisiji, zašel sem celo člane višje stanovanjske komisije, vmes pa skrbel, da bi bilo javno mnenje na moji strani.

Medtem, ko se bo reševala moja prošnja za stanovanje, vam lahko povem še nekaj zgodbic. Ljubezenskih se dosedaj še nikoli nisem lotil, ker je ta tema zame nekoliko bolj težavna kot za druge, vendar bom začel ravno z ljubezensko, pa raje malo okoli vogala, da mi ne bi spodrsnilo.

Mnogi ljudje imajo pri ljubezni več težav kakor pri stanovanju. Nekateri pravijo celo, da je gibalo vsega sveta ravno ljubezen in navajajo za dokaz ljubezenske zveze med monarhi, ki so večkrat odločale smer politike in povečevale obseg države. No, mislim, da ljubezen v sedanjih časih v politiki nima več pomembnega vpliva.

Ljubezenska

Ko sem se pred nekaj leti mudil v Beogradu, sem srečal na razstavi likovnih umetnikov človeka, ki je ob Kraljevi sliki Litostroja podzavestno nekaj godrnjal.Ob tej priliki sva se spoznala.

"Športni novinar Vojnović!" in si segla v roke.

Bil je nekako vesel, da sem Slovenec. Z rastave sva odšla v bližnjo kavarno in pogovor se je kaj hitro zasukal na ocenjevanje žensk, ki so hitele po pločniku mimo okna. Pri tem ocenjevanju ga nikakor nisem mogel dohitevati in sam ne vem, kdaj je začel razlagati vrednost ženskega spola iz raznih jugoslovanskih pokrajin.

"Dalmatinke na primer: južnjakinje, bi kdo rekel, in vroče krvi. Ali, jok! Ravno Dalmatinko zelo težko osvojiš. Da bi videli, koliko ponosa je v njih. Slovenke so čisto nekaj drugega. Meni je izredno všeč njihova preprostost in to, da niso tako strašno zaverovane vase. Ko sem bil po osvoboditvi v Bohinju pri vojakih, u, kako so nas imele rade. Zdi se mi, da je Slovenkam več do moškega kakor do ženitve."

Meni je uhajal smeh, kajti nobena stvar se mi ne zdi bolj neumna, kakor če se kdo spravi na ves narod in tlači vse brez izjeme v posamezne značilnosti. A Vojnović svojih teorij ni umikal.

"Jaz bi na vsak način želel prav Slovenko za ženo. Da vam iskreno povem, neko zvezo sem že dobil. Videl je nisem že dve leti. Študentka je, na ljubljanski medicini."

Izvlekel je sliko in se v trenutku nepričakovano zresnil in zgrbančič čelo:
"Eto!"

Na marmornati plošči je obležala temna ženska glava z bujnimi črnimi lasmi, visokim bleščečim čelom in rosnimi očmi z dolgimi in negovanimi vekami. Meni se je zdel njen vrat od vsega najlepši, čeprav je nekoliko prepolno izginjal v ramena.

"Vsako leto dobim od nje največ tri pisma. Ne vem, ali me ljubi ali ne. Rekel sem ji že, naj pride študiral v Beograd, a noče!"

"In vi bi hoteli dobiti prav to žensko?"

"Pa da!" je bil Vojnovićev odgovor.

Ljudje smo res precej muhasti. Vidite, Vojnović je srečal neko Slovenko in jo hoče na vsak način. Če bi zrastel v Ameriki ali Franciji, bi gotovo odkril kako drugo, brez katere bi prav tako umiral. Zelo smo trapasti pri ljubezni - vztrajni pa še bolj. Kako neradi se damo prepričati, da je še dosti drugih, še lepših, še boljših!

V tistem času sem pravkar malo študiral dialektiko in jo potem rad prodajal za vsakdanjo uporabo kakor svoje lastno odkritje:

"Tovariš Vojnović, ne bo nič!"

"Kako ne?" je kakor v zagati obstal.

"Ljubezen je tudi stvar razvoja. Jaz namreč zelo malo cenim ljubezen na prvi pogled, ki lahko pomeni prav toliko kot zadnji pogled. Ljubezen na prvi pogled je samo začetek in ti si še vedno na začetku, ki mu ne vidiš konca." Neopazno sva se začela tikati.

"Bratec, vem jaz sam dobro, da je razvoj. Rečem ti, da mi je vedno bolj težko."

"Ampak to ni zadosti! Koliko si star?"

"Petindvajset."

"In ona?"

"... Mislim, da nima več od triindvajset."

"To mislim: da bo ona lepega dne srečala moškega, ki ji bo čisto všeč, ki ga bo lahko vsak dan videla in hodila z njim. Ljubezen ni zadovoljna, če prebere tri pisma v enem letu. To boš menda priznal?"

"Res je."

"V Ljubljano moraš, če že ni prepozno!"

"Ali tukaj imam službo!"

"Službo boš dobil tudi v Ljubljani, nje pa ne v Beogradu! Pri tej tvoji ljubezni manjkajo objektivni pogoji. Skupaj bi morala biti, to je dialektično."

Razvnel sem se spet ob shemi dialektičnega razvoja in mu začel naštevati celo vrsto primerov, ki jih Rosental nima, ker niso vojaškega ali političnega značaja.

Poslej Vojnovića nisem videl več.

Ko sem bil zadnjič v Ljubljani, ga nenadoma zagledam na nasprotni strani

ceste. Tako je postal rdeč, da je paradižnik slaba primera. Rdel je celo potem, ko je bil že čisto rdeč.

Oba hkrati naju je zaneslo čez cesto in ne vem, zakaj sva se morala objeti sredi ulice, tako da je bilo kar malo smešno. To sem videl na mimoidočih, ki so začudeno postajali in se skoraj nalezli najinega smeha.

Bil sem zares navdušen:

"Na obisku?"

"A, kaki!" in še huje je zardel. Nikoli si ne bi mislil, da se najde Srb, ki bi toliko zardeval.

"Pa ne da bi ..."

"Da, oženil sem se!"

"Z njo?" in to že ni bilo več vprašanje. Samo ena ženska je v Ljubljani, ki je lahko povlekla Vojnovića iz Beograda.

"Hudiča!" sem začel vzklikati do kraja premagan od navdušenja. Moji vzkliki so vsebovali mešanico presenečenja, odobravanja, občudovanja in razigranosti.

"Si dobil službo?"

"Študiram."

"Kaj?"

"Medicino!" in spet sva prasnila v smeh, meni pa je kanila misel: "Mora biti vražja ženska; okoli mezinca si ga je ovila!"

"E, brate, temu je kriva tvoja dialektika!" je pikro dejal Vojnović, ko je prišel nekako iz zadrege.

"Zdaj pa spet brez dialektike, a ne? Da ne prehitevaš razvoja? Otroka še nista naročila?" Zanimalo me je.

"Ne, še ne! Ali je drugi vrag! Veš, imel sem lepo stanovanje s kopalnico v Gajevi ulici. Pred dvema dnevoma so vrgli mene in ženo na cesto. Nobene odločbe! Nobenega nadomestila! Naravnost na ulico s kovčki! To je svinjarija!"

"Pritožil si se že?"

"Kako ne? Že trikrat sem bil na mestnem odboru, pa nič! Ali mi ne bi ti hotel pomagati; poznane imaš."

V tem primeru bi kakšen višji funkcionar res lahko z uspehom posegel vmes. Nerodno mi je bilo samo toliko, ker sem od konca vojne čisto zanemaril zveze z vplivnimi ljudmi. Zavila sva v pekarijo, da je Vojnović kupil kruha. Ko sva čakala v vrsti, je legla na prejšnje veselje stanovanjska mora. Obljubil sem mu pomagati, vendar sem dvomil o uspehu že takrat, ko sem mu stiskal roko v slovo.

Pismeno so mi sporočili, da dobim stanovanje prav v mestu in sicer pri Kričačevih. Od sreče nisem mogel verjeti, da bi lahko imel toliko sreče. Saj še dva meseca ni, odkar sem oddal prošnjo. Prvo nedeljo po obvestilu sva šla z ženo na oglede stanovanja.

Pri Kričačevih nama je skočil nasproti z vsem sovraštvom križemgledi pes. Obstala sva in čakala, da bo kdo od domačih prišel pogledat, zakaj pes tako laja. Čakala sva zaman in psa sva mirila zaman. Nazadnje sem pustil ženo na dvorišču in s prezirom stopil mimo psa, ki je neodločno obstal in pozabil lajati. V veži sem na ves glas pozdravil, ker od številnih vrat nisem vedel, kam bi se obrnil. Iz kuhinje je prišla gospa:

"Počakali boste, da pojemo!"

Vrnil sem se na dvorišče. Z ženo sva gojila vse več bojevitosti, kajti nenaklonjenost hišnega lastnika naju je izzivala. Potrebno bo pač, da bomo živeli čim bolj ločeno, vsak zase, pa čeprav bomo vsi pod eno streho. V kuhinji se onim ni preveč mudilo in ko se je gospa le prizibala, sem ji pokazal odločbo. Vrgla je na papir nekaj površnih pogledov. Vedla se je kakor podjetnik, ki sprejema sredi krize delavce v tovarno in jih lahko izbira in jih lahko zasmehuje in nazadnje jih lahko zavrne.

"No, to je isto, kot smo dobili mi!"

Brez zadrege me je ocenjevala po obleki in obrazu. Videl sem, da je prišla do pravega zaključka. Tudi jaz sem ugotavljal njeno zajetnost, kako dobro si je nalila masti že čez kolena, da se ji od nje pobešajo boki in trebuh, da ji celo brada in ušesa izginjajo v njej.

"Mi smo se pritožili na višjo stanovanjsko komisijo!"

Prosila sva, naj nama vseeno pokaže prostore.

"Čisto zastonj gledate. Jaz se bom še kam drugam pritožila, tako da gotovo ne boste prišli k nam," je zadirčno usekala vmes!

Sobice so bile majhne, a za našo družinico dovolj velike in suhe in blizu šole in postaje. Res, kako lepo bi bilo, če bi jih dobili. Kričačevih je troje, imajo pa kuhinjo in šest sob. Nič! Počakali bomo na odlok višje stanovanjske komisije. Kdo je že njen predsednik? Doktor Zaviršek! Ime ne obeta mnogo. Ampak! Počakali bomo. Povedal vam bom med tem še eno zgodbico.

Marcel pravi

Naša soseda v Kozjem rogu je gospa Vlaga. Spoštovana gospa - vdova sreskega načelnika, ki ji je zapustil hišo in nanjo naslonjeno bajtico. Nekoč je bila ta bajtica hlevček za kravo in konja. V hiši stanuje sama gospa. Da, čisto sama! Ob tistem času, ko je zajela stanovanjska kriza tudi Kozji rog, je gospa poklicala bližnjega mizarja, da ji je snel v sobi na podstrešju vrata in razdrl stopnice v pritličje. Te stvari je založila za skladovnico drv, krivdo za opustošeno stanovanje pa je vrgla na Nemce in ustaše. V pritličju je kuhinjo premestila v jedilnico, kuhinjo je spremenila v shrambo in shrambo v nekako klet. Saj veste, da ljudje ne iščejo za stanovanje kleti in ni nič nevarnega, če sta kar dve pri hiši.

V bajtici pa sta stanovala Kovičeva - mlad par brez otrok. Takrat, ko ju je gospa Vlaga sprejemala v stanovanje, so se dogovorili, da bo Kovičeva žena delala na Vlaginem polju, kadar jo bo pač gospa poklicala. Tako bosta odslužila stanovanje.

Kovič je sleherni dan odhajal na delo. S pridnostjo je prišel do uradnika. Kmalu za tem je dobil drugo pismo od sestre, ki je živela v Parizu kot kabaretna pevka. Pisala mu je:
"Pridi, dragi Štefan, k meni! Strašno mi se toži po domačih ljudeh. Pusti Vlagovko! Saj veš, kaj je mama govorila o njej! Ko bo prišlo leto, ti še vode ne bo pustila črpati na svojem vodnjaku, žena pa ti bo morala po cele dneve prečepeti na njenih njivah in vrtu.

Čez nekaj dni se bom poročila z Marcelom. On živi pri meni v Parizu. Blizu Toulousea ima majhno posestvo, kjer bi lahko vidva živela čisto samostojno. Marcel pravi, da bi bil ti gospodar. Midva bi prišla samo enkrat ali dvakrat na leto za kakšne tedne na počitnice. Marcel je dober! Marcel pravi, da bi te imel rad že zato, ker si moj brat. Odloči se takoj, ker bo sicer poiskal drugega. Marcel pravi, da ni treba iskati od oblasti dovoljenja za potovanje. Predolgo bi se vleklo in nazadnje ga še dobil ne bi. Dokler sta sama, vama bo lažje poiskati nekje na Primorskem pot čez mejo. Kasneje, ko ti bo žena rodila, bo kaj takega

nemogoče. Potem ko bosta čez, bi bilo najbolje, da nadaljujeta pot z ladjo in gresta naravnost v Toulouse. Samo če z ladjo nikakor ne bi mogla, pridita z vlakom v Pariz. Javi mi že iz Italije, kako ti je uspelo in kaj nameravaš..."

In Štefan se je odločil. Izginila je visoka skladovnica drv, ki jih je nažagal in nacepil pozimi. Kure so se porazgubile kdo ve kam. Ženka ni več nosila pujsku hrane in tudi zajcev niso imeli več. V nekaj dneh je bilo pri Štefanu kakor izropano in mala vrata bajtice se nazadnje niso več odpirala. Nismo se več videli. Nismo se več nagovarjali, predno smo odhajali na delo: "Dobro jutro!" in se prijazno nasmejali. Nismo se spraševali, zakaj ju ni več. Nismo niti slutili, da sta Štefan in njegova žena na poti čez Jesenice na Primorsko - in še mnogo dalj. Nismo vedeli, da je bila noč premalo temna in da so ju naši graničarji prestregli in da sta jim padla skoraj v naročje.

Šele čez nekaj tednov se je zvedelo, da sta hotela čez mejo in da sta zdaj v zaporu. Skoraj skupaj s temi novicami so se nekega jutra odprla vrata bajtice in na dvorišče je prišla Štefanova ženka. Nosečnost se ni več skrivala. V zadregi smo se pozdravili in že naslednji trenutek nasmehnili prav iskreno, kakor da se ni nič pripetilo.

Pred bajtico se je vsak dan ustavil voz. Spet so migali izza mrež drobceni gobčki Štefanovih zajcev, spet je ženka nosila v loncu pujsku hrane, spet je zrasla skladovnica drv. Edino Štefana ni bilo.

Vaščani so govorili:
"Tri leta mu ne uide! Država ne pozna šale..."

Pozdravljali smo se z ženko vsak dan, vendar nobeden ni vprašal po Štefanu in kako je bilo. Minil je maj in junij in avgust in Štefana še ni bilo. Nekega dne je morala ženka v bolnico na porod in vrata bajtice se spet niso več odpirala.

Dogodi se včasih, da se nebo dvigne za nekaj tisoč metrov više, da spusti po svoji svetli obli prozorno modri plašč, ki ga spodaj pri obzorju zarobi sto in sto belih polžastih oblačkov, da se dan spusti na krilih mehkega in toplega vetra čez doline in hribčke, da se zaiskrijo v soncu drevesa in polja kot ob največjem prazniku, da je cesta bela in prometna - speljana naravnost v pravljično deželo lepega in hrepeneče zaželenega dne. In človek ne ve več, ali se zlivajo vanj vse lepote zemlje in neba ali je on sam tisti, ki siplje zlato na nebo in zemljo.

Štefan je doživel ta dan, to pot in ta trenutek. Stopal je hitro in se z visoko dvignjeno glavo zagledal daleč ven čez Kozji rog na žametno

barvo hribov. Pred domom ga je srečal pismonoša in mu veselo zaklical:

"Ej,Štefan! Sina si dobil!"

Štefan mu je mahnil z roko v pozdrav in obstal. Nekaj je zajecljal, vendar beseda ni bila jasna. Stopil je skozi ozka vratca v ograji in šel mimo zaklenjene bajtice med njive in na polje. Koruza je šume mahala s širokimi listi in nagibala metlice. Pri vrbah je zavil na levo - tamkaj se je bleščala kot steklen grad - bolnica. Tjakaj ga je peljal pod roko veliki dan.

Gospa Vlaga ni zadovoljna. Glejte, v največjem delu je ostala sama. Štefanova žena po porodu ni mogla dosti delati. Zato je gospa odključila električno napeljavo za bajtico, Štefana pa je začela tožiti pred sodiščem, da mora iz njenega stanovanja. In sodišče je razsodilo skoraj tako pametno kakor modri kralj Salamon:
stroške za tožbo plača Vlaga, Štefan pa mora zapustiti stanovanje takoj, ko si najde drugega. Najti drugo stanovanje sredi stanovanjske stiske? Ho - ho! Štefan! Še dolgo boš lahko ostal v bajtici, čeprav Vlagi ne bo všeč. Samo elektriko ji izsili, pa bo vse dobro.

Črnologar mi je poslal svoj novi naslov. Stanovanje je dobil in sicer tako, da res ničesar ne manjka, tudi kopalnica in balkon ne. Vabi me, naj pridem na obisk.

"Seveda," sem ga zavračal med branjem pisma. "Prej si rekel, da stanovanja ne boš vzel, čeprav bi ti ga dali, zdaj bi se rad pa že bahal z njim."

Za njegovo stanovanjsko stisko je zvedel namreč neki odločujoči in mu pomagal.

"Le naj mu bo lepo!" sem mu iskreno privoščil, zraven pa se mi je poblisnila misel. "Ali bo zdaj hodil vsak večer domov ali ne."

Od Kričačeve pritožbe je minil poldrugi mesec. Višja stanovanjska komisija je izdala odlok, ki so ga dobili v roke Kričačevi in mi. Rečeno je bilo, da se Kričačeva pritožba delno zavrača, delno upošteva. Obe sobici se ne smeta zasesti, torej naj ena ostane v rezervi za državne potrebe - zame pa nič.

To odločbo je dobila žena v roke. Brala jo je, ko sem jaz metal premog v peč. Videl sem, kakšna jeza jo popada. Pri naju dveh pa je tako, da

sem dobre volje, kadar je žena v jezi ali žalosti in kadar sem jaz na kratko, je žena na dolgo. Tako se dopolnjujeva. Ob takem sporočilu pa le ne bi smel očitno kazati svoje ravnodušnosti. Začela mi je očitati, da mi je stanovanje deveta briga. Obljubil sem ji, da bom šel do sekretarja okrajnega komiteja. Sama se je odločila za osebno pritožbo pri predsedniku mestnega odbora. Tako sva tudi napravila: zraven pa sem strašil po okraju s temile papirji in grozil, da pišem o stanovanjski stiski.

Dobila sva novo ponudbo in sicer sobo v stolpu srednjeveškega gradu. Premer je devet metrov. Zgodilo se mi je nekako tako kakor onemu iz pravljice Premalo zemlje in preveč. A zakaj ne bi tudi moja družina prišla do spodobnega stanovanja? Ali se norčujejo z menoj? Ne sprejmem stolpa! Raje stavkam še naprej v Kozjem rogu! Medtem pa povem še eno zgodbico.

Neželjan

V svetem pismu piše, da je Jezusu poteklo trpljenje na veliki petek ob treh popoldne. Za Neželjanovo družino pa se je začelo trpljenje šele na veliko soboto zvečer petinštiridesetega leta, ko je bil bombardiran Geissing v pokrajini Sachsen. Tamkaj je bila Neželjanova družina tisti večer in mati je bežala z Amalijo, ki je bila tedaj stara en mesec. Na poti do zaklonišča ju je ujela bomba. Kadar se bomba razleti, dela po svoji železni duši, brez misli in vesti, kam bo pognala jeklene drobce, koga bo podrla na tla: ali zid in opeko ali mater z drobcenim otrokom. Zato, vidite, ker bomba ni pomislila, kam bo zadela in koga, je tako nespametno ranila Neželjanovo mamo in tudi Amalijo. Dva meseca je delal Neželjan samo ponoči, da je podnevi lahko obiskoval v bolnici ženo in otroka. Potem je delal spet samo podnevi, ker mu je žena umrla.

Čeprav je imela hčerka Amalija polno železnih drobcev v vratu in hrbtu, ni umrla. Ko jo je oče odnesel iz bolnice, še ni bila čisto zdrava in celo zdaj - po šestih letih - mora vsako leto v bolnico. Železni drobci še zdaj ko vojne ni več, venomer iščejo poti do žil, ki vodijo naravnost v srce, da bi Amalijo ubili. In ob tej drobni, na pol ubiti Amaliji se dviga v človeku brezmejen srd proti vojni.

Neželjan je po osvoboditvi varno nosil Amalijo na rokah vse do Šent Vida. Šestletna Jožica je vodila za roke na eni strani štiriletnega Jožka in na drugi Matildo, ki je pravkar shodila.

Neželjana sem prvikrat srečal na seji upravnega odbora splošne kmetijske zadruge v Šent Vidu. Na levo od vrat je sedel za edino pisalno mizo suhi knjigovodja Golouh. Poleg njega se je zibal na stolu upokojeni učitelj Grinta in potem so sedeli v širokem krogu po prostrani trgovini odbor-

niki in obrtniki. Prav pri vratih se je dolgočasil predsednik krajevnega odbora, njemu nasproti pa je sedel predsednik zadruge - rojena potrpežljivost in vztrajnost.

Najprej smo govorili o zadružništvu. Zbral sem vse poglavitve pomisleke in jih razložil pred njimi kakor najlepša rdeča jabolka. Bili so zadovoljni, ker sem govoril o napakah zadružnikov v njihovem jeziku. Potem sem jemal v roke jabolko za jabolkom in ga prerezal, da je bila vidna gnila notranjost. Tedaj so mi začeli umikati oči in niso več vsi tako žareli kakor prej.

Grinta se je prvi oglasil k besedi:
"Prva stvar, tovariši, je zavest in še enkrat zavest! A je tako? Potem pride na vrsto teren. Napisal sem analizo o tem, kako je Šent Vid hribovit in neprimeren za kmetovanje. Saj je ta moja stvar že na prosvetnem poverjeništvu. In da je hribovito, to je točno! A je tako? Je tako?"

Obrnil se je proti Golouhu in ko mu je ta prikimal, je zadovoljno umolknil.

Utrjevali smo nazore o zadružnem gospodarstvu. Druga točka dnevnega reda so bile obrtne delavnice: oglje, les za kolarnico, nedisciplina med učenci. Vprašanja so vnovič in vnovič metali v premlevanje kakor mlinar, ki hoče dobiti nularico. Moje misli so začele uhajati s sestanka. Nenadoma me je zdramil oster spor:

"Neželjan je nedisciplиniran! Rajši vidim, da ga ni več na delo!"

Izza kroga odbornikov je dvignil drobno glavo Neželjan. Oblečen je bil v jopico z debelim ovratnikom, spetim čisto pod brado. Suknjiča ali plašča ob delavnikih nikoli ne nosi. Na nosu mu čepijo majhna očala s kovinastimi okviri, kakršne nosijo sedaj samo še starčki na kmetih. Zato je tudi Neželjan podoben starčku, čeprav še nima štirideset let. Zdi se, kakor da se na njegove okvire obesijo solze, ker se mu oči zmeraj zasolzijo, kadar spregovori:

"Ali lahko nekaj povem?" je zaprosil ves iz sebe.

"Saj že vsi vemo!" je zamahnil predsednik in se samoumevno ozrl po drugih.

"Povedal bi, zakaj je z menoj tako." Glas mu je v zadregi padel.

"Ni treba! Od štirinajstega novembra te ni bilo niti enkrat na delo. Kdo se bo bodel s teboj?" je trkal s svinčnikom ob mizo Golouh.

"Pa zakaj me ni bilo? Zakaj? Recite, zakaj?"

Z molkom so nekako privolili, da bo povedal tisto, kar že vsi dolgo vedo. Neželjan je vstal in stegnil eno roko proti predsedniku. Zdel se mi je visok in v svojem ogorčenem obupu nekako manj reven.

"Poslušajte vendar, ljudje! A ne veste, da sem imel do septembra vse štiri otroke pri sebi, zdaj pa še tri? Moram jim kuhati, prati, voditi jih v did. Že pet let tako. Recite, a ni dosti skrbi in dela?"

Grinta ga je ustavil in zabolščal vanj:

"Ali ti nismo rekli, da daj otroke kmetom?"

Neželjan je vzkipel in vrgel pest na prsi:

"Jaz otrok ne bom dajal kmetom, da bi jih pretepali in izkoriščali. V dečji dom bi jih dal. Pa povejte, če nisem prosil na okraju že petinštiridesetega leta. In za vse otroke se je našel prostor - za moje ne. Jožka so porinili v poboljševalnico. Zakaj deset let starega otroka v poboljševalnico? Zakaj ne mojega otroka v dečji dom?"

"Zato ker je lump, ker bo tvoj sin ostal celo življenje lump!" mu je treščil v obraz Golouh.

Neželjan nekaj trenutkov ni mogel izdaviti glasu. V globoke brazde mimo okrajkov ust se mu je zatočilo nekaj solz. Pa ni jokal. Samo živci mu nagajajo, da se oči solzijo, kadar spregovori.

"Lump?" se je končno začudil Neželjan. "Zaradi tiste ključavnice, ko ga je star človek nagovoril, naj gre ponjo, da otrok še vedel ni, če krade?"

"Pa jih daj vseeno kmetom - koliko tujih otrok so že vzgojili," je ponovno svetoval predsednik zadruge.

"Vzgojili v svoje hlapce in dekle. Tega nočem. Meni je žena pred smrtjo naročila, naj pazim na otroke, dokler ne bodo veliki."

Eden od odbornikov se je stisnjeno zahihital:
"Oženi se, Neželjan! Oženi! - Ali pa dobi kakšno žensko!"

Neželjan je nejevoljno otresel z glavo:
"Že tri sem imel. Prva me je okradla. Druga je sedla k štedilniku in so ji morali vse otroci znositi skupaj. Tretja pa je bila en dan. Samo en dan!"

"Hi-hi-hi!" je zasmrkal odbornik.

Knjigovodja Golouh je potrkal ob mizo in se zagledal v papirje pred seboj:

"Neželjanu sem odbil otroške doklade in odrezal karte, ker ni prihajal na delo. Preko zakona nisem mogel iti. Uradni list pravi, da mora delavec opraviti najmanj osemnajst dni v mesecu. Neželjan jih je opravil štirinajst, prištel sem še oba dneva državnih praznikov za devetindvajseti november, ki sta tudi plačana, in še zmerom je bilo premalo."

"No, vidiš! Odtrgali ste otroške doklade! Odrezali karte! O, Krista boga, meni se bo zmešalo! Ali je to pravica? Povejte mi, a je to pravica - jaz pa sem s štirimi otroki?" Zaril je obe roki v redke in razkuštrane lase in tedaj niso solze zdrknile čez obraz zato, ker je govoril, ampak zato, ker se je čisto zares zjokal.

Mlad in rdečeličen odbornik je pomignil knjigovodji:
"Preberi, kako je prihajal na delo, da bo povedal, zakaj ga ni bilo!"

Golouh je bral:
Prvega devet ur. Drugega sedem ur. Tretjega osem ur in potem zmeraj osem ur do štirinajstega novembra."

"Do štirinajstega novembra. Tako je! Štirinajstega novembra so me vrgli iz stanovanja in me čisto zmešali. Tisto pohištvo, ki ga imam, se je tudi vse zdrobilo."

Od štirinajstega novembra Neželjan ni hodil več na delo. Pravijo, da tudi sicer njegovi živci niso speljani več tako kot pri drugih ljudeh, vendar poslej so se mu čisto zamešali. Prej je imel kuhinjo in dve sobi. To je za moškega, ki ne zna dobro gospodinjiti, preveč, za človeka, ki je navajen na revščino - pa potrata prostorov. Drugi pa jih komaj čakajo. Dolgo se je upiral Neželjan seliti se v temne in vlažne luknje, v katere so ga silili, končno pa je le popustil.

Sejo so zaključili okoli štirih popoldne. Neželjan se mi je približal iz hvaležnosti, ker sem se na koncu odločno postavil na njegovo stran:

"Vi edini, gospod..." se mi je zahvalil.

Odšla sva skupaj in obstala pred občinsko hišo. Na pragu je stala njegova hčerka Jožica, ki so jo vaški fantiči ravno obmetavali s snežnimi kepami. Pozdravila je. Vstopili smo skozi obokana vrata in vežo v njegovo stanovanje.

Jožica je hitro odnesla nekam za posteljo škaf umazane vode, ki je stal sredi sobe. Očetu je odgovarjala resno in pametno kakor prava gospodinja, pa menda še ni imela trinajst let. Glavo ji je prekrivala belkasta ruta, zavezana pod brado. Izpod rute ji je sililo nekaj kosmičev predivastih las. Obrazek prav droban in suh kakor njeni udje in telesce, edino oči so bile velike in lepe.

Sedel sem na starinsko skrinjo ob oknu, poslušal njuno pripovedovanje in si ogledoval stanovanje. Soba je precej prostorna in na cesto gleda dvoje velikih oken. Zidovi so debeli kakor pri gradovih, strop obokan na način, kakršnega najdeš v cerkvah nad stranskimi oltarji, v kupolastih kapelicah ali kleteh. Dve postelji sta postavljeni čisto na sredo sobe in omara prav tako - daleč proč od zidu. Menda zato, ker je preveč vlažno. Ob notranjem zidu stoji železna pečka, iz katere vodijo skrivenčene cevi do tri metre oddaljenega dimnika.

"Zakaj pa ne kurite? Mrzlo je."

"Kadi se preveč," mi je pojasnila Jožica. "Gospoda predsednika sem prosila, da bi dimnikarju ukazal, ko sam noče priti."

Neželjan mi je pripravil stekleničico žganja, da bi jo vzel s seboj in ko nisem hotel, mi je v zadregi pravil o nekakšni skrinjici za pisma. Po poklicu je namreč mizar. Ozrl se je naokoli, kaj bi mi še lahko dal, in se spet ustavil pri steklenici:

"Prav rad vam ga dam!"

"Kdo je bil pred vami tukaj?" sem preslišal njegovo ponudbo. Razveselil se je, da mi lahko pove zgodovino tega prostora:

"To je občinska hiša, gospod; stara, zelo stara - sto in sto let. Najprej je bila tu notri občinska ječa, pravi stari Drnač. Nato se je semkaj priselila prva pošta v Šent Vidu, pred vojno je bilo skladišče, po vojni pa pisarna kmetijske zadruge. Zdaj je pisarna v boljšem lokalu, tam kjer smo imeli sejo - mene pa so semkaj djali."

Potihem sem premišljal, kam bi spravili otroke. Čez zimo ne bi smeli ostati v tej ječi. Z upravnico okrajnega dijaškega doma smo si bili dobri znanci, lahko bi rekel - prijatelji. Ona bi lahko pomagala. Lahko!

"Jutri naj pridejo vsi trije otroci v dijaški dom! Tudi Amalija. Prišel bom ob desetih."

Skromno smo si stisnili roke in se poslovili. Med potjo sem bentil na socialno skrbstvo. Zaradi malomarnosti te ustanove sem moral mimogrede zgrabiti še za posel svetega Miklavža.

Drugi dan so me že čakale pred velikimi vrati dijaškega doma. Prezebale so in drgetale tako ubogo da bog pomagaj in še bolj. Jožica me je pozdravila z brezbarnim spoštovanjem, kakor pozdravljamo tujce. Vstopili smo v veliko in visoko vežo ter šli po tlakovanih hodnikih do upravničine sobe. Med potjo sem se zbal, da le ne bo šlo tako gladko, zato sem jih zadržal pred vrati, sam pa sem vstopil.

Razveselila se me je in sprejela s tistim samozavestnim tonom, ki ga ima gospodar v domači hiši:

"O, tovariš Janez, zdravo!" Stisnila mi je roko, rdeča lička zaokrožila v jamice in oči napolnila z vljudnim žarom. "Zdravo! Zdravo!" Glas je prijetno poudarila in razvlekla, tako da mi je bilo prav ugodno.

Pred poldrugim letom sem jo spoznal kot učiteljico Danico. Bila je suha in živčno uničena. Pravkar je prebolevala nesrečno ljubezen. V tem času se je ženska zelo popravila. Zdebelila se je kar čez mero, urejena pa je ostala vseeno.

Zavil sem naravnost na vprašanje:

"Neželjanove otroke sem pripeljal."

"Tega pa ne razumem - zakaj?"

"Prositi sem prišel zanje, da bi jih sprejeli v dom, saj veste, kako živijo pri očetu. Res je, da ne bo vse po pravilih, ampak za otroke gre."

"To pa ne bo šlo, tovariš Janez!" In to je rekla s tako uradnim in tujim naglasom, da sem jo že hotel vprašati, kje se je naučila te umetnosti. Rekel pa sem ji:

"Ampak, Danica, vi vendar ne boste taki, kot so drugi. Otroci bodo pomrli, če jim ne pomagamo!"

"To že," manjkalo je samo še to, da bi rekla "pomrli". "A pomislite, najmlajši niti v šolo ne hodi. Zraven tega so tako slabo vzgojeni, da se ne morem še z njimi ubijati. Že tako sem živčna. Saj veste, da sem tu zaradi živčne bolezni. Sploh pa je ta Neželjanova družina tako grozna: oče pije, fant je v poboljševalnici, kradel je, za punčke pa še ne vemo, kakšne bodo. Rezumeli boste po vsem tem, da so Neželjanovi otroci nezaželjeni. Oče je že večkrat prosil..."

Nisem je hotel več poslušati. Razjezila me je in usekal sem vmes ostro in naravnost:
"Poslušajte, Danica! Izgubljam vse spoštovanje, ki sem ga gojil do vas. Kako morete zagaziti v take nazore. Moram vas spomniti, kako ste vzdihovali pred dvema letoma, ko ste se čisto izgubili in niste mogli učiti otrok niti abecede. Zatekli ste se v ta dom in bili eno leto čisto odveč in proti pravilom. Od vas ni bilo nobene koristi in vendar vas niso pognali čez prag. Dali so vam sobico in vas pitali!"

"Tovariš Janez...!"

"Da, vse je bilo v redu: ozdraveli ste in nazadnje so vas imenovali še za upravnico tega doma. In zdaj je vse pozabljeno, zdaj ste se lepo

zleknili v položaj in ugodje - mimo revščine pa miže! Vse sem vam povedal. Zunaj so otroci. Še enkrat: prosim, da jih sprejmete!"

"Krivični ste in surovi. Da surovi! To je pravi izraz!" Glas se ji je tresel, vendar me je pospremila do vrat in celo roko mi je ponudila rekoč:

"Res, tovariš Janez!"

Obrnila se je do otrok. Še sem ujel njen nasmeh, njene božanske jamice na licih in prijazno povabilo:
"No, otroci, pojdite noter. Ali vas zelo zebe?"

Menda bo vse prav. Skočil sem čez cesto, da zaščitim upravnico pred prosvetnim poverjeništvom.

Kadar se sedaj srečam z Jožico, me pozdravi z nasmehom. Nič več si nisva tujca. Vprašam jo:
"Kako je v domu? in ona mi odgovori s tistim skromnim:
"Dobro!" in se smeje še potem, ko se ozrem.

Ni še čisto dobro - samo bolje je. Neželjan sanja v leta naprej. Prepočasi mu rastejo otroci. Čez tri, štiri leta bo Jožica že toliko dorasla, da bo gospodinjila. Jožici se pozna že sedaj, da bo prav tako skrbna in marljiva gospodinja, kakor je bila mati. Takrat, takrat! Takrat bo Neželjan zahteval vnovič kuhinjo in dve sobi. Takrat bo vzel svojega fanta iz poblješevalnice, Matildo in Amalijo iz dijaškega doma in živeli bodo skupaj kot družina. Neželjan pa bo oče, pravi oče! Oče dobrih otrok.

Menda je stanovanjski komisiji kar prav, da je ne drezam. Saj še ne vedo, da stavkam v Kozjem rogu. Tudi Angleži se niso prav nič razburjali, če je Gandi začel z gladovno stavko. Šlo se je samo za zanimivost, koliko dni bo vzdržal. Šlo je za rekord!

Sam sebi se zdim prevelik napetež. Kdo bi štel mesece, kadar čakamo na stanovanje. Potolažimo se s tistimi splošnimi resnicami, da nismo edini in ne prvi in ne zadnji! Z zgodbicami drugih ljudi si krepimo potrpljenje!

Preko mojega trupla

V našem mestu je stanovanjska kriza tako narasla kakor hlebec za svete tri kralje. Tristo prošenj in z njimi tristo prosilcev je trkalo na predsednikova vrata. Otepal se jih je z jezikom in rokami, kakor bi odganjal sršene. In ko je ostal v torek za trenutek sam, je že čisto obsedeno uprl pogled v strop in čiknil nanj kletvico:
"Tristo hudičev! Jaz nisem stanovanjski referent. Navsezadnje sem le predsednik. Res, ampak čisto navsezadnje!"

Odrinil je vrata in naročil tajniku:
"Medveda pokliči!"

Stanovanjski referent je bil namreč Medved, marljiv stanovanjski referent. Sestavljal je odločbe, reševal pritožbe, jih pošiljal na okraj in to je bila zaključna faza, kajti z okraja jih ni dobil več nazaj. Tako je šlo, če ga ni nagnal okoli predsednik ali kakšen nasilnež, ki se s pismenimi prošnjami in pritožbami ni zadovoljil. Tedaj se je moral Medved zares pobrigati. Kadar ga je poklical predsednik k sebi, je imel zmeraj slabo vest, kajti nekaj grehov je le skrival pod srajco.

Predsednik je začel umerjeno, rezko in malce zajedljivo:
"Povej mi zdajle, Medved, ali sem jaz stanovanjski referent ali si ti?" Vprašanje je bilo jasno in odgovor je bil jasen že vnaprej, vendar je bilo Medvedu strašno neprijetno pogledati v to bleščečo jasnino.

"Jaz sem."

"A zakaj pošiljaš ljudi k meni?"

"Tovariš predsednik, saj sami gredo. Jaz samo včasih komu rečem, da se boste še vi seznanili..."

"Koga jaz? Jaz že ne več, tristo hudičev! Drugo delo mi stoji, ker si ti zanič!"

Privlekel je na dan primer, ki se je vlekel že pet let. Šibki funkcionarji se radi oprijemajo oguljenih primerov kakor pijanci plota.

"Kolikokrat sem že podpisal odločbo za Ihano Kričačevo? Petkrat! Ah, kje? Desetkrat! Niti eden še ni stanoval pri njej. Že celo mesto mi kaže - tam je šest sob! Tega ne maram več slišati! Niti enkrat več! Zdaj ti pa postavljam: ali boš ali ne boš!"

Medved je precej zbegano zapustil predsednikovo sobo. Neodločeno je postal pri tajniku Bozji.
"Ne morem h Kričačevi! Če že mora biti, naj gre kdo drug. - Jaz ne morem!

Otroka imam." je vdano vzdihnil.

"Kakšnega otroka?"

"Ivček. Saj veš, tisti, ki mi ga je tok poškodoval. Težko se uči, čisto je zaostal od takrat. No, Ihana ga uči in če ji vzamem sobo, bo vrgla otroka. Pritožiti se ne bom mogel, zdaj ga po milosti spušča naprej."

Tajnik je hitro uvidel, kakšna je stvar - in da je Ihani treba koga vriniti, je tudi uvidel.

"A tako? A tako?" je razmišljal in trkal s svinčnikom po mizi. Nenadoma je trknil z visokim zamahom in ga odvrgel na delovodnik. Odločil se je:

"Grem pa jaz!" Zatrobil je tako zmagoslavno kakor uvodne trobente pri maršu, ko za njimi poprimejo vsi instrumenti. Dvignil je telefonsko slušalko in pri postaji ljudske milice naročil dva miličnika za popoldne. Potem je klical še delavnico pohištva in prosil za tri delavce, če bi bilo treba prestavljati pohištvo.

"Ob treh! Da, ob treh!"

"Zakasnili? Ne, naj bodo točni!"

"Tukaj, na mestnem bom čakal!"

Odložil je slušalko in čisto brez potrebe seštel:
"Dva in tri je pet in jaz - šest!" Bil je pač dobre volje.

Popoldne so odšli v korak: ena-dve, ena-dve! Bilo jih je polno število, šest. Najprej dva, nato trije, šesti pa je bil tovariš tajnik. "Mučno je takole z miličniki, a je nujno! Nujno!" je premišljeval tajnik in se vse bolj vznemirjal, čim bliže so bili Ihani Kričačevi.

Pred hišo so obstali samo toliko, da se je spremenil vrstni red: najprej tajnik, za njim trije in nazadnje dva. Do stopnic so šli še zmerom ena-dve, ena-dve, na stopnicah pa so se koraki zmešali.

Potrkal je in vedel, kaj bo rekel. Nalahko in prijazno.
"Gospa, oprostite!" Že pri teh dveh besedah je uprla vanj sovražne oči kakor sova iz gabra. "Prišel sem zaradi stanovanja. Zaradi tiste sobice." Je že zavrtela oči in planila. Onih pet zunaj pa je vleklo na ušesa.

"Ne bodite vendar smešni, tovariš tajnik! Kolikokrat bom še dopovedovala? Kako je to grozno! Grozno! Grozno!"

"Gospa, tokrat smo se odločili za trdno, da bomo stvar uredili do kraja."

"Me veseli, da imam opravka s pametnim človekom, ki bo odbor lahko informiral, da je nemogoče. Razmere so strašne, če ostane tako, kakor je,

če pa me preganjate vsako leto zaradi stanovanja, je nevzdržno. Nevzdržno!..."

Na visokih petah, nekoliko nagnjena naprej, je vselej pri poudarku malo poskočila. Bila je majhna in zatepena. Ne bi ji prisodil čez štirideset, v resnici pa je bila v najbolj sitnih letih.

"Do kraja bomo tako uredili," je naglasil tajnik, "da bo soba še danes prazna."

Nalovila je sape in potem je teklo kot iz večnega vira. Razburilo jo je do kraja. Kričala je in zato porabila preveč sape. Tako temeljito je praznila prsni koš, da je venomer po ribje hlastala po zraku. Vdihniti pošteno ni bilo časa. Te motnje bi odpadle, če bi lahko govorila pri izdihu in vdihu.

"To je nasilje! Nasilje! Pokažem vam, pojdite pogledat! Tukaj je edini prehod pozimi. Veranda, hodnik je zasnežen! Vse je zaledenelo! Sneg nese prav do vrat. Ta hiša je zelo nerodno zgrajena, vse je tako, kakor ne bi smelo biti!"

Vzela je ključe in stopila na hodnik. Ko jih je zagledala, ji je kri hušknila v glavo, zaregljala pa je še bolj uporno: "Moje sobe so ledenice! Pozimi nič ne kurim. Zastonj jih ne bom kurila! Zjutraj skočim v kuhinjo kar naravnost, da se malo pogrejem. A bom hodila po hodniku in verandi? Veranda je zasnežena! Zaledenela! Tukaj je čisto ledeno pozimi!"

Odprla jim je sobo in zlovoljno pokazala v notranjost, kakor da odkriva neizpodbitni dokaz:

"Dobro, no, dobro, ko ste tako pametni, kam naj dam vse te stvari! V shrambo, kajne? Ta stara hiša nima nobenih shramb. Vidite, ta soba mi je obenem za shrambo. Kam naj dam sadje, marmelado, moko, kam naj dam? Ne, ne, ne! Absolutno nemogoče. Ali bom hodila čisto na drugi konec po stvari, ki jih rabim v kuhinji?"

"Dajte tisto sobo od konca!"

"Le kako od konca? Kje bo potem moja spalnica? Tujca ne bom puščala, da bi hodil skozi moje sobe."

"Torej moramo le to izprazniti!" Tajnik je pomignil delavcem. Ihana je stopila med vrata, žile na vratu so se ji napele, kričala je že čisto divje:
"Nobeden ne bo vstopil v naše stanovanje! Nobenega nočem v naše stanovanje. Ko ni mogoče, nočem! Ni mogoče! Moje sobe so ledenice! Kako bom pozimi šla v kuhinjo? Veranda je vsa zasnežena! Zasnežena! Zaledenela! Kje bom imela shrambo? Do shrambe imam pravico po zakonu..."

Miličnika sta bila najbolj vstran in se držala brezizrazno strogo in mirno - kakor na častni straži. Delavci in tajnik so naslonjeni na ograjo verande čakali, kdaj bo prenehala. Tako se je zavleklo na dobri dve uri. Ihana ni prenehala, kakor ne preneha pes čuvaj, ko tujim ljudem brani vstop na dvorišče. Dve hčerki sta bili do globin mladih dušic prepričani, da se mami godi krivica. Naslanjali sta se na ograjo in tulili. Ali tovariš tajnik je ostal potrpežljiv. Pripravljen je bil čakati do večera, samo da bi prišel do prave besede in speljal brez nevšečnosti. Delavcem pa je začelo presedati:

"To je preneumno, delo nas čaka!"

"Če ne gre drugače, moramo s silo!" Stopili so naprej. Miličnika sta se približala. Ihana je zavreščala, kot bi jo klali:
"Ne dovolim! Ne pustim! To je fašizem in hujše od fašizma! Nikamor naprej! Samo preko mojega trupla! Samo preko mojega trupla!"

Med vrati je bilo premalo prostora, da bi se stegnila, kakor se spodobi telesu, ko se spremeni v truplo. Zato se je uprla v podboje in drsela na tla, dokler ni obsedela.

"Samo preko mojega trupla!" je hlipaje ponavljala.

Eden od delavcev, precejšen dolgin, jo je prekobalil. Gospa Ihana ga je zgrabila za noge, a se je je otresel. Bila mu je zoprna:
"Eh, kako ste nečedni!"

Prekobalili so jo še drugi - oba miličnika in nazadnje še tajnik. Začeli so prenašati pohištvo v sosednje sobe. Zanjo se niso več zmenili in ko so šli vsi preko njenega trupla, je vstala in jih obmetavala samo še z eno besedo:
"Fašisti! Fašisti! Fašisti!..."

Tajniku je bilo tega dovolj. Stopil je prednjo in prav tako močno zarežal:
"Fašist je bil vaš mož, živel in padel kot fašist. Torej poznate fašiste bolje od mene. Fašist bi vam dal zdajle čutiti po zobeh, jaz vam samo povem, da boste odgovarjali pred sodiščem!"

Tajnika ni bilo več strah njenega jezika. Ko je prihajal k njej, je bila še gospa učiteljica Ihana Kričačeva. Zdaj se je nalezel studa do laži, nizkotnosti in sovraštva žene nemškega trgovca - fašista. Zdaj je vedel, da je bilo vse njeno pripovedovanje po končani vojni, koliko je pri možu trpela kot Slovenka, zlagano. Pa še kako zlagano!

Delavci in miličnika so sobico izpraznili. Radovedno so se še enkrat

ozrli po bogato opremljenih sobah ter oddrsali po parketu na hodnik.

"Ključ, gospa!"

"Tu ga imate!" vrgla mu ga je pod noge, vendar jih ni mogla več poniževati. Odšli so brez pozdrava.

"Ne vem, komu bi zdaj nakazal to stanovanje."

"Ihana bo vsakogar z jezikom pregnala!"

Eden od miličnikov se je navihano nasmehnil in bleknil:

"Midva zamenjava za to sobo!"

"Saj res!"

Zgodilo se je nekaj nepričakovanega. Ne bom vam več pisal o stanovanjski krizi. Ne bojte se, da me je zadavila tista smrt, ki jo nosim na ramenih. Ne! Stanovanje sem dobil! Sredi mesta, zraven cerkve, cerkve pa so vedno na sredi ali pa na vrhu. Dobil sem kuhinjo in dve sobi. Končno sem dobil stanovanje tudi jaz.

Toda glejte, drugi dan po odločbi o stanovanju sem dobil še eno odločbo - odločbo o premestitvi.

OB 500-LETNICI MESTA VIŠNJA GORA

Božo Otorepec

Najdbe s prehoda bronaste dobe v železno in iz starejše železne dobe na ozemlju in v okolici današnje Višnje gore dokazujejo zgodnjo naselitev tega področja.[1] Za dobe Ilirov je cela Dolenjska doživljala dobo sorazmernega gospodarskega razcveta.[2] Kasneje je višnjegorsko ozemlje ležalo na robu vplivnega območja keltskih Latobikov.[3]

V dobi Rimljanov je tod mimo vodila glavna rimska cesta iz smeri Siscie preko Neviodunuma, Praetoriuma Latobicum in Acerva (pri Stični) na Emono. Najdbe rimskih miljnikov in kamnitih spomenikov kažejo na to cesto in na naseljenost tudi v tej dobi.[4]

Slovenci so Dolenjsko naselili najprej ob stari rimski cesti, eno od večjih naselitvenih jeder je iskati okoli Stične.[5] Tako je ob nekdanji rimski cesti v bližini cerkve, ki je kasneje postala farna, v dolini pod gradom nastalo prvotno naselje Višnja gora.[6]

Z imenom Višnja gora je v tem starejšem obdobju tesno povezano ime prvih lastnikov gradu v kraju. Gospodje, ki so se imenovali po Višnji gori, so bili iz starega in mogočnega rodu koroške grofice Heme in so iz njene dediščine dobili velika posestva na Bavarskem, Avstrijskem, Zgornjem Štarjerskem, v Furlaniji in tudi na Kranjskem. Prvotni sedež Višnjegorskih je bil grad Pux v zgornji dolini Mure. V prvi polovici 12. stoletja se je ena veja tega rodu naselila na svojih kranjskih posestvih in se začela imenovati po Višnji gori, kjer je imela svoj grad, ki se v ohranjenih virih prvič omenja leta 1154. Posest Višnjegorskih na Dolenjskem je segala od zgornje Krke, Višnje gore in Litije do podnožja Gorjancev. Grofje Višnjegorski so ustanovitelji najstarejšega kranjskega samostana v Stični (1136). Njihovi ministeriali in vitezi so se imenovali po Mehovem, Kronovem, Čretežu, Mirni, Slepčjeku, Hmeljniku, Prežeku, Mokrem polju in Lichtenbergu pri Litiji. Glavna zasluga Višnjegorskih pa je, da so razširili meje Kranjske čez Gorjance v današnjo Belo Krajino, tako da je okoli leta 1200 Kolpa postala mejna reka med Kranjsko in Hrvatsko.[7]

Ko je po smrti Višnjegorčana Alberta leta 1209 ta rod po moški liniji izumrl, je posest prevzel mejni grof Henrik IV. Andeški, soprog Albertove hčerke Zofije.[8] Po njegovi smrti leta 1228 se je višnjegorske dediščine polastil štajerski vojvoda Friderik Babenberški.[9] Po Friderikovi smrti l. 1246 je njegova posest prešla na Ulrika II. Španhajmskega (+1269), za njim pa se je teh posestev polastil češki kralj Otokar II. Premysl. Z zmago Habsburžanov nad Otokarjem so Kranjsko prejeli od Habsburžanov v fevd grofje Goriško-Tirolski, katerih istrska veja je izumrla leta 1374, ko je njihova posest in z njo Višnja gora prišla za več kot 500 let pod Habsburžane.[10]

Zanimivo je, da je Henrik Goriško-Tirolski, ki je bil v letih 1306 do 1308 s Habsburžani v vojni zaradi češkega prestola in je ta vojna večidel potekala na slovenskih tleh, leta 1307 izdal neko listino za Ulrika s Krke ravno v vojnem taboru pred Višnjo goro (vor Weichsselberch in dem geliger).[11]

Višnjegorski grad - tam je bila nekoč prazgodovinska utrdba s krožnimi nasipi in grobiščem[12] - je bil upravno središče obsežnega višnjegorskega gospostva in - tudi sedež deželskega sodišča vsaj od konca 13. stoletja, ko se v neki stiški listini omenja "Otto judex de Weixelberg".[13]

Na gradu je v imenu vsakokratnega lastnika stoloval poseben graščan ali kastelan, imenovan tudi grajski grof, ki se prvič omenja leta 1297 v dobi Goriško-Tirolskih.[14] Iz enega od teh gradiščanskih rodov se je verjetno kasneje razvil rod vitezov Višnjegorskih, ki so po Valvasorju izumrli konec 16. stoletja.[15] Eden od najbolj znanih pripadnikov tega rodu je bil vitez Friderik Višnjegorski, ki je padel obenem s Herbartom Turjaškim v bitki s Turki 22. septembra 1575 pri Budačkem; njuni glavi so Turki razstavili v Carigradu, kasneje pa vrnili proti bogati odkupnini, nakar sta bili dolgo shranjeni v turjaškem gradu.[16]

Zaradi stalne stiske z denarjem so Habsburžani višnjegorsko gospostvo dajali že v 14. stoletju v zastavo za razna posojila, tako Šenkom z Ostrovice, Ptujskim, od 1386 pa grofom Celjskim,[17] ki so Višnjo goro obdržali v zastavi do izumrtja leta 1456. Tudi zatem so Habsburžani dajali gospostvo v zastavo obenem z dohodki od mesta, sodišča in mitnine, tako med 1500 in 1533 Juriju z Brda,[18] kasneje so gospostvo imeli Kisli s Fužin, Mihael Pleškovič[19] in nazadnje Turjačani.[20]

Iz leta 1439 je ohranjen popis dohodkov in izdatkov deželnoknežje posesti Habsburžanov na Kranjskem. Takrat je višnjegorski oskrbnik Gašper Melcz obračunal dohodke gospostva za leto 1438 in 1439. Med prejemki se omenjajo mitnina v Višnji gori, davek v Višnji gori, davka v Št.Vidu in Litiji in od podložnikov na podeželju. Poleg tega je pobiral "hofczins"

1. *Pečat trga in kasneje mesta Višnja gora s konca 14. stoletja. (Odtis v zbirki pečatov v Arhivu SR Slovenije)*

Višnja gora v Valvasorjevi dobi. (Valvasor, Slava, XI, 628)

ali "zinsphening" od hiš v Višnji gori, Št.Vidu in Litiji ločeno od hiš v vaseh na podeželju. Ker se v deželnoknežjem urbarju za Višnjo goro iz 1460 isti trije kraji z istimi dajatvami omenjajo kot trgi, je mogoče, da so bili to že 1439 ali pa da so bili povzdignjeni v trge med 1439 in 1460.[21]

Starejša zgodovina oziroma začetki kraja Višnja gora so zaradi pomanjkanja zgodovinskih virov precej zaviti v temo. Na večjo starost kraja oziroma prvotnega trga kaže stara cerkev, ki je ležala zunaj kraja in ki se kasneje omenja kot farna cerkev.[22] Tu se je velika dolenjska cesta, ki je šla iz Ljubljane čez grosupeljsko kotlino na Višnjo goro, obrnila v dve smeri: na Raščico-Bloke-Lož-Planino-Razdrto-Trst ter na Trebnje in Kostanjevico.[23] Ta zelo ugodni prometni položaj je bil gotovo vzrok, da se tu že v prvi polovici 13. stoletja, za dobe Friderika Babenberškega, omenja mitnica.[24] Nedvomno je k razvoju kraja prispevala tudi zaščitena lega pod višnjegorskim gradom, središčem višnjegorskega gospostva in deželskega sodišča.[25] Kdaj se je iz naselja pod gradom na prostoru današnjega Starega trga razvilo trško naselje, iz ohranjenih podatkov ni mogoče ugotoviti, zelo verjetno pa že v drugi polovici 14. stoletja. Na to bi kazala starost cerkve sv.Marije v Starem trgu, ki je bila zgrajena konec 14. ali v začetku 15. stoletja. Med drugimi zgoraj omenjenimi podatki iz seznama dohodkov in izdatkov deželnoknežje posesti na Kranjskem iz 1439 se med merami omenja tudi višnjegorska žitna tržna mera.[26] To bi pričalo, da je v tem času Višnja gora že imela tedenski sejem, na katerem se je opravljala menjava med kmečkim podeželjem in obrtniškim prebivalstvom kraja.

V zgodovino stopi naselje zatrdno šele leta 1443, ko je Viljem Wachsenstainer zastavil neki travnik višnjegorskemu meščanu in članu sveta Mihaelu Verletu in ženi Emi. To listino so pečatili višnjegorski gradiščan Gašpar Melcz in tržani ter občina Višnje gore s pečatom. Čeprav ta listina ni ohranjena v izvirniku, ampak le v prepisu, je iz opisa pečata oz. teksta na njem razvidno, da je že na tej listini visel pečat, ki se malo kasneje l. 1449 izrecno imenuje pečat trga Višnja gora.[27] Ta trški pečat je bil okrogel, v premeru je meril okoli 35 mm. Med dvojnim perlastim obrobjem je imel napis: PVRC WEXXELWERC. Med besedami sta bili šestokraki zvezdi kot ločilo, črke pa so bile majuskulne, kot je bilo običajno na pečatih iz druge polovice 14. stoletja. Sredi pečata je bil ščit oziroma grb bolj koničaste oblike, tudi značilen za 14. stoletje. Na grbu je podoba nizkega obzidja s tremi cinami in širokim obokanim vhodom, na vsaki strani pa sta po en stolp, ki imata visoko zgoraj dvojno okno.[28] Posebej zanimivi so sorazmerno veliki kroglasti okrasi na vrhu koničaste strehe in ob straneh. Prostor med grbom in notranjo perlasto krožnico je ob straneh izpolnjen z listnatim okrasom, nad grbom pa je zavit simetrični ornament. Ta pečat je Višnja gora uporabljala

dolga stoletja in še 1882 ga je hranila višnjegorska občina.[29] Poleg tega pečata je dalo mesto 1557 v Ljubljani izdelati manjšo kopijo pečata,[30] da jo je uporabljalo za pečatenje dopisov in manj važnih aktov.

Posebnost tega pečata je v napisu, ki je edinstven med napisi na mestnih in trških pečatih srednjega veka na Slovenskem pa tudi v sosednji Avstriji. Večina mestnih in trških pečatov ima namreč običajno napis v latinščini, npr. Sigillum civitatis N.N. ali Sigillum fori de... ali v nemščini kot Siegel des marckhts N.N. Pri višnjegorskem pečatu pa najdemo napis, ki kaže na grad (pvrc) v Višnji gori in ne na trško naselbino. Poleg tega je v nemščini, kar je za 14. stoletje sorazmerno zgodaj. Razen tega ima pečat za podobo pravi grb. t.j. obzidje s stolpoma v ščitu; to je pri drugih krajih na Slovenskem mogoče videti šele od srede 15. stoletja.[31] Kolikor je do takrat pravih grbov na krajevnih pečatih, so to grbi mestnih gospodov, vemo pa, da je bil grb vitezov Višnjegorskih popolnoma drugačen.[32] Grb sam pa je po svoji vsebini - obzidje s stolpoma - značilen za krajevne grbe. Tako nam višnjegorski pečat in grb dajeta dosti možnosti za študij problematike starejših krajevnih grbov na Slovenskem.

Valvasor je v svoji Slavi vojvodine Kranjske dosti natančno posnel ta višnjegorski grb, samo da obe bifori v stolpih nista jasno vidni.[33] V svoji Knjigi grbov prinaša ta grb prvič tudi v barvah: na belem ozadju stoji na zeleni podlagi belo obzidje s stolpoma, ki imata rdeči koničasti strehi.[34] Iz tega bi sklepali, da v njegovem času barve grba niso bile jasne, saj je belo oz. srebrno obzidje z enakima stolpoma na beli oz. srebrni podlagi heraldično nemogoče. Razen tega je v Knjigi grbov v bifori vrisal po eno moško doprsno podobo, ki je sicer zelo slabo vidna tudi v Slavi. Gre torej za očitno Valvasorjevo napako. To je povzel tudi avtor krajevnih grbov v delu Grbovi Jugoslavije.[35]

Najkasneje torej za leto 1443 lahko trdimo, da je Višnja gora trg z lastno trško avtonomijo, t.j. formirano občino tržanov, ki ima lasten pečat. Ne omenja pa se v tem času še njen trški sodnik. Iz napisa na pečatu (Grad Višnja gora), dalje iz dejstva, da listino iz 1443[36] pečati na prvem mestu višnjegorski gradiščan, ki je bil običajno tudi deželski sodnik, bi mogli trditi, da je v tej dobi opravljal obenem funkcijo trškega sodnika in da je Višnja gora sicer imela določeno trško avtonomijo, da pa je sicer bila še v okviru višnjegorskega zemljiškega gospostva.

Iz naslednjega leta 1444 je ohranjen tekst najstarejšega trškega privilegija,[37] s katerim je deželni knez cesar Friderik III. na prošnjo "sodnika, sveta in prebivalcev trga Višnja gora" potrdil vse privilegije in svoboščine, ki jih imajo prebivalci starih časov kot drugi trgi na Kranjskem, poleg tega pa jim prepusti pet kmetij pred trgom, od katerih sta

bili dve obdelani, tri pa puste, za skupno uporabo oz. gmajno. Od njih so morali plačevati letno 2 funta in 64 pfenigov ter vzdrževati vislice. Formulacija prejemnikov kot "sodnik, svet in prebivalci" je dana pač po pisarniški navadi, kajti iz gornjih izvajanj smo videli, da Višnja gora v tem času še ni imela lastnega trškega sodnika, ampak je to funkcijo opravljal deželski sodnik. Tudi vislice, ki se tu omenjajo, so v zvezi z deželskim sodiščem, ki je zločince lahko obsojalo na smrt, trg sam te pravice gotovo ni imel. Da je moral trg skrbeti zanje, kaže tesno povezanost z zemljiškim gospostvom oz. deželskim sodiščem.

Šele leta 1461 je Friderik III. podelil tržanom in prebivalcem Višnje gore pravico, da smejo sami in njihovi potomci odslej v večne čase voliti letno iz svoje srede sodnika, ki bo upravljal trško sodišče v mejah pomirja. Zato bo moral plačevati letno kot drugi sodniki v vicedomski urad 10 funtov deželne veljave.[38] Meje trškega pomirja je deželni knez na ponovno prošnjo Višnjanovo določil šele dobre štiri mesece kasneje.[39] Potekale so od novega križa sv. Lenarta pod trgom ob cesti, od tod do cerkve sv. Lenarta na hribu, dalje od te cerkve do Starega trga do gornje ceste in do studenca na oni strani Gorice in dalje do studenca pri farovžu, od tod pa do hrasta, ki je stal v Kosici, kjer so bile farovške njive in travniki.

V urbarju deželnoknežje posesti v uradu Višnja gora iz leta 1460 so navedeni tudi dohodki, ki jih je plačeval trg Višnja gora: letni običajni davek 12 funtov in 64 šilingov, tudi za pet kmetij, ki jih imajo za gmajno. Za 51 domcev (hofstett) so plačevali hišni davek (hofzins) po 21 pfen. in en četrt od vsakega v skupni višini 4 funte pfen., 3 šilinge in 27 pfenigov. Naj omenimo, da je trg Litija imel takrat 30 domcev, trg Št.Vid pa 16.[40]

Isti dan leta 1461, ko je cesar Friderik III. Višnjancem podelil pravico voliti trškega sodnika, jim je z drugo listino podelil v zakup tudi mitnico v Višnji gori, razen dohodkov od mitnine v Suhi krajini, ki so se do takrat pobirali v Višnjo goro, a jih odslej ima Žužemberk. Za zakup mitnice so Višnjani plačevali letno 110 funtov pfen.[41] Malo kasneje jim je podaljšal zakup deželske in trške mitnice še za eno leto.[42] Čisti dohodek od tega zakupa je že takrat pa tudi kasneje predstavljal glavni dohodek trga oziroma kasneje mesta, ker je bila ta mitnina še dolga leta v njihovem zakupu.[43] Leta 1469 je cesar naročil višnjegorskemu oskrbniku, naj ne ščiti tistih, ki se skušajo izmuzniti mimo višnjegorske mitnice in naj Višnjanom pusti zapleniti blago takih kršiteljev.[44]

Ker so turški vpadi v naše kraje preko Dolenjske in mimo Višnje gore od šestdesetih let 15. stoletja postajali čedalje hujši in pogostejši, trg na prostoru današnjega Starega trga pa tem napadom preveč izpostav-

ljen in nezavarovan - omenja se, da so Turki ob enem takih napadov požgali in opustošili cerkev sv. Marije v Starem trgu[45] - je zelo verjetno, da so se že v tem času začeli Višnjani seliti na višje in za zavarovanje prikladnejše mesto na bližnjem griču. Na to bi kazala tudi prva omemba Starega trga že leta 1461 ob podelitvi trškega pomirja,[46] torej še pred ustanovitvijo oziroma preselitvijo Višnje gore, ki se omenja ob povzdigu v mesto leta 1478. Imenovanje Stari trg za naselje po navadi kaže, da je v bližini že nastala nova naselbina[47] - to pa v našem primeru lahko pomeni le, da je že 1461 začela nastajati nova Višnja gora na današnjem mestu. Tako predstavlja povzdig tedanjega trga v mesto leta 1478 le formalno priznanje že nastalega stanja.

V listini, izdani v Gradcu dne 9. julija 1478, pravi cesar Friderik III., da so se sodnik, svet in tržani Višnje gore po njegovem naročilu namenili zgraditi višnjegorski trg na drugem kraju, ga utrditi in povzdigniti v mesto. Ker pa tega z lastnimi silami in sredstvi ne zmorejo, jim v pomoč dovoli: 1. pobirati od vsakega tovornega konja, ki gre tod skozi ali pride na tedenski sejem, mitnino v višini enega pfeniga, kar vse naj se porabi za dvig mesta in gradnjo obzidja; 2. trije letni sejmi v Št.Vidu pri Stični naj se odslej prenesejo v Višnjo goro z vsemi pravicami in svoboščinami; 3. kar prineso živil v mesto, naj bo to vino, žito, ribe, divjačina in drugo, naj pusti cesarski oskrbnik v Višnji gori pri miru in jim tega ne jemlje; 4. ljudi, ki se naselijo v mestu, naj bodo to podložniki kogar koli, nima nihče pravice zahtevati nazaj. Na koncu listine naroča višnjegorskemu oskrbniku, da ščiti Višnjane pri teh milostih in svoboščinah ter v dodatnem stavku omeji pobiranje mitnine iz prve točke le do nadaljnjega oz. do njegovega preklica, pač do tedaj, ko bi bilo mesto že zgrajeno in utrjeno.[48]

Vprašljivo je, če ta listina, ki se jo splošno šteje za ustanovitveno listino mesta, to v resnici je. Že Zwitter je v svoji disertaciji o kranjskih mestih ugotovil, da pravzaprav ustanovitveni privilegij Višnje gore sploh ni ohranjen, saj manjka v listini od 9. julija 1478 poleg določb o sodniku,svetu, mestnem pravu tudi značilna formula, s katero povzdigne cesar kot deželni knez na Kranjskem dotedanji trg v mesto; ta formula je navedena leto prej pri Kočevju in Ložu.[49] Razen tega manjka izjava o podelitvi mestnega grba ali vsaj potrditev starega trškega.

Kakor koli že, namen teh privilegijev je jasen: z odobreno mitnino in prenosom letnih sejmov bi se dvignili mestni dohodki, s tem pa bi bilo omogočeno zidanje obzidja in drugih utrditvenih naprav. Člen o živilih je bil izdan v korist okoliških kmetov, ki so pred Turki spravljali živila v mesto; še v 16. in 17. stoletju se omenjajo njihove shrambe ob notranji strani mestnega obzidja. Povečanju obrambne moči je posvečen zadnji člen o naseljevanju v mesto, kar naj bi omogočilo čimvečji dotok

novih prebivalcev s podeželja in s tem večjo obrambno moč novega utrjenega mesta.

Vendar še sto let kasneje Višnja gora toži, da deželni stanovi kranjski ne dovoljujejo naseljevanja kmetov v njihovo mesto.[50] Da je število za obrambo sposobnega meščanstva le počasi naraščalo, kaže tudi že listina Friderika III. iz 1480, v kateri cesar naroča Višnjanom, da za obrambo mesta najamejo in vzdržujejo določeno število vojakov-najemnikov.[51]

Letni sejmi iz listine v letu 1478 so bili sto let kasneje še vedno v Št.Vidu pri Stični - Višnjani so smeli na teh sejmih pobirati le mitnino - in torej niso bili preneseni v Višnjo goro, čeprav je cesar to višnjegorskemu gradiščanu oz. oskrbniku še posebej naročil.

Poleg zgoraj omenjenih privilegijskih pravic je Friderik III. Višnji gori še posebej dovolil za gradnjo in utrjevanje mesta sekati potrebni gradbeni les v cesarskih gozdovih,[52] s tretjo listino, izdano isti dan, pa jih je za eno leto oprostil letnega davka v višini 160 funtov pfen.; ta denar naj uporabijo za gradnjo, a tudi samo krijejo del stroškov.[53]

Pri mitnini so meščanom nagajali tudi podložniki prelatov in plemstva, ki so prihajali na tedenske sejme v Višnjo goro, niso pa hoteli plačevati nove mitnine, češ da so je oproščeni, o čemer pa niso imeli nič pismenega. Takim je cesar naročil, naj mitnino plačujejo, razen če imajo pismeno oprostitev.[54] Leta 1493 je Hans Lenghaimer samovoljno začel pobirati mestno mitnino. Na pritožbo sodnika in sveta mu je zato kralj Maksimiljan I. naročil, da naj pusti mitnino Višnjanom in jim povrne medtem pobrano mitnino.[55]

Že v 15. stoletju je bilo gospodarsko življenje dokaj razvito. Zaradi zelo ugodne prometne lege je zlasti uspevala trgovina - ne samo v obliki menjave med trgom oz. mestom in podeželjem, temveč tudi taka na večje razdalje. Tako se že leta 1437 omenja na Reki neki "Nicolaus Ungarus habitator Visigne gore", ki je tam nakupoval olje; to je obenem tudi najstarejša doslej znana omemba slovenskega imena mesta.[56]

Obrti so uspevale v zvezi s tedenskim sejmom, ko je cvetela menjava med vaščani in kmeti iz bližnje okolice. Od obrti so bile v Višnji gori močneje razvite kovaška in nožarska ter čevljarska obrt. Število kovačev in nožarjev je v začetku 16. stoletja že toliko narastlo, da so ti leta 1512 ustanovili svoj ceh, ki naj bi varoval njihove koristi. Pogoj za sprejem med mojstre je bil, da je bil kandidat poročen, podložen višnjegorskemu sodniku in da je bil v enem letu sprejet med meščane. Cehovski mojstri so morali letno vsaj dvakrat pregledati vse kovačnice in ognjišča zaradi požarne varnosti. Tuji kovači in nožarji niso smeli v mestu

prodajati železo, žeblje, rovnice, kose in nože, razen na letnem sejmu in še takrat le na veliko meščanom, da so ti potem trgovali dalje.[57]

Najbolj razgibano obdobje v zgodovini mesta Višnje gore je bilo nedvomno 16. stoletje. Razen zaradi pogostih turških napadov, ki so ogrožali mesto, je Višnja gora dosti trpela tudi ob velikem kmečkem uporu leta 1515. Okoliški kmetje so takrat kar prepovedali pobiranje mostne mitnine v Višnji gori; zato se od 9. junija do 25. julija ni pobirala, čeprav je po tožbi Višnjanov mestni sodnik moral tudi za ta čas plačevati zakupnino. V takratni pritožbi na kranjske deželne stanove so prosili, da bi se smeli rokodelci s podeželja prosto naseljevati v mestu, v bližnji okolici mesta pa naj bi prepovedali gostilne in krčme, ki škodijo mestu. Dalje je stiški opat prepovedal mestnim kovačem žgati oglje v mestnem gozdu, kot so to vedno delali. Meščanu kovaču Ahacu je celo dal zapleniti šest voz oglja. Za časa upora poleti 1515 je cesarska vojska zaplenila žito, ki so ga kmetje shranili v mestu za svoje potrebe, in oropala kmete drugih živil v vrednosti 300 gld, za kar so kmetje kasneje tožili mesto.[58]

Julija 1528 so Turki oblegali mesto, sicer zaman, zato pa so tem bolj divjali po okolici.[59] Zato je moralo mesto neprestano popravljati obzidje in dvoje mestnih vrat - spodnja in zgornja - pred katerimi sta bila dvižna mostova. V mestu sta bila dva javna vodnjaka, cisterni, v kateri se je stekala voda iz strešnih žlebov na obzidju. V enem od stolpov je bila mestna orožarna. Imeli so tudi svoje kopališče in padarja pa tudi šolmoštra, ki je bil večinoma obenem tudi mestni pisar. V letih 1552-1553 so cesto skozi mesto tlakovali s kamni, dobljenimi v mestnem kamnolomu. Zlasti veliko stroškov je zahtevalo vzdrževanje obzidja, kritega s skodlami. Poleg dveh glavnih mestnih vrat so bila še t.i. "mala vrata" v obzidju. Za uro, ki je bila verjetno na cerkvi, je skrbel posebej od mesta za ta opravek plačani urar. Na mestni hiši ali komunu je bila pritrjena oglasna deska, na trgu pa je bil med drugim razstavljen tudi vzorec javne mere za platno. Šola je bila v enem od mestnih stolpov, od njene opreme se v mestnih računih omenjajo mize, klopi; okna pa so bila večkrat razbita.[60]

Glavni dohodki so bili letni sejmi, na katere so prišli ljudje tudi iz bolj oddaljenih krajev. Mesto je ob semanjih dneh postavilo na mestna vrata še po enega dodatnega čuvaja. Ker prenos treh sejmov iz Št.Vida pri Stični - obljubljeni so bili v privilegiju iz 1478 - ni bil dejansko nikdar izveden, je cesar Maksimiljan I. leta 1514 dovolil nov letni sejem v mestu na nedeljo po rešnjem telesu. Vsi obiskovalci tega sejma so bili oproščeni mitnin, carin, naklad in drugih dajatev.[61] Leta 1521 je nadvojvoda Ferdinand potrdil mestne privilegije, mestno lastnino petih kmetij pred mestom in prosto volitev mestnega sodnika.[62]

"Ker mesto nima nobenih posebnih dohodkov," kot pravi listina cesarja Ferdinanda I. iz leta 1558, je le-ta Višnji gori k dvema letnima sejmoma podelil še pravico do tretjega na dan sv. Volbenka, t.j. 31. oktobra.[63] Leta 1567 so Višnjani prosili za prestavitev tedenskega sejma z nedelje na četrtek, pet let kasneje je dekret nadvojvode Karla sploh prepovedal tedenske sejme na nedeljo zaradi motenja bogoslužja.[64] Leta 1599 je mesto dobilo pravico do sejma na dan sv. Ane,[65] l. 1742 jim je Marija Terezija potrdila tri letne sejme in tedenskega na nedeljo.[66] Cesar Jožef II. je 1782 tedenski sejem prestavil od nedelje na petek.[67] Po zadnjem mestnem privilegiju iz leta 1843 je Višnja gora imela pravico kar do osmih letnih ali živinskih sejmov.[68]

Dohodki mesta v 16. stoletju so dotekali predvsem od mitnic, ki so bile v mestu samem in še v Trebnji gorici, Črnelem, na Muljavi, v Leskovcu, Zaforštniku, Litiji; dalje od mostnine ter zakupnine za žitno in solno mero, kajti vse na sejmih prodane količine teh dveh živil so morali izmeriti uradni "merčuni", ki so seveda zato pobirali posebno pristojbino. Vendar pa je bilo vse to premalo za vedno rastoče izdatke. Mesto je začelo propadati, prebivalci so se odseljevali, davčna obveznost mesta pa je kljub temu ostajala ista. Zato od druge polovice 16. stoletja srečujemo številne, celo vsakoletne tožbe in pritožbe Višnjanov deželnim stanovom in deželnemu knezu. Leta 1574 so valili krivdo na letne sejme v Št.Vidu, ki še vedno niso bili preneseni v Višnjo goro. Na drugi strani sta jim Žužemberk in Mokronog močno konkurirala pri tedenskih sejmih.[69]

Leta 1573 so prosili za denar za popravilo obzidja, vrat in stolpov in za dodelitev municije, pušk, smodnika in svinca za boljšo obrambo pred Turki, ker sami zaradi slabih letin, visokih davkov, konkurence podeželskih obrtnikov nimajo sredstev. Prebivalcev je vedno manj, leta 1569 je zaradi slabih razmer v mestu mnogo meščanov z ženami in otroki zapustilo mesto.[70] Leta 1579 tožijo, da je podeljeno mestno oz. še trško pomirje premajhno. Zunaj njega je ostalo okoli 70 hiš, ki naj bi prišle pod mesto in mestno jurisdikcijo.[71]

Leta 1599 so dobili pravico do vsakoletne meščanske strelske prireditve. nagrade za najboljše strelce so bile bale platna, ki jih je po nalogu deželnega kneza plačeval kranjski vicedom.[72]

Isto leto so se ponovno pritožili proti previsoko odmerjenim davkom, vojaštvu, ki v mestu pobere, kar hoče, plača pa nič, proti tedenskemu sejmu v Žužemberku in Mokronogu. Mesto je obubožano, mestno obzidje propada, veliko zemljišč je neobdelanih, pri trgovini jim škoduje plemstvo in duhovščina, ki trguje, a ne plačuje nobenih mitnin, ker jih je oproščena, tedenski sejmi propadajo, polja in njive meščanov pa so premajhne za preživljanje.[73]

3. Višnja gora leta 1936 (razglednica)

4. Višnja gora okoli leta 1965 (razglednica)

V ohranjenem mestnem davčnem registru iz let 1605-1606 se omenjajo hiše na trgu, v "gasi", v spodnji "gasi", na hribčku, dalje tri mesarske stojnice na trgu, dve žitni kašči. Jurij Ponikvar, izdelovalec smodnika, je imel mlin za smodnik in stope v gmajni v Trsteniku.[74] Tri leta kasneje se omenja, da je bilo v mestu vseh meščanov le še okoli 40, obljudenih hiš pa samo okoli 30.[75]

Novembra 1631 in ponovno junija 1632 je prišel v Višnjo goro rentni mojster s pomočniki; zaplenil in zapečatil je mnogo hiš zaradi neplačanih davčnih zaostankov.[76]

Iz konca 17. stoletja nam je ohranjena podoba in opis Višnje gore v Valvasorjevem delu Slava vojvodine Kranjske.[77] O mestu piše, da je bilo pred časi mično in snažno, imelo je lepe hiše, sedaj pa je popolnoma pokvarjeno in vidi se veliko opuščenih in razpadlih hiš, še zlasti ker je v mestu pogosto gorelo.

Iz poročila mesta okoli 1700 je res razvidno, da je bilo že pred leti 30 hiš porušenih, sedaj pa jih je 53 delno porušenih, delno pa naseljenih z reveži. Sami trdijo, da je mesto videti kot revna vas. Imajo 6747 fl. davčnih zaostankov, ne morejo pa dati niti 100 fl. Vsega je kriva po njihovem mnenju podeželska trgovina, ki že 40 let močno cvete in jim odjeda kruh. V Št. Vidu imajo 5 letnih sejmov, v Žužemberku kar 11, sami pa nobenega. Obrt zamira, čevljarski ceh je čisto propadel, čevljarji in usnjarji so se preselili v Žužemberk. Isto je s kovaškim cehom, saj je kovačev povsod po vaseh dosti. Včasih so štiri cerkve: Marijina v Starem trgu, sv. Egidija kot farna cerkev ter kapeli sv. Lenarta in sv. Ane imele okoli 20 njiv in travnikov, sedaj je ostal komaj še del tega. Mesto je tako obubožano, da ne more namestiti niti mestnega pisarja ali šolmoštra.[78]

Zato nas ne preseneča odgovor Višnjanov na vprašanja kranjskega viceđoma iz 1710, ki je v skladu z novimi merkantilističnimi idejami povpraševal kranjska mesta, kaj izvažajo in uvažajo, ali imajo manufakture in če kupujejo angleško in holandsko blago. Višnjani so namreč odgovorili, da ne vedo nič o takem blagu in da nimajo kaj kupovati ali prodajati - pač še čisto v duhu srednjeveških nazorov.[79]

Leta 1714 meščani ponovno tožijo nad visokimi davki, slabimi letinami, konkurenco pri trgovanju kmetov in fevdalcev, kar vse ima po njihovem mnenju za posledico, da je v mestu ena tretjina hiš opuščenih, druge pa so v slabem stanju oziroma le še lesene kajže, mestno obzidje pa v razsulu. Razen mestnega sodnika ni menda znal noben meščan brati ali pisati.[80]

Leta 1735 je bila Višnja gora dolžna pri davkih za Novim mestom največ od vseh mest na Kranjskem.[81]

Vendar pa nova doba le ni šla čisto mimo mesta. Ker je do l. 1737 vsak meščan sodeloval pri volitvi sodnika, vsak kandidat pa je moral dati za pijačo, je tako marsikateri od teh zašel baje z ženo in otroki v revščino. Zato so Višnjani predlagali, naj odslej šteje notranji svet 12, zunanji pa 6 članov, meščane pa predstavlja 18-članska občina in vsi naj odslej volijo sodnika.[82]

Razen tega se je počasi začel tudi gospodarski napredek. Okoli leta 1750 je v Višnji gori delovala Bogatajeva manufaktura svilenih nogavic. Leta 1772 so bili lastniki te Višnjegorske nogavične tovarne (Wexelberger Strümpffabrique) Matija Bartolotti, Jožef Desselbrunner, znani ljubljanski trgovec in podjetnik, ter Višnjan Leopold Petz. Istega leta je Bartolotti odkupil oba druga deleža ter tako sam postal lastnik.[83] Njegova manufaktura je obratovala vsaj še 1789. leta. Ob Laudonovi zmagi v Beogradu je Bartolotti 1789 namreč svečano razsvetlil svojo tovarno in povabil sosede.[84]

Leta 1766 je imelo mesto Višnja gora okoli 200 prebivalcev, cela fara pa okoli 2000.[85]

Po propadu manufakture nogavic konec 18. stoletja se tudi v naslednjem 19. stoletju ni mogla v mestu razviti nobena prava industrija, ki bi edina mogla zagotoviti rast mesta. Višnja gora je obdržala svojo funkcijo le še kot upravno središče, t.j. kot sedež sodnega okraja. Tudi železniška proga Ljubljana-Novo mesto, ki je bila 1894 speljana skozi Višnjo goro, ni poživila gospodarskega življenja. V stari Jugoslaviji je Višnja gora z okolico slovela kot pomembno zimsko-športno središče.[86]

Opombe in viri:

1. S.Gabrovec, Najstarejša zgodovina Dolenjske, Novo mesto 1956, priložena karta najdišč. - Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana, 1975, str. 205-206.
2. Gabrovec, o.d., str. 17.
3. Gabrovec, o.d., str. 22.
4. Gabrovec, o.d., priložena karta; Arheološka najdišča Slovenije, str. 205.

5. M.Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 50-51. - isti, Kolonizacija in populacija v Družbeni in gospodarski zgodovini Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I. zvezek, Ljubljana 1970, str. 71, 79. - isti, rokopis o kolonizaciji v prostoru Stična - Višnja gora, zapuščina v Zgod. inštitutu Milka Kosa pri SAZU, fasc. 10.
6. M.Kos, Stari trg in sorodna krajevna imena, Geografski vestnik 5/6, 1930, str. 163.
7. M.Kos, Zgodovina Slovencev, str. 258-259.
8. ravno tam, str. 276.
9. ravno tam, str. 279.
10. ravno tam, str. 302.
11. Listina 1307, VIII.19. obj. v MMVK 18, 1905, 131-132.
12. Arheološka najdišča Slovenije, str. 205.
13. Listina iz 1294, V.19. regest Jože M.Grebenc, Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija leta 1135, Stična 1973, str. 42, št. 95; priče po Fidler-Wendt, Austria Sacra IV. del, 7. zvezek, str. 377; L.Hauptmann, Erläuterungen, 472.
14. "Chunelin der do purchgrave was ze Wihselberch" v listini 1297, I. 5. s.l. v Haus-, Hof-und Staatsarchiv na Dunaju. Isti se omenja tudi 1303, V.11.Žužemberk (listina ravno tam) kot "Chuonelinus de Weyxilberch" in še v kasnejših virih.
15. Valvasor, Ehre, XI, str. 629.
16. ravno tam, XI, str. 27.
17. Listine 1343, V.29. Dunaj., (HHStA), 1365, XII.13. Dunaj (Arhiv SR Slovenije, Zbirka listin) in 1386, IV.27. Dunaj. (HHStA).
18. Listina 1500, IX.18. v HHStA na Dunaju, 1507, I.22. Innsbruck, kopija v AS; J.Žontar, Zgodovina Kranja, str. 33.
19. Protokoli vicedomskega sodišča 1581-1852, fol. 432 v AS.
20. Valvasor XI, str. 629; Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, str. 331.
21. Dohodki in izdatki deželnoknežje posesti na Kranjskem iz let 1437-1439 in 1445-1447, fol. 17, nekoč Landesregierungsarchiv Innsbruck, sedaj Arhiv SR Slovenije. - Urbar za deželnoknežjo posest v uradu Višnja gora, 1460, ravno tam.
22. M. Kos, Stari trg..., str. 163.
23. M.Kos, Zgodovina Slovencev, str. 241.

24. F.Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, 1929, str. 14.
25. A.Melik, O mestih in trgih na Slovenskem, Glasnik Muzej.društva za Slovenijo 20, 1939, str. 340; isti, Rast naših mest v novi dobi, 1964, str. 79.
26. kot pod opombo 21, fol. 17'.
27. Listina 1443, V.23., kopija iz 1504-1507 v AS, Collectanea I, fasc. 3: listina 1449, I.31 v AS.
28. Melly E., Beitraege zur Siegelkunde des Mittelalters, 1846, str. 111.
29. A.Dimitz, Ueber Archive und Siegel der Städte und Märkte in Krain, Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst-und historischen Denkmäler, 12, 1886, str. CLVIII; slika ravno tam 14, 1888, str. 275, 290.
30. Mestni računi 1557-1558 v Arhivu mesta Višnja gora v AS, fasc. 2.
31. B.Otorepec, Grb in pečat mesta Loža, Notranjski listi I, 1977, str. 65.
32. Na prim. na listini 1452, II.1. v AS; Valvasor, Ehre, IX, str. 83.
33. Valvasor, Ehre, IX, str. 121.
34. Valvasor, Opus insignium armorum... 1687-1688, fol.21 v Sveučiliščni biblioteki v Zagrebu, rokopis MR 160.
35. Grbovi Jugoslavije. Kava Hag, (1932), str. 65.
36. Kot opomba 27.
37. Listina 1444, II.4. Ljubljana, vidimus v listini 1493, VIII.11. Ljubljana v AS; regest v MMVK 11, 1898, str. 66.
38. Listina 1461, V.30. Gradec, orig. pergament v Arhivu SR Slovenije; vidimus v listini 1493, VIII.11. Ljubljana v AS.
39. Listina 1461, X.6. Gradec, najstarejši prepis v HHStA na Dunaju, rokopis B 533, fol. 137-137'; regest v MMVK 11, 1898, str. 66-67, Archiv f.Kunde österr.Geschichts-Quellen 10, 1853, str. 380, št.525.
40. Urbar za deželnoknežjo posest v uradu Višnja gora, 1460, nekoč v Landesregierungsarchiv Innsbruck, sedaj AS, fol. 32.
41. Listina 1461. V.30. Gradec, kopija 16. stol. v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, Innerösterr.Herschaften, Weixelberg, Nr.6.
42. Listina 1461, VII.18. v AS.
43. Listina 1468, IX.24. Gradec, kopija 16.stol. v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, Innerösterr.Herschaften, Weixelberg, Nr.7.

44. Listina 1469, III.8. Judenburg, kopija 16. stol. ravno tam, št. 8.
45. Protokol iz 1504-1507 v AS, Collectanea I, fasc. 3, fol. 47.
46. Kot opomba 39.
47. M.Kos, Stari trg in sorodna krajevna imena, str. 163.
48. Listina 1478, VII.9. Gradec, objavljena v IMK 4, 1894, str. 30-32; reg. MMVK 11, 1898, str. 67; obj. Chmel, Monumenta Habsburgica II/1, str. 915, št. 1262.
49. F.Zwitter, o.d., str. 3, 15.
50. AS, Vicedomski arhiv fasc. 145.
51. Listina 1480, VI.22. Dunaj; regest objavil A.Dimitz kot v opombi 29, str. CLVIII.
52. Listina 1478, VII.9. Gradec, objavljena v Monumenta Habsburgica II/1, str. 916, št. 1264; prim. F.Zwitter o.d., str. 15.
53. Listina 1478 VII.9. Gradec, objavljena v Monumenta Habsburgica II/1, str. 916, št. 1265; prim. F.Zwitter o.d., str. 15
54. Listina 1491, I.29. Linz, kopija 16. stol. v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, Innerösterr.Herschaften, Weixelberg, Nr. 9.
55. Listina 1493, december 18. Dunaj, kopija 16. stol., ravno tam, št. 10.
56. S.Gigante, Libri del Cancelliere, vol. I (1437-1444), str. 38. (Monumenti di storia fiumana II).
57. Listina 1512, XI.1. Ljubljana, prepis v AS, Ceh.A XV.
58. Pritožbe Višnje gore iz 1515-1516 v AS, Vicedomski arhiv fas. 145, str. 12.
59. S.Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, GMDS 25, 1943, str. 48 sl.
60. Mestni računi 16. stol. v Arhivu mesta Višnja gora v AS, fasc. 2.
62. Listina 1521, XI.20. Gradec, orig.perg. v AS.
63. Listina 1558. VI.20. Dunaj, orig.perg. v AS.
64. Akt 1567, IV.4. v AS, Vicedomski arhiv fasc. 145.
65. Listina 1599, V.20. Gradec, orig.perg. v AS.
66. Listina 1742, IX.12. Dunaj v Arhivu mesta Višnja gora v AS.
67. Listina 1782, IX.11. Dunaj, ravno tam.
68. Listina 1843, VIII.13. Dunaj, ravno tam.

69. AS, Vicedomski arhiv fasc. 145.
70. Pritožba od 1573, III.1. ravno tam.
71. Dopis od 1579, XI.28., ravno tam.
72. Listina 1599, V.20. Gradec, reg. A.Dimitz kot v op. 29.
73. Pritožba iz ok. 1599 v AS, Viced.arhiv fasc. 145.
74. AS, Vicedomski arhiv fasc.145.
75. Dopis iz 1609, ravno tam.
76. Mestni računi 1631-1632 v Arhivu mesta Višnja gora v AS.
77. Valvasor, Ehre, XI, 627-629.
78. Pritožbe iz ok. 1700 v AS, Viced.arh. fasc. 145.
79. AS, Viced.arhiv fasc. 97; J.Žontar, Zgodovina Kranja, 222.
80. Pritožba od 1714, IX.10. objavil K.Črnologar v MMVK 12, 1899, str. 188-192.
81. J.Žontar, o.d., str. 253.
82. Dopis od 1737, VII.29. v AS, Viced.arh. fasc. 145.
83. J.Žontar, Zgodovina Kranja, str. 253; Mestni arhiv Ljubljana, cod. I/112 - 1773, fol. 5'-6'.
84. P.Radics, Laudon und das Land Krain, v Schumi, Archiv für Heimatskunde II, 1884/87, str. 50.
85. Akt 1766, II.4. v Nadškof. arhivu v Ljubljani, fasc. Višnja gora.
86. Krajevni leksikon Dravske banovine, 330-331.

KRATICE:

AS = Arhiv SR Slovenije v Ljubljani
HHStA = Haus-, Hof-und Staatsarchiv na Dunaju
MMVK = Mittheilungen des Musealvereines für Krain
IMK = Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko

NEKAJ LITERATURE O ZGODOVINI VIŠNJE GORE:

Valvasor J.W., Die Ehre des Herzogtums Krain I, 188; II, 178; V, 241; VI, 352; VIII, 831, XI, 627-629.

Zur Geschichte der Stadt Weichselburg, Carniolia 1839, 145.

J.Parapat, Gospodje Višnjegorski, Vestnik, znan.priloga Zore, I.tečaj 1873, Maribor.

J.E.Mauring, Utemeljitev mesta Višnje gore, IMK 4, 1894, 30-32.

K.Črnologar, Die Protestanten zu Weichselburg, MMVK 8, 1895, 123.

" Die Handwerks-Zünfte zu Weichselburg, MMVK 10, 1897, 95-100.

" Aus dem Weichselburger Archive, 1552-1781, MMVK 10, 1897.

" Aus dem Weichselburger Stadtarchive, MMVK 11, 1898, 66-76., 12, 1899, 186-192.

" Aus den Schriften der Schuhmacher-Zunft der Stadt Weichselburg, MMVK 11, 1898, 16-18.

" Die Schmiedezunft in Weichselburg, MMVK 12, 1899, 47-51.

F.Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Lj. 1929.

L.Hauptmann, Erläuterungen zum Hist.Atlas IV/2, 472.

" Grofovi Višnjegorski. Rad Jug.Akad. 250, 1935.

M.Kos, Stari trg in sorodna krajevna imena, Geogr.Vestnik 5/6, 1930, 163.

Krajevni leksikon Dravske banovine, Lj. 1937, str. 329-331.

A.Melik, O mestih in trgih na Slovenskem, Glasnik Muzej.društva za Slovenijo 20, 1939, 340.

M.Mikuž, Vrsta stiških opatov, Lj. 1941.

" Topografija stiške zemlje, Lj. 1946.

S.Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, Glasnik Muzej.društva za Slovenijo, 25, 1943.

D.Komelj, Srednjeveška grajska arhitektura na Dolenjskem, Zbornik za umet.zgodovino N.V. 1, 1951, 47.

S.Gabrovec, Najstarejša zgodovina Dolenjske, 1956.

A.Melik, Rast naših mest v novi dobi, Lj. 1964.

Jože M.Grebenc, Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija leta 1135, Stična 1973.

Krajevni leksikon Slovenije II., 1971, 160-161.

Arheološka najdišča Slovenije, Lj. 1975.

BOJ ZA DOLENJSKE ŽELEZNICE

Ivan Mohorič

Boj za dolenjske železnice je trajal celih 30 let. Začel se je nekako s spomenico trgovske in obrtniške zbornice v Ljubljani z dne 28. oktobra 1864. Vzpodbudil jo je poziv trgovinskega ministrstva na Dunaju z dne 18. avgusta 1864, v katerem je ministrstvo povabilo gospodarske kroge na Kranjskem ki jih je predstavljala takratna ljubljanska trgovska in obrtniška zbornica, da podajo mnenje k načrtu gradbenega programa za izpopolnitev železniškega omrežja. Zbornica je na več sejah razpravljala o načrtu, ki ga je poslalo ministrstvo in v katerem je bila vsebovana samo železniška zveza iz Beljaka skozi Ljubljano do Siska in od Pivke do Reke ter iz Karlovca do Siska. V svoji izjavi, ki jo je odobrila plenarna seja zbornice, z dne 28. oktobra 1864 je poudarila predvsem potrebo, da bi se gradila železnica iz Ljubljane do Grosupljega, Žužemberka, Dvora in Dolenjskih Toplic na Črnomelj ter dalje do Karlovca. Trgovec Jože Bleiweis, brat dr. Janeza Bleiweisa, je utemeljil, da v terenskem pogledu pri tej zvezi ne bi bilo nepremostljivih težav, da pa bi omogočila, da se nanjo priključi železarna na Dvoru pri Žužemberku in železarna v Gradcu v Beli krajini; ti dve bi lahko potem ceneje nabavljali železovo rudo, oglje in premog ter prevažali svoje izdelke. Jože Bleiweis je opozoril na premogovne zaklade, ki so jih bili odkrili pri Črnomlju, na bogate gozdove in obilo sadja ter na poljske pridelke za izvoz. Izrazil je tudi željo, naj bi se z novo progo, ki so jo nameravali graditi iz Karlovca skozi Gorski kotar na Reko, čimbolj približali Metliki in Črnomlju ter naj bi jo gradili vzdolž Kolpe, da bi olajšala Beli krajini zvezo z morjem.

Trgovska zbornica je za trdno mislila, da bo prepričljivost in tehtnost gospodarskih razlogov upoštevana in da bodo zbornični predlogi sprejeti v uradni gradbeni program. Zato je bila nemalo razočarana, ko je bil objavljen uradni program železniškega omrežja, v katerem razen železnice od Pivke do Reke na slovenskih tleh ni bilo nobene druge proge. Objavljeni program je imel značaj uradnega načrta, po katerem so se izdajale gradbene koncesije, ki so imele prednost pred drugimi predlogi in zahtevami.

Kranjski gospodarski in politični krogi so se šele tedaj polagoma zavedli kritičnega položaja, da bo namreč izredno težavno v dani situaciji uveljaviti kakršnokoli novo zahtevo. Zato je zbornica dala pobudo za ustanovitev mešanega akcijskega odbora, v katerem bi bili poleg

zborničnih delegatov tudi predstavniki deželnega odbora, ljubljanskega mesta in kmetijske družbe. V odboru so bili poleg zborničnega svetnika V.C. Supana tudi ljubljanski župan dr. E.H. Costa in državni poslanec dr. Lovro Toman. Vse globlje so občutili, da prometni problem Slovenije s tranzitno progo Južne železnice ni rešen in da manjka nujna železniška zveza za tranzitni promet s severa na jug.

Živahna gradbena aktivnost v sosednjih pokrajinah je spodbujala kranjske politike in gospodarje, da bi izkoristili dobo gospodarskega razcveta za pridobitev nove železniške zveze čez Dolenjsko do Karlovca. Medtem so zvedeli, da ima južna železnica v svojih privilegijih pravico, da odloča o priključkih na njene proge in da na Kranjskem ni nikjer dovolj razpoložljivega denarja, da bi mogli sami pričeti z gradnjo. Vendar vse to ni omajalo akcijskega odbora, da ne bi zaprosil za podelitev gradbenega dovoljenja in da ne bi sestavil spomenico o načrtu centralnih ilirskih železnic za izpopolnitev železniškega omrežja za zveze s severa na jug, v Dalmacijo in do reškega pristanišča.

V načrtu centralnih ilirskih železnic je bila za Dolenjsko predvidena proga iz Ljubljane čez Lavrico, Šmarje in Blato do Višnje gore, dalje od Hudega preko Zagradca in Žužemberka do Dvora, Soteske ter nato do Vrčic na Tančo goro, Črnomelj, Krasinec, Ribnik in preko Tomažnice na Karlovec. Glavna proga bi imela dva odcepa, in sicer enega pred Vrčicami prek Planine pri Črnomlju in Rajhenava v Kočevje, druga pa od Tanče gore prek Vinice in Zdihovega na Severin na Kolpi ter dalje na Josipdol v Dalmacijo. Za progo med Hudim in Vrčicami so izdelali alternativni načrt čez Radohovo vas, Veliko Loko, Trebnje in Mirno peč do Novega mesta in od tod prek Uršnih sel in Rožnega dola na Vrčice. Proga preko Trebnjega bi bila dolga 19,6, preko Soteske pa 18,3 milje, odcep od Tanče gore proti Ogulinu 6,81, od Vrčic v Kočevje pa 4,83 milj.

Zanimivo pri tem načrtu je bilo to, da so zamišljali zvezo s Kočevjem šele od Vrčic na Gorjancih, čeravno je Kočevje že tedaj imelo precej industrije in tudi premogovnik je bil že odprt. V letih 1866 in 1868 se je nato tudi kranjski deželni zbor zavzel za uresničitev dolenjskih železnic in sprejel dve resoluciji za dolenjske proge.

Medtem se je bilo dr. Lovro Tomanu posrečilo, da je v parlamentu dosegel sprejetje zakona o gorenjski progi med Ljubljano in Trbižem. Ta uspeh akcijskemu odboru v Ljubljani ni dal miru. Za graditev dolenjskih železnic so se zavzemale tri skupine. Na eni strani je bil Costov konzorcij, poleg njega pa kot glavni udeleženec lastnik kočevskih gozdov in fužin na Dvoru knez Auersperg, ki je bil v zvezi z vplivnim poslancem dr. Tomanom dal izdelati načrte za dolenjske železnice po svoji zamisli in v okviru lastnih koristi.

Na tretji strani pa se je pojavila skontna družba in splošno gradbeno podjetje F.C.Wilkens & Co., ki je napravila zopet svoje načrte in zaprosila za prednostno koncesijo. Prednostne koncesije so bile podeljene vsem trem skupinam, medtem pa je vlada leta 1869 umaknila svoj predlog, vendar je z dopisom z dne 8. julija 1869 izjavila kranjskemu deželnemu odboru, da vztraja pri svojem sklepu, da se zgradijo dolenjske železnice.

Na plenarni seji trgovske zbornice dne 8. aprila 1869 je predsednik V.C.Supan poročal, da je trasiranje proge iz Ljubljane do Karlovca, ki se je začelo 10. julija 1869, tako napredovalo, da je dr. Toman v imenu odbora 10. januarja 1869 lahko predložil ministrstvu podrobne načrte; načrte za progo iz Črnomlja do Josipdola so še izdelovali, a naj bi bili tudi v najkrajšem času končani in predloženi ministrstvu. Trgovinska zbornica je nato oba predloga soglasno sprejela in sestavila spomenico, v kateri je poudarila gospodarski pomen predlagane železnice za razvoj Dolenjske. V spomenici je podrobno opisala in ocenila gospodarske vire Dolenjske, njeno rudno in gozdno bogastvo, ki bi ga železnica lahko izkoriščala, predvsem gozdno bogastvo Gorjancev, Kočevskega Roga, Šentjanškega premogovnika in cinkarne, ter konkretno navedla, koliko tovornega blaga bi lahko dala metliška in črnomaljska okolica z železarno v Gradcu.

Na prošnjo vseh treh koncesionarjev je ministrstvo z odločbo št. 16.090 z dne 7. oziroma 27. julija 1872 ukazalo tehnično revizijo projektiranih prog med Ljubljano in Karlovcem.

Tehnično-vojaška komisija se je sestala 8. julija 1872 na južnem kolodvoru. Komisijo je vodil železniški inšpektor Johan Poschacher, vojno ministrstvo je zastopal stotnik Otto Moravetz, deželno vlado svetnik Josip Rot, južno železnico inž . Anton Gurcke in inšpektor Lahen, trgovsko zbornico pa gradbeni svetnik Franc Potočnik. Auerspergov konzorcij je zastopal dr. Viktor pl.Kalina, poznejši deželni glavar, Wilkensovo družbo poslanec Langer pl.Podgoro in dr. Wutcher, Costov konzorcij pa trgovec J.A.Hartman in višji inž . T.Novak. Razprava o načrtih je razgibala vse prebivalstvo v krajih ob nameravanih progah.

Od povsod so prihajale deputacije s spomenicami, v katerih so prebivalci utemeljevali prednosti ene ali druge variante. Odposlanci so se zavedali odločilnosti bitke in skušali z vso vnemo priboriti komisijo na svojo stran. Ko se je sestala komisija na ljubljanskem kolodvoru, je bilo najprej treba rešiti načelno vprašanje priključka dolenjske proge na južno železnico. Ljubljana je imela takrat že dva kolodvora: južnega in enega za gorenjsko progo v Šiški, ker vlaki iz Kamnika niso smeli voziti na glavni kolodvor. Ker južna železnica načelno ni dopustila

direktnega priključka na glavni kolodvor, je bilo treba računati s tem, da bodo tudi dolenjske železnice morale imeti poseben kolodvor. Variante so različno kolodvorsko vprašanje različno reševale. Ker pa je Ljubljana takrat imela še majhen obseg ter je bil prostor na Prulah in za trnovsko cerkvijo ter na MIrju še nezazidan in tudi tobačne tovarne še ni bilo, so načrti predvidevali progo z Rudnika čez Ljubljanico in za mestom proti tivolskemu parku. Toman si je zamišljal, da bi potekale dolenjske proge čez tržaško progo naravnost do šišenske postaje brez povezave z južno železnico; z njo bi se križale za uršilinskim vrtom. Wilkensonov načrt je načrtoval dolenjski kolodvor na mestu današnje Mladike (zdaj vojaška bolnišnica pod Tivolijem), Costov projekt pa je imel dve varianti. Po eni bi potekala dolenjska proga po levem bregu Ljubljanice in bi stal kolodvor nasproti sedanjemu južnemu kolodvoru. Po drugi alternativi pa bi dolenjska proga križala z nadvozom južno železnico in bi zgradili kolodvor na severni strani, nekako na mestu sedanjega gospodarskega razstavišča. Razumljivo je, da je imela spričo teh načrtov komisija težko stališče, ker se je zavedala, da bi vsaka rešitev le še komplicirala nevzdržni položaj ljubljanskega vozlišča.

Ljubljanski župan dr. Dežman se je izrekel za zgraditev kolodvora za Križankami, predstavnik trgovske zbornice za kolodvor na mestu Mladike, tako da bi od Zvezde in izpred Kazine zgradili novo cesto do kolodvora. Šentjakobčani so želeli imeti kolodvor na Prulah ali pa nasproti Zelenemu hribu (Golovec). Vso to razpravo je pretrgal predstavnik vojnega ministrstva, ki je zahteval brezpogojen priključek na južno železnico.

Nato je komisija na terenu obšla načrtovane trase prog. Od Ljubljane do Hudega so imeli vsi trije načrti več ali manj podoben potek trase. Razlike so nastale šele pred Stično, kjer je bilo treba odločiti, ali bo speljana železnica po dolini Temenice do Trebnjega in v Novo mesto ali pa jo usmerijo čez Muljavo in dolino Krke in preko Žužemberka, Dvora in Soteske do Dolenjskih Toplic.

Tu sta si stala nasproti dva nepomirljiva tabora intercicentov. Vnel se je srdit boj, o katerem priča komisijski zapisnik, ki obsega celo knjigo izjav in spomenic krajevnih odborov, občin in skupin interesentov. Odločitev je bila tem težavnejša, ker so za eno kot za drugo skupino govorili tehtni razlogi.

Deputacije iz Temeniške doline z župani so poudarjale večjo kulturno razvitost in gospodarsko donosnost Temeniške doline, predvsem pa to, da bi bili ob sprejetju trase po dolini Krke hudo prizadeti, ker loči Temeniško dolino od Žužemberka slaba in za težje tovore neuporabna cesta preko Dobrniča in jih prav tako visoko hribovje loči od zasavske železnice. Sklicevali so se na rudna polja pri Šentrupertu in Trebnjem,

na premogovnik pri Šentjanžu, kakor tudi na industrijo tavoletov v Mirni, na važnost križišča pri Radohovi vasi ter razvitost vinogradništva, mlinarstva in žagarstva.

Dolino Krke so označevali kot ozko in tesno sotesko, ki drži skozi kraje, ki jih ne imenujejo brez razloga Suha krajina; to je najbolj neplodno področje dežele in brez pitne vode.

Za traso po dolini Krke bi po mnenju Temeničanov govoril samo obstoj železarske industrije na Dvoru, ki pa tudi zadnje čase občutno peša. Tudi če bi bila proga po Temeniški dolini nekoliko daljša, je to le neznatna razlika in jo bodo odtehtali cenejši vzdrževalni in obratni stroški. Razen tega je treba upoštevati, da je v dolini Krke samo sodni in davčni okraj Žužemberk, na drugi strani pa so Stična, Trebnje in Novo mesto.

Komisija je sicer priznala, da je železarna na Dvoru važen industrijski objekt in da je Krka kot konstantna vodna moč glede na gozdno bogastvo okolice, ki sega do Kočevja, posebno glede na kompleks na Rogu in zaradi Dolenjskih Toplic nesporno pomembna, da pa ne more odtehtati podatkov o gospodarski premoči Temeniške doline.

Zastopnik trgovske zbornice je v svoji izjavi poudaril, da problema dolenjskih železnic ne bi smeli presojali z ozkosrčnega gledišča krajevnega prometa, ker odločajo množinski tovori, za katere je potrebna najkrajša zveza. Dolina Krke s svojo vodno močno in gozdovi ima vse pogoje, da postane močan industrijski center. Vprašanje naj bi rešili kompromisno tako, da bi dobila Temeniška dolina vzporedno normalnotirno zvezo s priključkom na Hudem ali v Novem mestu. Tako je vse kazalo, da bi industrijski moment najbrž odločil v korist doline Krke. Vendar so vsi napori občin in prizadevanja kneza Auersperga propadli, ko se je zastopnik generalnega štaba iz vojaških ozirov izrekel za progo po Temeniški dolini.

Zanimivo je, da so vsi takratni načrti obravnavali zvezo s Kočevjem kot stransko progo, ki bi se odcepila šele pod Gorjanci, čeprav se je že tedaj promet s Kočevjem razvijal in usmerjal po treh okrajnih cestah čez Velike Lašče, čez Smuko in preko Ambrusa na Ribnico. Zanimivo je, da se kranjski deželni odbor, čeprav je bil najbolj poklican in za stvar zainteresiran, komisije za revizijo trase ni udeležil. Deželni odbornik Janez Murnik je pozneje izjavil, da si je deželni odbor pridržal pravico, da pove svoje mnenje glede posameznih variant in predlogov interesentov - kasneje. Očitno se ni udeležil komisije, da ne bi moral na terenu zavzeti stališče glede predlogov treh variant in se tako pred javnostjo politično opredeliti.

Z izjavo predstavnika generalnega štaba je bila pokopana usoda železnice po dolini Krke in z njo tudi usoda slovite železarne na Dvoru, ki je ustvarjala prava umetniška dela iz nerjavečega železa, ki še danes kljubujejo vsem ujmam in vplivom časa. Še preden so zasadili lopate za železniško progo, so ugasili v železarni ognje ter se pričeli razseljevati - najboljši mojstri in livarski umetniki. Dolina Krke je bila s tem večkratno prizadeta. Delo so izgubili številni rudarji, ki so po vsem Dolenjskem nabirali rudo za plavž na Dvoru, brez dela so ostali še oglarji v Auerspergovih gozdovih in na stotine voznikov, ki so prevažali rudo, oglje in izdelke za železarno.

Vendar je kazalo, da je vprašanje dolenjskih železnic na dobri poti. Toda dogodki v prestolnici so presenetili javnost in imele za gradnjo železnic porazne posledice.

Bila je to doba tako imenovanega gospodarskega razcveta, ko je Avstrija po vojnem porazu leta 1866 pričela kriti državni primanjkljaj s tiskanjem papirnatega denarja brez kritja. V vrtincu špekulacije, ki se je zaradi obilice denarja razmahnila povsod, so ustanavljali vse povprek delniške družbe, ker je bilo zadosti, da so pri ustanovitvi vložili 40 odstotkov ustanovnega delniškega kapitala. Vlada je z lahkoto izdajala koncesije za železniške proge, ker so na podlagi koncesije podjetniki takoj ko so začeli graditi, dobili državno subvencijo iz naslova državnega jamstva za obrestovanje investiranega kapitala. Toda ta borzna špekulacija je doživela beden zlom s strahovitimi posledicami za male hranilce in lahkoverne ljudi, ki so spretnim borznim agentom zaupali svoj denar. Borzni polom, ki se je pričel 13. maja 1873 in s katerim se je zrušila papirnata zgradba fiktivnih visokih borznih tečajev, je imel za posledico, da je propadla 101 banka in delniška družba, od teh samo na Dunaju 45.

Ustavilo se je vse zidanje železnic, splošna stavbena podjetnost je zastala in nihče ni hotel več posoditi denarja za kakršnokoli novo dejavnost. Posledice poloma so se čutile tudi na Kranjskem, kjer je propadla Costova zavarovalna banka Slovenija in kjer je morala eskontna banka likvidirati večino svojih podružnic. Poslovna stagnacija, ki jo je povzročil borzni zlom, se je vlekla celo desetletje in je paralizirala vsako podjetnost. Vendar se Dolenjci, predvsem železniški konzorcij, še niso hoteli vdati in so vedno znova oživljali akcijo za gradnjo dolenjskih prog; čeprav se v letih po krizi ni nič gradilo in je bil parlament odločno proti sprejemanju novih prog v gradbeni program državnih železnic. Vlada je uvidela, da se sistem liberalnega izdajanja koncesij z državnim jamstvom obresti ni obnesel in se je vedno bolj nagibala k temu, da prevzame železniško gospodarstvo država v svoje roke. Toda ta

prehod se ni dal izpeljati kar čez noč. Tako je leta 1879 prišlo do tega, da so prezadolženo Rudolfovo železniško družbo, h kateri je spadala tudi gorenjska proga Ljubljana-Trbiž, sekvestrirali in nato podržavili. Njena zadolžitev za prejete predujme je že do leta 1876 dosegla vsoto 34 milijonov gld. in družba ni mogla več plačevati niti obresti za prejete predujme.

Pri vsej zmedi, ki jo je povzročila borzna katastrofa, je kranjski deželni zbor ponovno organiziral, da je šlo na Dunaj odposlanstvo dolenjskih županov ter predstavnikov deželnega odbora z deželnim glavarjem na čelu; skupina je bila 6. novembra 1874 pri cesarju v avdienci. Cesar jih je prijazno sprejel in prevzel prošnjo s spomenicami, poslušal govornike in nazadnje obljubil, da si bo dal o zadevi poročati. To pa je bilo tudi vse. Deputacija je nato obiskala resorne ministre, ki so ji obljubili, da bodo skušali prošnji "po možnosti ustreči, da pa jim je to spričo težavnih časov trenutno nemogoče in da bo treba malo počakati."

V poročilu, ki so ga podali deželnemu zboru, so izjavili, češ da imajo vsaj toliko upanja, da načrt ne bo postavljen v kot, marveč da ga bodo spoznali za vrednega, da se natančno preišče. Poslanec Langer-Podgoro je predlagal, naj sploh vsako leto pošljejo deputacijo na Dunaj, toda Avstrija je medtem pripravljala napad na Bosno in je imela tudi skrbi in preglavice z Madžari.

Medtem ko se na Dolenjskem ni nič premaknilo, pa so prav v tem času začeli graditi Madžari iz Karlovca preko Gorskega Kotora zvezo na Reko; tako je bila tudi južna železnica primorana, da zgradi konkurenčno progo s Pivke na Reko. Razen tega je država iz strateških razlogov pričela graditi istrske železnice iz Divače čez Kanfanar do Rovinja in do Pule.

Toča in slaba letina je povzročila na Dolenjskem bedo in lakoto in tako so se odločili, da pošljejo leta 1882 novo deputacijo na Dunaj. Deputacije so se poleg zborničnih svetnikov in doktorja Poklukarja, poznejšega deželnega glavarja, udeležili tudi državni poslanci Karel Klun, grof A.Margheri, baron I.Švegelj in baron Beno Tauferer. Deputacijo je sprejel predsednik ministrskega sveta grof Taaffe, poslušal izvajanja govornikov in končno obljubil, da si bo dal o stvari podrobno poročati. Trgovski minister baron Pino pa je izjavil, da pač uvideva nujno potrebo te proge, vendar da ni pričakovati, da bi madžarska vlada pristala na podaljšanje proge čez deželno mejo in na zvezo z Dalmacijo. Tudi je omenil, da sam ne bi mogel zagovarjati zamisli, da bi se na Dolenjskem gradila samo vicinalna železnica. Tako je deputacija odšla z Dunaja z zagotovili o očitni potrebi, da pa finančna situacija ne dopušča upanja na skorajšnjo uresničitev.

Leta 1883 je ob 600-letnici vladanja habsburške dinacije prišel v Ljubljano cesar Franc Jožef in ob tej priložnosti je poslanec Fran Šuklje vodil k njemu posebno odposlanstvo, da mu izroči prošnjo za graditev te vsekakor potrebne zveze, ker brez nje je vsa pokrajina do Kolpe obsojena na gospodarski propad. Prošnja je sicer dobila tako imenovano cesarjevo signaturo in je nato romala k resornim ministrom. Uspeha tega napora ni bilo. Poslanec Šuklje v svojih spominih opisuje, koliko poti, intervencij, sestankov, razgovorov in zborovanj, bojev na terenu in polemike v časopisju ter resolucij deželnega zbora se je nabralo, vendar brez pozitivnega uspeha. Poslanec Dev je v deželnem zboru opisoval žalostni položaj v Beli krajini, kjer posestniki množično zapuščajo domača ognjišča in se izseljujejo v Ameriko. "Kaj pomaga milo podnebje, krasna lega in čvrst narod," je vzkliknil, "če ni prometa in se množe dolgovi."

Končno je poslanec Šuklje po brezplodnem dolgoletnem besedičenju vzel stvar konkretno v svoje roke. Posrečilo se mu je pridobiti Trboveljsko premogokopno družbo, ki je bila takrat odkupila kočevski premogovnik, da se je vključila v akcijo in po dolgotrajnih pogajanjih pristala na sklenitev tristranskega sporazuma med upravo državnih železnic, konzorcijem in družbo; dogovor je bil oktobra 1890 na Dunaju podpisan. V njem se je zavezala, da bo do konca leta 1891 dobavila državnim železnicam iz kočevskega revirja 92.000 ton premoga letno po določeni ceni 4,57 gld. Financiranje graditve dolenjskih železnic so zamislili tako, da bi pridobili za gradnjo potrebni kapital z brezobrestnimi osnovnimi delnicami, katerih dveh tretjini bi prevzela država, za ostanek gradbenih stroškov pa bi najeli sedemmilijonsko obligacijsko posojilo po 4 odstotke.

Da bi mogli dobiti posojilo, je bilo potrebno jamstvo kranjske dežele, da se bodo prioritetne obveznice v redu obrestovale in amortizirale. Kranjski deželni zbor je bil v velikih dvomih in skrbeh in je končno 4. marca 1891 prevzel poroštvo za čisti dohodek dolenjskih železnic do leta 1966 v znesku 296.953 gld. Na podlagi tega poroštva in sklenjenega sporazuma z upravo železnic in Trboveljsko premogokopno družbo je bil končno sprejet državni zakon o pogojih in olajšavah za gradnjo dolenjskih železnic z dne 6. junija 1890 ter objavljen v državnem zakoniku 27. junija 1890. V tem zakonu je bila vlada pooblaščena, da prevzame za 2,5 milijon gld. brezobrestnih osnovnih delnic, uporabniki pa bi morali zbrati še 600.000 gld. lastnih prispevkov. To je povzročilo spet nove težave, kako pri splošni mizeriji dobiti ta znesek. Po dolgem prigovarjanju je TPD dala 100.000 gld., mesto Ljubljana in Kočevje po 50.000 gld., ostalih 400.000 pa naj bi prispevalo 326 uporabnikov. To so bili posestniki ob progi, prevozniki, trgovci in razni dobavitelji, katerim je konzorcij plačal dobave in storitve deloma z brezobrestnimi

osnovnimi delnicami, deloma pa v 4 % obveznicah. Po ponovnih intervencijah je končno uprava državnih železnic, ki je bila prevzela dokončno izdelavo trase in razpis gradbenih del, v pozni jeseni leta 1892 pričela z deli. Prebivalstvo Dolenjske je spričo slabe letine in velike bede težko pričakovalo, da bi dobili ljudje vsaj nekoliko zaslužka pri gradnji železniške proge.

Gradbeni stroški za dokončno odobreno progo Ljubljana-Grosuplje-Trebnje-Novo mesto z odcepom do Straže so znašali 18,200.000 gld. Koncesija je bila izdana šele 26. decembra 1891 kočevskemu knezu Karlu Auerspergu in baronu Josipu Švegliju. Kočevska proga, dolga 76,1 kilometra, je bila odprta že 27. septembra 1893, proga Grosuplje-Novo mesto, dolga 48,6 kilometra, in odcep do Straže - 8,7 kilometra - pa komaj 1. junija 1894. Podjetje dolenjskih železnic se je kot delniška družba konstituiralo na ustanovnem občnem zboru v dvorani kluba uradnikov državnih železnic 4. maja 1892. Od 31.000 delnic po 100 gld., kolikor jih je izdala družba, je država prevzela 25.000,za vsoto 7 milijonov gld. pa so bile izdane 4-odstotne obveznice, katerih glavni del je prevzela Kranjska hranilnica v Ljubljani.

Pri vsem tem optimizmu in kalkulacijah, ki so jih v spomenicah navajali interesenti, dohodki dolenjskih železnic niso mogli kriti vseh stroškov za obrestovanje obligacijskega posojila in je morala kranjska dežela iz naslova jamstva v štirih letih od 1896 do 1899 doplačati za obrestovanje posojila 200.510 gld. Položaj se je po letu 1900 nekoliko izboljšal, vendar je bilo razočaranje veliko in se je deželni zbor za vsako ceno skušal čimprej rešiti bremena jamstva.

Toda to se mu je posrečilo šele potem, ko so neposredno pred prvo svetovno vojno začeli graditi belokranjsko železnico. Upravnemu svetu dolenjskih železnic je po daljših zaupnih pogajanjih za hrbtom delničarjev, ki o stvari niso bili obveščeni, uspelo, da je v mesecu maju 1913 sklenil pogodbo z železniško upravo, po kateri je prevzela država vse premično in nepremično premoženje dolenjskih železnic, ne da bi plačala delničarjem vinar odškodnine.

S podržavljenjem so seveda delnice, ki so jih bili prejeli uporabniki za svoje dobave in dela, izgubile vsako vrednost. Sorazmerno najhuje so bile prizadete majhne občine in srednji posestniki, ki so bili skupaj podpisali za 700.000 kron delnic. Vest, da je za njihovim hrbtom sklenjena pogodba, ki je razvrednotila delnice, jih je hudo razburila. Doktor Franjo Novak je v imenu prizadeih delničarjev dne 9. oktobra 1913 vložil na seji deželnega zbora interpelacijo zaradi odškodnine. Tako je končno moral deželni odbor z barvo na dan in poslanec prof. Jarc je imel neprijetno nalogo, da stvar pojasni.

Dohodki dolenjskih železnic so znašali leta 1910 1,911.263 kron, stroški pa 1,412.901 krono. Vendar ostanek 498.372 kron ni zadostoval za obrestovanje in odplačilo obveznic; potrebnih je bilo 590.440 kron. Poslanec Jarc je potolažil deželni zbor s tem, da mu pač ni preostajalo drugega, ker je uprava državnih železnic previsoko zaračunavala upravne stroške in da je bilo sploh skrajno težavno pridobiti državo za prevzem prog. Večina deželnega zbora je zahtevo opozicije, da se izplača delničarjem odškodnina, odklonila. S tem se je končalo poglavje tridesetletnega boja za dolenjske železnice.

GROSUPELJSKE KOVAČNICE

Jaka Müller

Na Grosupljem stojita še dve kovačnici: Kušarjeva na Cerkvenem hribu blizu stare cerkvice sv. Mihaela in Zrnčeva ob Hribski poti pri Adamičevi cesti. Tretjo, Štefančičevo kovačnico ob Adamičevi cesti pred mostom čez Grosupeljščico so 1965. leta prezidali v stanovanje in garažo. Do leta 1914 je v kovačnici ob današnji cesti Ob Grosupeljščici koval četrti grosupeljski kovač - Martin Zajc. Ta kovačnica je bila zgrajena okoli leta 1880. Zavzemala je severni del sedanje hiše št. 8. V stanovanje so jo prezidali 1926. leta, ko je umrla kovačeva žena Reza, roj. Janežič, p.d. Osmukova.

Grosupeljska podkovska kovaška obrt je zamrla v 60. letih. Zadnji - če ne štejemo Kušarja, ki še zmeraj napravi kako malenkost za domačo hišo - je odložil kladivo in ugasnil ogenj na ješi, kovaškem ognjišču, Anton Zrnec 1969. leta. Kovači so se pač postarali, pa tudi konj je vse manj. Po enega konja imajo še pri enajstih hišah: pri Antončiču - p.d. Štrajfniku, pri Janežiču - p.d. Osmuku, pri Ahlinu - p.d. Gladniku, pri Martinu Bohu - p.d. Mejašu, pri Mehletu - p.d. Špižu, pri Kušarju, pri Urbančiču, pri Potokarju - p.d. Pahletu, pri Ahlinu - p.d. Malnarčku in pri Vidicu - p.d. Korenu. Skupnega dirkalnega konja z rodovnikom imata Alojz Potočnik in Bojan Habjan.

Preden so zgradili cesto Ljubljana-Zagreb (1958), je šla skozi Grosuplje pomembna cesta - Grosupeljci so ji rekli Velika cesta - ki je povezovala Ljubljano čez Višnjo goro z Novim mestom. Po Mali cesti je bilo Grosuplje povezano s Suho krajino. In pred šestdesetimi, petdesetimi leti je potekal po teh dveh cestah še živahen promet s konjsko vprego. Na Grosupljem so se vozniki ustavljali, da so napojili in nakrmili konje v gostilnah pri Rusu, Košaku, Koprivcu, Fižgarju, Vodičarju in Hlačmanu. Na ta leta še spominja velik vozniški napušč pri Vodišarjevem hlevu nasproti Štefančičeve kovačnice. Na mestu podobnega Rusovega hleva stoji zdaj trgovska in upravna stavba podjetja Tabor. Z vozništvom je na Grosupljem obogatel Jakob Žitnik, p.d. Markatov z Blata, ki se je priženil k Anžurju na Grosuplje, leta 1903 prenovil domačo hišo, leta 1905 pa se mu je zmešalo, ker ga je ugriznil stekel pes.

Najboljšo lego je imela Štefančičeva kovačnica: stala je ob glavni vaški cesti ob križišču z Malo cesto, vozniška gostilna pa je bila v neposredni bližini. Kadar se je kakšen konj zbosil, je bil kovač takoj pri roki.

Včasih so ga poklicali tudi sredi noči. Matevž Štefančič (1894-1969) je bil doma iz Predjame pri Postojni. Kovaštva se je izučil pri Bariču v Trnovem. Na Grosuplje je prišel 1920. leta. Vzel je eno od treh Žitnikovih, p.d. Frolovih hčera in priženil kovačnico. Le-ta je bila do 1923 taka, kakršni sta preostali grosupeljski kovačnici še danes. Pod skupnim ostrešjem sta bila dva prostora: kamniti z ješo, mehom in panjem, ter leseni, najmanj z ene in največ s treh strani odprt prostor, imenovan "pred kovačnico", kjer so privezovali konja med kovanjem in iz katerega je bil vhod v kamniti del. Pri Štefančiču je bil leseni prostor levo od kamnitega, pri Kušarju - in enako je bilo pri Zajcu - stoji desno, pri Zrncu pa je pred kamnitim. Kmalu po poroki si je Štefančič sezidal nad kovačnico lasten dom. Obrt mu je sorazmerno dobro nesla, delalo se je ves dan, od štirih zjutraj do desetih zvečer. V kovačnici so se izučili Mustarjev France iz Škocjana, Lojze Ahlin iz Lipljen in domači sin Matko. Kadar je bilo treba narediti dosti podkev - in teh je moralo biti zmeraj kaj na zalogi - so v kovačnici pomagali tudi žena in hčerki. H kovačnici je spadalo 19 arov zemlje. Redili so enega prašiča in eno kravo. Krmo so pridelali na najetih njivah in travnikih. Prejšnji lastnik Štefančičeve kovačnice, Matevžev tast, je bil Janez Žitnik, p.d. Mežnarjev Janez, doma iz Kušarjeve domačije, priženjen na Frolovi domačiji.

Anton Zrnec (1903-1976) se je začel učiti kovaštva v kovačnici nasproti Češnovarja na Dolenjski cesti v Ljubljani, izučil pa ga je v domači kovačnici mojster Kušar leta 1920. Tonetov oče in oba njegova stara očeta - Kukčev z Blata in Strmoletov z Grosupljega - sta bila kovača. Oče je padel 1915. v Galiciji. Delavnik kovaškega vajenca se je začel ob šestih zjutraj, nehal pa ob devetih zvečer. Plače ni bilo. Leta 1926 je Tone postal samostojen podkovski kovač. Koval je konje, izdeloval verige in okovje za vozove. Vsa leta je zelo rad začel delati zgodaj zjutraj, poleti tudi ob štirih ali ko je bil še mrak. Že hudo bolan je nekoč skrivaj odšel s kajže (Hribska pot 15), kjer je zadnja leta življenja stanoval, h Kušarju. Ko ga je žena končno vsa v skrbeh našla, je sedel v sobi pri starem mojstru in menila sta se, kako bosta podkovala sicer zmeraj bosega Kušarjevega konja. "Vsaj še enega konja bi rad podkoval," je ženi zatrjeval bolnik. V kovačnici je delal pol stoletja. Preživljal se je samo s kovaštvom. Tonetova mati je imela 4 ha zemlje. V najboljših letih so redili 2 konja, 3 krave in 3 prašiče. Zadnji dve desetletji je bila Zrnčeva kovačnica najbolj obiskovana, ker je bil Tone od kovačev najmlajši in ker je bil vesel, družaben človek. Zato so neke noči grosupeljski fantje napisali z velikimi črkami na leseno pročelje prostora pred kovačnico: Pri "Šestici". Tone jim tega menda ni nikoli čisto odpustil.

Anton Kušar (1891), kovač s Cerkvenega hriba, je doma iz Notranjih

Zrnčeva (Strmoletova) kovačnica 1977

Kušarjeva (Mežnarjeva) kovačnica 1977

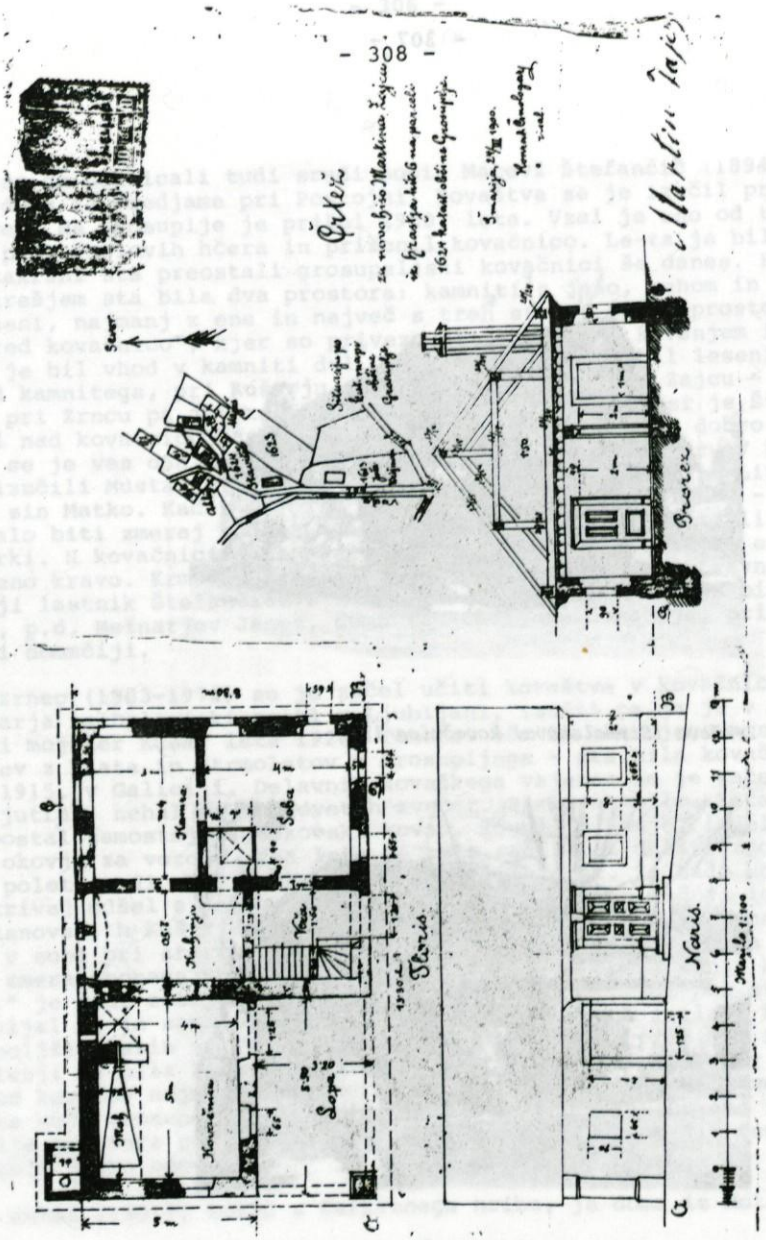

Skico je narisal Karel Črnologar
(glej ZOG 9, 1977, str. 230-232)

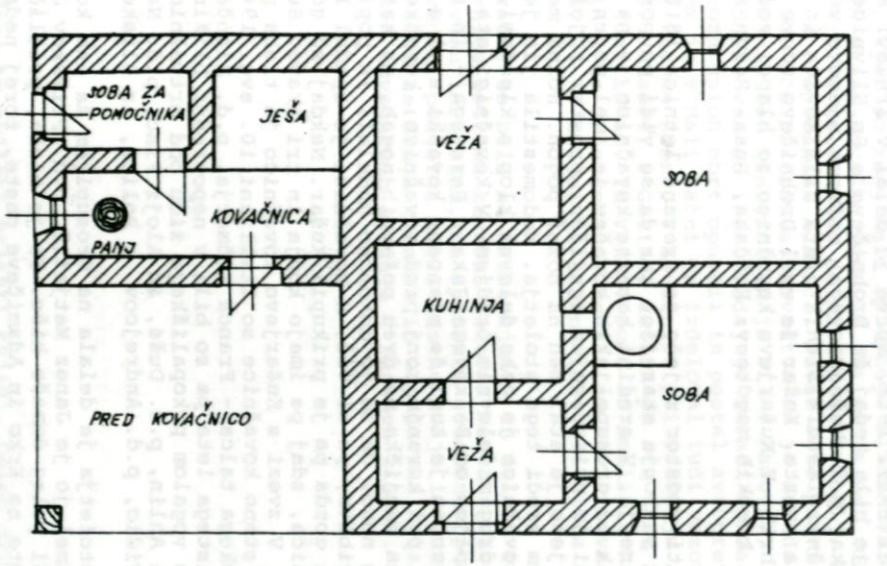

Tloris nekdanje Zajčeve (Osmukove) kovačnice, ki so jo zgradili leta 1900; leta 1926 so zazidali prostor pred kovačnico, nato pa so hišo še trikrat preuredili, zadnjič leta 1960. Na podlagi meritev in podatkov lastnice Janežičeve je tloris narisal gradbeni tehnik Ivko Perovšek, informacije pa je zbral dipl. fil. Jaka Müller.

Goric. Kovaštva se je izučil v letih 1913 do 1916 v Ljubljani pri Demšarju na Celovški cesti, tam nekje, kjer je Slamič. V podkovsko šolo so hodili samo pozimi, sicer pa so začeli delati ob petih zjutraj. Na Grosuplje je prišel 1919. leta. Sprva je delal v Zrnčevi kovačnici. Kovačnica na hribu je bila tedaj še Drobničeva s Sp.Slivnice (ta pa jo je kupil od Žitnika, p.d. Mežnarjevega) oziroma njegove vdove. Niti Drobnič niti prejšnji lastnik Žitnik nista bila kovača in kovačnica je bila od 1890. leta zaprta. Kušar je vzel Drobničevo vdovo in se leta 1921 preselil na hrib. V Kušarjevo kovačnico so hlapci vodili kovat konje grosupeljskih kmečkih mogotcev: Koščaka, Rusa. Račun so poravnavali enkrat na leto.

Na vratih v kamniti prostor z ješo je vrezana letnica 1810, ampak stari Kušar trdi, da je poslopje starejše, kar da se vidi po posebnem dvojnem načinu vezave ostrešja. V sredini kamnite kovačnice je na okroglem panju nakovalo. Vsak od grosupeljskih kovačev je imel po en panj. Na severozahodni strani je privzdignjen ognjiščni prostor z ješo in čebrom za vodo. Levo od ješe je stal meh na nožni pogon. Nožni mehovi so izginili na Grosupljem sredi tega stoletja. Nadomestila jih je elektrika. Ob dveh straneh kovačnice je ozka delovna klop s kleščami, kladivi, pilami, strgali in drugim delovnim orodjem. V kovačnici sta še dva primeža - eden je kupljen od Belkovega Jaka s Perovega - in ročni vrtalni stroj za les. Ohranjen je tudi še prenosni kovaški stol s predalom, ki so ga uporabljali pri kovanju konj pred kovačnico; kovaške kobilice, okroglega lesenega panjička na dveh poševnih nogah, na katerega so postavljali konjevo nogo, da so jo dokončno obdelali in popilili, ko je bila podkev že pribita, pa ni več. H kovačnici je spadal 1 ha in pol orne zemlje, 1 ha gozda pa je prikupil Kušar. Nekdaj so gojili dve kravi in dva prašiča, zdaj pa imajo konja in tri krave. Seno kupijo tudi na rastilju. V zvezi s Kušarjevo kovačnico je treba povedati še tole: za severno steno kovačnice so Italijani 10. avg. 1942 ustrelili prvega grosupeljskega talca - Franca Kočmarja, p.d. Klančarjevega, s Police. 6. okt. istega leta pa so bili v neposredni bližini kovačnice - za severovzhodnim vogalom pokopališkega zidu pod mrtvašnico kot talci ustreljeni: Anton Ahlin, p.d. Duša, in Alojz Finc, p.d. Nacetov, oba s Peči, ter Janez Vidic, p.d. Andrejcov, s Police, iz Bliske vasi.*

Proti koncu 19. stoletja je delala na Grosupljem še ena kovačnica, vendar krajši čas. Imel jo je Janez Matjažič, p.d. Primškov Janče. Zgradili so mu jo starši poleg domače hiše. To je nizka, pritlična hiša v vogalu križišča Ceste na Krko in Adamičeve ceste, torej nedaleč od Štefančičeve kovačnice. Kovaški prostori - odprta predkovačnica in zaprti prostor z ješo - so bili v severnem, pricestnem delu hiše, južni konec hiše pa je služil za kuhinjsko vežo in štibelc. Janez se je izselil v Ameriko, sicer nova kovačnica pa je bila še pred letom 1900 spremenjena v stanovanjsko hišo in pozneje še dozidavana in prezidavana.

Po letu 1945 je bil poleg treh do pred kratkim delujočih kovačij na Grosupljem še en samostojen kovaški obrtnik, in sicer Jože Adamič (1924) z Male Račne. Kovačnico je imel od 1953. do 1957. leta pri Tišlerju (Cesta na Krko 38), kjer so zdaj hale Splošnega mizarstva. Maloradenski Adamiči so znana in stara kovaška rodbina, ki se je pet rodov zapored ukvarjala s to obrtjo. V Malo Račno so prišli iz Kompolj. Po očetovi strani so v sorodu s praproškimi Adamiči. Kovač Jože pravi, da sta bila njegov ded in Louisov oče bratranca. Kovaštva se je seveda izučil doma, kjer je z izjemo vojnih let (interniran je bil v Padovi), leta 1946 ter obdobja 1953-1957 delal vse do 1969. Tedaj je zaradi upada števila konj in živinskega prevoza sploh obrt opustil in postal avtoprevoznik. Kot kovač na Grosupljem in v Mali Račni je izdeloval tudi vozove gumarje, ki jih je prodajal tja do Bosne. V kovačnici pri Tišlerju se je izučil Tone Zupančič, p.d. Jeračev, z Gatine, delala pa sta tudi Adamičeva brata: France, ki je tudi kovač, in Vinko. Doma so imeli 18 ha zemlje, od tega 10 ha gozda in 2 ha orne zemlje. Ostalo so bili travniki. Redili so najmanj 1 konja, 3 - 4 krave, po kakšno tele ali bikca ter 3 - 4 prašiče.

Razen opisanih kovačij so bile na Grosupljem - in deloma še zmeraj so - tudi kovaške delavnice oziroma kovaška delovna mesta v okviru večjih podjetij, npr. v Motvozu in platnu, na Splošnem gradbenem podjetju itd. Nekdaj sta obe navedeni podjetji imeli lastne konje in vozove, kovačnico pa so potrebovali tudi za druga kovaška in orodjarska dela. Toda podatki o teh, industrijskih kovačnicah spadajo v poseben članek.

* Podatki so navedeni po poliški mrliški knjigi. Delno drugačne podatke navaja Stane Valentinčič, ZOG IV, 1972, 29-46. Ivan Kozlevčar, p.d. Kroflov iz Zgornjih Duplic - po izjavi sestre - ni bil ustreljen z zgoraj navedenimi žrtvami okupatorja, ampak je padel v partizanih 1944 leta.)

OBČINSKA KRONIKA 1977-78

Jože Marolt

1. Jubilejno leto 1977 - odkritja številnih spominskih obeležij

Številnim slavnostim ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije in jubilejih predsednika Tita so se občani in OZD pridružili z odkritjem mnogih spominskih obeležij.

Na bivši nemško-italijanski okupacijski meji na Debečem pri Stični je bilo 21. maja 1977 odkrito partizansko spominsko znamenje. Spomenik je odkril narodni heroj Peter Stante-Skala.

V tovarni Motvoz in platno Grosuplje je bila 24. septembra 1977 večja prireditev z odkritjem spominske plošče padlim borcem - delavcem tovarne. Slavnostni govornik je bil član predsedstva SR Slovenije Tone Bole. Ob tej priliki je bil odprt tudi nov oddelek tkalnice; veljal je okoli 10,000.000 din.

V Dobrepoljah so v času od 21. do 29. maja 1977 organizirali teden oživljanja tradicij NOB. V okviru tedna je bilo v vasi Hočevje odkrito spominsko obeležje padlim borcem.

V preteklem letu so bila odkrita tudi obeležja na RTP Grosuplje, Račna; postavljen je bil spomenik Adolfu Jakhlu v Grosupljem ter Milanu Mahnetu v Temenici, o čemer poročamo v posebnih sestavkih ZOG.

2. Slovesna otvoritev regionalnega vodova Rob-Dobrepolje-Struge

Ker o začetkih in poteku gradnje vodovoda v IX. in tej številki ZOG podrobno piše Marjan Miklič in smo v kroniki spremljali gradnjo vse od leta 1972, lahko sedaj samo zapišemo, da je bila slovesna otvoritev vodovoda na Vidmu 22.5.1977. Slavnostni govornik je bil predsednik gradbenega odbora tov. Marjan Miklič. Vodovod je dograjen do vključno Kompolja, projektiran pa je do Strug v občini Kočevje. Ker se je ta krajevna skupnost priključila gradnji šele kasneje, tudi še ni medobčinskega sporazuma o sofinanciranju zajetja in glavnega voda do Kompolj. Z občino

Ljubljana-Vič-Rudnik je bil tovrstni sporazum dosežen za Rašico na obojestransko zadovoljstvo uporabnikov vodovoda in obeh občin. Uporabno dovoljenje za vodovod še ni izdano. Potrebno bo zgraditi še ustrezne čistilne naprave, čeprav je voda kvalitetna. Gradnjo je podražila delno odločitev občanov Velikih Lašč (občina Vič-Rudnik), da se ne priključijo na vodovodno traso na Rašici, ampak so zgradili lastno zajetje in nov cevovod, ter zapoznela odločitev občine Kočevje za krajevno skupnost Struge, da finančno sodeluje pri gradnji (šele potem ko je bil glavni vod dograjen do Vidma). Tako še vedno potekajo razprave med občino Kočevje in Grosuplje, gradbenim odborom in krajevno skupnostjo Struge o pogojih za priključitev Strug na glavni vod. To ni zasenčilo veselja novih uporabnikov vodovoda ob otvoritvi na Vidmu. Vsem je bilo jasno, da so končno pridobili to, o čemer so predniki le sanjali; kaj pa voda pomeni za žejni predel Suhe krajine, ni treba posebej poudarjati.

3. Uspehi strelstva v Grosupljem

V Grosupljem deluje strelska družina 29. oktober tako aktivno, da ji je bila zaupana skupaj z Občinsko strelsko zvezo organizacija VI. prvenstva Jugoslavije s standardnim zračnim orožjem v dneh od 31.1. do 1.2.1976. Na prvenstvu so bili doseženi 4 državni rekordi z zračno pištolo. Organizacija prvenstva je bila odlična, kar so priznali nastopajoči in novinarji v dnevnih časopisih.

Prvenstvo je bilo v osnovni šolo Louis Adamič Grosuplje. Po tej prireditvi se je kvaliteta posameznikov v strelski družini še bolj dvignila in v letu 1977 je pionir Igor Petrič dosegel na republiškem prvenstvu s serijsko zračno puško 3. mesto z rezultatom 174 krogov, Zvonko Kolenc pa se je uvrstil v republiško finalno tekmovanje za Zlato puščico.

Občinska strelska zveza je dobila ob 30-letnici Strelske zveze Jugoslavije zvezno plaketo, Strelska zveza Slovenije pa je ob isti priliki podelila strelcem 2 zlati, 6 srebrnih in 6 bronastih plaket.

Ti uspehi zavezujejo in vzpodbujajo strelce k nadaljnjemu delu: tako beležimo letos pred prvomajskimi prazniki v Dobrepoljah prvo avtomatsko strelišče za zračno puško, v Grosupljem pa drugo po vrsti v športnem centru Brinje.

4. Modernizacija cest v občini

Sprejeti program cestnega sklada občine, da se vse lokalne (občinske) ceste po naseljih asfaltirajo, bo v prihodnjem letu uresničen. V ta namen morajo krajevne skupnosti (oziroma občani) same zbrati 30 % lastnih sredstev od celotne predračunske vrednosti. Tako je bil 14.5.1977 slovesno odprt asfaltirani odsek ceste skozi naselje Kompolje v dolžini 1.600 m. Asfaltna prevleka je široka 5 m. Vrednost del znaša 1,500.000,00 dinarjev. Pred odkritjem partizanskega znamenja na Debečem 8.10.1977 je bil asfaltiran odsek ceste Stična-Mekinje v dolžini 980 m. Vrednost opravljenih del je bila 763.089,00 dinarjev. Asfalt pa je bil položen tudi na lokalni cesti Zagrade-Ambrus v dolžini 1.000 m; cena del: 737.681,00 dinarjev.

Na republiških cestah se je nadaljevala modernizacija ceste Veliko Mlačevo-Rašica. Končala se je modernizacija odseka Rašica-Videm in sicer med Ponikvami in Predstrugami v dolžini 960 m. Dobrepoljska dolina je s tem dobila asfaltno povezavo z Ljubljano. Pred Veliko Račno pa so asfaltirali odsek ceste v dolžini 1.300 m. Skozi naselje Temenica je bil asfaltiran odsek ceste v dolžini 1.060 m za znesek 1,261.366,00 dinarjev. Pri delu so sodelovali tudi krajani tako, da so brezplačno prispevali 3.000 m^3 kamenja in pomagali pri ureditvenih delih. Zaradi popravila viadukta v Spodnji Dragi je Republiška skupnost za ceste preusmerila promet po regionalni cesti Višnja gora-Ivančna gorica. V ta namen je asfaltirala tudi 1642 m te ceste.

Poleg navedenih cest je bila položena asfaltna prevleka še v naselju Vir in delno v Malem vrhu.

V celoti asfaltiranje makadamskih cest poteka počasi in z znatnim dodatnim zbiranjem sredstev pri prebivalstvu. Pri tem se pa ne izvaja modernizacija, ki jo zahteva sodobni promet.

5. Proslava ob 50-letnici odkritja Taborske jame

V nedeljo, 11. septembra 1977, je Turistično društvo Grosuplje, da se skromno oddolži odkritelju jame Jožetu Permetu, v njegov spomin odkrilo na dan proslave spominsko ploščo v Permetovi dvorani. Ob odkritju plošče je dr. Valter Bohinec, eden izmed prvih strokovnih Permetovih sodelavcev, opisal prizadevanja in zasluge odkritelja jame.

V drugem deu proslave 50-letnice odkritja je bil pred gostiščem Taborska

jama krajši kulturni program, v katerem je sodeloval moški pevski zbor iz Grosupljega in godba na pihala iz Vidma-Dobrepolj. Vsem navzočim udeležencem proslave je o pomenu Taborske jame in turizma nasploh spregovoril predsednik Turističnega društva Grosuplje tov. Janez Lesjak.

6. V Grosupljem je začel delovati območni izobraževalni center

V okviru Delavske univerze Boris Kidrič je 1. septembra 1977 v Grosupljem začel delati območni izobraževalni center. V občini že nekaj let ni bilo tovrstne ustanove, odkar se je Jože Košir, vodja Delavske univerze Grosuplje, preselila v Ljubljano. Tedaj se je tudi Delavska univerza Grosuplje pripojila DU Boris Kidrič; ta naj bi nadaljevala njeno delo na območju občine. Vendar dejavnosti ni bilo; potrebe po izobraževanju pa so bile velike, zato se je organiziral območni center s sedežem v Grosupljem, ki ga vodi Angelca Likovič. Že zdaj se vidi, da je bila odločitev pravilna, saj v Grosupljem delo poteka v:

- 4-letni srednji ekonomski šoli za odrasle zaposlene,
- 2-letni administrativni šoli za odrasle zaposlene,
- tečajih tujih jezikov in
- raznih drugih oblikah družbenopolitičnega in strokovnega izobraževanja za potrebe organizacij združenega dela, Kluba samoupravljavcev, družbenopolitičnih organizacij ter delegatov.

Gradnja čistilne naprave in kanalizacije v Grosupljem

Že v IX. številki ZOG stran 283 smo zabeležili začetek gradnje nove čistilne naprave in kanalizacije v Grosupljem. Investitor tega pomembnega komunalnega objekta je Komunalna skupnost občine Grosuplje, ki je pravna naslednica Komunalnega sklada občine. Dela izvaja Območna vodna skupnost Ljubljanica-Sava in investicijo tudi kreditira. Celotna investicijska vrednost objektov je:

a) čistilna naprava	14.546.267 dinarjev
b) zbirni kanal "S"	9.598.509 dinarjev
Skupaj	24.144.776 dinarjev

Doslej je bilo v navedene objekte vloženo 15.842,00 dinarjev. V letošnjem letu se bodo dela nadaljevala tako, da bo do konca leta v celoti dograjena čistilna naprava pod vasjo Sp. Slivnica in zbirni kanal "S"

do stare čistilne naprave. S tem gradnja ne bo zaključena. V prihodnem letu čaka investitorja še zbirni kanal "B", ki bo povezal zazidalno cono Jerova vas, staro Grosuplje in Brinje z novo ČN. Gradnja je pomembna za celotno Grosupeljsko kotlino zaradi čiščenja odpadnih voda in varstva okolja, je pa tudi ena izmed najbolj sodobno zasnovanih naprav v Sloveniji in bo v naslednjem obdobju omogočala hitrejši razvoj gospodarstva in stanovanjske gradnje.

Po dograditvi v Grosupljem se predvideva gradnja kanalizacije in čistilne naprave v Ivančni gorici. V letošnjem letu pa se izdelujejo načrti za Šentvid pri Stični.

8. Nova zgradba zdravstvene postaje v Zagradcu

Za krajevni pravznik - 16. julij - je bila v Zagradcu slovesno odprta novozgrajena zdravstvena postaja. Otvoritvi so poleg številnih gostov prisostvovali Ivan Maček, član sveta federacije, Francka Strmole, predsednica skupščine regionalne zdravstvene skupnosti, dr. Jože Beniger, predstavniki skupščine občine Grosuplje, občinske zdravstvene skupnosti in Zdravstvenega doma Ljubljana. Del sredstev so občani zbrali s krajevnim samoprispevkom, drugo pa so prispevali občinska oz. regionalna skupnost, skupščina občine Grosuplje in Zdravstveni dom Ljubljana - TOZD Grosuplje.

Izvajalec del je bilo SGP Grosuplje, ki je dela v roku in kvalitetno opravilo. O podpisu pogodbe za gradnjo dne 28.7.1976 smo že poročali v ZOG IX. V kratkem času sta bila tako v občini zgrajena dva objekta osnovnega zdravstvenega varstva: v Dobrepoljah in Zagradcu, torej v dveh krajih Suhe krajine.

9. Poimenovanje novih cest v Grosupljem

Ulični sistem v Grosupljem je bil uveden z odlokom skupščine občine Grosuplje 20.9.1967. Poimenovanih je bilo 37 cest. Po desetih letih je Skupščina občine na predlog krajevne skupnosti z odlokom dala v novih predelih naselja cestam naslednja imena: Pod gozdom VI, Pod gozdom cesta VII, Pod gozdom cesta VIII, Stitarjeva cesta, Murnova cesta, Ulica Ane Galetove, Kettejeva cesta, Obrtniška ulica, Župančičeva cesta, Kovačičeva cesta in Jakhlova cesta.

Zanimivo je, da se imena že obstoječih cest niso spremenila. Tako ima Grosuplje sedaj poimenovanih 48 cest. Verjetno se bo že prihodnje leto to število povečalo zaradi začetka zazidave predela Jerove vasi in v industrijski coni.

10. Tovarna Rašica v Ambrusu

V Ambrusu deluje obrat Rašica iz Gameljn pri Ljubljani že od leta 1957. Sprva je bilo v skromnih prostorih zadružnega doma zaposlenih le 38 delavcev. Večji razmah dejavnosti je dosežen po 30.4.1971 z otvoritvijo prenovljenega obrata konfekcije. Že tedaj so bile določene težave, ker obrat ni imel lastnih prostorov. Preurejena dvorana za gospodarski namen ni bila prava in trajna rešitev. Zato si je krajevna skupnost Ambrus vztrajno prizadevala najti trajno rešitev in sicer tako, da bo dvorana v zadružnem domu rabila kulturi, tovarna pa naj bi s pomočjo skupščine občine Grosuplje in krajevne skupnosti pridobila nove prostore z novogradnjo. Prizadevanja so rodila sadove. 18. septembra je bila slovesna otvoritev nove tovarne, v kateri lahko v eni izmeni dela 150 delavcev. Investicija je znašala okoli 15,000.000,00 dinarjev. Zemljišče je za gradnjo brezplačno odstopila občina Grosuplje. Izvajalec del je bilo SGP Grosuplje.

11. Sodobna zbiralnica mleka Ljubljanskih mlekaren v Grosupljem

Ljubljanske mlekarne so dne 30.7.1977 ob Cesti na Krko v Grosupljem odprle novo sodobno zgrajeno zbiralnico mleka. Doslej v Grosupljem ni bilo urejene zbiralnice mleka. Ljubljanske mlekarne so mleko vozile neposredno v Ljubljano. Manjša zbiralnica je bila pred leti v podaljšku Košakovih gospodarskih poslopij na Adamičevi cesti, a so jo porušili po dograditvi stanovanjskega bloka A-1.

Zbiralnico mleka je zgradilo SGP Grosuplje, projektant je bil dipl.ing. arh. Franc Knavs. Objekt se po svoji arhitektonski zasnovi lepo vključuje v naselje.

12. Nova zgradba Ljubljanske banke v Dobrepoljah

Dne 16.8.1977 je Ljubljanska banka - podružnica Ljubljana s skromno slovesnostjo odprla novo zgradbo Ljubljanske banke v Dobrepoljah. Zgradbo je v kratkem roku zgradilo SGP Grosuplje, objekt se lepo vključuje v center naselja. Dobrepoljska dolina je s tem pridobila za poslovanje in gospodarsko življenje zelo pomembno ustanovo. Tako je v občini Ljubljanska banka z gradnjo v Grosupljem, Ivančni gorici in Dobrepoljah zaključila predvideno omrežje svojih poslovnih enot.

13. Market v Ivančni gorici

V Ivančni gorici je bila 28.8.1977 svečana otvoritev samopostrežne trgovine, delikatese in mesnice. Investitorja tega skupnega objekta sta bila trgovsko podjetje Tabor Grosuplje in Kmetijska zadruga Stična. Investicija je veljala okoli 10,000.000,00 dinarjev. Nova trgovina je velika pridobitev za širško okolico Ivančne gorice.

14. Prenovljeni gasilski dom na Korinju

Tudi krajani odročnih vasic Mali Korinj in Veliki Korinj v osrčju Suhe krajine so pokazali veliko posluha za reševanje skupnih vprašanj. Na svečanosti dne 11. septembra 1977 so izročili namenu prenovljen gasilski dom na Korinju. Skoraj v celoti so ga obnovili s prostovoljnim delom in prispevki krajanov, le približno 20.000 dinarjev sta prispevali Občinska gasilska zveza in skupščina občine Grosuplje kot pokrovitelj prireditve. Svečanosti se je udeležilo čez 300 domačinov in gasilcev. Za ta kraj je prenovljen gasilski dom prav gotovo pomembna pridobitev, ki bo krajanom služil ne le ob klicu "Na pomoč", temveč tudi ob drugih priložnostih.

15. Mitja Ribičič pokrovitelj 8. tabora slovenskih pevskih zborov v Šentvidu pri Stični

VIII. tabor pevskih zborov v Šentvidu pri Stični je v celoti dosegel svoj namen. Posvečen je bil praznovanju 85-letnice tov. Tita in 40-letnice KP Slovenije. Prireditve v okviru Kulturnega tedna so potekale od 25.6. do 4.7.1977. Sklepna prireditev je po številu nastopajočih presegla vse dosedanje. Tabor se je zaključil z nastopom 3.000 pevcev iz 100 pevskih zborov in govorom pokrovitelja tov. Mitje Ribičiča. Upravni odbor Tabora je s posebnim pismom že 30.4.1977 zaprosil vse krajane v KS Šentvid pri Stični, Temenica in Dob za sodelovanje pri organiziranju že tradicionalne prireditve. Velik odmev je imelo srečanje pevskih zborov tudi v dnevnem tisku in televiziji. Organizatorjem lahko za izvedbo tabora in Kulturnega tedna samo čestitamo.

16. POZD Elektroservice Grosuplje v novih lastnih prostorih

Anton Pečnikar, dipl. elektrotehnik, je edini obrtnik, ki je v Grosupljem ustanovil posebno organizacijo združenega dela POZD Elektroservice Grosuplje. Anton Pečnikar je imel kot obrtnik sedež delavnice v občini Ljubljana-Moste-Polje, del delavnice in skladiščnih prostorov pa na Dolenjski cesti v Ljubljani. Da razvije predvideno dejavnost v večjem obsegu, je Pečnikar skupaj s svojo sestro in delavci sklenil ustanovitveno pogodbo o organizaciji POZD. Po pogodbi je s svojo sestro vložil v POZD svoja sredstva in delavci mu jih vračajo po pogodbi v petih letih, s tem da lahko vsako leto po zaključnem računu sredstva ponovno vloži v POZD in sklene novo pogodbo. Nedvomno je bila odločitev o ustanovitvi POZD pravilna, saj danes zaposluje že okoli 80 delavcev, sad prizadevanja in dobrega programa pa je tudi na novo zgrajena poslovna proizvodna stavba v Grosupljem, na Cesti na Krko 9, v skupni izmeri 1080 m^2. Tehnični prevzem objekta je bil 20. januarja 1978, uradna otvoritev pa bo po ureditvi zunanje okolice.

Nedvomno ima za gradnjo veliko zaslug ustanovitelj in direktor POZD Anton Pečnikar. V POZD pa se uspešno razvija tudi samoupravljanje, saj ima ta organizacija sprejete že vse samoupravne splošne akte, kot so po zakonskih predpisih predvideni za organizacije združenega dela. Posebno razveseljivo je tudi dejstvo, da POZD načrtuje razširitev proizvodnih objektov in gradnjo prostorov za lastno dejavnost.

17. TOZD Splošno mizarstvo je praznovalo 30-letnico

Letošnje praznovanje Titovih in partijskih jubilejev je bilo za delavce TOZD Splošno mizarstvo Grosuplje še toliko bolj praznično, ker je kolektiv slavil 30 let obstoja svoje delovne organizacije. Delavci so se zbrali na slovesni prireditvi v družbenem domu Grosuplje. Zbrane je pozdravil predsednik delavskega sveta Tine Zajc, o 30-letni zgodovini Splošnega mizarstva pa je spregovoril direktor Franc Trontelj.

Ob tej priložnosti so bile najvztrajnejšim delavcem podeljene jubilejne nagrade; prejeli so jih: Tone Novak za 10 let, Stane Žnidaršič, Dana Zajc, Jože Zupančič, Martin Skubic, Jože Trontelj (III), Martin Zajc za 15 let; Jože Godec, Alojz Štrubelj, Franc Trontelj za 20 let; Alojz Kastelic (I), Alojz Kastelic (II), Jože Trontelj (I) za 25 let in Ivan Širca za 30 let dela v Splošnem mizarstvu Grosuplje.

Ta delovna organizacija je pokazala kar največ posluha za skupno reševanje krajevne problematike, za kar se je kolektivu v imenu krajevne skupnosti Grosuplje zahvalil predsednik sveta KS Jože Marolt.

Slovenosti so prisostvovali tudi predstavniki Lesnine Ljubljana, skupščine občine in občinskih družbenopolitičnih organizacij. Predsednik skupščine občine Grosuplje Janez Lesjak je v pozdravnem nagovoru podčrtal trdno a ustvarjalno 30-letno razvojno pot Splošnega mizarstva, ki je bila začeta v majhni mizarski delavnici s 3 zaposlenimi.

V kulturnem programu je sodeloval grosupeljski moški oktet.

Želje, trud in trdo delo - vse to mora roditi sadove in tega se delavci TOZD Splošno mizarstvo zavedajo - hočejo naprej, po poti razvoja in ustvarjalnosti.

18. Prvi krajevni praznik KS Temenica

Praznovanje krajevnega praznika KS Temenica - 14. avgusta je potekalo v znamenju Titovih in partijskih jubilejev; povezano je bilo s slovesnim odkritjem spomenika borcu in puntarju, odkritjem spominske plošče in poimenovanjem šole po prvoborcu domačinu Milanu Mahnetu. Za to priliko je bil postavljen muzej mlinov, spomenik kmečkemu delu, urejen park pred šolo, zgrajeno športno igrišče in asfaltirano 1060 m ceste skozi temeniško dolino.

Spomenik Adolfu Jakhlu je postavila in odkrila OK ZB dne 28. oktobra 1977 (glej str. 329-331)

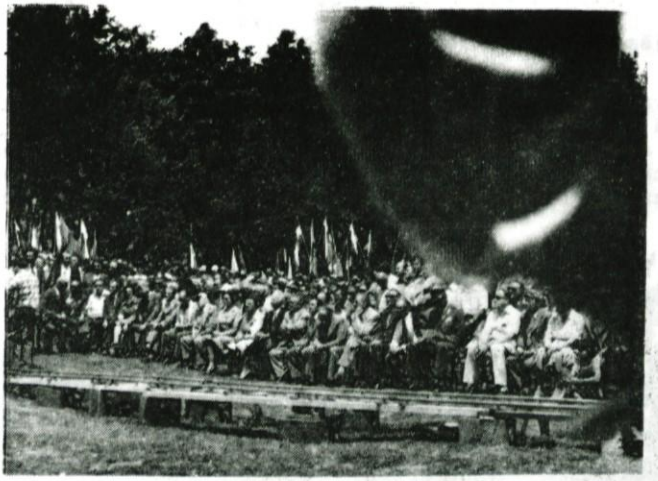

Republiška proslava Dneva borca 1978 je bila letos, dne 4. julija v naši občini v Predstrugah, Dobrepoljah. Slavnosti se je udeležilo nad 20.000 ljudi iz vseh delov naše republike.

Foto F. Adamič

Slovesnosti so se udeležili številni krajani in gostje, med drugimi Leopold Krese-Jošt, ki je bil tudi slavnostni govornik, predsednik SO Grosuplje Janez Lesjak, predsednik IS Janez Koščak in predstavniki družbenopolitičnih organizacij občine, predstavniki občin Trebnje in Litija, predstavniki Cestnega podjetja Ljubljana in drugi.

19. Kmalu bo v Grosupljem nova pekarna

Delovni kolektiv Pekarne Grosuplje je začel 15.2.1978 v predelu Rožne doline v Grosupljem graditi nove proizvodne prostore. Investicija znaša 22,000.000,- dinarjev. Izvajalec del je SGP Grosuplje.

Delavci so investicijo pripravljali več let. V ta namen so odprodali prostore stare pekarne na Adamičevi cesti Mercatorju iz Ljubljane; preuredil jih bo v prodajalno. Da bi imela Pekarna zagotovljeno tržišče za svoje proizvode, so se delavci odločili za združitev v SOZD Mercator.

20. Najdebelejša drevesa v domačem kraju

Mladi raziskovalci Osnovne šole Louis Adamič so ugotovili, da je najdebelejša lipa v Grosupljem v Brinju - na sliki. Izmerili so, da je obseg njenega debla 525 cm. Zanimivo je, da lipe v Grosupljem hitro rastejo. To ugotavljajo krajani in delavci komunalnega podjetja Grosuplje; v akciji ozelenitve Grosupljega so jih namreč posadili več sto.

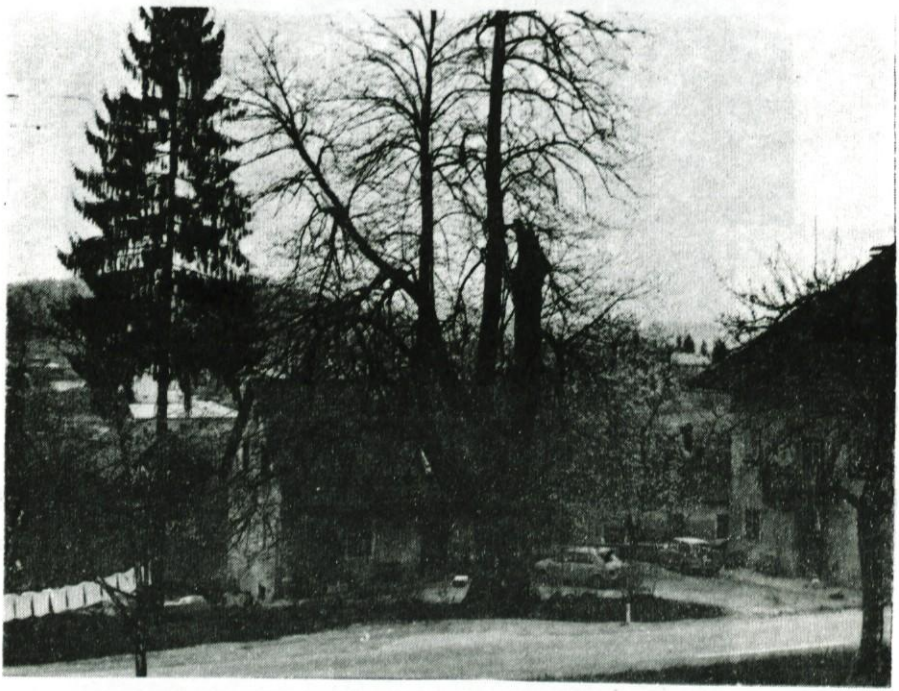

Najdebelejša lipa v naši občini je lipa na brinjskem dvorišču. Stara je nad 300 let, če je ista, kot jo kaže podoba v Valvasorjevi Slavi (IX. knjiga, str. 521-2)

21. Podeljene Jurčičeve plakete

Kot vsako leto je tudi letos Občinska izobraževalna skupnost Grosuplje podelila Jurčičeve plakete, diplome ter denarne nagrade. Po sklepu skupščine je bilo v letu 1977 podeljenih 5 Jurčičevih plaket, diplom in nagrad; nagrajencem jih je na slavnostni seji občinske skupščine dne 29.10.1977 podelil predsednik Občinske izobraževalne skupnosti tov. Valentin Mendiževec.

Plaketo, diplomo in nagrado so prejeli:

- Dragica Drobnič, ravnateljica VVZ Grosuplje, za delo in uspehe na področju vzgojno-varstvene dejavnosti, kakor tudi za sodelovanje pri organizaciji in izgradnji vzgojno-varstvenih objektov;
- Ciril Jurčič, upokojenec z Muljave, za dolgoletno delo na kulturnem področju;
- Milena Kosec, učiteljica na osnovni šoli Stična, za uspešno in dolgoletno delo na vzgojno-izobraževalnem ter kulturnem področju;
- Berislava Križanič, učiteljica na osnovni šoli Ferdo Vesel, Šentvid pri Stični, za uspehe pri organizaciji in vodenju ter pri uresničevanju vzgojno-izobraževalnih ciljev;
- Marija Perme, upokojena učiteljica iz Ponove vasi, za dolgoletno delo na vzgojno-izobraževalnem področju.

(Podatki so po Naši skupnosti št. 11/77).

22. Podeljena prva priznanja in nagrade Louisa Adamiča

V Grosupljem občina ni podeljevala posebnih občinskih priznanj in nagrad. Doslej je le občinska izobraževalna skupnost podeljevala Jurčičeve plakete. Tako se je zgodilo prvič, kar obstoja občina Grosuplje, da so zbori občinske skupščine dne 28.9.1977 odločali o podelitvi priznanj in nagrad Louisa Adamiča. Na predlog komisije za volitve in imenovanja ter kadrovske zadeve skupščine občine so odločili, da to najvišje občinsko priznanje prejmejo:

- Alojz Nebec, generalni direktor SGP Grosuplje za življenjsko delo za razvoj gradbeništva na območju naše občine in razvoj delovne organizacije, katero kot direktor vodi od ustanovitve;

- Tekstilna tovarna Motvoz in platno Grosuplje zaradi žilavosti kolektiva in velikih naporov, ki jih je le-ta vložil v pravilno usmerjen razvoj, v povojno obnovo podjetja in v perspektivni razvoj delovne organizacije do današnjih dni;

- Delovno-varstveni zavod Ponikve zaradi dobre notranje organizacije in vodenja, s katerim je dosegel trajnejše uspehe pri usposabljanju, zaposlovanju in varstvu fizično huje prizadetih oseb. V zadnjih desetih letih je zavod investiral v nove objekte okoli 26 milijonov dinarjev. Na zelo visoki ravni so v zavodu medsebojna razmerja delavcev in samoupravljanje;

- Krajevna skupnost Šmarje zaradi svoje samoupravne organiziranosti in delovanja, ki ga je med prvimi v občini prilagodila ustavnim spremembam;

- Avtomoto društvo Šentvid pri Stični za 30-letno delo in dosežene posebne uspehe, ki so trajnejšega pomena za razvoj tehnične kulture, preventivne vzgoje v cestnem prometu in tekmovalnega športa v občini.

Priznanja in nagrade Louisa Adamiča se bodo v skladu z odlokom in pravilnikom skupščine občine Grosuplje podeljevale vsako leto ob občinskem prazniku.

(Podatki so iz Naše skupnosti št. 10/77).

23. Obnovljen kulturni dom v Račni

V soboto, 22. oktobra 1977, so občani v Račni slavili pomembno delovno zmago. Tega dne so odprli obnovljen kulturni dom, ki je bil vrsto let dograjen le do III. gradbene faze. V domu je dvorana, oder za gledališke predstave, prostor za krajevno skupnost in za manjšo trgovino. Večino dela so opravili občani udarniško, finančno pa jim je pomagala zlasti Kulturna skupnost občine Grosuplje. Na kulturnem domu so istočasno vzidali spominsko obeležje, na katerem je zapisano: "V tem kraju je bil 28. septembra 1941 na pobudo okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije in aktivistov Osvobodilne fronte ustanovljen okrožni odbor Osvobodilne fronte Grosuplje." Avtor spominskega obeležja je akademski kipar Stojan Batič.

Na svečanosti je govoril podpredsednik Republiške konference SZDL Slovenije Franc Kimovec-Žiga in tudi odkril spominsko obeležje. Svečanosti se je udeležilo veliko število občanov in vabljenih gostov. Poleg drugih

so prireditvi prisostvovali: Bogdan Osolnik, podpredsednik RO ZB NOV, Mara Osolnik, član sveta republike, dr. Stane Valentinčič, prvi sekretar okrožnega odbora OF, in Radko Polič.

24. V Grosupljem zgrajen kulturni dom

V počastitev krajevnega in občinskega praznika ter Titovih in partijskih jubilejev je bil 22. oktobra 1977 s slavnostnim koncertom moškega pevskega zbora Grosuplje v prenovljeni dvorani predan svojemu namenu kulturni dom. V priložnostnem govoru je tovariš Jože Marolt, predsednik sveta krajevne skupnosti Grosuplje, ki je bila skupaj s Kulturno skupnostjo soinvestitorica gradnje, dejal:

"Vse do danes v Grosupljem kultura ni imela lastnega prostora, saj je kulturno društvo le souporabljalo prostore TVD Partizan oz. predvojnega Sokola. Do jeseni 1971 pa je bila dvorana TVD Partizan tudi edina telovadnica v kraju. V letu 1971 smo ponosno kot rezultat prvega samoprispevka odprli novo osnovno šolo Louisa Adamiča; v njej je dobilo svoj prostor v moderni telovadnici tudi društvo TVD Partizan. Vprašanje namenskega prostora za kulturno dejavnost pa je ostalo še naprej nerešeno.

Res je, da smo v letu 1974 skupaj s kulturno skupnostjo izdelali načrte za obnovo obstoječega objekta in ga rešili propadanja s tem, da smo ga takorekoč nanovo zgradili do III. gradbene faze, kot je tudi resnica, da sta bila vse leto 1975 in 1976 v Grosupljem dva tovrstna kulturi obljubljena in namenjena, a žal nedograjena objekta. Prvi - ob zadružnem domu - stoji še danes kot mogočen pomnik povojni zagnanosti, zanesenjaštvu, a tudi pomnik naše 20-letne brezbrižnosti. Temu objektu je usojeno, da se poruši, ne da bi bil kdajkoli služil svojemu namenu. Šele v lanski jeseni je delegatsko oblikovana, z neposrednimi interesi delavcev, delavnih ljudi in občanov povezana krajevna skupnost dokončno sprejela program, da v letošnjem letu ta objekt, v katerem smo danes, dogradi namensko in v celoti za potrebe kulture. Občani smo na našem drugem referendumu 26.12.1976 z 81,8 % "ZA" oddanih glasov, sprejeli navedeni program kot svojo osrednjo nalogo v letošnjem letu.

Samo z glasovanjem in s plačevanjem z referendumom sprejetih obveznosti še ni bila zagotovljena uresničitev dogovorjenega programa. Po referendumu so bila naša prizadevanja usmerjena na izoblikovanje črvrstega sistema financiranja. Sledili so dogovori s Kulturno skupnostjo občine Grosuplje in po njej z Republiško kulturno skupnostjo. S strokovno pomočjo in sodelovanjem čez 50 delegatov krajevne skupnosti nam je uspelo

skleniti s 14 OZD s sedežem v Grosupljem samoupravni sporazum o načinu združevanja in uporabe sredstev, namenjenih za zadovoljevanje skupnih potreb v krajevni skupnosti v srednjeročnem obdobju 1976-1980. Po tako izoblikovanem finančnem načrtu smo sklenili 13.4.1977 pogodbo s SGP Grosuplje, Instalacijami Grosuplje in POZD Elektroservice Grosuplje o obnovi in dograditvi doma. Z veliko razumevanja in dobre volje so izvajalci v dobrih 6 mesecih izgotovili objekt, ki je dejansko nov. Pri tem je Kulturna skupnost Grosuplje naročila opremo in jo tudi financirala. Morda je dom, v katerem danes smo, premajhen za hitro razvijajoče se naselje, vendar je sodobno opremljen in za nas Grosupeljčane, ki nikoli doslej nismo imeli posebnega, za te namene usposobljenega objekta, toliko bolj dragocen."

Celotna investicija za dograditev je znašala 5,810.000,- dinarjev. Od tega zneska so prispevali: KS Grosuplje 2,310.000,- dinarjev in sredstva samoprispevka 1,000.000,- dinarjev, Občinska kulturna skupnost Grosuplje 750.000,- dinarjev, Republiška kulturna skupnost 900.000,- dinarjev, Samoupravna stanovanjska skupnost za hišniško stanovanje 450.000,- dinarjev. Dodatno bo v letu 1978 prispevala Občinska kulturna skupnost še 400.000,- dinarjev, kar je kreditiral izvajalec del. Za zunanjo ureditev pa je bilo potrebno dati 662.000,- dinarjev.

V domu je kinodvorana z 204 sedeži, opremljen oder za dramske in razne kulturne prireditve, prostor za nastopajoče in hišniško stanovanje. Trenutno hišniško stanovanje uporablja glasbena šola in KS Grosuplje. Od otvoritve redno deluje kino s 3 predstavami tedensko.

Pred začetkom gradnje je bilo med občani veliko razprav o primernosti obnove stare stavbe TVD Partizan. Predvsem zaradi lepe lege je zmagalo mnenje, da se dom obnovi. Na obstoječi lokaciji pa so na razpolago tudi zemljišča za razširitev in dograditev v kulturni center.

Obiskovalci so bili nad ureditvijo doma prijetno presenečeni, za kar ima precej zaslug projektant dipl.ing.arh. Franc Knavs, Vladimir Rozman, predsednik ZKPO, Ludvik Križman kot nadzorni organ in Janez Lužar, ki je kot predsednik gradbenega odbora koordiniral delo.

25. Novoizvoljeni sekretar OK ZKS Grosuplje

Za sekretarja OK ZKS Grosuplje je volilna konferenca dne 16.12.1977 ponovno izvolila tov. Franca Grudna, ki bo v naslednjem mandatu opravljal to odgovorno dolžnost. V 11-članski komite pa so bili ponovno izvoljeni: Julijana Eršte, Bogdan Korošec, Marjan Kotar in Edi Zgonc, na novo pa Anton Antončič, Mirjana Križman, Jože Mišigoj, Iztok Munih in Mane Vlaisavljevič.

26. Spomenik Adolfu Jakhlu

Adolf Jakhel se je rodil 29. decembra 1910 v Otočah (sedaj Waidmannsdorf) občina Šmartno pri Celovcu, ob južnem delu Vrbskega jezera, kot nezakonski sin matere Pavle. Pred prvo svetovno vojno se je skupaj z materjo preselil v Zalog, kjer je obiskoval osnovno šolo. Kaneje je nekaj časa živel v Radečah pri Zidanem mostu in v Celju končal gimnazijo. Leta 1930 se je Dolfe Jakhel po maturi vpisal na filozofsko fakulteto ljubljanske univerze, da bi študiral slavistiko.

V Grosuplje je Jakhel začel prihajati kot ilegalec že maja 1941 na sestanke skupine simpatizerjev KP. V prvi polovici junija pa je bil poslan v grosupeljsko okolico, da bi ustanovil in nato vodil okrožni komite KPS. Že konec junija je bil ustanovljen okrožni komite, katerega sekretar je bil tov. Jakhel. Življenje in delo Adolfa Jakhla je zelo podrobno opisal Mile Pavlin v istoimenski knjigi, ki jo je 4. januarja 1977 izdala in založila v nakladi 1.000 izvodov Krajevna skupnost Zalog. Zainteresirani bralci si lahko knjigo izposodijo v Splošnoizobraževalni knjižnici Grosuplje.

Dolfe Jakhel je umrl 8. januarja 1942. leta v Medvedici za posledicami rane, ki jo je dobil 7. januarja, ko je kot komandir 3. čete 2. slovenskega partizanskega bataljona, ki je nastala dan poprej iz Grosupeljske čete, napadel s soborci karabinjersko postajo na Turjaku. 31. oktobra 1945 so Jakhlove posmrtne ostanke slovesno prenesli iz Medvedice na pokopališče v Zalog.

Kako je prišlo do postavitve spomenika v Grosupljem?

V Zalogu so že leta 1974, da bi počastili spomin Adolfa Jakhla in se mu oddolžili za njegovo dolgoletno delo, po njem poimenovali novo zgrajeno osnovno šolo. V letu 1977 pa so ob 35.obletnici njegove smrti odkrili v

šolski avli Jakhlov doprsni kip. Kip je napravil akademski kipat Anton Sigulin. Istočasno je izšla tudi navedena knjiga o njegovem življenju in delu. Slovesnosti v Zalogu so se udeležili tudi vabljeni predstavniki naše občine: ti so posredovali knjigo krajevni skupnosti Grosuplje in ustreznim komisijam pri Občinskem združenju Zveze borcev NOV in pri OK ZKS, ki se ukvarjata z zgodovino delavskega gibanja in tradicijami NOV.

Komisiji sta dali pobudo krajevni skupnosti Grosuplje, da prouči možnost postavitve enakega spomenika kot je v Zalogu tudi v Grosupljem. Saj so v knjigi o življenju in delu Adolfa Jakhla kar 3 poglavja na več kot 20 straneh posvečena delovanju tega revolucionarja in borca v Grosupljem: kot sekretarja Grosupeljskega okrožja, komandirja Grosupeljske partizanske čete in komandirja 3. čete 2. slovenskega partizanskega bataljona. Krajevna skupnost je pobudo sprejela in podpisala pogodbo s kiparjem Antonom Sigulinom, da izdela odlitka za spominsko obeležje Adolfu Jakhlu za avtorsko nagrado 46.000,- dinarjev. Po sklenitvi pogodbe je bil imenovan odbor z več komisijami za postavitev spomenika. Evidentirane so bile naslednje 3 lokacije: ob kulturnem domu, ki naj bi se tudi poimenoval po Adolfu Jakhlu, pred poslopjem pošte ob Kolodvorski ulici in pred poslovnimi prostori Ljubljanske banke ob Taborski cesti. PA Ljubljana je izdelal lokacijsko dokumentacijo za pred Pošto in po izrecni zahtevi kasneje še za prostor med Taborsko cesto in Kolodvorsko ulico. Sprejeta je bila zadnja lokacija zaradi naslednjih prednosti: predel med Kolodvorsko ulico in Taborsko cesto je bil docela neurejen; nujno je bilo, da se uredi, kot je središču naselja primerno, na nasprotni strani bo nova avtobusna postaja, nova ureditev bo velika pridobitev za naselje in se bo z Adamičevo ploščadjo vključila v nastajajoči center Grosupljega ter ne nazadnje: ob spomeniku je sedež več poslovnih subjektov, ki bodo ureditev finančno podprli. Po odločitvi o lokaciji so dela stekla hitreje. Odbor je določil za izvajalca del Komunalno podjetje Grosuplje, nadzor nad deli je bil zaupan dipl.ing.arh. Doroteji Vodopivec, ki je izdelala tudi ureditev med spomenikom in Adamičevo ploščadjo. Istočasno se je delno obnovil tudi drevored lip v Kolodvorski ulici. Finančna komisija je na podlagi predračuna, ki je znašal okoli 1,200.000,- dinarjev pričela zbirati sredstva. Ljubljanska banka je prva prispevala znesek 300.000,- dinarjev, drugi investitorji: zavarovalnica Sava, ustanove in delovne organizacije v Kolodvorski ulici 2 in 4 pa so se zavezale prispevati preostali znesek.

Ureditev je bila opravljena pravočasno in spomenik odkrit pred velikim številom občanov (najmanj 1.000) 28. oktobra 1977 leta. Slavnostni govornik je bil tov. Franc Gruden, sekretar OK ZKS. Spomenik pa je svečano odkril Radko Polič. V kulturnem delu programa je sodelovala godba na pihala iz Dobrepolj in moški pevski zbor Grosuplje.

Po Adolfu Jakhlu je bila v letu 1977 poimenovana v Grosupljem tudi ena izmed novih cest v naselju. DES Ljubljana - Elektro Ljubljana okolica pa je odkril pri RTP Grosuplje, kjer je Dolfe Jakhel med bivanjem v Grosupljem delal, spominsko ploščo. Slavnostni govornik ob tej priložnosti je bil France Perovšek.

Na obeh slovesnostih so mladi recitirali pesem Vladimira Pavšiča-Mateja Bora, ki je posvečena Adolfu Jakhlu. Pesnik je namreč v Medvedici obiskal Jakhla in Grosupeljsko četo. To srečanje z mladostnim prijateljem, komandirjem partizanske čete, se močno občuti v poznejši Pavšičevi ustvarjalnosti, saj je temu obisku posvetil več pesmi.

(Podatki so iz knjige Mileta Pavlina, Življenje in delo Adolfa Jakhla).

27. Konstituiranje druge delegatske občinske skupščine

12. aprila 1978 so se zbrali novoizvoljeni delegati vseh zborov skupščine občine in izvedli konstituiranje skupščine. Skupno zasedanje zborov je do izvolitve predsednikov vsakega zbora vodil dosedanji predsednik skupščine občine. Vsak zbor je imenoval komisijo za verifikacijo pooblastil in imunitetna vprašanja delegatov, ki je ugotovila navzočnost delegatov in verificirala njihova pooblastila; svoje poročilo o poteku volitev 9. in 12. marca 1978 pa je podala tudi občinska volilna komisija.

Na predlog Občinske konference SZDL Grosuplje so zbori s tajnim glasovanjem izvolili:

- Janeza Lesjaka, dosedanjega predsednika za predsednika skupščine občine Grosuplje;
- Eda Zgonca, predmetnega učitelja, delegata KS Ponikve, za podpredsednika skupščine občine Grosuplje;
- Janeza Koščaka, dosedanjega predsednika IS, z javnim glasovanjem, za predsednika izvršnega sveta SO Grosuplje.

Vsak zbor zase je z javnim glasovanjem izvolil svojega predsednika, in sicer:

- zbor združenega dela Franca Kastelica, strojnega ključavničarja, delegata temeljne delegacije LIVAR Ivančna gorica;
- zbor krajevnih skupnosti Marico Mencin, ekonomskega tehnika, delegatko KS Grosuplje;
- družbenopolitični zbor Janka Petka, inž .organizacije dela, dosedanjega predsednika družbenopolitičnega zbora.

Na predlog predsednika izvršnega sveta so zbori z javnim glasovanjem izvolili nov izvršni svet v sestavi:

- Andrej Drmal, 1939, politolog, zaposlen pri skupščini občine Grosuplje, član ZK, predsednik IO SZDL Rodica, predsednik poravnalnega sveta KS Rodica, predsednik IO temeljne rizične kom.skup . - družb.zav. skup. Triglav;
- Vinko Kobilca, 1930, višji upravni delavec, načelnik oddelka za ljudsko obrambo SO Grosuplje, član ZK, član IS, sekretar osnovne organizacije ZK uprave SO Grosuplje;
- Jože Javornik, 1934, dipl.ing.agronomije, tajnik SIS za preskrbo mesta Ljubljana, član sveta KS Ivančna gorica, član IO živinorejske poslovne skupnosti, član IO za kmetijstvo pri medobčinskem svetu SZDL;
- Ludvik Križman, 1930, gradbeni tehnik, šef biroja za urejanje in oddajanje stavbnih zemljišč pri Komunalnem podjetju Grosuplje, član ZK, član IS SO Grosuplje, predsednik UO cestnega in komunalnega sklada občine Grosuplje;
- Andrej Ambrožič, 1941, predmetni učitelj, vodja skupnih strokovnih služb SIS, član ZK, član predsedstva občinskega sveta ZS, predsednik IO skupne komisije podpisnic samoupravnega sporazuma o štipendiraju, član IS;
- Alojz Škrjanc, 1935, dipl.pravnik, direktor SDS skupne službe SGP Grosuplje, član ZK, predsednik skupščine občinske zdravstvene skupnosti, član občinske volilne komisije, odgovorni urednik glasila SGP, predsednik poravnalnega sveta KS Grosuplje;
- Tone Jakoš, 1932, strojni inženir, v.d. direktorja IMP TOZD Hladnovodne armature Ivančna gorica;
- Dušan Ahlin, 1937, dipl.tekstilni inženir, vodja tehničnega sektorja v tovarni Motvoz in platno Grosuplje, član ZK, predsednik UO sklada rezerv SO Grosuplje;
- Milan Vrhovec, 1947, višji sanitarni tehnik, načelnik oddelka za gospodarstvo in komunalne zadeve SO Grosuplje, predsednik KO SZDL Stična, predsednik kulturno-prosvetnega društva Stična.

Na predlog predsednika IS so zbori imenovali:

- Tinco Baričič za načelnico davčne uprave
- Julijano Eršte za načelnico oddelka za notranje zadeve
- Franca Javornika za načelnika oddelka za finance in v.d. načelnika oddelka za skupne in družbene službe
- Vinka Kobilca za načelnika oddelka za ljudsko obrambo

- Vinka ing. Petriča za načelnika geodetske uprave in
- Milana Vrhovca za načelnika oddelka za gospodarstvo in komunalne zadeve.

Za novega sekretarja skupščine so imenovali Slavka Zupančiča, dosedanjega načelnika oddelka za skupne in družbene službe.

Na volitvah za delegate v občinsko skupščino in SIS so bili doseženi zelo dobri rezultati. V delovnih organizacijah je glasovalo 92,3 % volilcev, v skupini obrtnikov in pri njih zaposlenih delavcev 97,6 % volilcev, kmetijski skupini 97,5 % volilcev in v krajevnih skupnostih 96,7 % volilcev.

Za samoupravne interesne skupnosti je v občini 190 delegacij. V delovnih in drugih organizacijah je 29 posebnih, 38 združenih in 28 splošnih delegacij. V krajevnih skupnostih je 60 posebnih, 30 združenih in 5 splošnih delegacij. Na volitvah je bilo skupaj izvoljenih 9. in 12. marca 1978 2.106 delegatov. Od tega za zbor združenega dela 339, za zbor krajevnih skupnosti 202 in za samoupravne interesne skupnosti 1.565 delegatov.

(Podatki so po Naši skupnosti št. 3 in 4/78).

NAŠI KRAJI IN LJUDJE

France Adamič

Bibliografija

V prejšnjih dveh številkah Zbornika občine Grosuplje smo objavili pregled bibliografije, ki kakorkoli zadeva našo občino ali občane ne glede na čas objave. To pot navajamo malo starejših virov, več pa je sodobnih:

1. Syndroma Gerbezius-Morgagni-Adams Stokes. 1658-1718. Ljubljana 1977. Biografski in bibliografski podatki. Razprava o tekstih, ki izpričujejo časovno prioriteto Gerbčevega opisa simptomatike kompletnega atrio-ventrikularnega bloka. Izdajatelj: Jugoslovansko kardiološko društvo. Tisk je omogočila Krka Novo mesto. Predgovor prof.dr. Branko Volavšek, tekst v. zdravstveni svetnik Drago Mušič, dr.med., oblikoval Braco Mušič, dipl.ing.arh. Tisk ČGP Delo. 1700 oštevilčenih izvodov. Ljubljana, 96 strani + faksimili Gerbčeve podobe in njegovih del (glej ZOG 3, 1971, 77-84);

2. Taborska jama - šolski primer podzemeljske jame. Proteus 40, 5, 1977-78, 175-178 z naslovno sliko Velike dvorane. Napisal Valter Bohinec;

3. Louis Adamič i pomorci u drugom svetskom ratu. Pomorski zbornik, knjiga 5. Zadar 1967, 855-862, separat. Napisal Toma Maštruko. Glej ZOG 8, 1977, 107-120;

4. Ljudski pevec in ljudska Temenica. Zavihani rokavi pod Debelim hribom. Stop julija 1977, 11;

5. Symposium, Sunday, May 15, 1977. Slovenian Society home. Euclid, Ohio: Commemorative Booklet. Co -sponsors: Progressive Slovene Women, Slovenian National Benefit Society. Co-editors: Florence F.Unetich and Josie Zakrajšek. Sodelavci: Danica Dolenc, Henry A. Christian, John Modic, Louis Kaferle, Louis Beniger, Mary Grill, Mary Kobal, Stane Lenardič, Frank Česen, Ivan Dolenc, Janez Sladonik in Jack Tomšič (Spominska knjižica o simpoziju ob 25-letnici smrti Louisa Adamiča v Clevelandu);

6. Bibliografija Toneta Potokarja (kot samostojne knjige izšli prevodi v časovnem zaporedju (s-sl pomeni prevod iz srbščine v slovenščino, h-sl iz hrvaščine v slovenščino, sl-s pomeni prevod iz slovenščine v srbščino, sl-h iz slovenščine v hrvaščino, b-sl iz bolgarščine v slovenščino):

01 Ivan Cankar, Pripovetke i crtice, sl-s, izbor kratke proze, zbirka Luča Zadruge profesorskega društva, Beograd 1933, 126 str.; - 02 Oton Župančič, Pesme, prvi ciklično urejen izbor Župančičeve lirike, kot jih je pozneje izdajal Janko Glazer, in hkrati prva v slovenščini tiskana knjiga v Beogradu, zbirka Luča Zadruge profesorskega društva, Beograd 1934, 136 str., z diferencialnim sl-s slovarčkom na koncu knjige; - 03 Branimir Ćosić, Pokošeno polje, roman, s-sl, založba Hram, Ljubljana 1935, 534 str. Druga izdaja pri založbi Obzorja, Maribor 1958, 540 str; - 04 Pirhi, b-sl, izbor bolgarske otroške in mladinske proze, 21 bolgarskih avtorjev s petindvajsetimi zgodbami, Mladinska matica v Ljubljani, 1936, 128 str. Knjigo je ilustriralo 26 najvidnejših slovenskih likovnih umetnikov od Gasparija in Smrekarja do Jakca, Justina, Franceta Kralja, Maleša, Miheliča, Nikolaja Pirnata, Tratnika, Šantla in Maksima Sedeja; - 05 Bolgarske novele, b-sl, izbor bolgarske novelistike od Ivana Vazova do Orlina Vasileva, Mohorjeva družba, Celje 1937, 229 str.; - 06 Miško Kranjec, Pripovetke, sl-s, izbor zgodnje Kranjčeve novelistike, Srpska književna zadruga, 42. redna zbirka v modrih platnicah, 287. knjiga SKZ, Beograd 1939, 176 str.; - 07 Stevan Jakovljević, Srbska trilogija, s-sl, v dveh knjigah, Založba Modra ptica, Ljubljana 1940, 391 in 333 str. Druga izdaja,založba Obzorja, Maribor 1966, 487 in 407 str.; - 08 Vladimir Nazor, Novele, h-sl, izbor krajše proze za Nazorjevo sedemdesetletnico, s faksimilirano Župančičevo pesmijo Na poti k poetu, ki jo je Oton Župančič napisal nalašč za uvod v to izdajo, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1946, 216 str.; - 09 Branko Ćopić, Partizanske pripovedke, s-sl, Mladinska knjiga, Ljubljana 1947, 106 str. Druga izdaja v 5. knjigi pisateljevega zbranega dela, Bosonogo detinstvo, str. 207-284, Državna založba Slovenije, 1966; - 10 Ivo Andrić, Popotovanje Alije Djerzeleza, s-sl, Mala knjižnica, 9, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1947, 64 str.; - 11 Elin Pelin, Jaz, ti, on, b-sl, deset humoresk, Mala knjižnica, 8, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1947, 49 str. Posamič ponatisnjeno v Dolenjskem listu (Novo mesto) 1966; - 12 Prežihov Voranc, Jirs i Bauh, sl-h, Mala biblioteka, Zora, Zagreb 1948, 59 str. Druga izdaja v knjigi: Prežihov Voranc, Pipovijetke, Matica hrvatska, 1963, str. 46-83; - 13 Ivo Andrić, Most na Drini, s-sl, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1948, 327 str. Druga izdaja pod naslovom Na Drini most, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1959, 341 str. Tretja izdaja pod naslovom Na Drini most, broširano, ostalo kot pri drugi izdaji, 352 str., Ljubljana 1962. Četrta izdaja pod naslovom Most na Drini, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1963, 381 str. (prva izdaja izbranega dela Iva Andrića v desetih knjigah). Peta izdaja (druga izdaja izbranega dela), zopet v desetih knjigah, Ljubljana 1966, ostalo isto, str. 381. Šesta izdaja (tretja izdaja zbranega dela v šestnajstih knjigah), DZS, Ljubljana 1976, 407 str.; - 14 Prežihov Voranc, Borba u tudjini, sl-s, Matica srpska, Novi Sad 1949, 272 str. Druga izdaja, toda, sl-h, Borba u tudjini, Biblioteka putopisa, Mladost, Zagreb 1952, 216 str.; - 15 Ciril Kosmač, Na svojoj zemlji, sl-s, filmski

scenario, Filmska biblioteka, Beograd 1949, 233 str.; - 16 Vuk Karadžić, Pismo knezu Milošu Obrenoviću (v knjigi Vuk Karadžić in njegova doba, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1948, str. 77-106; 17 Fran Levstik, Martin Krpan, sl-s, Matica srpska, Novi Sad 1949, 31 str. Druga izdaja, Školska biblioteka, Svjetlost, Sarajevo 1954, str. 38-63; - 18 Dr. Vido Latković, Peter Petrović Njegoš, s-sl, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1951, 222 str.; - 19 Ljubomir Nenadović, Pisma iz Italije (odlomki), s-sl, tekst je v knjigi pod 18 kot dodatek, in sicer na straneh 156-220; - 20 Jordan Jovkov, Ko bi mogle govoriti, b-sl, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1951, 211 str.; - 21 Slavko Kolar, Mi smo za pravico (izbor novel), h-sl, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1951, 222 str. Druga izdaja pod naslovom Svojega telesa gospodar, Gubčeva knjižnica, Partizanska knjiga, Ljubljana 1973, 229 str. Tretja izdaja (štiri od šestih novel ponatisnjene v knjigi Ali smo ali nismo v zbirki Humor, Mladinska knjiga, Ljubljana 1974, na straneh 72-247; - 22 Ivan Cankar, Odabrani tekstovi, sl-h, noveli: Susjed Luka, Priča o Šimi Sirotanu, Školska knjiga, Zagreb 1954, str. 96-161; - 23 Mateja Nenadović, Memoari, s-sl, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1954, 208 str.; - 24 Odabrane slovenačke novele, izbor 50 let slovenske novelistike, 1900-1950, obseg: Franc Finžgar, Na tetrijeba; Ivan Cankar, Priča o Šimi Sirotanu; Ivan Pregelj, Ospice; France Bevk, Kolibaš Mihale; Juš Kozak, Tudja žena; Prežihov Voranc, Jirs i Bauh; Miško Kranjec, Martin Žalig na selu. Uvod o slovenski novelistiki dr. France Koblar, str. 5-27, Svjetlost, Sarajevo 1954, 310 str.; - 25 Josip Vidmar, Zapisi i kritike, sl-h, v zbirki Jugoslavenski pisci, Zora, Zagreb 1954, 239 str.; - 26 Isak Samokóvlija, Salomonova črka, izbor novel, shr-sl, Cankarjeva založba, Ljubljana 1954, 277 str.; - 27 Priče s krša i mora, sl-h, izbrana proza pripovednikov iz Slovenskega Primorja: uvod dr. Lino Legiša; France Bevk, Pravica; Ciril Kosmač, Proljetni dan; Ivan Pregelj, Ospice; Bogomir Magajna, Regina coeli; Rade Progarc, Priča o magarcu; France Bevk, Put u slobodu; Vladimir Bartol, Kantata o zagonetnom čvoru; Boris Pahor, Moj grad Trst; Alojz Rebula, Šupalj je Kras; Jože Pahor, Smrt uskoka; Ciril Kosmač, Budjenje; Andrej Budal, Ulje i kruh; France Bevk, U odsudnom času; Boris Pahor, Na školjima; Bogomir Magajna, Kako je umirao Gausit; Stanko Vuk, Lijepa Vida; Vladimir Bartol, Čarobni veo; France Bevk, Naše more. Izbor T.P. izdala Kultura, Zagreb 1955, 280 str.; - 28 Ivana Brlić-Mažuranić, Pripovedke iz davnine, h-sl, Mladinska knjiga, Ljubljana 1955, 215 str. Druga izdaja Mladinska knjiga, Ljubljana 1972, v zbirki Moja knjižnica, 149 str.; - 29 Mirko Božić, Kurlani, h-sl, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1956, 350 str. Druga izdaja Gubčeva knjižnica, Partizanska knjiga, Ljubljana 1973, 269 str. Tretja izdaja, zbirka Beseda sodobnih jugoslovanskih pisateljev, Mladinska knjiga, Ljubljana 1976, 422 str.; - 30 Ivan Cankar, Grešnik Lenart, sl-h, vsebina: Zdenko Petersilka, Kovač Damjan, Grešnik Lenart, Priča o Šimi Sirotanu, Susjed Luka, Pavličkova kruna. Seljačka sloga, Zagreb 1957,

189 str.; - 31 Anton Ingolič, Dječak sa dva imena, sl-h, Mladost, Zagreb 1957, 115 str. Druga izdaja, isto, Zagreb 1963, 125 str. Tretja izdaja, vse isto, Zagreb 1968, 151 str. Četrta izdaja, vse isto, Zagreb 1971, 150 str. Peta izdaja, vse isto, Zagreb 1973, 150 str. Šesta izdaja, vse isto, Zagreb 1975, 150 str. Sedma izdaja, vse isto, Zagreb 1978, 150 str.; - 32 Novak Simić, Kaj vse prinašajo reke, h-sl, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1957, 298 str.; - 33 France Bevk, Dani djetinstva, sl-h, Mladost, Zagreb 1957, 82 str.; - 34 Leopold Lahola in Jože Babič, Tri četvrtine sunca, filmski scenarij, Filmska kultura, Zagreb 1959, 48 str.; - 35 Jovan Skerlić, Izbrani eseji, s-sl, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1959, 454 str.; - 36 Miško Kranjec, Novele, sl-h, vsebina: Režonja na svome ognjištu, Grlice, Na valovima Mure, Kati Kustecova, Martin Žalig na selu. Zora, Zagreb 1959, 303 str.; - 37 Miroslav Krleža, Eseji, h-sl, Cankarjeva založba, Ljubljana 1961, 388 str.; - 38 Milan Bogdanović, Eseji in kritike, s-sl, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1961, 284 str. Prevodi T.Potokarja: Pisatelji in kritiki, Zlom povojnega modernizma, Socializacija nadrealizma, Naš humanizem, Jovan Sterija Popović, Človekoljubni Djura Jakšić, Svetozar Marković, Dve podobi Petra Kočića, Vest razdobja, Branislav Nušić, Ivo Andrić: Novele, Na Drini most, Travniška kronika, Miroslav Krleža: Ciklus o Glembajevih, Gospoda Glembajevi, Selitve Miloša Crnjanskega, Beseda o sebi; - 39 Boštjan Hladnik, Ples na kiši, filmski scenarij, sl-h, Filmska kultura, Zagreb 1961, 52 str.; - 40 Dinko Šimunović, Novele, izbor novelistike, h-sl, vsebina: Mrkodol, Muljika, Mavrica, Alkar, Kodrolaska, Pojila, Ogrlica, Krčma, Strahopetec, Sirota, Beseda o pisatelju. Opombe. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1962, 309 str.; - 41 Vladan Désnica, Pomlad v Badrovcu, izbor novel, vsebina: Pisana škatlica, Obisk, Pomlad v Badrovcu, Pred zarjo, Sveti Sebastijan, Od jutra do mraka, Konec dneva, Solilokviji gospoda Pinka, Formalist, Delta, Benta-kuščar, Pravica, Bog vse vidi, Zgodba o fratru z zeleno brado, Florjanović, Modrijan z Jutrovega, Duhovi, Slovo, Oko, Athanatik. Cankarjeva založba, Ljubljana 1963, 427 str.; - 42 Miloš Crnjanski, Selitve, I. del, s-sl, Založba Obzorja, Maribor 1963, 258 str.; - 43 Ivan Cankar, Moj život, sl-h, izbor tekstov za mladino, vsebina: Moj život, Pavličekova kruna, Desetica, Petar Klepec, Naša krčevina, Šalica kave, Firbec, Njena slika, "Domovino, ti si kao zdravlje!", Gospodin kapetan, Vrzdénec, Lisac, Njen grob, Tičnica. Mladost, Zagreb 1965, 115 str. Druga izdaja, vse isto, Zagreb 1969, 137 str. Tretja izdaja, vse isto, Zagreb 1972, 137 str. Četrta izdaja, vse isto, Zagreb 1974. Peta izdaja, vse isto, Zagreb 1976, 137 str.; - 44 Janez Stanovnik, Zemlje u razvoju u svjetskoj privredi, sl-h, Ekonomska biblioteka, Informator, Zagreb 1965, 134 str.; - 45 Ivan Bertoncelj, Metoda predavanja s osnovama retorike, sl-h, Informator, Zagreb 1966, 151 str.; - 46 Ivana Brlić-Mažuranić, Striborov gozd, h-sl, slikanica, ilustr. Cvijeta Job, izdala Mladost, Zagreb, za Mladinsko knjigo, 1966, nepaginirano; - 47 France Stele,

Slovenski impresionisti, sl-h, reprezentativna mapa celostranskih reprodukcij (81), barvnih, slik Ivana Groharja, Riharda Jakopiča, Matije Jame in Mateja Sternena, tisk Arti grafiche Ricordi, Milano, izdal Naprijed, Zagreb, 1971, nepaginirano; - 48 Meša Selimović, Tvrdjava, shr-s, založba Obzorja, Maribor 1972, 437 str.; - 49 Milutin Cihlar Néhajev, Volkovi, h-sl, Gubčeva knjižnica, Partizanska knjiga, Ljubljana 1973, 310 str.; - 50 Bratko Kreft, Velika buna, sl-h, Gubčeva knjižnica, Spektar, Zagreb 1974, 213 str.; - 51 Vladimir Nazor, Veli Jože, h-sl, Gubčeva knjižnica, Partizanska knjiga, Ljubljana 1973, 244 str., v tej knjigi prevoda T.Potokarja: Voda, Boškarina, str. 71-122; - 52 Ivan Cankar, Grešnik Lenart, sl-h, knjižnica Matija Gubec, Spektar, Zagreb 1974, 221 str. (6 novel); - 53 Vladan Désnica, Pomladi Ivana Gáleba, h-sl, založba Obzorja, Maribor 1974, 481 str. Druga izdaja, v dveh knjigah, v zbirki Beseda sodobnih jugoslovanskih pisateljev, Mladinska knjiga, Ljubljana 1976, 274 in 279 str.; - 54 Miško Kranjec, Pripovetke, sl-s, izbor novelistike, v zbirki Slovenačka književnost, Matica srpska, Novi Sad 1975, str. 381. Vsebina: Crveni gardist, Grlice, Režonja na svome, Kad proleće stigne u dolinu, Kati Kustecova, Ženidba Matije Berdena, Stara jabuka, Idila u planini, Suočenje; - 55 Jože Horvat, Nad brezni oceanov, potopis, h-sl, Partizanska knjiga, Ljubljana 1976, 574 str.; - 56 Miloš Crnjanski, Selitve, r v treh knjigah, s-sl, v zbirki Sto romanov, Cankarjeva založba, Ljubljana 1976, str. 227 in 437 in 458; - V tisku: 57 Ivan Pregelj, Plebanus Ioannes, sl-s, v zbirki Slovenačka književnost, Matica srpska, Novi Sad 1978, 160 str.; - 58 Mitja Gorjup, Kineski dnevnik, sl-h, izda Globus, Zagreb 1978, 320 str.; - Pripravljeno za tisk: 59 Janez Trdina, Bachovi husari i ilirci, sl-h, 260 str.; - 60 Tone Glavan, Lužički Srbi, sl-h, 200 str.; - 61 Fran S. Finžgar, Pod slobodnim suncem, sl-h; okr. 520 str.; - 62 Martin Žnideršič, Knjiga i izdavačka djelatnost, sl-h, okrog 200 str. (glej tudi življenjepis Toneta Potokarja ob njegovi sedemdesetletnici na str. 349-350).

7. Kozmogram romanske bazilike v Stični (Cosmogram of the Romanesque Basilica at Stična, Yugoslavia). Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo 2, 1977-78, 128 strani. Spisal Tine Kurent skupaj z Jožetom Kušarjem, Jožetom Marinkom in Lojzetom Muhičem);

8. Preludij Adamičeve smrti. Naša sodobnost 1, 1977, 57-65 in ravnotam 2, 1977, 150-163. Napisal Ivo Pirkovič; - V hrvaščino prevedel Tone Potokar: Žestoki rat Louisa Adamiča. Start 228, z dne 19.10. do 2.11.1977, 66-70; - Knjigama protiv nacizma. Start 229, z dne 2.11. do 16.11.1977, 56-59; - Prometej. Start 230, z dne 16.11. do 30.11.1977, 76-82 (skupaj 13 slik. Prefoto Alojz Boršić. Glej uvodnik Start 229, str. 7 in 11);

9. Orel in korenine. Mladinska knjiga v Ljubljani, zbirka Kondor, 170, 1977, 159. Napisal Louis Adamič; - Orel in korenine. Rodna gruda 9, 1970, 42-43. Napisal Louis Adamič (glej Dol.list, priloga 107, 1978, 31 in Delo 1977-02-24, 7);

10. Sveti Kozma in Damjan. Krka na Dolenjskem. Ljubljana 1977, str.64. Napisal Jože Gregorič;

11. Južni Slaveni u Sjedinjenim državama Amerike. Ljudi i dogadjaji. "Adamič je bio mnogo čitan. Njegovo književno stvaralaštvo je bilo na visokoj ravni zbog svoje socialne sadržine..." Navaja, da je bil L.A. rojen 23. marca, brez navedbe letnice. Pravilen rojstni datum je 21. marca 1898. Pregled 19, 4, 1976, 29;

12. Louis Adamič in Slovensko Primorje. Primorska srečanja 3, 1977, 12-16. Napisal Janez Tomšič;

13. Antologija slovenske ameriške književnosti v angleščini. Izdal Slovenski ameriški inštitut (Slovenian Research Center of America). V publikaciji je objavljena klasična črtica Louisa Adamiča o slovenskem delavcu in upokojencu Tonetu Kmetu. Gospodarstvo (Trst), 1977-12-02,3. Napisal Š.V.);

14. Kolonelica. Novela. Sodobnost 25, 7, 1977. 696-716. Napisal Radko Polič.

15. Slovenian Americans are pround of their Heritage and of their Contributions to America. "Slovenci, ... katere je tako lepo opisoval vodilni slovensko-ameriški pisatelj in eden izmed glavnih ustvarjalcev sedanje kulturne pluralistične orientacije, Louis Adamič, v knjigi Narod narodov. Newsletter 5, 1974, 4. Napisal Edi Gobec;

16. Umetnost in človek. O stalnicah in premikih v likovnem ustvarjanju govori univ.prof.dr. Stane Mikuž. Pogovor Naših razgledov. 1977-02-10, 83 in 74. Biografija s sliko. Najavlja Umetnostnozgodovinsko topografijo Grosupeljske krajine, ki bo izšla letos pri Zavodu SRS za spomeniško varstvo;

17. Adamic´s From Many Lands: Ethnic Literature Then... and Now. Modern Language Studies, Volume 8, Number 1, Winter 1977-78. Newark College of Arts and Sciences Ruthgers University. Napisal Henry A.Christian;

18. (Ne) spoštovanje samoupravne zakonitosti. Govori družbeni pravobranilec samoupravljanja SR Slovenije Vinko Kastelic. Pogovor Naših razgledov. NR 1977-07-01, 348 in 339 (s sliko in biografijo);

19. Osmi pevski tabor v Šentvidu pri Stični: Ogromna pevska družina. Delo 1978-02-09. Napisal Radovan Gobec; - Letošnji pevski tabor v Šentvidu pri Stični. Primorski dnevnik 1977-07-18, 4. Napisal N.V.; - Velika moč spi v slovenski pesmi. Stop 28, 10, 1977, 2-3. Napisal Bogdan Finžgar, foto Marjan Garbajs;

20. Srce si pomaga po svoje. Prizadevanje naših kardiologov, da bi v svetovno medicinsko literaturo prišel sindrom Gerbec-Morgagni. Primorski dnevnik 1977-06-25, 5 (glej zgoraj tč. 1);

21. 50 let Taborske jame. Premagajmo brezno. Delo 1977-09-13, 7. Napisal Lojze Javornik, foto J.Zrnec; Spomenik med kapniki. Delo 1977-09-12,2. Napisal M.D.;

22. Vrsta skozi čas. Obrazi koprsko-goriške generacije slovenskih učiteljev. Podoba Avgusta Šuligoja. Primorski dnevnik 1978-01-05, 4. Napisal Andrej Šavli;

23. Ob desetletnici pisateljeve smrti (Louis Adamič). Delo 1961-09-03, 9 s sliko iz 1932. Napisala Mira Mihelič;

24. Slovenec iz Grosupljega, ki je zaslovel v ameriških književnih krogih z zgodovinskim delom o ameriškem delavskem gibanju Dynamite (Louis Adamič). Slika iz leta 1918. Ilustracija 7 1931, 223;

25. Naša občina in občani v tisku: Še vse preveč formalizma. Obisk Franceta Popita v grosupeljski občini dne 19. septembra 1977. Delo 1977-09-20, 2. Napisala Boris Dolničar in Lojze Javornik; - Slovenija v starem gradu. Muzej na prostem v Podsmreki. Delo 1977-08-10, 6. Napisal Ilija Bregar; - Muzej naše arhitekture. Slovenija v starem gradu. Primorski dnevnik 1977-08-13, 6. Napisal Ilija Bregar; - Temenica je zaživela. Priprave na krajevni praznik dne 14. avgusta. Delo 1977-08-10, 8. Napisal B.Pogačnik; - Brez solz. Šentvid in župan (Peter Šoštarič in Janez Lesjak). Kmečki glas 1977-06-29, 22. Napisal -jest-; - Občinska priznanja. Adamičeve nagrade v Grosupljem. Delo 1977-10-19, 10. Napisal M.Dimitrić; - Samoprispevek za šolo, ceste ... v KS Šentvid pri Stični. Delo 1977-10-19, 10. Napisal M.Dimitrić; - Račna dobila nov kulturni dom. Spominsko obeležje je izdelal Stojan Batič, govoril je Franc Kimovec-Žiga. Delo 1977-10-24, 2. Napisal M.D.; - Film o Krki. Premiera bo oktobra 1978. Delo 1977-10-25, 9; - Isto Primorski dnevnik 1977-10-29, 6. Napisal Slavko Dokl; - Grad Podsmreka in slika gradu Praproče (detalj iz prospekta). Turistični vestnik 9-10, 1977, 159; - Napredek merimo z asfaltom. Pogovor z Janezom Lesjakom. Delo 1977-10-28, 10. Napisal Milovan Dimitrić; - Naši zakladi. Evropska predstraža. Beseda o Stični. Dolenjski list 32. Napisal Marjan Bauer; - Zobotrebci Jožeta Anžiča. Delo 1977-10-07, 6; - Isto Primorski dnevnik 1977-10-08, 6; - Košček kruha. Pisana njiva 1. Kmečki glas 1977-10-20, 17. Napisala Angelca Skufca; - Praznik ljudstva in armade. Frontno gledališče nastopilo v Grosupljem. Delo 1977-12-23, 9. Napisali dopisniki Dela; - Po asfaltu do desetega brata. Gladka cesta mimo Jurčičeve rojstne hiše na Muljavi. Delo 1977-12-08, 10. Napisal Ilija Bregar; - Krjavelj bi se čudil. Tekmovanje mladih zadružnikov v košnji na Muljavi.

Dolenjski list 1977, 07-09, 11. Napisal Janez Prezelj; - Kam so šli (muljavski) svetniki. Dolenjski list, priloga 1977-10-03, 32. Napisal Ilija Bregar; - Oropana cerkev na Muljavi. Ravnotam 1977,-10-27, 24; - Na Muljavi gledališče za tisoče. Dolenjski list 1977, priloga 1, 27. Napisal Ilija Bregar; - IMP Ivančna gorica. Vsi darovalci krvi. Delo 1977-12-09, 10. Napisal Milovan Dimitrić; - Srečanje kurirjev in vezistov na TV 3. Spominska plošča na Debečem pri Metnaju. Delo 1977-04-23, 3. Napisal M.Dimitrić (glej ZOG 9, 1977, 29-31); - Ob Trubarjevi zibeli. Krajevna kronika. Delo 1978-02-02, 10. Besedilo Nevenka Škrlj, foto Janez Zrnec; - Novo župnišče v Vidmu - Dobrepoljah. D. 1977, 14, 15, 11; - Po sledeh zgodovine. Dr. Jože Kastelic o najdbah na Libni. Dolenjski list 1977-10-13; Napisal J.T. - Zanimiva slikarska razstava. P.Gabrijel Humek iz Stične razstavlja v bežigrajski galeriji D 6, 1977, 8; - Osnovna (posebna) šola Ane Gale v Sevnici. Dolenjski list 5, 1978-02-02, 17. Napisal A.Železnik; - Čez drn in strn (po Grosupljem). Ljubljanski dnevnik 1978-01-09, 9. Napisal Tine Trn; - TOZDI (SGP Grosuplje), čeprav gre za denar. Delo 1978-02-08, 10. Napisal M.D.; - Kako se povezujejo v Grosupljem. Delo 1977-12-29, 10. Napisal M.D.; - Ali bomo odpravili mešetarstvo. Pogovor z inž. Jožetom Javornikom, direktorjem KZ Stična, Kmečki glas 1977-11-23, 14. Napisal J.G.; - Grosupeljski možni kandidati. Delo 1978-02-09, 10. Napisal M.D.; - Sredi Grosuplja, 33 novih stanovanj. Delo 1978-01-15, 10. Napisal M.D.; - Odlikovan je bil Matko Pečar s Krke z redom republike s srebrnim vencem. Naša skupnost 3,7,1977, 11; - Z redom zaslug za narod je bil odlikovan Tone Bohinc iz Grosupljega. D 12, 1977, 5; - Z redom dela z rdečo zastavo je bil odlikovan urednik France Adamič. Delo 1977-12-27,2; - Ilova gora - grenak spomin. Krajevna kronika (v spomin padlim v NOB, pletarstvo, pri Matevžu). Delo 1978-01-12, 10. Besedilo Nevenka Škrlj, foto Janez Zrnec; - Janez Rus iz Žalne je bil 32 let v hišnem priporu. Delo 1978-01-07, 8. Napisal Ilija Bregar; - Janez Rus se je sam obsodil. Kmečki glas 1978-01-18, 21. Napisal Andrej Dvoršak; - Trdnjava strahu in samote. Jana 1977-01-11, 6 in 14. Napisala Albina Podbevšek; - 32 let se je skrival v hlevu. Primorski dnevnik 1978, 01-08, 10; - Tri desetletja sam sebi ječar. Dolenjski lit 1978-01-12, 16 in 1. Napisal Bojan Budja; - Izdajstva ne gre pozabiti. 7 dni 1978-02-02, 3. Napisal Janez Švanjcer; - Usode. 32 let samostojnega groba. Teleks 1978-01-13, 14-16. Napisal Ilija Bregar; - Vjesnik. Zagreb 1978-01-11, 3; Zavzeti za razvoj. Komunist 1978-05-15, 17. Napisala Angelca Likovič.

26. Naši občani na RTV: O obisku Franceta Popita in sestanku z organizacijami ZKS v OZD v Grosupljem. TV 1977-09-19 ob 19,30; - Izostajanje z dela v OZD v Grosupljem. TV 1977-09-19 ob 19,30; - Izostajanje z dela v tovarni M & P. Just Krvina. TV 1977-10-07 ob 21,30; - Ne prezrite. Ob 25-letnici smrti Louisa Adamiča. Oddajo pripravil Sandi Čolnik. Nastopali so Ivan Bratko, Henry Christian in drugi. TV 1977-08-03 od 18,20 do

18,45 (glej Delo 1977-08-03, 10); - Razvoj radijske tehnike med NOB spomladi 1942; iz šole v Ambrusu je bila prvič vzpostavljena zveza z Moskvo. Oddajo je vodila Vida Fom-Lasič na TV dne 9. januarja 1978 ob 19,30. Reportaža iz knjige; - Tabor pevskih zborov v Šentvidu pri Stični 1977. Nastop ženskega pevskega zbora iz Šentvida in mešanega pevskega zbora z Rašice. TV dne 20. januarja 1978 ob 20; - Radijska šolska ura za srednjo stopnjo. Naseljevanje živalskih vrst: kozoroga in risa. Oddajo pripravil Miha Adamič. R 28. februarja 1978 ob 9,05 in 1. marca 1978 ob 14; - Preludij Adamičeve smrti po Pirkoviču dne 21. in 22. marca 1978 ob 15,15; - Taborska jama in župan Jože Perme. R dne 24. marca 1978 ob 7,15; - O ekoloških dnevih 1977 poroča Miloš Polič, predsednik sveta Gospodarske zbornice Slovenije za varstvo okolja. R dne 6. maja 1978 ob 15.

27. Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1977, 263 strani, ilustrirano. Napisal Marjan Zadnikar;

28. Okrogla miza. Neuvrščeni: Grosuplje pri Ljubljani, dne 29. septembra 1976, 155-60. Državna založba v Ljubljani 1977, 173;

29. Stari priseljenec ob kuhinjskem oknu. Kmet in politik. Ljubljanski zvon 60, 11-12, 1940, 605-609. Napisal Louis Adamič, iz angleščine prevedel Vito Kraigher;

30. Revija Common ground (Revija skupnega odbora za ameriško enotnost. Ureja Louis Adamič). Ljubljanski zvon 60, 11-12, 1940, 619-621. Napisal Vito Kraigher;

31. Delo Louisa Adamiča v Združenih državah Amerike. Obzorja, Maribor 11, 1940, 441-446. Napisal Vito Kraigher;

33. Misli o Louisu Adamiču. Med dvema domovinama. Založba Lipa Koper 1978, 237-248. Napisala Ana Praček-Krasna. V knjigi omenja L.Adamiča tudi na str. 209, 211, 216, 225, 226, 227, 230, 231, 232;

33. Stična v luči srednjeveškega stavbarstva. Ob izidu nove knjige dr. Marijana Zadnikarja (Stična). Naši razgledi 1978, 05-10, 144-145. Napisal Sergej Višer;

34. Louis Adamic and the american Dream (Louis Adamič in ameriške sanje). The Journal of general Education XXVII, 2 (Summer 1975. Published by the Pennsylvania State University Press, University Park and London;

35. Zavzeti za razvoj. (Grosuplje). Komunist 1978-05-15, 17. Napisala Angelca Likovič;

36. Dober dan, Dolenjci. Franček Saje (avtor knjige Belogardizem, stanuje in dela na Ilovi gori). Dolenjski list 33, 1978, 08-25, 10. Napisal Igor Vizjak;

37. Predstruge vabijo. Osrednja proslava ob dnevu borca bo v Predstrugah pri Dobrepoljah. Pester program. Delo 1978-06-09, 9. Napisal Milovan Dimitrič.

Mala kronika

Kulturno-prosvetna društva, družbene organizacije in gospodarska združenja v naši občini pred vojno. Na drugem mestu že nekaj let objavljamo prispevke in razprave o kulturno-prosvetni dejavnosti v predvojni občini Grosuplje. V tej številki zbornika je zajetno poročilo Cvetka Budkoviča, ki daje precej točno analizo amaterskih odrov, pevskih zborov in drugih kulturno-prosvetnih aktivnosti. Uredniški odbor išče pisce in sodelavce, ki bi podobno kot je to opravljeno za Grosuplje, raziskali amaterske družine v drugih večjih središčih občine. Da bi vzbudili zanimanje in olajšali raziskave, navajamo pregled teh organizacij po vrstah in krajih:

Gasilska društva so bila v Hočevju, Kompoljah, Ponikvah, v Vidmu-Dobrepoljah, na Gatini, v Grosupljem z gledališkim odrom, na Malem Mlačevem, v Veliki Račni z gledališkim odrom in tamburaškim odsekom, na Velikem Mlačevem, v Šmarju, v Starem apnu, v Šentjurju (Podtaboru), na Muljavi, v Šentvidu pri Stični, v Krški vasi, v Lučah, na Polici, V Veliki Loki, v Višnji gori, v Žalni, v Vidmu-Krki, v Velikem Korinju, v Zagradcu in Ambrusu z gledališkim odrom.
Sokolska društva Jugoslavije so bila v Grosupljem z gledališkim odrom, Šentjurju (Podtaboru), v Šentvidu pri Stični, v Stični s knjižnico, v Videm-Dobrepoljah in v Višnji gori.
Prosvetna (slovenska izobraževalna, katoliškoprosvetna) društva so bila v Ambrusu, v Dednem dolu s kinom, v Grosupljem s knjižnico in gledališkim odsekom, na Polici, v Šentjurju (Podtaboru), v Šentvidu pri Stični, v Stični, v Šmarju, v Veliki Račni (s knjižnico),v Vidmu-Dobrepoljah z društvenim domom, v Vidmu na Krki, v Višnji gori s podpornim društvom, v Zagradcu in v Žalni.
Glasbeno društvo je delovalo v Vidmu-Dobrepoljah.
Gledališki oder je deloval v Stični.
Tamburaško društvo je bilo v Stični in v Žalni.
Godbeno društvo je delovalo v Ambrusu, Šentjurju (Podtaboru) in Stični.
Pevsko društvo je delovalo v Šentjurju (Podtaboru).
Moto klub Ivančna gorica.

Stična je bila pred drugo vojno eno izmed središč motošporta in dirk v Sloveniji (tedaj Dravski banovini).
Foto Janko Erjavec (glej ZOG 8, 1976, 277)

Podružnice Sadjarskega in vrtnarskega društva za Slovenijo so delovale v Grosupljem, na Polici, v Šentvidu pri Stični, v Šmarju, v Vidmu-Dobrepoljah, v Vidmu-Krki in Zagradcu.
Podružnica Čebelarskega društva za Slovenijo je bila v Vidmu-Krki in Žalni.
Jadranska straža je delovala v Vidmu-Dobrepoljah in Višnji gori.
Podmladek Jadranske straže je deloval v Grosupljem, Šentjurju (Podtaboru), v Stični, v Vidmu-Dobrepoljah, Višnji gori in v Žalni.
Podmladek Rdečega križa Jugoslavije je deloval v Šentvidu pri Stični, v Vidmu-Dobrepoljah, v Višnji gori in v Žalni.
Strelska družina je delovala v Vidmu-Dobrepoljah in v Višnji gori.
Društvo bojevnikov je delovalo v Vidmu-Dobrepoljah (podružnice so bile v Grosupljem, Stični in na Krki).
Društvo Branibor je delovalo v Višnji gori.
Društvo mladih junakov je bilo v Višnji gori.
Kolo jugoslovanskih sester je delovalo v Višnji gori.
Dobrodelno društvo je delovalo v Vidmu-Dobrepoljah, Prosvetno in podporno društvo ter Društvo za varstvo in oskrbo sirot pa v Višnji gori.

Društvo KRKA je delovalo na Polici in v Višnji gori, nekaj časa tudi v Grosupljem.
Tujskoprometno društvo je delovalo v Višnji gori.
Podružnica Slovenskega planinskega društva je delovala v Ambrusu.
Obrtniško združenje krojačev in krojačic za sodna okraja Ribnica in Velike Lašče je delovalo v Ponikvah, Skupno društvo obrtnikov pa v Višnji gori.
Društvo kmečkih fantov in deklet je delovalo v Vidmu-Krki, kasneje so društvo ustanovili še v Stični, Ponikvah in na Gatini.
Kmetijske zadruge so bile v Vidmu-Dobrepoljah, Stični, kasneje v Grosupljem.
Živinorejske zadruge (ali društva) so delovale v Ambrusu, Grosupljem, Šentjurju, v Stični, v Vidmu-Dobrepoljah in v Vidmu-Krki.
Hranilnice in posojilnice so poslovale v Šentvidu pri Stični, v Stični, Šmarju, v Vidmu-Dobrepoljah, v Vidmu-Krki in Višnji gori.
Zdravstvena zadruga je bila v Ponikvah.

Pregled društev in drugih organizacij je seveda nepopoln. Zato vabimo poznavalce krajevnih razmer, da pošljejo uredništvu zbornika dopolnilne podatke in pripombe, predvsem pa jih vabimo, da se lotijo obdelave delovanja navedenih organizacij.

(Podatki so iz Krajevnega leksikona dravske banovine iz leta 1937 in Arhiva Slovenije, Zgodovinskega arhiva Ljubljana in drugih virov).

Zaslužni občani in jubilanti

Lado Ambrožič-Novljan je nekaj let pred vojno živel in delal v naši občini, med NOV pa se je boril na ozemlju, ki je danes občina Grosuplje. O tem pričajo njegovi zgodovinski spisi in vojni dokumenti, razstavljeni v Muzeju ljudske revolucije. V tridesetih letih je služboval na osnovni šoli v Stični, kjer je organiziral in vodil najrazličnejše dejavnosti, poleg pouka še telovadbo in šport pri Sokolu, letalstvo in modelarstvo. Pomagal je v kmetijskih organizacijah, pri Društvu kmečkih fantov in deklet, v prosvetno-kulturnih društvih, pri amaterskih nastopih in drugih prireditvah, obenem pa je utrjeval v ljudeh zavest o pravicah in nujnosti napredka.

Lado Ambrožič, Jure Novljan je bilo njegovo ilegalno partizansko ime, je bil rojen 10. marca 1908 v Čatežu ob Savi. Služboval je na osnovni šoli v Stični, Črmošnjicah in drugod. Povsod je nadaljeval svoje delo z enako zagnanostjo in vnemo ter predano opravljal svojo družbeno in stanovsko dolžnost. Že takoj v začetku okupacije je zapustil svoj poklic, bivališče

in družino ter se aktivno vključil v OF. Bil je član okrožnega odbora OF Novo mesto, nato politkomisar in poveljnik višjih in udarnih partizanskih enot; med drugim je bil komandant 9. korpusa in načelnik glavnega štaba Slovenije, osvoboditev je doživel v Pomurju, od tod pa je vodil partizanske enote ob Dravi proti Koroški.

Po osvoboditvi je opravljal važne funkcije pri organiziranju letalstva JLA v Beogradu, po demobilizaciji pa v gospodarstvu, v kulturi in prosveti. Bil je glavni direktor Industrijskega biroja, zadnja leta pa se posveča zgodovinopisju NOV. Raziskuje in odkriva dokumente o nastanku in razvoju naše partizanske vojske ter piše poročila, pripovedi in monografije o partizanskih enotah, bojih in zmagah. Priznana so njegova dela Partizanska protiofenziva, Pohod štirinajste, Dvanajsta brigada, Gubčeva brigada, Cankarjeva brigada, za kar je leta 1975 dobil Nagrado vstaje slovenskega naroda. Iz njegovih del izžareva humanizem in borbenost, ponos in zgodovinska resnica. Za naš zbornik je napisal članek Podoba Edija Turnherja (ZOG 2, 1970; - Delo 1978-03-10, 2).

Življenjski jubilej Ivana Mačka - Matije

Jubilant že več let stanuje v naši občini in živi z dogodki in problemi krajevne skupnosti, občine, republike in države. V tem prostoru se je boril v partizanski vojski kot komisar in komandant glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Jubilant je zato naš prvi občan!

Rodil se je 28. maja 1908 v Zadobrovi pri Ljubljani v proletarski družini. Že leta 1924 se je povezal s SKOJ, leta 1926 je postal vajenec v tesarskem podjetju, leta 1930 je postal član KP ter s tremi tovariši ustanovil partijski komite, leta 1931 je organiziral rajonski komite KP Polje in leta 1932 je bil vključen v ljubljanski okrožni komite ter postal njegov sekretar. V večletnem sodelovanju v revolucionarnem delavskem gibanju v Zasavju je organiziral delavsko mladino in napredne delavce; povezoval jih je s partijskimi celicami in deloval v delavskem prosvetnem društvu Svoboda in sindikatu lesnih delavcev. Organiziral je več štrajkov in širil ilegalni partijski tisk.

Že leta 1934 je bil vključen v pokrajinski komite KPS. Na pokrajinski partijski konferenci v Goričanah, dne 16. septembra 1934 je bil izvoljen za sekretarja pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo, na 15. državni konferenci KPJ v Ljubljani, dne 24. in 25. decembra istega leta pa je bil izvoljen za kandidata CK KPJ. Leta 1935 se je udeležil plenarnega sestanka CK KPJ v Splitu, nato pa je odšel za dve leti na študij v Moskvo, kjer je absolviral Leninsko politično šolo.

Po vrnitvi v domovino je nadaljeval revolucionarno delo, zaradi katerega je bil v času diktature večkrat preganjan in zaprt. Marca 1938 je bil na sodnem procesu proti Jakobu Žorgi in soobtožencem pred državnim sodiščem za zaščito države v Beogradu obsojen na 4 leta zapora. Po okupaciji je organiziral dne 21. avgusta 1941 legendarni pobeg 32 komunistov iz Sremske Mitrovice ter na Fruški gori skupaj z domačini formiral partizansko četo, od tu pa so ga poklicali v glavni štab partizanskih odredov Jugoslavije, kjer so ga izvolili za prvega sekretarja partijske organizacije glavnega štaba.

Ko se je marca 1942 vrnil v Slovenijo, je bil pod imenom Jernej Posavec imenovan za političnega komisarja glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, od oktobra istega leta do julija 1943 je bil komandant glavnega štaba NOV in PO Slovenije, nato pa je opravljal važne politične naloge v izvršnih telesih CK KPS, SNOS in IO OF. Bil je odposlanec na kočevskem zboru in na 2. zasedanju AVNOJ. Februarja 1944 je bil imenovan za načelnika odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS, kmalu nato pa za načelnika oddelka za zaščito naroda (OZNA), dne 5. maja 1945 pa za prvega ministra za notranje zadeve Narodne vlade Slovenije. Po osvoboditvi je med drugim opravljal dolžnosti podpredsednika vlade LRS (1946-53) in člana zveznega IS (1953-58). V tem času je bil minister za gradnjo (1946-51), predsednik sveta za gradbene in komunalne zadeve (1951), predsednik gospodarskega sveta LRS (1951-53) in predsednik odbora za gospodarstvo republiškega zbora ljudske skupščine LRS (1953-58). Bil je ves čas član CK KPS in od 5. kongresa dalje tudi član CK KPJ (1948), organizacijski sekretar CK KPS pa od maja 1958 do junija 1963. Poslanec Skupščine SR Slovenije je bil od leta 1945, njen predsednik pa od 1963 do 1967; zvezni poslanec je bil od leta 1945 do 1958. Predsednik zveze oziroma združenja borcev NOV je bil celih 14 let (1948-62), pravtako pa član vodstva republiške in zvezne SZDL.

Ivan Maček-Matija je nosilec Spomenice 1941 in številnih odlikovanj; leta 1952 je bil proglašen za narodnega heroja, leta 1968 pa je bil odlikovan z redom junaka socialističnega dela.

Izdajateljski svet in uredniški odbor zbornika želita jubilantu zdravja, zadovoljstva in dolgo življenje! (Komunist 1978-05-25, 23 in Delo 1978-05-27, 3).

Jubilej Lojzeta Piškurja, diplomiranega pravnika in predsednika vrhovnega sodišča Slovenije. Jubilant je dosegel v svoji stroki najvišji položaj v naši republiki. Opravljal je številne vodilne dolžnosti v javni upravi, pravosodju, prosveti in zdravstvu.

Lojze Piškur je bil rojen 14. aprila 1908 na Malem Mlačevem. Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani in Celju. Po maturi je študiral pravo na univerzi v Ljubljani, služboval pa je kot sodniški pripravnik in nato sodnik na okrožnem sodišču v Ljubljani (1933-34), Novem mestu (1934-36) in Ljubljani (1936-37), nato na okrajnem sodišču v Cerknici (1937-38), pa zopet na okrožnem sodišču v Ljubljani (1938) in Murski Soboti (1938-41). Zaradi madžarske okupacije se je leta 1941 umaknil v Ljubljano, bil nekaj časa brez službe (1941-42), nekaj časa pa je delal v podjetju Salus (1942-44); zaradi aktivnega sodelovanja z OF so ga Nemci dne 28. maja 1944 odpeljali v internacijo. Po vrnitvi je delal v ministrstvu za pravosodje, delo in zdravstvo (1945-57), vmes pa na vrhovnem sodišču (1951-53). Bil je pomočnik ministra za delo (1947-51), predsednik sveta za zdravstvo (1954-56) in sekretar sekretariata za zdravstvo (1956-57), sekretar univerze v Ljubljani (1958-63) in nazadnje predsednik vrhovnega sodišča Slovenije (1963-73). V četrtem sklicu je bil republiški poslanec, dalje član pravosodnega sveta IS LRS in opravljal še več drugih dolžnosti. Upokojen je bil 31. decembra 1973, odlikovan pa z redom dela, z redom zaslug za narod z zlato zvezdo.

Lojze Piškur je napisal številne razprave in referate s področja samoupravljanja v zdravstvu, delovnih odnosov in reforme visokega šolstva. Ob njegovem jubileju mu uredništvo čestita in želi trdnega zdravja (Ko je ko u Jugoslaviji 1970, 810; Dogovori 4, 12-13, 1978-06-09, 13).

Ob jubileju Toneta Potokarja objavljamo v sestavku spredaj nepopolni pregled njegove bibliografije, ki obsega 62 knjig prevodov in drugih knjižnih izdaj. Zaradi kratkega časa ni bilo mogoče zbrati vsega literarnega opusa tega našega zaslužnega rojaka, v slovenski in južnoslovanski kulturni javnosti zelo znanega publicista, prevajalca in literarnega kritika. Tone Potokar že skoro 50 let opravlja posredovalno misijo med slovensko literaturo in literaturo drugih jugoslovanskih narodov. V tem življenjskem poslanstvu se je Tone Potokar povzpel na prvo mesto. Slovenski biografski leksikon (SBL 2, 7, 1949, 464) navaja, da je že v obdobju 1930-41 objavil čez 300 poročil, prikazov in drugih člankov v srbskih, hrvaških in slovenskih časopisih in revijah (Politika, Pravda, Jugoslovan, Svobodna mladina, Mladika, Modra ptica, Dom in svet, Srpski književni glasnik, Glasnik profesorskega društva in drugod), po vojni pa Slovenski poročevalec, Nova obzorja, Letopis Matice srpske, Brazda itd.). V povojnem času je Tone Potokar vsako leto objavil od 50 do 300 poročil, kritik in drugih člankov z vseh področij kulture, prosvete in znanosti, skupaj pa od leta 1945 do konca 1977 kar 4995 geselskih enot, a pregled dela s tem še ni popoln; vsi evidentirani tiski dajo več kot 2000 avtorskih pol, to je obseg, kakršnega je dosegel redkokateri avtor

na svetu! Zato smo na našega občana Toneta Potokarja upravičeno ponosni. V našem zborniku je objavil doseđaj tri prispevke: Variacije na temo prevajanja (1, 1969, 135-150), Bosno gremo gledat (6, 1974, 205-208) in Cankar in Župančič v beograjski izdaji (1933-34) (8, 1976, 89-98).

Tone Potokar je bil rojen 13. septembra 1908 v Predolah pri Račni. Gimnazijo je obiskoval v Šentvidu nad Ljubljano (1920-1926) in strokovno prometno šolo v Beogradu (1926-28). Služboval je kot železniški uradnik v Vel.Kikindi (1928), v Vršču (1929), Beogradu (1930-34), Kosovski Mitrovici (1935), kot načelnik postaje v Vlakčanih (1936), v Orlovatu (1937-40) in Slavonskem Brodu (1940-45), kot prometni disponent Generalne direkcije JDŽ v Beogradu (1946) in referent za izobraževanje v Zagrebu (1947 do upokojitve leta 1964). Našemu sodelavcu in rojaku želimo ob sedemdesetletnici še mnogo uspešnih in zadovoljnih let (Savremenici. Ko je ko u Jugoslaviji 1970, 838; Delo 1968-09-13).

Odšli so

Sodelavec Šentviških kulturnih tednov Rafael Ajlec, muzikolog, publicist in kritik, je dne 11. decembra 1977 umrl. Za naš zbornik je napisal prispevek iz govora ob odkritju spominske plošče dr. Stanku Vurniku (1898-1932) v Šentvidu pri Stični leta 1972 (ZOG 5, 1973, 189-192). Rafael Ajlec je bil rojen dne 29. avgusta 1915 v Mokronogu. Diplomiral je na zgodovinskem oddelku Akademije za glasbo. Več kot dvajset let je vodil in usmerjal repertoar RTV, oblikoval oddaje, načrtoval snemanja ter skrbel za izvajanja del slovenskih skladateljev, združeval je klasična in moderna dela v neposrednih in živih oddajah. Napisal je množico zanimivih spremnih besed, kritike o glasbenih prireditvah je objavljal v Ljudski pravici in Ljubljanskem dnevniku. Na Pedagoški akademiji je predaval glasbeno zgodovino, obenem pa je raziskoval našo glasbeno preteklost. Njegov opus je posvečen slovenski glasbeni publicistiki, muzikologiji in glasbeni vzgoji mladih rodov (Radijski program, priloga Delu 1977-12-12 in Delo 1977-12-19, 7).

Izdajo te številke Zbornika občine Grosuplje (10,78) so podprle z oglasi naslednje organizacije združenega dela:

1. Univerzal Ivančna gorica
2. Avtoprevoz Ivančna gorica
3. Kovinastroj Grosuplje
4. Istra benz Koper
5. Knjigovodski biro Grosuplje
6. Gostinsko podjetje Polževo, Grosuplje
7. Kmetijska zadruga Stična
8. Motvoz in platno Grosuplje
9. Veterinarska postaja Krim, Grosuplje
10. Pekarna Grosuplje
11. Zdravstvena skupnost Triglav, pisarna Grosuplje
12. Instalacije Grosuplje
13. Ljubljanska banka, ekspozitura Grosuplje
14. Splošno mizarstvo Grosuplje
15. Mercator Rožnik, TOZD Dolomiti Ljubljana
16. Zmaj Šentvid pri Stični
17. IMP TOZD Livarna Ivančna gorica
18. Dekorativna Ljubljana
19. Cestno podjetje, Ljubljana
20. ABC Tabor Grosuplje
21. Komunalno podjetje Grosuplje
22. Slovenijales, Stolarna Videm Dobrepolje
23. KIT, Kmetijska zadruga Ljubljana, TZO Grosuplje, Kolodvorska 2
24. Elektroservice Grosuplje
25. Black & Decker Grosuplje
26. Sinoles Ivančna gorica
27. Splošno gradbeno podjetje Grosuplje
28. Rašica TOZD Vltava Šentvid pri Stični
29. Trgovsko podjetje Guma Grosuplje
30. Gostinsko podjetje Turist, TOZD Motel Grosuplje
31. Agrostroj Ivančna gorica
32. Iskra Višnja gora
33. Gramex, poslovalnica Šentvid pri Stični
34. Semenarna Ljubljana, skladišče Radohova vas
35. Kroj Škofja Loka, obrat Krka
36. GG Ljubljana, OK Škofljica
37. Agroobnova Ljubljana
38. TOZD Prašičereja Stična
39. Jože Adamič, Trst

Oglasi bodo izšli v posebni prilogi zbornika